

Bitlis Eren Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Bitlis Eren University
Social Science Institute Journals

(BEU.SBE.Derg.)

ISSN: 2147-5962

Cilt/ Volume: 5 Sayı/ Number: Ek Sayı / Supplement Yıl/Year: Aralık/December 2016

Yazışma Adresi:

BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Bitlis Eren Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
13000, Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE

Tel: 0 (434) 222 0072

Fax: 0 (434) 222 9141

sbedergi@beu.edu.tr

<http://sb.beu.edu.tr>

Tarama Dizini

Cilt / Volume: 5; Sayı / Number: Ek Sayı /Supplement
Yıl / Year: Aralık / December 2016

Sahibi / Owner

Prof.Dr. Mahmut DOĞRU, Rektör/Rector

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief

Yrd.Doç.Dr. Hekim TAY

Editörler / Editors

Yrd.Doç.Dr. Hacer GÖL

Yrd.Doç.Dr. Hekim TAY

Yrd.Doç.Dr. Emrah AYKORA

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Asem NAUŞABAYEVA HEKİMOĞLU
Prof.Dr. İsa YÜCEER
Doç.Dr. Mehmet DEMİRTAŞ
Doç.Dr. Ali TEKİN
Yrd.Doç.Dr. Emrah AYKORA
Yrd.Doç.Dr. Ayşe Nur BUYRUK AKBABA
Yrd.Doç.Dr. Gökhan DÖNMEZ
Yrd.Doç.Dr. Sevim ERDEM

Yrd.Doç.Dr. Fatih GENCER
Yrd.Doç.Dr. Hacer GÖL
Yrd.Doç.Dr. Yasemin HAYTA
Yrd.Doç.Dr. Zülfiye KOÇAK
Yrd.Doç.Dr. Atiye Bahar MENGEN
Yrd.Doç.Dr. Ahmet ÖZDEMİR
Yrd.Doç.Dr. Hatice ÖZDİL
Yrd.Doç.Dr. Cemal ÖZTÜRK

Yrd.Doç.Dr. Sultan SÖKMEN
Yrd.Doç.Dr. Tevfik E. ŞERİFOĞLU
Yrd.Doç.Dr. Serap TOPRAK
Yrd.Doç.Dr. Hekim TAY

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof.Dr. A. Nuri YURDUSEV-ODTÜ
Prof.Dr. A. Emel KEFELİ-Marmara Üniversitesi
Prof.Dr. Abdulhalik BAKIR-Bilecik Üniversitesi
Prof.Dr. Abdulkadir YUVALI-Erciyes Üniversitesi
Prof.Dr. Adem ÖGÜT-Selçuk Üniversitesi
Prof.Dr. Adem GÜNEŞ-Gazi Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet KARADAĞ-İnönü Üniversitesi
Prof.Dr. Asaf Savaş AKAT-Bilgi Üniversitesi
Prof.Dr. Aytül KASAPOĞLU-Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Birol AKGÜN-Selçuk Üniversitesi
Prof.Dr. Celalettin VATANDAŞ-KTÜ
Prof.Dr. Cemalettin ÇOĞUROĞLU-Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Çağlar KEYDER-Boğaziçi Üniversitesi
Prof.Dr. Çetin PEKACAR-Gazi Üniversitesi
Prof.Dr. Mesut ŞEN-Marmara Üniversitesi
Prof.Dr. Enver ÇAKAR-Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Fatih KARCIOĞLU-Atatürk Üniversitesi
Prof.Dr. Gülden YÜKSEKKAYA-Marmara Üniversitesi
Prof.Dr. Halis ALBAYRAK-Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. H. Beril DEDEOĞLU-Galatasaray Üniversitesi
Prof.Dr. Halil SEYİDOĞLU-Doğuş Üniversitesi
Prof.Dr. İbrahim KAVAZ- Fırat Üniversitesi

Prof.Dr. İbrahim YILMAZÇELİK-Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. İlhami DURMUŞ-Gazi Üniversitesi
Prof.Dr. Kadir ARDIÇ-Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof.Dr. Kemal YILDIRIM-Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. Mahir FİSUNOĞLU-Çukurova Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet KALPAKLI-Bilkent Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet TÖRENEK-Atatürk Üniversitesi
Prof.Dr. Meyda YEĞENOĞLU-ODTÜ
Prof.Dr. Muhammed Beşir AŞAN-Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Muhittin ATAMAN-Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa OFLAZ-Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa ÖZTÜRK-Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa UÇAR-Dicle Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa UĞURLU-Yakındoğu Üniversitesi
Prof.Dr. Nazan ÖZENÇ UÇAK-Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ramazan KORKMAZ-Ardahan Üniversitesi
Prof.Dr. Sait KINGİR-Siirt Üniversitesi
Prof.Dr. Suat GEZGİN-İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Talat Saim HALMAN-Bilkent Üniversitesi
Prof.Dr. Vecdi BİLGİN-Uludağ Üniversitesi
Prof.Dr. Yusuf Ş. HAKYEMEZ-KTÜ
Prof.Dr. Zahir KIZMAZ-Fırat Üniversitesi

Yazı İşleri Sorumlusu/Editorial Office

Yrd.Doç.Dr. Yasemin HAYTA

Ürün Editörü/Product Editor

Arş.Gör. Zafer CÖMERT

Web Sorumlusu/Web Management

Beytullah ARSLAN

Özetlerin İngilizcesi/English Abstracts

Okt. İhsan KONAK

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından "**Hakemli Dergi**" statüsüne uygun yılda iki sayı olmak üzere yayımlanır. Dergi içeriği, tüm kullanıcılara açık, ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayımcıdan ve yazar/yazarlardan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir. Bu dergide yayımlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden Enstitümüz ve Üniversitemiz sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin görüşünü yansıtmaz. Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisine aittir. Makalesi dergimizde yayımlanmış olan yazarlar makalenin Özet kısmının veya tamamının PDF olarak dijital ortamda yayınlanmasını kabul etmiş sayılırlar. Dergi yazım kurallarına uymayan makaleler değerlendirilmeye alınmaz. Basılmama kararı verilen yazılar varsa hakem raporuyla birlikte yazarına iade edilir. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayımlanan yazılarında her türlü telif hakları dergiye aittir. Yazara herhangi bir telif hakkı ödenmez.

BU SAYIDAKİ HAKEM KURULU / REVIEWERS OF THIS ISSUE

Cilt:5; Sayı: Ek Sayı Yıl:2016
Volume:5 Number: Supplement Year:2016

- Prof. Dr. Ayşe AZMAN / *Mersin Üniversitesi*
Prof. Dr. Ayşe BALCI KARABOĞA / *Mersin Üniversitesi*
Prof. Dr. Tuncay ÇELİK / *Erciyes Üniversitesi*
Prof. Dr. Ömer İŞCAN / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Özcan SAYGIN / *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ / *Akdeniz Üniversitesi*
Prof. Dr. İsa YÜCEER / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Doç. Dr. Kadir BAYRAMLI / *Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi*
Doç. Dr. Sertaç DOKUZLU / *Uludağ Üniversitesi*
Doç. Dr. Hürmüz KOÇ / *Erciyes Üniversitesi*
Doç. Dr. Şükrü MOLLAVELİOĞLU / *Yüzüncü Yıl Üniversitesi*
Doç. Dr. Cafer TOPALOĞLU / *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*
Doç. Dr. Hande VURUŞ AKÇAÖZ / *Akdeniz Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALTIN / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Mücteba ALTINTAŞ / *Afyon Kocatepe Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Işıl ARIKAN / *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Kenan BULUT / *Yüzüncü Yıl Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Ayşe BUYRUK AKBABA / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Didem ÇETİN / *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Yahya DEMİRKANOĞLU / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Gökhan DÖNMEZ / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Hacer GÖL / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Gül GÜN / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Yasemin HAYTA / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Bekir KARADAĞ / *Muş Alparslan Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Rıza KORKMAZGÖZ / *Ondokuz Mayıs Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Fatma PINAR / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. İbrahim SÜRÜCÜ / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Hekim TAY / *Bitlis Eren Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Serap TOPRAK / *Bitlis Eren Üniversitesi*

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF BITLIS EREN UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

Cilt:5; Sayı: Ek Sayı Yıl:2016
Volume:5 Number: Supplement Year:2016

Araştırma Makaleleri/Research Articles

- Sporda Şiddet Bağlamında Antik Yunan Döneminde Boks**
Boxing in Ancient Greece in the Context of Violence in Sports
Ali TEKİN – Gülcan TEKİN – Melih ÇALIŞIR1-18
- Ulus Devletin Oluşumu ve Sorunları Açısından Almanya ile Fransa'nın Karşılaştırılması**
Comparison of Germany and France in Terms of the Formation of Nation-State and Its Problems
Hakan ÖZDEMİR – Selahaddin BAKAN19-58
- Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Liberal-Muhafazakâr Yüzü**
Liberal-Conservative Side of Education Policies of Republic Period
Hüseyin Nihat GÜNEŞ.....59-80
- Otel İşletmelerinde Mobbing ve İş Tatmini İlişkisi**
Mobbing and Job Satisfaction Relationship in Hotel Organizations
Gül GÜN.....81-96
- Kutlughanlılar'da Kadın Bir Nâibe: Kutlug Terken Hatun**
A Women Nâibe in Kutlughans: Kutlug Terken Hatun
Göktürk KALKAN.....97-112
- Çalışanlarda Tutumsal Bağlılık ile Duygusal Zekânın Özbilinç Alt Boyutu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**
An Investigation of Relationship Between Attitudinal Commitment and Sub Dimensions of Self-Consciousness of Emotional Intelligence in Employees
M. Kürşat TİMURÖĞLU – Hacı GÜRKAN113-144
- G-20 Ülkelerinde Satın Alma Gücü Paritesi Teorisinin Geçerliliği: Panel Birim Kök Testinden Kanıtlar (1994:Q1-2015:Q4)**
Validity of the Purchasing Power Parity Theory on the G-20 Countries: Evidence From Panel Unit Root Test (1994:Q1-2015:Q4)
Ömer YALÇINKAYA.....145-162

Üniversitelerin İç Paydaşlarının Kurumsal İtibar Algısını Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma <i>A Research on Measuring Corporate Reputation Perception of University's Internal Stakeholders</i>	
Metin İŞİK – Berat ÇİÇEK – Vedat ALMALI	163-180
Türkiye’de Ormana Dayalı Sektörlerin Dış Ticaret Yapısının Analizi <i>Analysis of Foreign Trade of Forest Based Sectors in Turkey</i>	
Dilek ŞAHİN	181-196
İslam Düşüncesinde Ahiret İnancının Temel Dayanakları <i>Basic foundations of the belief in the Hereafter in Islamic Thought</i>	
Fatma PINAR	197-214
Türkçe Dersi Öğretim Programı 6, 7 Ve 8. Sınıf Sözlü İletişim Kazanımlarının Solo Taksonomisine Göre İncelenmesi <i>Solo Taxonomy Analyse For 6, 7 and 8th Class Students Verbal Communication Gains Based Turkish Educational Programme</i>	
Ali GÖÇER - Akife KURT	215-228
Tefsirlerde Cihada Yönelik Yorum Farklılıkları <i>Differences in Interpretation for Jihad in Tafsirs</i>	
Mehmet SALMAZEM – Abdulkerim BİNGÖL.....	229-246
İmâm Ebu Mansûr Muhammed Mâtürîdî’nin Allah Anlayışı ve Yanlış Tanrı Tasavvurlarını Eleştiri Biçimi <i>Imam Ebu Mansur Muhammad Mârudî's Understanding of God and the Criticism of the Misconceptions of God</i>	
Abdulhamit SİNANOĞLU	247-266
Kur’an Konularını Görsel Dille Anlatmanın İmkânı Üzerine <i>On the Possibility of Tafsir Via Visual Language</i>	
Fatma Asiye ŞENAT	267-284

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / Received: 05.11.2016 • Kabul Tarihi / Accepted: 13.12.2016

Sporda Şiddet Bağlamında Antik Yunan Döneminde Boks*

Ali TEKİN[†]
Gülcan TEKİN[‡]
Melih ÇALIŞIR[§]

Öz

Bu çalışmanın amacı, antik Yunan dönemi sporunda şiddetin önemini vurgulamak ve sporda şiddet bağlamında antik boksunu tanıtmaktır. Bilgi toplama araçları; antik dönem boksuna ilişkin mevcut literatür ve terrakotalar, resimler, vazolar, amforalar gibi arkeolojik kanıtlardır. Bir dövüş sporu olarak boksun tarihi antik dönemlere kadar uzanır. Antik Yunan'ın en bilinen dövüş sporları güreş, boks ve pankrasyondur. Boks fiziksel olarak yıpratıcı ve mümkün olduğunca zorluk verecek şekilde tasarlanmıştır. Boksörler, antrenman ve müsabakalarda farklı eldivenler kullanmışlardır. Eldivenlerin malzeme ve şekli zaman içinde değişmiştir. Antik boks, şiddetin üst seviyesine sahiptir ve günümüz boksuyla karşılaştırıldığında daha tehlikelidir.

Anahtar Kelimeler: *Antik Yunan, dövüş sporları, şiddet, spor malzemeleri.*

Boxing in Ancient Greece in the Context of Violence in Sports

Abstract

The objective of this study is underlining the significance of violence in ancient Greek sports, and to present ancient boxing in the context of violence in sport. The data gathering materials are literary and archaeological evidences available such as terracottas, figures, vases and amphoras about boxing in antiquity. The history of boxing as a combat sport dates back to ancient times. The most known combat events of ancient Greek were wrestling, boxing and pancration. Boxing were designed to be as physically taxing and uncomfortable as possible. Boxers put on divergent boxing gloves in training and real fight conditions. The material and shape of the gloves has changed by and by. Ancient boxing has peak level of violence and more dangerous when compared with actual boxing.

Keywords: *Ancient Greek, combat sports, violence, sport equipment.*

* Bu çalışma 18-20 Kasım 2016 tarihleri arasında, Fırat Üniversitesi Spor Bilimler Fakültesi tarafından Elazığ'da düzenlenen 10. Uluslararası Beden Eğitimi Spor ve Fiziksel Terapi Kongresi'nde sözel bildiri olarak sunulmuş ve kongre kitapçığında özet olarak yer almıştır.

[†] Doç. Dr., BESYO, Bitlis Eren Üniversitesi, atekin@beu.edu.tr

[‡] Öğr. Gör., BESYO, Bitlis Eren Üniversitesi, gtekin@beu.edu.tr

[§] Öğr. Gör., BESYO, Bitlis Eren Üniversitesi, mcalisir@beu.edu.tr

Giriş

Medeniyet öncesi toplumlarda şiddetin çok yaygın olduğu, insanların hayatlarını bu şekilde idame ettirebildikleri ve şiddetin kontrole tabi olmadığı düşünülmektedir (Keane, 1998). Düşüncenin ötesinde, şiddetin günümüzde ortaya çıkmış bir olgu olmadığı, köklerinin insanlık tarihinin başlangıcına dayandığı Hz. Âdem'in oğulları Habil ve Kabil arasında geçen hadiseden çok iyi bilinmektedir (Yetik, 2012).

Spor şiddeti, sporun kuralları dışında meydana gelen, zarar verici ve sporun amacıyla ilgisi olmayan davranış olarak tanımlanabilir (Terry ve Jackson, 1985). Modern sporlarda görülen şiddetin, şiddetin kaçınılmaz olduğu antik sporlara uzandığı söylenebilir. “Homer’in savaş kahramanlarının en çarpıcı özelliği, korkusuz ve cesur olmalarıdır. Tanrılar en çok korkusuz ve cesur olanları severler. Homer onları betimlerken, ata iyi binen, iyi güreşen, iyi kargı atan gibi sıfatlar kullanır. Onların dünyasında cesur olmak, iyi ve sağlam bir vücuda sahip olmak, kahramanca savaşmak bir erkeğin onuru için kesinlikle yapması gerekenlerdir. Bunları yapabilmek için de muhakkak spor faaliyetlerinde bulunarak vücutlarını geliştirmek durumundadırlar (Coşgun, 2011).” Antik dünyada şiddet ve spor arasındaki ilişki, spor ve savaş bağlantısından türetilmiştir. Sporun askeri hazırlık için bir yöntem olarak kullanıldığı aşikârdır. Spor yoluyla gerçek savaş olmaksızın askeri çatışma ortamı sağlanabilmiştir. Savaş taktikleri, askerlerin mükemmel bir fiziksel yapıya ve savaş zamanında paha biçilmez değeri olan dövüş becerilerine sahip olmalarını gerektirirdi ki bu beceriler dövüş sporlarından edinilmiştir (Poliakoff, 1995).

Birinin diğerine (insan veya hayvan) yumruk vurması, hayatta kalmak için “savunma veya saldırı” amacıyla yapılan çok eski bir davranıştır. “Yumrukla vurmak” eyleminin ilkel yapısı zamanla avlanma, savaş ve nihayetinde boks gibi organize bir spor için yapılan antrenmana dönüşmüştür. Boksun bilinen en eski sporlardan biri olduğu düşünülmekte (Potter, 2012), eldeki kanıtlara göre boksun izleri antik Mezopotamya’ya kadar uzanmaktadır (*Resim.1*). Boksta diğer sporlar gibi, antik atalarının bir mirası olarak günümüze gelmiştir. Dolayısıyla diğer antik sporlarda sıkça görülen şiddet ögesi, boks sporu içinde de muhtemelen vazgeçilmez olmuş bir unsurdur. Bu varsayımdan yola çıkarak, antik Yunan dönemi boksunda şiddetin nedenlerini, varlığını ve düzeyini, kullanılan malzemeleriyle ele alarak antik boksu sporda şiddet açısından tanıtmak bu çalışmanın amacıdır. İkincil kaynak araştırma yöntemi kullanılarak yapılan çalışmanın bilgi toplama araçları; mevcut içerisinden döneme ait ulaşılabilen boksla ilgili yazılı eserler, toprak kaplar, resimler, vazolar ve amforalar gibi arkeolojik kanıtlardır.

Resim.1: Mezopotamyalı iki boksörü gösteren terrakota. M.Ö. 2000-3000, Günümüz: Tell Asram, Irak. Louvre Müzesi, Paris, Fransa. (<http://www.artres.com>). 30.10.2016.

Antik Yunan Döneminde Spor

Antik Yunanlar, şehirler tanrısı Athena, denizler tanrısı Poseidon, güneş tanrısı Apollon ve tanrılar tanrısı Zeus adına çeşitli törenler ve oyunlar düzenlemişlerdir. Oyunların düzenlenmesinin en çok kabul edilen amacı, Yunan mitolojisinin yüce tanrısı Zeus'a olan bağlılık ve inancı ortaya koymaktır.

M.Ö. 8. yüzyılda, her biri ayrı ırka mensup ve ayrı yönetimlere sahip 20 Yunan site devletinin birbirleriyle savaşmalarını engellemek isteyen Elis Kralı İphitos, “tanrıların çok sevdiği dinsel kökenli oyunların” yeniden düzenlenmesini istemiş ve bu dönemde ateşkes ilan edilmiştir. Anlaşma metni bir disk üzerine “Olimpiya kutsal bir bölgedir. Buraya silahlı olarak girmeye teşebbüs eden tanrıya karşı günahların en büyüğünü işlemekle damgalanacaktır. Böyle bir fena davranışın öcünü, gücü yettiği halde almayan da Allahsız sayılacaktır.” şeklinde yazılmıştır (Tekin ve Tekin, 2014).

Tüm Yunanistan'dan sporcuların katılabildiği bu oyunlar; Olimpiya'da düzenlenen Olimpik, Delphi yakınında düzenlenen Pythia, Nemea yakınında düzenlenen Nemea ve Corinth yakınında düzenlenen Isthmia oyunlarıdır (Kotynski, 2006). Olimpiya'da yapılan oyunlar, Yunanistan'da yapılan diğer oyunlara göre çok daha fazla insanın ilgisini çekmiştir (Drees, 1968). Seyirciler, ilk yapılan ve Olimpia I olarak bilinen stadyumda yarışmaları yapay yamaçlarda oturarak izlemişlerdir. Bu nedenle seyirci sayısı hakkında bir tahminde bulunulamamaktadır. Ancak, M.Ö. 6. yüzyılın sonlarında yapılan Olimpiya II yaklaşık 24000, M.Ö 4. yüzyılın ortalarında inşa edilen Olimpiya III ise yaklaşık

40000 seyirci kapasitesine sahiptir. Stadyumlar Isthmia’da 21000, Delphi’de 7000 seyirci kapasitelidir (Romano, 1993).

M.Ö. 350’de kesin biçimlerini alan Olimpiyat oyunlarına yalnızca on sekiz yaşından büyük, özgür Yunan yurttaşları katılabilirdi. Köleler, bir Yunan kentinde yaşayan ancak kentin yerlisi olmayan kişiler (metök) ve mahkûmlar oyunlara alınmazlardı (Tekin ve Tekin, 2014). Bu durum, sporun, Yunan kimliğinin önemli esaslarından birini oluşturduğunu gösterir. Spor, Yunanların Yunan olmayan herkesin barbar kabul edildiği o dönemlerde kendilerini barbarlardan farklı hissettikleri bir aktivite ortamı sağlamıştır. Sporda çıplaklık bile Yunan kimliğini işaret eden bir unsurdur. Yunan erkekler gimnazyumlarda yaptıkları antrenmanlarda ve halkın önünde yaptıkları müsabakalarda çıplak yarışmışlar; sadece barbarlar elbise giyebilmişlerdir. Sporun Yunan kimliğine merkezîyet oluşturması neticesinde, gimnazyumlar Yunan kentlerinde erkekler için sosyal merkezler haline gelmiştir. Buralarda sık sık sanatsal etkinlikler sergilenmiş, zengin kentlerde gimnazyumların iç kısımları güzel resimler ve mozaiklerle donatılmıştır. M.S. 2. yüzyıl Yunan gezgini Pausanias’ın yeni bir kenti ziyaretinde ilk gittiği yerlerden biri gimnazyumlar olmuştur (McElduff, 2016).

Olimpiyatlar gibi büyük oyunlarda kazanmak sporculara farklı kişisel ve maddi avantajlar sağlamıştır. Kazanılan sadece zeytin dalından bir taç gibi gözükmese de, birçok kent büyük oyunlarda kazanan sporculara ikramiye (prim) vermiş, bazıları kentin yemek salonlarında ömür boyu ağırlandı. Oyunlarda elde edilen seri başarılar, siyasi kariyer yapmalarının yolunu açmıştır. Antik Yunan’da spor başarısının sporcular için ne anlama geldiğini Yunan Hatip Dio Chrysostom (31.110) “*Olimpik tacın zeytinden (dalı) olduğu bilinir, (ama) çoğu için yaşamdan daha önemlidir*” diye ifade eder. Nitekim filozof ya da eğitimciler antik sporun vahşetini ve tehlikesini zaman zaman kınamış olsalar da, Yunan halkı yine de tehlike, yaralanma ve ölümü çoğunlukla onaylamışlardı (Poliakoff, 1995).

Antik Yunanda Boks ve Şiddet

Bilgin ve tarihçi Philostratus boksun aslen Sparta’da geliştirildiğini ileri sürmüştür. Erken Spartalılar, boksun onları savaşta kafalarına alacakları kaçınılmaz darbelere hazırladığına inanıyorlardı (Swaddling, 1999). Bununla birlikte, Spartalılar boks müsabakalarına hiç katılmadılar çünkü yenilgiyi onursuzluk olarak kabul ediyorlardı (Craig, 2002).

Resim.2: Günümüzde Santorini adasında yer alan Thera Antik Kenti'nde bulunan fresk. M.Ö. 1600. (<http://people.hsc.edu/drjclassics/sites/santorini/art4.htm>), 26-10-2016.

Antik Yunan döneminde boksun ilk izleri Minos ve Miken Uygarlığı döneminde görülmüştür. “Boks Yapan Gençler” freski (*Resim.2*), boksun Yunanistan’da o dönemde yapıldığının önemli bir kanıtıdır.

Antik Yunan yazılı eserlerinde sık sık karşılaşılan şiddet kelimesinin anlamı değişkenlik gösterir. Homer şiddeti cesaret, kuvvet, güç ve tahakküm kudreti (Murray, 1924), insan canı almak (Fagles, 1997) ve psikolojik şiddet anlamında kullanmıştır. Hesiod şiddeti ikiye ayırır: savaşla sembolize edilen nefret ve barışı anlatan toplumda yaratıcılıkla sembolize edilen barış (Evelyn-White, 1914). Antik Yunan dönemi eserlerinde anlatılan olaylara bakıldığında tanrıların savaşları, devlerin savaşları (Evelyn-White, 1914) ve insan başlı atların savaşları sıkça görülür (Jones ve Omerod, 1918). Tüm bu olaylarda bedensel şiddetin temel oluşturduğu reddedilemez bir gerçektir.

Antik döneme ait olaylarda ve eserlerde temel oluşturan şiddet unsurunun yansımaları, antik dönem sporunda özellikle de boksta görülür. M.Ö. 1. yüzyıldan kalan bir yazıtta, bir boksörün sert, acımasız ve başarılı olması övülürken antik Yunan boksunun özü çok güzel ifade edilmiştir: “*Bir boksörün zaferi kanla kazanılır*” (Kaibel, 1878).

Resim.3: M.S. 2. Yüzyıl. Yazıt (<http://www.biblicalarchaeology.org/daily/ancient-cultures/daily-life-and-practice/ancient-combat-sports/>). 13.04.2016.

Olimpiya'dan kalma yazıt (*Resim.3*) lakabı “deve” olan 35 yaşındaki boksör Agathos Daimon'un anısınadır. Agathos Daimon, Nemea oyunlarında zafer kazanmıştı ama “zafer veya ölüm” için Zeus’a dua ettikten sonra Olimpiya’da yarışırken yaşamını yitirdi. Yazıt, antik dövüş sporlarında var olan tehlikenin boyutunu en çarpıcı şekilde hatırlatmaktadır.

Boks müsabakaları resmi bir yetkilinin (hakem) gözetiminde yumuşak bir çamur içinde yapılırdı. Kurallar oldukça basit ve açıktı: ellerle boynu kenetlemek, sarılmak, tırmalamak, göze parmak sokmak, erkeklik organına vurmak ve ısırarak yasaktı. Bunların dışında esasen her şey serbestti. Hakemler, kuralları ihlal eden sporcuları cezalandırmak için ellerinde “rhabdos” denilen uçları çatalı bir kırbaç veya değnek (*Resim.4*) taşırlardı. Dahası, bu sporculara para cezası da verilebiliyordu. Toplanan paralarla yaptırılan “zanes” adı verilen Zeus heykelleri, olimpiyat stadyumuna giden yol üzerine yerleştirildi ve alt kısımlarına “hilekârların” adı yazıldı. Kurallar gereği, yarışma alanına bu yoldan geçerek gitmek zorunda olan tüm sporculara, bu heykeller vasıtasıyla yapmamaları gerekenler hatırlatılmış olurdu (Tekin ve Tekin, 2014).

Resim. 4: Hakem, müsabaka esnasında rakibinin gözüne parmağını sokmaya çalışan sporcuya yaptığı hata nedeniyle “rhabdos” denek sopayla vurmak üzereyken. M.Ö. 490-480, British Museum, Londra. (<http://www.britishmuseum.org>).14-05-2016.

Boks müsabakalarının centilmence yapılan karşılaşmalar olduğunu söylemek tamamen yanlış olur; özellikle de Olimpiya’da yapılan oyunlarda yer alıyorsa bu dövüşler ün ve ölümsüzlük için yapılırdı. Bununla birlikte, boks aklı dayanmayan bir şiddet olayı olarak görmek de doğru bir tespit değildir. Bir boksör oldukça iyi antrenmanlı ve son derece becerikli olmalıdır. Poliakoff (1987), bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır:

“Antik boks, cesaret ve dayanıklılık yanında yüksek düzeyde beceri ve strateji gerektirdiğinden bu sporun sadece gaddarlığa ve şiddete bağlı olduğunu söylemek büyük bir abartı olur.”

Antik Yunanlar açısından boks, en fazla şiddet içeren dövüş sporu olmuştur. Yunanlar vücut ağırlığı ve kilo sınıfına göre yarışmadıklarından, yani genç biri olgun bir erkekle karşılaşabileceğinden, dövüş sporları aynı zamanda ağır sporlar olarak adlandırılırdı. Daha ağır ve olgun olanlar kesin olarak daha avantajlıydı. Dövüş sporlarında eşleşmeler kura ile belirlenir, eşleşmede tek kalan kişi müsabaka yapmadan tur atlayarak (bay çekmek) önemli bir avantaj elde etmiş olurdu (McElduff, 2016). Çağdaşıyla karşılaştırıldığında antik boks oldukça acımasız olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle günümüz boksörü antik Yunan boksunun kuralları karşısında dehşete kapılabilir.

Resim.5: Boksör işaret parmağını kaldırarak mağlubiyeti kabul eder. Yunan amfora resmi, M.Ö. 500. (www.flickr.com/photos/pankration). 24.10.2016.

Antik boks müsabakasında; rakiplerin birbirlerine acımasızca bakışları, birbirlerinin ellerini dahi sıkılmaları, süre uygulanmaması, müsabakanın rauntlara ayrılmaması, kilo ayrımı yapılmaması ve müsabakaların rakiplerden birinin şuurunu kaybetmiş bir şekilde yere düştüğü (kaybetmemişse yerde de acımasız yumruklar devam eder) veya işaret parmağını kaldırarak yenilgiyi kabul ettiği (*Resim.5*) ana kadar sürdüğü düşünülürse, günümüz boksu açıkça daha yumuşaktır (Jewell, 2011).

Göze parmak sokma dışında neredeyse her çeşit darbeye müsaade edilirdi. Boksörler kroşe, aparkat, tavşan yumruğu (enseye vurulan yumruk) atabilirler, elin yanı ve ayasının altı ile hatta ellerini uzatarak parmakları açık ve dik olacak şekilde direk vurabilirlerdi. Duruma göre sağ veya sol ellerini kullanabilirlerdi. Dövüşler uzun sürebilir, dövüşçüler yara bere içinde kalırlar; kaş, burun ve yanaklarından kan akardı. Tepeden gelen yaz güneşi ve akan ter gözlerini yakarak ızdırap verirken toz ağız ve boğazlarını kurutur, kavururdu. Finalistler bu şekilde gün sona erinceye kadar defalarca dövüşmek zorunda kalırlardı. Cicero ve Philostratus gibi bazı antik yazarlar antik boksun zorluğunu vurgulamışlardır (Poliakoff, 1995):

“Boksörler kavurucu sıcak kadar rakiplerinin yumruklarına da dayanmak, zor kazanılmış bir zaferden hemen sonra yara bere içinde bir diğer müsabakaya devam etmek zorundaydılar.”

Boksörler ihtiyatlı bir şekilde birbiri etrafında dönerler, ani yumrukları savuşturmaya hazır bir vaziyette eller kafaya yakın biçimde kaldırılırdı. Homer, İlyada adlı eserinde (23.665-695); Patroklos’un anısına düzenlenen oyunlarda Epeios ve Euryalos arasındaki dövüşü şöyle anlatır (Faulkner, 2012):

“...Karşı karşıya geldiler ve büyük yumruklarını yan yana getirerek yukarı kaldırdılar. Sonra, ağır ellerin acımasızca ve telaşlı karşılaşması başladı. Çenelerden korkunç çatırtılar geldi, tüm vücutları ter içinde kaldı.”

Mücadelenin sona ermemesi halinde, eşitliği bozmak için her boksör sırayla rakibin karşısına geçer ve rakibin attığı yumruklara dayanmaya çalışır. Boksörlerden birinin “knocked out (şuurunu kaybederek yer düşmesi)” olmasıyla dövüş sonlanırdı. Mücadelede uzatma durumu nadir görülürdü çünkü boksörlerin yorulmasıyla sonuca fazla beklemeden ulaşırdı. Homer (23.665-695) böyle bir olayı şu şekilde tasvir eder (Faulkner, 2012):

“...Sonra, Euryalos bir boşluk ararken, Tanrısal Epeios hamle yaptı ve onun (Euryalos) elmacık kemiğine vurdu, ayaklarının üzerinde daha fazla kalamadı, görkemli vücudu yere yıkıldı... Yakın arkadaşları etrafını sardı, onu kafası yana düşmüş, kan tükürürken ayaklarını sürüyerek taşıdılar.”

Yukarıdaki pasajda belirtilen berabere kalma durumunda sporcular her zaman kurallara sadık kalmayabiliyorlar, bazı haince ve kasıtlı ölümcül taktikleri kullanabiliyorlardı. Böyle bir olayı Pausanias (8.40.3-5) nakletmiştir:

“Argos halkının Epidamnus’dan gelen boksör Creugas’ın durumunda olduğu gibi aynı şekilde hareket ettiklerini biliyorum. Nemean oyunlarında Creugas’a ölümünden sonra taç verdiler, çünkü rakibi Syracuse’lu Damoxenus karşılıklı anlaşmaya uymadı. Boks müsabakası berabere devam edince, herkesin duyarak şahit olacağı şekilde birbirlerine sırayla bir yumruk atmak için anlaştilar. O zaman boksörler (el bileklerini) keskin kayışla sarmıyorlar, henüz yumuşak kayış kullanıyorlar, parmaklarını açıkta bırakmak için (kayışı) elin avuç kısmına sarıyorlardı. ...Creugas Damoxenus’un başına vurmak için elini yukarı kaldırdı. O böyle yapınca, Damoxenus rakibinin kaburgasının altına düz parmaklarıyla vurdu, tırnaklarının keskinliği ve darbenin gücüyle ellerini diğerinin içine soktu, bağırsaklarını kavradı, onları kopardı ve dışarı çıkardı. Creugas olay yerinde öldü ve Argos halkı Damoxenus’u anlaşmayı bozarak rakibine bir yerine birçok darbe vurduğu için diskalifiye etti. Galibiyeti ölü Creugas’a verdiler, onun Argos’ta heykelini diktiler. O, benim zamanımda hala Lycian Apollo tapınağında bulunmaktadır.”

Pausanias (6.10.2-3), Olimpiya’da boks müsabakasında korkunç bir acı çeken Glaucus’un heykelini şöyle tasvir eder:

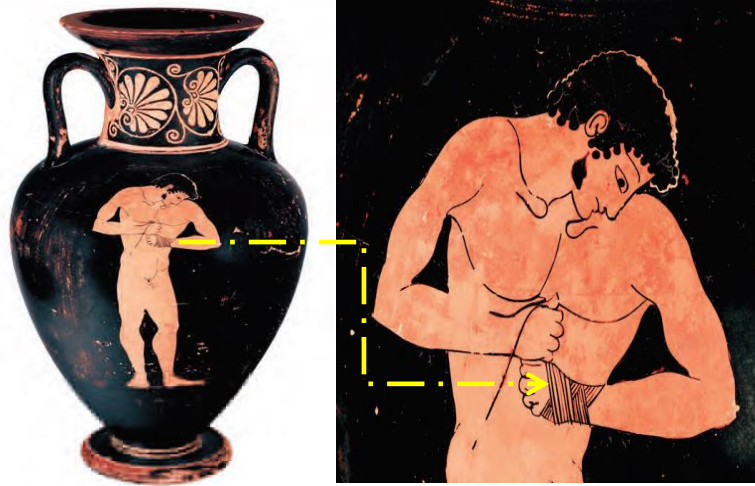
“Bir gün saban demiri pulluktan çıkar ve Glaucus elini bir çekiç gibi kullanarak onu yerine yerleştirir. Demylus oğlunun başarma gücünü görür ve sonra onu boks yapmaya Olimpiya’ya götürür. Glaucus, orada, boksta tecrübesizdir ve rakipleri tarafından yaralanır, rakiplerin sonuncusu ile dövüşürken yaralarının çokluğundan bayılacağını düşünür. Sonra babasının ona bağırarak “Oğul, pulluğa dokun.” dediğini söylerler. Bunun üzerine rakibine, kendisine daha önce zafer getiren yumruktan daha şiddetli bir yumruk indirir. Bununla birlikte, Pythian ve Nemea oyunlarında iki, Isthmian oyunlarında sekiz taç kazandığı söylenir.”

Antik Yunan boksunda şiddetin vardığı boyut, Romalı şair Lucilius'un, bir boksörün heykelini tasvirinde açıkça görülür (McElduff, 2016):

“Olympicos burada, şimdi çok korkunç görünüyor, eskiden burnu, çenesi, kaşları, kulakları ve gözleri vardı. Sonra bir boks müsabakasına girdi ve hepsini kaybetti. Hatta babasından miras hiçbir parçası kalmadı. Kardeşi onun bir resmine sahipti ve onu hakeme gösterdi, o (hakem) onun (resmin) kardeşine hiç benzemeyen başka biri olduğuna karar verdi.”

Kalabalık içindeki tecrübeli boksörler sadece geniş omuzlarından, iri kol ve yumruklarından değil aynı zamanda yüzlerindeki yara izlerinden, kırık burunlarından, yumrulu kaşlarından ve karnabahar kulaklarından dolayı kolaylıkla fark edilirdi. Güreşçiler ve pankratiastlar yara izi dolu ve hırpalanmış suratlı boksörlere göre çok daha yakışıklıydılar. Plato, (Gorgias 515e) boksörlerle “hırpalanmış kulaklı insanlar” diyerek dalga geçer (Faulkner, 2012).

Resim.6: Kırmızı resimli amfora, M.Ö. 5. yüzyıl, müsabakaya hazırlanan bir boksör. (<https://vimeo.com/tag:himantes>).10.10.2016.

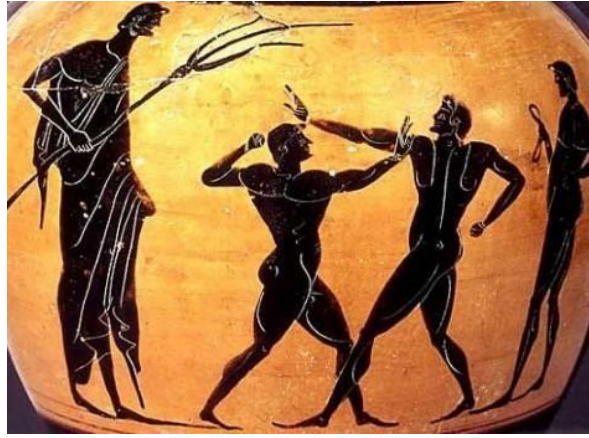
Antik Yunan'da boksörler müsabaka esnasında önceleri eldiven olarak (tam olarak bir eldiven olmamasına rağmen) tabaklanmış, zeytinyağı veya hayvan yağıyla yumuşatılmış yaklaşık 4 metre uzunluğunda deriden yapılmış “himantes” denilen deri kayış kullanırlardı. Bu kayış bileklerin ve elin etrafına parmakları serbest bırakacak şekilde (yumruğu sıkabilmek ya da rakibin yumruğunu savuşturmak amacıyla eli açabilmek için) belli bir düzende sarılır ve her iki ucuna sağlamlaştırmak için düğüm atılırdı (Miller, 2004).

Bir boksörün dövüşürken ellerini rahatlıkla açıp kapatma yeteneği, özellikle günümüz boksuyla karşılaştırıldığında müsabaka esnasında farklı tekniklerin geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Antik boksörün kullandığı bazı

teknikler, özellikle ayakta duruş ve vuruş teknikleri, günümüz karışık dövüş sanatlarında kullanılan dövüş tekniklerine benzemektedir. Günümüzde MMA’da kullanılan eldivenler nispeten incedir, hafif dolguludur ve dövüşçünün ellerini en az sınırlama ile açıp kapamasına olanak sağlar.

Yine de bandajlamada sporcular arasında tam bir standart olduğu söylenemez. El ve bilekleri tam olarak saran sporcuların yanında kayışı bir bilezik gibi sadece bileklerine saranlar hatta yalnızca bir eline saranlarda görülmüştür. Boksörlerin tek ellerini sarmalarının en önemli faydası ellerini savunma aracı olarak daha rahat kullanabilmeleridir: Boksör böylece elini kolayca uzatabilir, yakalamaya çalışabilir veya gelen bir yumruğa açık eliyle rahatça engel olabilir. Bu yasal ve oldukça işe yarayan teknik Resim.7’de görülmektedir.

*Resim.7: Açık elle dövüşen iki boksörü gösteren amfora, M.Ö. 500.
(www.flickr.com/photos/pankration, 13.09.2016.*

Kayışların kullanımının birincil amacı; bilekleri desteklemek, parmak ve eklemler için mütevazı bir koruma sağlamak ve saldırıdan çok savunmaya yardımcı olmak gibi gözükse de, Scanlon’un belirttiği gibi (1996) ikincil amacın yumruğun darbe şiddetini artırarak rakibin cildinde kanamaya neden olacak şekilde kesik açmak olduğu gayet açıktır (*Resim. 8*).

Resim.8: Siyah kupa resminin ayrıntısı boksörün yüzünde meydana gelen kesigi ve kesikten yüzüne damlayan kanı gösterir. M.Ö. 409. (www.flickr.com/photos/pankration/), 18.06.2016.

Bahsedilen kayışla yapılan antrenman maçları eziyetli, açılan yaralar ise bazen boksörün yaptığı spora devam edememesine neden olmuştur. Bu nedenle antik Yunanlar antrenmanlarda kullanılmak üzere “*sphairai*” veya “*episphairai*” denilen eldivenler geliştirmişlerdir. Bu eldivenler boksörün daha hızlı antrenman yapmasını sağlarken esasen yaralanma riskini azaltmıştır. Plato, antrenman eldivenlerinin kullanılma amacını şöyle açıklamıştır (Sweet, 1987):

“Ringdeki dövüşü mümkün olduğunca taklit edebilmek için ellerimize (*sphairai*) eldiven takar, böylece vuruş (yumruk) çalışması yapabilir ve darbelerden olabildiğince sakınabilirdik.”

Plutarch, bu antrenman eldivenleriyle vurulan darbeleri “acısız” olarak tanımlamıştır:

“*Palaestra*'da onlar dövüşçülerin ellerine darbeler yumuşak ve acısız olsun, ciddi sonuçlar (ağır yaralanma, ölüm) olmasın diye *sphairai* takarlardı.”

Plutarch'ın ifadeleri muhtemelen abartılı olsa da kayışla mukayese edildiğinde antrenman eldivenleri içi “tüy dolu yastık” gibidir (Sweet, 1987).

M.Ö. 4. yüzyılda “yumuşak kayış” olarak adlandırılan ve darbe emici özelliği daha fazla olan bir müsabaka eldiveni geliştirildi (Pausanius, 6.23.4). Bu eldivenlerde, eldiveni daha yumuşak hale getirmek için alt katmanda bir keçe kullanıldı ve eldiven önkol, bilek ve ellere deri kayışlarla sabitlendi.

Ancak bu eldiven türünün kullanımı uzun ömürlü olmadı ve bu eldiven modeli esas alınarak “keskin kayış” olarak adı verilen daha sert bir eldiven

geliştirildi. Bu eldiveni “yumuşak kayış” eldivenden ayıran ve daha tehlikeli hale getiren en önemli fark, sertleştirilmiş ilave bir deri parçasının diğer deri bantlarla iç içe geçirilerek parmak eklemlerinin tam üstüne gelecek şekilde kullanılması ve dolayısıyla rakipte kesikler oluşturacak derecede hasara neden olmasıdır. Bu anlamda ilkel bir muşta gibidir (Scanlon, 1982).

Keskin kayışın kullanılma nedeni dövüşe daha çok şiddet katarak oyunlardaki heyecanı arttırıp seyircinin gönlünü daha kolay almaktı. Panhelenik oyunlar için kentlerde bulunan stadyumların seyirci kapasitelerinin genişletilerek yapısının değiştirildiği dönemin, keskin eldivenlerin bir şekilde seyircinin ilgisinin çekilerek memnun edilmeye çalışıldığı dönemle aynı olması dikkatten kaçmamalıdır (Scanlon, 1982). Bir amforanın B yüzünde kalabalık seyirci önünde müsabaka yapan boksörler görülmektedir. Kalabalık, A yüzündeki 9 seyirci ile iyice vurgulanmıştır (Resim.9).

Resim.9: M.Ö. 550-560 yıllarına ait amfora. Mississippi Üniversitesi Müzesi, <http://www.perseus.tufts.edu/Olympics/boxing.html>. 30.10.2016.

Sonunda, “keskin kayış,” takması ve çıkarması kolay, deri bantları iç içe olan, yumruk atarken parmak eklemleri üzerine gelen sert bölümü yer değiştirmeyecek şekilde sabitlenerek gerçek bir eldiven haline getirilmiştir. “Keskin kayış” M.Ö. 3. yüzyılda yerini “yumuşak kayışa” bırakmıştır (Scanlon, 1982). “Keskin kayış” için en güzel antik kanıt bir boksörün M.Ö. 1. yüzyıla ait bronz heykelidir (Resim.10). Heykelin yüzüne yakından bakıldığında keskin eldivenlerin neden olduğu tahribat rahatlıkla görülmektedir. Boksörün burnu kırıktır, yüzünde çok sayıda kesik ve şişlik vardır. Scanlon (1982), kullanılan bu keskin kayış nedeniyle boksörlerin görüntüsünden kaynaklı olarak onlara “karıncalar” adının takıldığını belirtir. Bunun nedeni boksörlerin yaptıkları işin zorluğunu ve acı dolu oluşu diğer taraftan boksörün büyük yumruğunun karıncanın başına, bilek ve önkolunun karıncanın konik karnına benzemesidir.

Antik Yunan'da yasal şiddetin en güçlü tezahürü boksta görülmüştür. Ele sarılan öküz derisinden yapılma kayışlar, yumrukları çok daha tehlikeli hale getiren ve kolay kolay kapanmayan yaralara neden olan domuz derisine değiştirilmiştir (Pausanias, 8.40.3). Ancak, zamanla sıkılan, daha çok şiddet isteyen seyirciyi memnun etmek için, dövüşçülerin M.Ö. 4. yüzyılda, rakiplerinin canını daha fazla yakıp zarar veren önkelerden ağır, içi metal doldurulmuş eldivenler kullanmaya başlamaları yasal şiddete en güzel örnektir.

Resim.10: Boksör (Terme Boksör) dinlenirken, bronz heykel ve ayrıntıları, M.Ö 2. veya 1. yüzyıl, Roma Ulusal Müzesi, (<http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=3848>).18-01-2016.

Sonuç

Mevcut alanyazından ve o döneme ait arkeolojik buluntulardan elde edilen bilgi ve bulgulara göre, antik Yunan döneminde şiddet unsurunun en çok görüldüğü spor dalı boks olarak kabul edilebilir.

Tanrıların çok sevdiği dinsel kökenli oyunlara katılmak; Yunan erkekleri için tanrılara bağlılığı göstermek, onların sevgisini kazanmak, ömürlerinin geri kalanı için iç huzuru yakalamak anlamındadır. Bu nedenle basit bir zeytin dalından yapılan Olimpik tacı takmak, tüm Yunan boksörlerinin hayalidir; bunun için acı çektiler, uzuvlarını kaybettiler, ölümü göze alabildiler ve zaferlerini kanla yazdılar. İlkel dini korkular ve batıl inançlar, tanrıların bilinmeyen gücünü

şakinleştirmek için tasarlandı. İnsanlar doğal afetlerden ölümden ve kontrol edemedikleri görünmez güçlerden korktular; evren onlar için zıt güçler arasında bölünmüştü: sağlık ve hastalık, yaşam ve ölüm (Baker, 1982). Yunan erkeği için oyunlara katılmak elde edilebilecek en büyük onurdu ve sadece kazananlar ölümsüzlüğü garantiliyorlardı (Price, 2000). İşte bu inançlardan etkilenen insanlar spora dini bir boyut getirmişlerdir. Boks müsabakası da sağlık-hastalık, yaşam-ölüm ikileminin aynası olmuştur.

Günlük yaşamda saldırganlık ve Şiddet o zamanki yasalara göre en sert şekilde cezalandırılmasına rağmen, boksta Şiddetin en üst düzeyine müsaade edilmiştir. Öyleyse, antik Yunan döneminde kurallara uymak koşuluyla boks sporunda Şiddet, sosyal olarak kabul edilebilir bir durumdur. Smith (2003) tarafından ortaya atılan “nispeten yasal” Şiddet, sporun kuralları içinde ortaya konulmasına rağmen aynı zamanda kuralları yıkan fakat müsamaha edilen Şiddettir ve antik boksta görölen Şiddet tam da böyledir; yasal olmamasına rağmen yasal kabul edilen “nispeten yasal” Şiddettir. Antik Yunan boksunda görölen Şiddetin bir tetikleyicisi de, Yunan kent devletlerinde, savaşı yöneten komutan ne kadar zeki ve cesur olursa olsun, savaş başarılarının savaşa katılan herkese ithaf edilmesi olabilir. Bu savaşlarda bire bir mücadelelerle elde edilen zaferler göz ardı edilmiş, başarı savaşa katılan herkesin ortak ürünü olarak görölmüştür (Poliakoff, 2016). Bunun sonucu olarak, Yunan erkekleri bireysel mücadele güçlerini sınama olanağını sadece dövüş sporlarında ve özellikle boksta bulabilmişlerdir. Atinalıların gündelik (sıradan) saldırı olaylarına bile ölüm cezasını da içeren bir dizi yaptırımlar getirerek çok Şiddetli bir şekilde cezalandırdıklarını mahkeme tutanaklarından bildiğimize göre (Şenel, 2011), Yunan sivil yaşamında saldırganlık ve Şiddetin hem hoş görölmüş hem de desteklendiği tek yerin spor ortamlarının olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Yunan erkekleri için boks müsabakaları, kilo sınıflaması olmaması veya tecrübeye göre belirlenmediğinden zayıf ve tecrübesiz olanın ağır, güçlü ve tecrübeliye karşı tek çaresinin “ölmemeye çalışmak” için mücadele etmek olduğu, sadece rakibe değil susuzluk, yakıcı sıcaklık ve yorgunluğa da kaybetmemek gerektiği için tam bir savaş alanı benzetimi yaratmaktaydı. Büyük spor festivallerinde yer alan boks ve diğer dövüş sporları bu bağlamda, kahramanca mücadele edilen savaş ortamları olarak değerlendirildi. Müsabakada kazanmanın anlamı; kahramanlık için çabalamak ve sonsuz üne sahip olmaktı.

Bu zahmetli ve Şiddetin bolca göröldüğü müsabakalara sadece Yunan vatandaşlarının katılabildiği daha önce söylenmişti. Bu yarışmacı vatandaşların sosyal sınıf ve soy geçmişleri ise katılımlarda belirleyici bir unsur olmamıştır. Örneğin gerçek ve efsanevi soyuyla övünen Rodoslu Diagoras olimpik oyunlarda M.Ö. 464’de boksta zafer kazandı. Onun üç oğlu ve iki torunu da boksta olimpik tacı kazandılar (Pausanias 6.7.1-7, 4.24.1-3). Yine, soylu Tiberius Claudius Rufus M.S. 1. veya 2. yüzyılda Olimpiya’da rakibiyle gece oluncaya kadar final müsabakası yaptı. Sporcuların cesareti, hakemleri her iki sporcuyu da olimpik

taçla ödüllendirmeye ikna etti. Tiberius, Roma kralının yakın tanıdığıydı ve bunun anlamı kayda değer şekilde varlıklı ve itibarlı bir aileden geldiği (Poliakoff, 2016). Diğer taraftan Aristotle (Rhetoric 1365a, 1367b), Olimpiya’da boksta zafer kazanan bir balık satıcısından söz eder (Poliakoff, 1995). Yunanların demokratik görkeminin bir tezahürü sporda görülmüştür. Demek ki Antik Olimpiya’nın müsabıkları zengin veya yoksul, aristokrat ya da esnaf olabiliyordu. Onlar, basitçe söylemek gerekirse sporcuydular: Müsabaka için soyundular ve Yunan dünyasının en iyisi olduklarını kanıtlamaya çalıştılar. Şampiyonların aldığı özendirici ödüllerin ihtiyacı olan birileri için maddi değeri olabilir, fakat bu maddi ödüller zengin bir aristokratın şiddetin üst seviyede olduğu bu tarz müsabakalara neden katıldığını açıklamaya yetmez. O zaman boksun veya sporun toplumun tüm kesimince istekli bir şekilde yapılmasının asıl nedeni “ün” kazanmanın cazibesiyse açıklanabilir. Ölümün ruhani gizemi, boksun şiddetini tatma ve ona dayanma gücü ve isteği vermiştir. Antik Yunan boksunda o günün koşulları düşünüldüğünde, günümüz boksunda alınan güvenlik önlemlerinin birçoğunun ilkel öncülerinin uygulanabileceği akla gelmektedir. Yoksa antik Yunanlar bu önlemleri alamayacak kadar bilgisiz veya düşünemeyecek kadar cahil değillerdi. Öyle olsaydı eldiven olarak kayış kullanmazlardı. Keza bu kayışları kullanma nedenleri de aslında rakibe zarar verme olasılığını arttırmak olmuştur. Önlemlerden olabildiğince uzak kalınmasının nedeni olsa olsa, onların bu önlemleri basitçe görmezden gelmeyi tercih etmeleri olabilir. Yani antik Yunanlar boksun daha gaddar olmasını bilerek istemişler ve bu yönde uygulamaları cazileştirmişlerdir. Poliakoff (2008), bu konuda benzer tespitlerde bulunmuştur.

Boksta şiddete müsaade edilmesinin diğer bir nedeni seyircilerin zevk almasını sağlamaktır. O dönem spor mekânlarında seyircilere ayrılan izleme bölümlerinin kapasiteleri neredeyse günümüzdekine yakındır. Anlaşılan, seyirci potansiyelini arttırmak, onları memnun etmek ve böylece spor oyunlarını cazibe merkezi haline getirmek, o dönem boksta şiddet unsurunun canlılığını koruması için bir başka nedeni oluşturmuştur. Seyirciden gelen şiddeti izleme talepleri spor ideolojisinden ziyade siyasi ve sosyal alanlardan kaynaklanan baskının sonucu olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda sporda şiddeti, gerçekten sporun bizzat kendisinin mi yoksa siyasi iradenin ve sosyal koşulların mı yarattığı üzerinde ayrıca düşünülmesi gereken bir konudur. Belki de şiddeti yaratan spor ve müsabıkların çoğu da aslında şiddet sever değildi. Şiddet, dönemin eserlerinde sonsuz düzeyde vurgulandı, spor içinde şiddet düzeysiz şekilde hoş görüldü. Sporcuların siyasi erk ve sosyal ortamın yarattığı bu süreçten doğal olarak uzak durmaları mümkün olmadı. Yani sporu şiddetin ifadesi olarak kullanan insandı. Şiddet, yasal olsun veya olmasın, antik Yunan spor arenasında insanların duygularını şekillendirdi.

Modern dünya, müsabıkların güvenliği, şiddeti en aza indirmek için geliştirilen malzeme ve kurallar, şiddetin sporda yer alma düzeyi ve sporda şiddetin var olma nedenlerine göre kıyaslandığında, antik dünyadan kesin ve

doğru bir biçimde farklıdır. Bununla birlikte, boksta veya diğer dövüş sporlarında başarı kazanmanın zahmetli oluşu; cesaret, çok çalışma ve dayanıklılık gerektirmesi, maddi ve manevi kazanımlar, ün kazanma faktörü ve inancın başarı için katkı sağlayıcı bir unsur olması, antik dönemden modern dünyamıza gelen süreçte kalıcılığını ve geçerliliğini yitirmemiştir.

Kaynaklar

Aeschylus; *The Eumenides*, Translated by Herbert Weir Smyth, Harvard University Press, William Heinemann Ltd., London-1926.

Alaeddin Şenel; *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara-2011.

David Gilman Romano; *Athletics and Mathematics in Archaic Corinth: The Origins of the Greek Stadion*. American Philosophical Society, Philadelphia-1993.

David Potter; *The Victor's Crown: A History of Ancient Sport from Homer to Byzantium*, Oxford University Press, New York-2012.

Edward J. Kotynski; *The Athletics of the Ancient Olympics: A Summary and Research Tool*, 2006, (<http://www.oocities.org/ejkotynski/Olympics.pdf>), erişim tarihi: 01.12.2016

Georg Kaibel; *Epigrammata Graeca*, no. 942. Berlin-1878.

Hesiod; *Works and Days*, Çev: Hugh G. Evelyn-White, Harvard University Press, William Heinemann Ltd., London-1914.

Homer; *Iliad*, translated by Augustus Taber Murray, Harvard University Press; William Heinemann Ltd, London-1924.

Homer; *Odysseus*, translated by Robert Fagles, Penguin Books Limited, New Zealand-1997.

John Keane; *Şiddetin Uzun Yüzyılı*, Çeviren: Bülent Peker, Dost Yayınları, Ankara-1998.

Judith Swaddling; *The Ancient Olympic Games*, 2. Baskı, University of Texas Press, Austin-1999.

Ludwig Drees; *Olympia: Gods, artists and athletes*, Pall Mall P., London-1968.

Michael B. Poliakoff; *Ancient Combat Sports: Combat at the ancient Olympics*, (<http://www.biblicalarchaeology.org/daily/ancient-cultures/daily-life-and-practice/ancient-combat-sports/>), erişim tarihi: 30.10.2016.

Michael B. Poliakoff; *Combat Sports in the Ancient World: Competition, Violence, and Culture* (Sports and History Series), Yale University Press, London-1995.

Michael Smith; *What is sports violence?*(in Sports Ethics: An Anthology, by Jan Boxill), Blackwell Publishers Ltd., Oxford-2003.

Neil Faulkner; *A Visitor's Guide to the Ancient Olympics*. Yale University Press, London-2012.

Nigel B. Crowther; “The Evidence for Kicking in Greek Boxing”, *The American Journal of Philology*, 111(2), 1990, pp.176-181.

Pausanias; *Description of Greece*, translated by William Henry Samuel Jones ve H.A. Ormerod, 4 cilt, Harvard University Press, William Heinemann Ltd., London-1918.

Peter C. Terry-John J. Jackson, “The Determinants and Control of Violence in Sport”, *Quest*, 37(1), 1985, pp. 27-37.

Pindar; *The Olympian and Pythian Odes*, Çev: Basil L. Gildersleeve, Harper and Brothers. New York-1885.

R. Tood Jewell; “Violence and Aggression in Sporting Contests: A Brief History of Violence and Aggression in Spectator Sports”, *Sports Economics, Management and Policy*, 4, 2012, pp.11-26.

Sena Coşgun; Eski Yunan’da Çocukların ve Gençlerin Eğitimi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi ABD Tarih Öğretmenliği Programı Yüksek Lisans Tezi, İzmir-2011.

Siobhan McElduff; *Greek Spectacles and Games: A supplementary sourcebook on Greek sports*, (<https://www.academia.edu>), erişim tarihi: 28.10.2016.

Stephen G. Miller; *Ancient Greek Athletics*, Yale University Press, New Haven-2004.

Steve Craig; *Sports and Games of the Ancients*, Sports and Games through History Series, Greenwood Press, Connecticut-2002.

Tekin A-Tekin G. “Antik Yunan Dönemi: Spor ve Antik Olimpiyat Oyunları,” *Tarih Okulu Dergisi*, 7(18), 2014, ss. 121-140.

Thomas F. Scanlon; “Greek Boxing Gloves: Terminology and Evolution”, *Stadion*, 1982/3, pp. 8-9.

Victoria Price, *Olympics*, St. James Press, Detroit, 2000.

Waldo E. Sweet; *Sport and Recreation in Ancient Greece: A Sourcebook with Translations*, Oxford University Press, New York-1987.

Walter R.M. Lamb, *Plato:Gorgias*, 12 cilt, Harvard University Press, William Heinemann Ltd., London-1967.

William J. Baker; *Sports in the Western World*, University of Illinois Press, Chicago-1982.

Zübeyir Yetik, *Kabil: İlk Kan, İlk Cinayet, İlk Katil*, Pınar Yayınevi, İstanbul-2012.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / Received: 25.11.2016 • Kabul Tarihi / Accepted: 13.12.2016

Ulus Devletin Oluşumu ve Sorunları Açısından Almanya ile Fransa'nın Karşılaştırılması*

Hakan ÖZDEMİR**
Selahaddin BAKAN***

Öz

Bu çalışmada ulus devletin oluşumu ve sorunları açısından Almanya ile Fransa'nın karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla sürdürülen çalışmada, tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada öncelikle her iki ülkenin ulus devlet profili betimlenerek, bu ülkelerde ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları ele alınmıştır. Daha sonra da ulus devletin oluşumu ve sorunları açısından iki ülke karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonunda şu bulgu ve sonuçlara erişilmiştir: Ulusal birliğini Fransa'ya göre daha geç tamamlayan Almanya, sorunlu ve çatışmacı bir ulus devlet yapısı ile etno-kültürel bir ulusallık anlayışına sahiptir. Bürokratik monarşinin siyasal ve ülkesel bir ulusallık anlayışını doğurduğu Fransa'da ise, kısmen asimilasyona dayanan, dengeli ve bütünleştirici bir ulus devlet profili hâkimdir. Parlamenter rejimi Fransa'ya göre yeni olan Almanya ile daha köklü olan Fransa, Avrupa bütünleşmesi fikrinin öncülüğünü ve destekçiliğini yapmıştır. Avrupa bütünleşmesi fikrinin en somut adımı olan Avrupa Birliği üyeliği de her iki ülkenin yönetsel yapısında daha demokratik ve serbestiyete dayanan değişikliklere yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Almanya, Fransa, Ulus, Ulusçuluk, Ulus Devlet.

Comparison of Germany and France in Terms of the Formation of Nation-State and Its Problems

Abstract

The purpose of this study is to compare Germany and France in terms of the formation of nation-state and its problems. For this purpose, the historical and descriptive study methods were made use of. Firstly, the nation-state profile of each country was described, and the historical development of nation-state processes in these countries was examined. Then, the two countries were compared in terms of the formation and problems of nation-state. The following results were obtained in the study: Germany, which completed its national unity later than France, has an ethno-cultural nationality concept and a problematic and conflicting nation-state structure. In France where bureaucratic monarch gave rise to a political and territorial nationality concept, on the other hand, a balanced and holistic nation-state profile based partly on assimilation is dominant. Germany, whose parliamentary regime is relatively new when compared to France; and France, which has a more solid parliamentary regime, pioneered the idea of an integrated Europe and supported it. The most concrete step of an integrated Europe, the membership of European Union, led to changes in the administrative structure of both countries that were based on a more democratic freedom.

Key Words: Germany, France, Nation, Nationalism, Nation-State.

* Bu makale İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Programı'nda Doç.Dr. Selahaddin BAKAN'ın danışmanlığında yazılan ve 2013 yılında kabul edilen "Ulus Devletin Bazı Avrupa Ülkelerinde Oluşumu ve Sorunları: Ötekileştiren Ulus mu, Ötelenen Ulus mu?" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Yrd.Doç.Dr., İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, hakan.ozdemir@inonu.edu.tr

*** Doç.Dr., İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, selahaddin.bakan@inonu.edu.tr

GİRİŞ

Fransız Devrimi'yle yegâne devlet tipine dönüşen ve uluslararası ilişkiler disiplinin en temel aktörü olan ulus devlet ile onun ideolojisi olan ulusçuluğun Almanya ile Fransa'da izlediği tarihi seyir, dayandığı dinamikler ve çizdiği profil birbirinden farklılık göstermektedir. Ulus duygusunun ulus devletten önce geliştiği Almanya'da sorunlu ve çatışmacı, yer yer saldırgan bir forma bürünen bir ulus devletin, toplumun yönünü maziye dönerek kendisini harici ve dâhili unsurlarla sınırlamasını yeğleyen etno-kültürel nitelikler arz eden bir ulusallık anlayışının hâkim olduğu görülmektedir. Ulus devletin ve ulusal vatandaşlığın gelişiminde önemli bir uğrak noktası olan Fransız Devrimi'ne ev sahipliği yapan, Almanya'ya göre erken kapitalistleşen ve sömürgeler edinen Fransa'da ise, daha dengeli ve ılımlı bir gelişme gösteren bir ulus devletin varlığı söz konusu olup, eşitlikçi ve barışçıl nitelikler arz eden bir uluslaşma süreci yaşanmıştır.

Bu çalışmada ulus devletin oluşumu ve sorunları açısından Almanya ile Fransa'nın karşılaştırılması amaçlanmış olup, çalışma tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak sürdürülmektedir. Bu amaçla her iki ülkede ulus devletin profili, tarihsel gelişimi ve sorunları ele alınacaktır. Çalışma şu şekilde organize edilmiştir: Takip eden birinci bölümde Almanya'nın ulus devlet profiline, ikinci bölümde Almanya'da ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunlarına değinilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Fransa'nın ulus devlet profili, dördüncü bölümde de Fransa'da ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları ele alınacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise, ulus devletin oluşumu ve sorunları açısından iki ülke karşılaştırılacak ve çalışma sonuç kısmıyla tamamlanacaktır.

1. ALMANYA'NIN ULUS DEVLET PROFİLİ ÜZERİNE

Almanya; Britanya'ya nispeten daha geç sanayileşen, Fransa'ya göre de daha geç (1871) birleşmesini tamamlayan zengin bir Orta ve Kuzey Avrupa ülkesidir. Demokrasinin bir anlamda ithal olduğu ya da dış güçlerce empoze edildiği bir yer şeklinde nitelenen Almanya (Yayla, 2014: 121), parlamentarizm bakımından uzun bir tarihsel deneyime ya da İngiliz siyasal kurumlarının etkisiyle şekillenen bir mirasa sahip değildir. Aksine başta ABD olmak üzere, işgalci Batılı güçlerin kaygılarını yansıtan bir anayasa mühendisliğinin gölgesinde şekillenen bir siyasî sisteme haizdir (Alkan, 2012: 101).

Siyasi sistemi İkinci Dünya Savaşı'nda yaşadığı ağır yenilginin ardından işgalci güçlerin yakın gözetimi altında yeniden şekillenen Almanya (Sayarı, 2015: 139), federal devlet şeklinde örgütlenen bir devlettir (Çam, 2000: 175). Almanya'nın ulus devlet sürecinde üç güçlük bulunmaktadır. Bunlar: Etnik lisan ve mezhep açısından belirli sınırların olmaması, dolaylı yönetim aracı öğelerin devletle bütünleşmesinin zorluğu ve siyasal egemenliğin parçalılığıdır. Yeni bir ulus devlet serüveni bulunan Almanya'nın uluslaşma ve ulus devletleşme

sürecinin gecikmesinde cari güç dengelerinin etkisi de oldukça büyüktür. Almanya ile İtalya'nın yer aldığı coğrafya; asırlar boyunca Avrupa'yı dengede tutup, güçlü devletleri birbirinden ayırıp aralarında mesafe tesis etmiş, burada hükümlerlik sağlayan taraf da yalnızca komşu devletle ittifak kurarak Avrupa'nın hâkimi konumuna yükselebilmiştir (Koçdemir, 2004: 234-235). Ayrıca sadece kuzeyinde ve güneyinde doğal sınırları bulunan Almanya'nın bu coğrafyası, onun çalkantılı tarihine de katkıda bulunmuştur. Almanya yüzyıllar içinde kimi zaman Alsace'dan Doğu Prusya'ya kadar uzanarak genişlemiş, kimi zaman da İkinci Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi, Doğu ve Batı Almanya haline gelerek doğu ve batı işgal bölgelerine bölünmüştür (Roskin, 2007: 195).

Ulusal birlik sorunu Soğuk Savaş'ın ardından Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesiyle çözüme kavuşan (Çam, 2000: 277) Almanya'da, ulus duygusu ulus devletten önce gelişmiştir. Başlangıçta soyut vatandaşlık fikriyle bağdaşmayan ve siyasal bir nitelik arz etmeyen Alman ulusu fikri; evrensel siyasî değerlerden uzak, kültür ve ırk bakımından türdeş bir yapıyı esas alan bir ulusallığı benimsemiştir. Bürokratik monarşinin ülkesel ve siyasal bir ulusallık kavrayışına yol açtığı Fransa'nın aksine Almanya'da, ulus üstü nitelik arz eden İmparatorlukla çoğunlukla egemen ve yarı egemen konumda olan ulus altı siyasal birimler arasındaki ölçek farklılığından kaynaklanan etno-kültürel bir ulusallık anlayışı şekillenmiştir (Brubaker, 2010: 12, 26).

1871 yılına kadar bir merkezi devlet kuramayan Almanya'da vatandaşlık da Prusya İmparatorluğu'ndan kalma bir gelenekle devletçe topluma hasredilen, etno-kültürel anlama sahip bir hak olarak addedilmiştir. Ayrıca kitlesel siyasal tepkilere karşı strateji ve politika üretebilmek amacıyla "teritoryal ulus" kavramıyla da birleşmiştir (Brubaker, 2010: 12; Smith, 2002: 18). Ulusçuluk ise, Fransız ulusçuluğunun tersine bir seyir izlemiştir. Batı Avrupa'da mutlak monarşilerin erken doğuşunun yol açtığı pazar birliği ve akabinde gelen ulusal birlik gibi sonuçlar, merkezi hükümetin kurulmasının geciktiği Almanya'da ya oluşmamış, ya zayıf ya da tersine bir gelişim göstermiştir. Başka bir ifadeyle merkezi hükümetin tesisinin geciktiği Almanya'da burjuva sınıfının güçlenmesinin gecikmesi, burjuvazinin kendine özgü isteklerini yeterince dile getirememesine, Alman ulusçuluğunun demokratik temellere dayanmamasına yol açmıştır. Alman ulusçuluğu, Batı Avrupa ulusçuluğu gibi millete dayanan; ancak onu aşan bir toplumsal değere erişen bir devlet ögesine dayanmıştır (Oran, 1997: 58-59). Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle Batı Avrupa'da, 'çatışmacı-geçimsiz' ulusçuluk ivedilikle atılması gereken bir yük olarak görülmüştür. Ulusçuluk yerine uluslararasılık yani Avrupalılık fikri öncelenmeye çalışılmıştır (Canbolat, 1994: 57). Avrupa Birliği (AB)'nin kurucu ülkeleri arasında yer alan Almanya da bundan payına düşeni almıştır. AB, başta Almanya olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde ulus devletin barışçıl olmayan tutumunu yumuşatmada, ulus devleti uzlaşmaya zorlamada ve zararlı ulusçuluk akımlarından sıyrılmasında etkili olmuştur.

Almanya'daki vatandaşlık uygulamalarına bakıldığında ise, her ne kadar çifte vatandaşlığa yönelik somut adımlar atılmasından imtina edilse de son dönemlerde vatandaşlık ve ulusçuluk çalışmaları ve yürürlüğe konan vatandaşlık yasaları bağlamında önemli değişikliklerin olduğu görülmektedir. Daha liberal ve demokratik bir vatandaşlık anlayışının benimsenmeye başladığı Almanya'da, özellikle siyasal katılıma ilişkin göçmenlere yönelik izlenen politikalar (son dönemlerde Ortadoğu'da yaşanan mülteci krizi istisna tutulduğunda), Almanya'yı daha demokrat ve ayrıcalıklı bir konuma taşımaktadır (Brubaker, 2010: 12-14). Fransa ise, bu konuda daha tutucu davranmaktadır. Örneğin: 2010 yılındaki seçimlere kadar hiçbir Müslüman'a Ulusal Meclis'te temsil olanağı verilmeyen Fransa'da, 2010 yılında tek bir Müslüman kökenli vekil Ulusal Meclis'e girebilmiştir. Sosyalistlerin iktidara gelmelerini sağlayan 2012 yılındaki genel seçimlerde ise, altı Müslüman kökenli milletvekili seçilebilmiştir (Tatlıcan, 2015). Oysa daha düşük oranlı Müslüman kökenli nüfusa sahip olan Almanya'da çok sayıda Müslüman, parlamentoda birçok kez temsil olanağına kavuşmuştur.

2. ALMANYA'DA ULUS DEVLETİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE SORUNLARI HAKKINDA

Bu bölümde Almanya'da ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları hakkında dönemler halinde bilgiler verilmiştir.

2.1. İmparatorluk Öncesi Dönem

Ulusal vatandaşlığın Almanya'daki tarihi gelişimi, Fransa'dakine göre daha uzun ve dolambaçlı bir yol kat etmiştir. Alman ulusal birliğinin sağlandığı 1871 yılına kadar Almanya'da bir ulus devlet ve dolayısıyla ulusal vatandaşlık için siyasî çerçeve bulunmamaktaydı. Öte yandan vatandaşlığın Fransa'da birbiriyle ilintili olarak beliren yönleri -eşitlikçi, demokratik, ulusçu ve devletçi yönleri- Almanya'da birbirinden bağımsız şekilde cereyan etmiştir (Brubaker, 2010: 75). Ulusal vatandaşlık kadar, Alman ulusunun günümüzdeki adının ortaya çıkması bile uzun sürmüştür. Bunun nedeni, kökeni eskiye dayanan bir Alman kabilesinin var olmamasıdır. Bu yüzden Roma İmparatorluğu döneminden beri Germanya olarak adlandırılan Ren Nehri'nin doğusundaki toprakları bir arada tutan siyasî bağın arkasında Alman kabileleri değil, Frank aristokrasisi yer almaktaydı (Schulze, 2005: 100). 11. ve 12. yüzyılda da Alman ulusu ibaresi muğlak bir kavram olarak kalmaya devam etmiştir. Oysaki 13. yüzyılda çevrelerinde ulusal güçlerin kristalleştikleri hanedanların İngiltere ve Fransa'da belirmelerine rağmen, Alman ulusu çok daha güçlü olan Roma İmparatorluğu fikrinin gölgesinde kalmıştır. Ancak 1500'lü yıllarda Alman ulus miti canlanmaya başlamıştır. Bunda Rönesans ve Hümanizmin gösterdiği ilerleme neticesinde Roma İmparatorluğu tacının eski statüsünü kaybetmeye başlaması etkili olmuştur.

Ancak bu dönemde Alman ulusal miti, sadece Almanya'da kendi içinde bütünleştirilmiş bir devlet için gerekli olan bir siyasî bağlamın değil, aynı zamanda kendisine süreklilik katacak dilsel bir altyapının yokluğunu çekmektedir. Martin Luther'in reformları, bu dilsel altyapıyı oluşturmada kısmen etkili olmuştur (Schulze, 2005: 132).

Yaptığı İncil tercümesi ve diğer metinleri milletin okuma kitabına dönüştürmesi Luther'in başlattığı Reformasyonun Alman ulusunun oluşturulmasını geriye atması ise, tarihin ironisidir. Çünkü mezhep çatışmaları, İmparatorluğun zaten bölük-böçük olan yapısının daha da derinleşmesine yol açmıştır. Bunda 1618-1648 yılları arasında gerçekleşen Otuz Yıl Savaşları'nın oldukça etkili olduğu söylenebilir. Protestanların zaferiyle sonuçlanan Savaşların sonunda imzalanan Westphalia Anlaşması ile Kutsal Roma İmparatorluğu'nun yetkileri zayıflatılmıştır. Ayrıca bu Anlaşmayla Almanya'nın bölünmesi hızlanmış, Avrupa güç dengesi tamamen değişmiştir. Bu zamana dek bilimde Latince, sahnede İtalyanca konuşulurken elitler Fransızca'yı kültür dile haline getirmişlerdir. Ancak 18. yüzyılda uygulanan bürokrasi ve eğitim reformlarıyla yetişen eğitimli bir tabaka, Almancayı Alman yüksek kültürünün diline dönüştürmeye yönelik çabaları başlatmıştır. Bu elit tabaka, Fransız kültürünün hegemonyasından kendilerini tecrit ederek, ulusal kimliklerini oluşturmaya başlamıştır. Bu noktada Fransa'nın izlediği yayılcı siyasetin, negatif bir birlik sebebi teşkil ettiği söylenebilir (Koçdemir, 2004: 226; Alganer ve Çetin, 2007: 292-293; Roberts, 2010: 347; Uysal, 2006: 28-30).

Görüldüğü üzere, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, milli bilincin uyanmasına vesile olmuştur. Eskiden milletten daha büyük olduğu addedilen İmparatorluk, milletle özdeş konuma taşınmıştır. Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) ile de Prusya'yı ortaya çıkaran gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Prusya'daki yönetim birimleri ve kendi aralarında oluşturdukları birlikler, Alman ulusu duygusunu tetiklemiştir. Özellikle Napolyon döneminden itibaren Fransa'nın yayılması, ulusçu iletişimin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Ancak Almanya'nın uluslaşma süreci Fransa'ninkinden farklı karakteristikler taşımıştır. Uluslaşmayı eşitlikçi bir gelenek tasarımı olarak addeden Fransa'nın aksine Almanya, uluslaşma sürecinde yüzünü hep geçmişe dönmüş, kendisini harici (Fransızlar) ve gerektiğinde dahili (Yahudi) öğelerle sınırlayan bir anlayışı benimsemiştir (Koçdemir, 2004: 228).

Bu harici öğelerin başını çeken Fransa'ya karşı 1813-1815 yılları arasında yapılan Kurtuluş Savaşı'nda mücadele eden Almanlar, dil ve kültür kimliğini ileri sürmüştür (Saklı, 2012: 15). Nihayetinde Fransız ordularının başta Almanya olmak üzere diğer koalisyon ordularınca yenilgiye uğratılmasının ardından, Avrupa'daki sınırları ve güçler dengesini tayin etmeye yönelik olarak 1815'te Viyana Kongresi toplanmıştır. Viyana Kongresi'nde Avrupa'da kalıcı bir barışın kurulması amacıyla atılan adımlar, yeni ittifakların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Viyana Kongresi'nde alınan bir kararla 1816'da Alman

Konfederasyonu adı altında otuz dokuz bağımsız eyalet kurulmuştur (Koçdemir, 2004: 228). Bu durumda Viyana Kongresi'nden birleşerek çıkamayan Almanya'nın tek alternatifi Prusya çatısı altında toplanmaktı. Prusya önce Gümrük Kanunu'nu çıkararak ülke içindeki tüm gümrüklere son vererek kendi içinde ekonomik birliği sağlamıştır. Daha sonra da 1834'te Alman Gümrük Birliği kurulmuştur (Alganer ve Çetin, 2007: 299). Bu düzenlemelerden dolayı ticaret ve sanayi büyük bir ivme kazanmıştır. Bu durumda orta sınıf da Batıdaki çağdaşları gibi, yönünü liberalizme dönmüştür. Burjuvazinin liberalizm ve ulusal birlik temalarını işlediği bu dönemde, liberal ve demokratik bir milliyetçilik belirmiştir (Oran, 1997: 63). Almanya ve tüm Kuzey ve Batı Avrupa'daki topluluk, dernek ve baskı gruplarının kurulmasını orta sınıfın teşvik ettiği bu dönemde sürekli büyüyen kitleler, otoritelerin koyduğu yasak ve engellere rağmen ulusal sloganlar etrafında toplanmaya başlamışlardır (Schulze, 2005: 132, 187-188). Daha sonra da Alman orta sınıfı, 1848 Devrimleri'ni gerçekleştirmiştir. Mutlakiyete karşı çıkarak bireysel özgürlüklerin ve sivil eşitliğin savunulduğu bu Devrimlerde orta sınıf, Almanya'yı birleştirme çabasına girişmiştir. Başarısız olan bu girişimi, akabinde kurulan Frankfurt Parlamentosu'nun bir yıl içinde (1849) dağılması izlemiştir. Ancak 1854 tarihli Kırım Savaşı'ndan sonra Prusya'nın birleşik Almanya'nın muhtemel lideri olarak ön plana çıkması, birleşik Büyük Almanya'nın oluşması yolunda ilerleme kaydedilmesini sağlamıştır (Saklı, 2012: 15).

Bu gelişmeyi de 1859 yılından sonra Avusturya'ya bağlı olmayan bölgelerde liberal ve demokratlar tarafından kurulan Alman Milli Birliği'nin devreye girmesi izlemiştir. 24 Eylül 1862'de ise, ordunun büyütülmesiyle ilgili olarak beliren krizde Parlamentodaki liberal çoğunluğu hizaya getirmesi amacıyla Otto von Bismarck Başbakanlığa getirilmiştir. Bismarck'ın Başbakanlığa getirilmesiyle Alman Birliği konusundaki çalışmalar ivme kazanmıştır. Bismarck, Avusturya'yı Alman siyasetinin dışında tutarak Prusya liderliğinde bir birliğin kurulması yolunda çaba göstermiştir. Birliğin sağlanması için kuzeyde Avusturya, güneyde Fransa ile mücadeleye giren Prusya'nın her iki tarafa karşı galip gelmesi üzerine Bismarck; genel seçim hakkına dayanan parlamentosu ve tek merkezden kumanda edilen ordusuyla Kuzey Alman Konfederasyonu'nu kurmuştur (Koçdemir, 2004: 228-230; Alganer ve Çetin, 2007: 299). Ancak güney Alman devletleri, Konfederasyon'a sadece bireysel anlaşmalarla bağlanmıştı. Bunların tam üyeliği an meselesi olup, uygun zamanın gelmesine bağlıydı. Beklenen fırsat ise, güney Alman devletleriyle yapılan anlaşmadan dolayı daha sonra Fransız-Alman Savaşı'na dönüşecek olan 1870-1871 Fransız-Prusya Savaşı ile doğmuştur. Savaşta Alman halkının, kabinelerinin üzerinde yaptığı baskıdan dolayı güney Alman devletlerinin kabineleri, Kuzey Alman Konfederasyonu ile birleşmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra da güney Alman devletlerinin parlamentolarıyla Kuzey Alman Konfederasyonu'nun yeni imparatorluk anayasasını onaylamalarıyla Alman İmparatorluğu doğmuş ve I. Wilhelm de Alman İmparatoru ilan edilmiştir (Schulze, 2005: 219-220). 1871 yılında ulusal birliğini resmen sağlayan ve ulus devletini ilan eden Almanya, bu tarihten sonra Avrupa

politikası ve yaşamı üzerinde askeri, siyasî, iktisadi ve kültürel bakımdan çok etkili olmuş ve genellikle Avrupa'nın lokomotifini olarak nitelenmiştir (Doğan, 2011: 2).

2.2. İmparatorluk Rejimi Dönemi

1871 yılında ülke sınırları içinde ekonomik ve kültürel değerler üreten ve kendi hinterlandını etkileyen birçok merkezi aynı çatı altında birleştirmeyi başaran Almanya, merkezîyetçi bir devlet olarak şekillenmişti (Reissert and Schaefer, 1985: 104, aktaran; Tuncer, 2012: 795). Prusya Kralı'nın aynı zamanda Alman İmparatoru, Başbakanının da Alman Başbakanı (Şansölyesi) olduğu (Çam, 2000: 278) bu devlet; bir yığın krallık, prenslik ve şehirlerde yaşayan, çoğunluğu kasabalı olan bir milletin birleşmesiyle oluşmuştu. Bu birleşmenin neticesinde kurulan Almanya, yalnızca Almanca konuşan bir imparatorluktu. Bu İmparatorlukta Almanca konuşan unsurlar, Başbakan Bismarck'ın yönetimi altında birleşerek Alman ulusal kimliğini oluşturmuştur. Alman vatandaşlığı kan bağı esasına göre düzenlenmiş olup, Bismarck bütün Almanların kültürel birliğini hedefleme fikrine de mesafeli yaklaşmayı tercih etmiştir. Ancak bununla birlikte ülke sınırları dışındaki Alman unsurlara da kapılarını sonuna kadar açmıştır. Bundan sonra bir yandan ülke sınırları dışındaki Alman unsurların kolayca vatandaşlık hakkı edinebilmelerine olanak sağlayan, diğer yandan da ülke sınırları içindeki diğer etnik unsurları eritmeyi amaçlayan politikalar izlenmiştir. İmparatorluğun kültür hayatına, gelenek ve politikalarına yön veren bir Alman metropolünün bile bulunmadığı bu dönemde, Prusya Krallığı Berlin'i Almanya'ya yön veren bir Paris ya da Roma yapmak için yoğun bir çaba içerisine girmiştir. Ayrıca bu dönemde oy kullanma hakkının yanı sıra, ortak para biriminin geçerli kılınması, 1875 yılında bir Merkez Bankası ve Reichbank'ın kurulması gibi ulus devleti biçimlendirmeye dönük girişimler, yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Ancak otoriter Almanya'nın kendi içindeki bölgesel yabancılıklar, bu dönemde de sürmüştür. Bu dönemde Almanların bir kısmı kentlerde manufaktur ya da ticaretle uğraşırken, ülkenin geniş bölgelerinde ilkel tarımsal üretime dayanan küçük köylülük sürdürüle gelmiştir (Ortaylı, 1981, 1; Saklı, 2012: 15-16).

Bu dönemde rejimin dayandığı 16 Nisan 1872 Yasası, Almanya'da anayasal bir krallığın kurulmasını öngörmüştür. Ancak birçok Avrupa ülkesinde rejim parlamentarizme benzer bir anayasal çerçeve içinde şekillenmişken, Almanya'da böyle bir gelişmeyi olanaksız kılan bir siyasal ortamın varlığından dolayı parlamentarizme karşıt durumlar belirmiştir. Her ne kadar ülkede hızlı bir sanayileşme görülmekteyse de yukarıda ifade edildiği gibi, ülkenin geniş bölgelerinde icra edilen küçük çaplı tarımsal uğraşlar yaygın olup, henüz siyasal bakımdan haklarına sahip çıkacak düzeyde biçimlenmiş ve gelişmiş bir burjuvazi de bulunmamaktaydı. Güç ilişkileri bakımından toprak sahiplerinin henüz

toplumda üstün bir konumda olduğu Almanya'da rejimin belirgin özelliklerinden biri de İmparatorluğun siyasal sorumluluk taşımaması ve fiilen sorumlulukların Başbakanı devredilmiş olmasıdır. Özellikle Bismarck döneminde, Onun güçlü kişisel özelliklerinden dolayı Başbakan ön plana çıkmıştır (Çam, 2000: 278-279). 1871-1890 yılları arasında yönetimde olan Başbakan Bismarck; bir yandan Alman ulusunun inşasıyla uğraşırken, diğer yandan uzlaşmadan yana olan ve dış dengeleri gözetken akılcı bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Almanya'nın topraksal genişlemesine dönük politikasını donduran Bismarck, daha önceden elde edilen konsolidasyona ve Avrupa'da beliren düşmanlıkların azaltılmasına yönelik bazı ittifakların kurulması için çabalamıştır (Su, 2006: 133-134).

Bismarck döneminde izlenen bu politika; Almanya'nın Uzakdoğu'da etkin bir konuma erişmesine ve deniz aşırı bölgelerde söz sahibi güç olmasına katkı sağlamasına rağmen, Almanların yeni sömürgeler elde etme yolundaki iştahını da kabartmaktaydı. Çünkü Almanya artık bakir, zengin alanlarda bir sömürge imparatorluğu kurmaya ve milliyetçi-saldırgan bir politika izlemeye başlıyordu. Nitekim bu dönemde Bismarck'ın genç İmparator II. Wilhelm ile çatışıp istifa etmesinden sonra, ülkede Bismarck dönemindeki uyumlu dış politika da terk edilmiştir. Bundan sonra ulusalcı politikalara yönelen ve dış politikada yalnız adam politikası izlemeye çalışan Almanya'nın 1890'larda sömürgeler ele geçirme girişimleri fiyaskoyla sonuçlanmıştır. Özellikle 1905 ve 1911 Fas Buhranları'nın Fransa'nın lehine sonlanması üzerine süngüsüyle bayrağını dikip yöneteceği sömürgeler elde edemeyeceğini anlayan Almanya, gözünü henüz sanayileşmeyen ve zengin kaynaklara sahip olan Rusya, İran, Çin ve Osmanlı gibi geleneksel imparatorluklara dikmiştir (Ortaylı, 1981: 4). Ancak Almanya'nın izlediği bu emperyal politikalar, birtakım dostluklarının zedelenmesine ve ülkeler arasında kutuplaşmalara, askeri ittifaklara ve nihayetinde Birinci Dünya Savaşı'na giden yolu açmıştır (Davis, 2010: 289). İtilaf Devletleri ordularının karşı saldırılara geçip zaferler kazandığı ve Alman ordularını çökertmeye başladığı esnada, Almanların mütareke talebinin kabulüyle sona eren Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Versay Barış Antlaşması ile Almanya birçok yükümlülüğün altına girmiştir (Roberts, 2010: 289-290). Savaşın suçunu Almanya'nın üzerine yıkan ve Almanya'yı 33 milyar dolar gibi bir savaş tazminatı ödemeye mahkûm eden bu Antlaşma ile Almanya, az sayıdaki sömürgelerinden de el çektirilerek Avrupa'daki topraklarının yaklaşık %13'ünü ve Avrupa dışındaki sömürgelerinin tamamını kaybetmiştir (Roskin, 2007: 206).

2.3. Weimar Cumhuriyeti Dönemi

I. Dünya Savaşı'nın ardından İmparator II. Wilhelm ve diğer prensler tahtı bırakmışlardır. Bu gelişmelerin yaşandığı esnada Almanya'da rejimi derinden sarsacak bir devrim gerçekleşmiştir. Bu devrimden sonra 18 Kasım 1918'de Almanya'daki bir grup Sosyalist lider tarafından Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Kurucu Meclis tarafından kabul edilen Weimar Cumhuriyeti Anayasası, ilerici niteliklerine rağmen monarşik-otoriter düzenin değer ve ilişkilerinde önemli ölçüde değişiklik getirmemiştir. Önceki dönemin patriarkal-otoriter aile yapısı, işyerlerindeki askeri-otoriter düzen, sosyal basamağın hiyerarşik-otoriter yapısı, bireyle devlet arasındaki mesafe bu dönemde de değişikliğe uğramamıştır. Başka bir ifadeyle Weimar Cumhuriyeti'nin demokratik-parlamentar devlet şekli, ülkenin toplumsal yapısıyla uyuşmuyordu (Çam, 2000: 280).

Weimar Cumhuriyeti'nin sonunu getiren nedenler sadece Anayasadaki eksikliklerle izah edilemez. Aynı zamanda ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlar da rejimin çöküş sürecini hızlandırmıştır. Ülke ekonomisi I. Dünya Savaşı'ndan sonraki on beş yıllık süreç içinde üç krizle sarsılmıştır: İlk olarak Savaştan sonra birçok yurttaş, özellikle Savaşa katılanlar işsiz kalmıştır. Savaşın akabinde gelen kısmi iyileşme döneminden sonra savaş tazminatlarını ödemek için önemli miktarlarda banknot basılmasından dolayı, ülke büyük bir enflasyonla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bundan on yıl sonra da 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Almanya'yı ve sanayileşmiş ülkelerin büyük bir kısmını etkisi altına almıştır. Nitekim 1930'lara gelindiğinde ülkedeki işsiz sayısı altı milyona yaklaşmıştır (Davis, 2010: 322).

Ülkedeki bu ortam toplumda çatışmacı bir siyaset eğilimini de beslemiş ve sertlik yanlısı oluşumların güçlenmesine zemin hazırlamıştır. 1930 yılında yapılan parlamento seçimleri; ülkede merkez partilerin toplumsal tabanlarını kaybederken, radikal partilerin güç kazandığını açık bir şekilde göstermiştir (Alkan, 2012: 103). Çünkü Weimar Cumhuriyeti'nde kökleri daha eskilere uzanan üç ana parti olan; Sosyal Demokratlar, Katolik Merkez ve Muhafazakârlar'dan farklı olarak, zamanla Nasyonal Sosyalistler ve Komünistler şeklinde sıralanan radikal unsurlar güç kazanmaya başlamıştır. Versay Antlaşması ile gururu incinen ve ekonomik krize giren Almanlar radikalizme daha açık hale gelmiştir (Yayla, 2014: 126). Almanya'da merkez partilerin politikacıları arasında da Bismarck benzeri güçlü bir figür etrafında toparlanmış bir Almanya ideali, güçlü bir beklentiye teşkil ediyordu. Bazı sosyal demokratlar ve özellikle de Katolik seçkinlerin direnişine rağmen ülkedeki süreç, peyderpey Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (Nazi) rejiminin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Ülkede 1924-1932 yılları arasında yapılan altı parlamento seçimi de parlamentonun güçlü bir hükümet oluşturma ya da sorunlar karşısında bir uzlaşma zemini oluşturma işlevini yerine getiremediğini göstermiştir (Alkan, 2012: 104).

Bu dönemde Weimar Cumhuriyeti'nin İmparatorun yayılmacı ve saldırgan milliyetçiliğini bastırmada zayıf kalması durumunu iyi değerlendiren milliyetçi partiler; ordudaki, hukuk sistemindeki, idari ve akademik kadrolardaki güçlü konumlarını korumayı başarmışlardı. Tüm bu gruplar; demokratik sistemin istikrarsızlığa sürüklenmesine katkıda bulunurken, Weimar Cumhuriyeti'nin sonunun gelmesinde ve Adolf Hitler'in güçlenmesinde aktif roller üstlenmiştir (Ünver-Noi, 2007: 41).

Hitler, Almanya'nın yaşadığı sorunların kaynağı olarak; Versay Antlaşması'nı, uluslararası kapitalistleri, Alman Marksistleri ve Yahudileriyle sözde ulus karşıtı faaliyetleri göstermiştir. Ayrıca Hitler, Almanya'nın yaptığı siyasî hataları düzeltmesi için Alman toplumu ve kültürünü yenilemeyle birleştirmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bunun için de Alman halkının Aryan olmayan unsurlardan arındırılarak biyolojik soyunun saflaştırılması gerektiğini ileri sürmüştür (Roberts, 2010: 654-655). Hitler'in bu tezleri henüz başlangıçta bile, seçimlerde Nazilere önemli avantajlar sağlamıştır. Eylül 1930'da yapılan parlamento seçimlerinde Nazilerin parlamentodaki sandalye sayıları 12'den 107'ye yükselmiştir (Çam, 2000: 281). Naziler Temmuz 1932 seçimlerinde ise, %37.4 oy oranıyla 230 milletvekili çıkarmıştır (Koç, 2010). Seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı Hindenburg, 30 Ocak 1933'te Hitler'i Şansölye (Başbakan) olarak atamıştır. Böylece Almanya'nın ilk demokrasi denemesi olan Weimar Cumhuriyeti, on dört yıllık kısa ve istikrarsız bir ömrün ardından sona ermiştir (Roskin, 2007: 207).

2.4. Nazi Rejimi Dönemi

30 Ocak 1933'te Başbakanlığa atanan Hitler'in düşüncesi başlangıçta bir noktaya kadar az ya da çok yayılcı emperyalist evresindeki klasik milliyetçilik dairesi içindeydi. Ancak Hitler'in daha sonraki marjinal düşünce ve uygulamaları; ulus fikrini ölüm saçan ırksal bir ideolojiye dönüştüren, 19. yüzyılın en azgın milliyetçiliklerinin dahi tek ve bölünmez ulus kavramından geri çekileceği bir sonuca ulaştıran kritik noktaya gelmiştir (Schulze, 2005: 290). Ulus fikrini bu noktaya taşıyan Hitler'e göre Almanların üstünlüklerini yitirmelerinin nedeni, sadece güçlü bir liderden yoksun olmaları değildi. Aynı zamanda Almanların daha düşük nitelikli ırklardan insanlarla, özellikle de Slav ve Yahudilerle kanlarını karıştırmaları bunda etkiliydi. Almanya'nın yenilmesinin, Versay Antlaşması'nda aşağılanmasının, aç gözlü kapitalizmin ve komünizmin sorumlusu olarak Yahudileri gören Hitler; aryan mükemmeliyeti tehdit eden öteki bir unsur olarak algılanan Yahudilerin varlığına maliyeti ne olursa olsun son verilmesi gerektiğini savunmuştur. Üstün ırkın aşağı ırktan kurtulması gerektiğini savunan Hitler'in üstün ırkın yeniden sağlanması için de bir tasarısı bulunmaktaydı. Hitler, Almanların kendi dünyalarından çıkarak cesaretini toparlayıp kendileri için yaşam alanları fethetmesi gerektiğini iddia etmiştir. Bu bağlamda ilk olarak, güneybatıdaki eski düşmanları olan Fransa'nın daha sonra yapacaklarına mani olmasını engellemek amacıyla yok edilmesinin ardından doğuya doğru yönelmeyi önermiştir. Avusturya ve Çekoslovakya'daki diğer Alman halklarının tekrar kendi yönetimi altına alınarak, anavatanlarına dahil edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Akabinde düşman olarak görülen Slavların yok edilmesi, Komünist Rusya karşısında zafer kazanılması, Polonya'daki ve Rusya'nın güneybatısındaki ovaların Alman halkı için yaşam alanı olarak fethedilmesini savunmuştur (Davis, 2010: 325; Guibernau, 1997: 150).

Almanya'yı tekrar ayağa kaldıracığını, eski onur ve itibarıyla buluşturacağını söyleyen Hitler; bunun için bütün toplumu, kulüpleri, kiliseyi, sosyal müesseseleri denetim altına alan bir totaliter sistem kurmayı amaçlamıştır (Yayla, 2014: 126). Bu amacına erişmek için bir bahaneye gereksinin duyan Hitler, 27 Şubat 1934'te Reichstag binasında çıkan yangından Komünistleri sorumlu tutarak, kendisine özgürlükleri sınırlama yetkisi veren bir kararname çıkarmıştır. Bunun üzerine yasal anlamda güçlenen Führer (önder), Almanları üstün bir ırk yapmaya dönük girişimlere başlamıştır. İktidarı ele geçirdikten sonra arkadaşı Ernst Röhm ve çok sayıda partili militanla kendilerini rahatsız eden insanları öldürtmüştür. Daha sonra da Alman halkını aryanlaştırmaya yönelik olarak Yahudiler, kamudaki, okullardaki ve üniversitelerdeki görevlerinden uzaklaştırılmış ve hatta Onlarla evlenmek bile yasaklanmıştır (Davis, 2010: 327-330).

Führer devletinin inşasındaki son taş beklenilenden daha hızlı şekilde, yukarıda bahsi geçen seri cinayetlerden bir ay sonra yerine oturtulmuştur: Hitler Cumhurbaşkanı Hindenburg'un ölümünü beklemeden 1 Ağustos 1934'te Alman İmparatorluğu'nun Devlet Başkanı Yasası'nı yürürlüğe koymuştur. Hindenburg'un ölümüyle de Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık görevleri birleştirilmiş, o güne kadar komutası Cumhurbaşkanında olan İmparatorluk Ordusu Hitler'in emrine verilmiştir. Daha sonra 19 Ağustos 1934'te yapılan referandumla Hitler'in devlet başkanı, hükümet başkanı, parti başkanı ve başkomutan unvanlarını topladığı yeni ve çok yönlü iktidar konumu onaylanmış ve Almanya 1945 yılına kadar Hitler'le yoluna devam etmiştir (Frei, 2005: 42).

Başlangıçta Naziler, sosyal grupları rahatlatan devletçi bir ekonomi programını yürürlüğe koymuştur. Demokrasinin istikrarsızlığına karşı ekonomiyi rahatlatan otoriter yapılanma, Alman toplumunda genel kabul görmeye başlamıştır (Alkan, 2012: 104). Çünkü dönemsel bağlamli ekonomik darboğazların devlet kaynaklı yatırım programlarıyla ve politik psikolojiyle aşılması henüz toplum politikası temel ilkeleri arasında yer edinmemişken, Naziler bu reçeteyi uygulayarak ekonomiyi iyileştirmiş; Nazilerce getirilen tam mesaili çalışma, zorunlu askerlik ve yarım senelik zorunlu çalışma programlarıyla işsizlik azaldığı gibi, bu programlar politik-ideolojik amaçlara da hizmet etmiştir. 9 Eylül 1936 tarihli Onursal Parti Kongresi'nde ilan edilen dört yıllık kalkınma planıyla da program süresi içinde ekonominin savaşa hazır ve ordunun müdahale yeteneğine sahip hale gelmesi arzulanmıştır (Frei, 2005: 104-108). Bu son değişikliklerden sonra bütün eyaletlerin koordinasyonuna gidilmiş, seçimle işbaşına gelen bütün kurumlar kaldırılmış, bürokrasi temizlenmiş, özgür sendikalar gayri meşru ilan edilerek işçiler denetim altına alınmış, parlamentodaki Nazi ortaklarına varana dek bütün siyasî partiler kapatılmıştır. Bu zamana dek belirli düzeyde direnen ve bağımsızlığını sürdüren Kilise, ordu ve soylular da ya Nazilere boyun eğmiş ya da onlara dahil olmuştur. Ayrıca halk; tiyatro, sinema, müzik ve edebiyat gibi tüm kültürel etkinliklerin denetlenmesi ve basın-yayın

organlarının pasifize edilmesi yoluyla tamamen şartlandırılmış ve her tür farklı bilgi ve haberden yoksun bırakılmıştır (Çam, 2000: 284).

Hitler Almanya'nın Milletler Cemiyeti üyeliğinden çekildiği bu dönemde, Versay Antlaşması'yla yasaklanan silahlanmanın yeniden başladığını ilan etmiş, büyük bir ordu ve hava kuvvetleri kurulmasına yönelik girişimleri hızlandırmıştır. Silahlanma süreci tamamlanana kadar İngiltere ve Fransa'nın zayıf konumunda ise, bir değişiklik olmamıştır. Bu durumu idrak eden Hitler (Roberts, 2010: 268); Almanya, Fransa ve Belçika arasındaki sınırların güvence altına alındığı, ortak güvenlik sistemine uygun olarak hangi taraftan gelirse gelsin saldırıya karşı ortak müdahalede bulunma vaadinde bulunulan 9-16 Ekim 1925 tarihli Locarno Antlaşması'nı (Cevizliler ve Öncü, 2013: 32) tanımadığını belirtmiştir. Ayrıca Versay Antlaşmasıyla terk etmek zorunda kaldıkları Ren Bölgesi'ne tekrar girilmesini sağlayan Hitler, bir başka eski rüyayı, Alman olmayan Slav topraklarını ele geçirme hedefini, uygulamaya koymuştur. Bunun ilk adımı olarak, Çekoslovakya'dan geriye kalan bölümü Mart 1940'da işgal etmiştir. Aynı yılın Eylül ayında da Polonya'ya saldırmıştır. Ancak bu saldırı, Polonya'ya karşı verdikleri 'saldırıya karşı garanti'den dolayı istemeden de olsa İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmelerine yol açmıştır (Roberts, 2010: 660).

Bu süreçte Fransa işgal edilmiş, İngiltere ise, Manş Denizi'nin gerisinde tutulmuştur. 1940 yazında Almanya ve müttefikleri, fiilen Avrupa'nın tamamını kumanda edecek duruma gelmişti. 1941 yılında Hitler'in Yahudi sorununa yönelik kendi 'nihai çözümü'nü uygulamaya başlaması emrini vermesi üzerine, yaklaşık altı milyon Yahudi ve buna yakın sayıda Hristiyan katledilmiştir. Ancak Hitler'in aynı yıl, Polonya'ya saldırmasından önce Stalin'le 1939 yılında yapmış olduğu saldırmazlık paktına rağmen tarihindeki en büyük orduyu toplayarak Sovyetler Birliği'nin işgali ve köleleştirilmesi için Barbarossa emrini vermesi, Onu hüsrana uğratan nihai büyük hamlesi olmuştur. Rusya'daki çetin kış şartları ve Kızıl Ordu'nun gösterdiği direnişten dolayı Alman tümenleri bozguna uğramış ve 1942 yılının sonlarına doğru (aynı yılın yaz ve sonbaharının aksine) Savaş süreci Almanya'nın aleyhine işlemeye başlamıştır. ABD tarafından Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki kentlerine atom bombalarının atıldığı bu dönemde, Ruslar, Amerikalılar, İngilizler ve Fransızlar Almanya'ya doğru yayılmaya başlamıştır. Sonunun yaklaştığını anlayan Hitler'in intihar ettiği bu dönemde, Alman Hükümetinin varlığına son verilerek ülke yabancı işgaline terk edilmiştir. 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında yapılan Yalta Konferansı'yla Müttefiklerin liderleri, Almanya'nın dört geçici işgal bölgesine ayrılması hususunda anlaşmış ve Berlin Sovyet bölgesinin içlerine kadar aynı şekilde bölünmüştür (Roskin, 2007: 211).

2.5. Soğuk Savaş Dönemi

Bölünmüş Almanya Yayla (2014: 127)'nin belirttiği gibi, 1945-1991 yılları arasında Soğuk Savaş'ın cephe ülkesiydi. Soğuk Savaş'ın her şeyi, Almanya'yı her ülkeden daha fazla düzeyde etkilemiştir. Şöyle ki, II. Dünya Savaşı'ndan siyasi, askeri ve ekonomik anlamda yenik çıkan Almanya'nın toprakları; İngiltere, Fransa, ABD ve Sovyetler Birliği olmak üzere dört işgalci müttefik gücün egemenliğine girmiştir (Ünver-Noi, 2007: 50). 1949 yılına gelindiğinde ise, üç Batılı devletin -İngiltere, ABD ve Fransa- kendi işgalleri altındaki toprakları birleştirmesiyle Federal Alman Cumhuriyeti ve Sovyet bölgesinde ise, Demokratik Doğu Alman Cumhuriyeti kurulmuştur (Çam, 2000: 285).

II. Dünya Savaşı'nda yaklaşık 27 milyon yurttaşını kaybeden Sovyetler Birliği, işgal edilen ülkeyi yağmalama konusunda kararlı olduğunu göstermiştir. Doğu Almanya'daki bütün fabrikaları söküp gemiyle ülkelerine götürmüş ve ülkeyi şişirilmiş işgal parasıyla doldurmuştur. Diğer yandan, Doğu Avrupa'nın Sovyet yönetimince ele geçirilmesinden esef duyan İngilizler ve Amerikalılar; kendi işgal bölgeleri olan Federal Alman Cumhuriyeti'nde, Almanların ekonomik ve siyasi hayatının yeniden canlandırılmasına yönelik girişimlerde bulunmuştur. ABD'nin Marshall Planı ve diğer yardım programları vasıtasıyla ekonominin yeniden ayağa kaldırılmasına yönelik Almanya'ya milyarlarca dolar destek sağlanmıştır (Roskin, 2007: 212).

Almanya'da bu değişikliklerin gerçekleştiği yıllarda, uluslararası alanda askeri, ekonomik ve siyasi nitelikli önemli örgütler ve anlaşmalar tesis edilmiştir. Bunlardan biri de 1949 Nisan'ında NATO'nun kurulmasıdır. Bu dönemde Sovyet siyasetinin sonuçlarından biri olarak, Federal Alman Cumhuriyeti ile Demokratik Doğu Alman Cumhuriyeti birbirinden uzaklaşmaya devam etmiştir. Federal Alman Cumhuriyeti'nin 1955 yılında NATO'ya girme yönünde aldığı karara tepki olarak, Sovyetler Birliği de uydu devletler ittifakı olarak Varşova Paktı'nı kurmuştur (Roberts, 2010: 714). Liberalizmin siyasi değerlerini, temsili demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü benimsemek zorunda kalan ve ulusların barışçıl üyesi olarak yeni roller üstlenen Batı Almanya'nın bir diğer önemli yönelimi Komünizm karşıtlığı olmuştur. İç siyasette Sosyalizmin Komünizmle bir tutularak içeride düşman ilan edildiği Batı Almanya'nın partneri ve koruyuculuğu rolünü de ABD üstlenmiştir (Ünver-Noi, 2007: 52).

Batı ve Doğu Almanya arasında askeri ve siyasi açıdan kopmaların görüldüğü bu yıllarda, Avrupa ülkeleri arasında çeşitli ittifaklar geliştirilmeye başlanmıştır. Marshall Yardımı'na eklenen şartlar, yardım alan Avrupalı güçleri Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OECE) ve Avrupa Ödemeler Birliği (EPU) aracılığıyla yakın işbirliğine zorlamıştır. ABD'nin Avrupalı müttefiklerine Batı Alman ekonomisiyle bütünleşme yolundaki baskıları, Fransız Hükümeti'nin Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) önerisini getirmesinde oldukça etkili

olmuştur. Fransızların ulusal güvenliği ekonomik canlanmayla bağdaştırmanın yolu olarak teklif ettikleri AKÇT (Wallace, 2005: 43) ile hem Avrupa kıtasında uzlaşma ve barış zemini oluşturulmuş, hem de tarihten gelen Fransız-Alman düşmanlığına çözüm getirilmiştir (Alganer ve Çetin, 2007: 306). Konuya Alman cephesinden bakıldığında, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ulusçuluğun Batı Almanya'da atılması gereken bir yüke dönüştüğü görülmektedir. Ulusçuluk ya da ulusallık yerine uluslararasılığın yani Avrupalılık fikrinin öncelenmesi gerekmektedir. Bu noktada ulus devlet düşüncesinin tarihsel yıpranmışlığından ve tarihten gelen düşmanlıktan kurtulmak, ancak ekonomik ve siyasî birleşme yoluyla gerçekleştirilebilirdi. Ayrıca Almanya'nın Avrupa bütünleşmesi olmaksızın Avrupa'daki gücünü diğer ülkelere kabul ettiremeyeceği endişesiyle federal yapıda bütünleşme yolunda hareket etmekten başka alternatifi de bulunmamaktaydı (Canbolat, 1994: 58-59; Karluk, 2003: 75).

Batı Almanların Avrupalı ülkelerle ittifaklar kurarak entegre olmaya çalıştığı bu dönemde Doğu Almanlarca aniden örülen ve çevresi mayınlar, dikenli teller ve silahlı muhafızlarla tahkim edilen Berlin Duvarı ile Berlin'in Sovyet ve Batı sektörleri birbirinden fiziki olarak ayrılmıştır (Roberts, 2010: 719). Ancak 1960'lı yıllardan sonra farklı konseptlerde de olsa her iki Almanya yeniden birleşmeyi sürekli gündeminde tutmuştur. 1980'li yılların başlarında her iki Almanya'da millet, kimlik ve kendi kaderini tayin etme konusunda tartışmalar belirmeye başlamıştır (Koçdemir, 2004: 233). Birleşme konusunu baş meselesi yapan Helmut Kohl'un seçime yönelik hesaplarında birleşmenin başarıyla gerçekleşmesi de önemli yer tutmaktaydı. Ayrıca Federal Almanya Cumhuriyeti'nde SPD Başkanı ve Başbakan Willy Brandt'ın iki taraftaki ilişkileri normalleştirmek ve ABD'nin egemenliğini kırmak amacıyla başlattığı politika olan Ostpolitik de bu yönde olumlu katkı sağlamıştır. Nitekim Kohl'un izlediği politikalar semeresini vermiş ve 1989'da Berlin Duvarı yıkılmıştır. 3 Ekim 1990'da da Doğu Almanya topraklarının, Federal Alman Cumhuriyeti'nin topraklarına katılmasıyla Almanya yeniden birleşmiştir (Roberts, 2010: 743-744).

2.6. Soğuk Savaş Sonrası Dönem

II. Dünya Savaşı sonrasında yeniden birleşen Almanya, eski Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Batılı devletlerce oluşturulmuş Anayasası temelinde şekillenmiştir. Başka bir ifadeyle yeni bir statü oluşturmak yerine, Ülkenin doğusunun batısındaki siyasal yapıya adapte edilerek birleşmesi sağlanmıştır. Bu yapılırken Amerikalı anayasa yapıcılarını, üç amaç doğrultusunda Almanya'yı şekillendirmiştir: Bunlardan ilki, Hitler ya da II. Wilhelm benzeri bir otorite etrafında toplanmış güçlü bir yürütme merkezinin oluşmasını önlemektir. İkincisi, böyle bir gelişmenin hâsıl olması durumunda dış müdahaleye olanak tanıyan bir anayasal çerçevenin oluşturulmasıdır. Üçüncüsü de Sovyet işgali altındaki

bölgelerin Federal Almanya'ya katılımını kolaylaştıracak bir zeminin oluşturulmasıdır (Alkan, 2012: 106).

Bu ereklerle şekillendirilen Almanya, Soğuk Savaş sonrasında başlangıçta etnik temelli ulusçuluk sorunsalıyla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Akabinde de ekonomik nitelikler kazanan etnik ulusçuluk ve yabancılar sorunu, varlığını hissettirmeye devam etmiştir. Şöyle ki, Berlin Duvarı'nın yıkılması "biz tek halkız" sloganının Almanlar arasında tekrar belirmesine vesile olarak, tek ulus, tek devlet ve siyasî-demokratik bir millet kavramından etnik bir millet kavramına dönüşü tekrar gündeme taşımıştır. Bu ortamda her ne kadar etnik Almanlar vatandaşlık için Batı Almanlarca sevinçle karşılanırsa da diğer yandan Almanya'da uzun yıllar yaşayan, çalışan ve çocuklarını yetiştiren yabancıların dışlanmış durumunda hiçbir değişiklik gözlenmemiştir. Bu da Alman ulusçuluğunun bir etnik ulusçuluk olduğunu, bir kez daha gözler önüne sermiştir (Ünver-Noi, 2007: 83).

Ancak söz konusu durum, 1990'lı yılların sonlarına doğru kısmen değişmeye başlamıştır. 2005 yılına kadar devam eden Kırmızı-Yeşil Koalisyon (Birlik 90/Yeşiller)'un 1998 yılında iktidara gelmesiyle Almanya'nın bir göç ülkesi olduğu gerçeği kabul edilmeye başlanmıştır. Vatandaşlık Yasası'nda yapılan reformla Almanya'da eski "kan hakkı prensibi"ne tamamlayıcı olarak "toprak hakkı prensibi" üzerine ulusu tanıma yöntemi kabul edilerek bu alanda somut bir adım atılmıştır. 35 bin Müslüman çocuğa Berlin'de İslami eğitim alma hakkının tanındığı bu dönemde Hükümet, bir tür "yeşil kart programı" olarak adlandırılan kalifiye işçilerin ülkeye girişlerine olanak sağlayan yeni bir yasa çıkarmıştır. 2005 yılında gerçekleşen iktidar değişikliği (CDU ile SPD'nin koalisyonu) de yapılan bu yasal düzenlemelerden geri adım atılmasına yol açmamıştır (Ünver-Noi, 2007: 85). Buna rağmen kaydedilen ilerlemenin devamı getirilememiştir. Şöyle ki, tek etnili bir rejime dayanan Almanya'da her ne kadar geçmişte savaşın galiplerinin dayatmasıyla Danimarkalılar, Frizyalılar, Sorblar ve Çingeneler olmak üzere dört etnik kategoriye azınlık statüsü tanınarak hakları verilmiş olsa da 2005 yılı itibarıyla sayıları 8 milyona ulaşan yabancılar, başta vatandaşlık hakkı olmak üzere pek çok haktan yoksun bırakılarak Alman ulusunun dışında tutulmuştur (Aktürk, 2006: 41).

2000'li yıllara gelindiğinde ise, birçok ülkede ekonomik ulusçuluk ve himayecilikte görülen artıştan Almanya'nın da kendi payına düşeni aldığı görülmektedir. Dünyanın bu yıllarda yaşadığı küresel kriz, birçok ülkede ulusçuluk duygularında belirgin düzeyde artışa yol açmıştır. Özellikle Maastricht Antlaşması'yla getirilen ortak para biriminin kabulünden sonra Avrupa'da ulusçuluğun zayıflayacağı beklenirken, tam tersi olmuştur (Erçel, 2012). Avrupa'da ekonomik kriz ırkçılığı tetiklemiştir. Almanya'da aşırı sağcı parti NPD'nin oyları ve destekçileri artış göstermiştir. Ayrıca 1990'lı yıllardan sonra özellikle Türklere karşı daha önceden görülmemiş düzeyde bir şiddet uygulanmaya başlanmıştır. Bu konuda Almanya İçişleri Bakanı Otto Schily'nin

yaptığı çarpıcı açıklama ise, dikkat çekicidir. Irkçı ve yabancı düşmanı saldırıların 2000 yılında 15 bin 951'e çıktığını belirten Schily, Almanya'da eyleme hazır yaklaşık 8 bin Neo-Nazi militanının bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Almanya'da aşırı sağcı partilerin oylarındaki artış, bazı eyaletlerde milletvekili çıkarabilmesi ve Berlin seçimlerinde (2011) altı ırkçı milletvekiliyle birlikte beş belediye meclis üyesinin seçilmesi, Avrupa'da yükselen ekonomik temelli milliyetçiliğin tahminlerin ötesinde oldukça vahim olduğunu da göstermektedir (Aktaş, 2012: 830).

Ancak geçmişten günümüze dek etnik ulusçuluğun belirgin bir şekilde hissedildiği ve son dönemlerde ekonomik gerekçelerle tekrar dirildiği Almanya'da uygulanan yönetim sistemi, başta Fransa olmak üzere birçok Avrupa ülkesine göre oldukça demokratik ve serbestiyete dayanan bir yapıya sahiptir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1949 Anayasası ile şekillenen Almanya'nın yönetsel yapısı, federal temeller üzerine inşa edilmiş ve demokratik unsurların devamlılığı için federal ve federe yönetimler arasındaki yetkilerin ayrımı vazgeçilmez ilke olarak telakki edildiğinden aralarındaki ilişki bir tür ortaklık ilişkisini çağrıştırmaktadır. Örneğin; yasal ve ekonomik birlik ilkesi zemininde vergilerin saptanması ve Landerler arasında (16 Lander bulunmakta) paylaşılması süreçlerinde federal yönetim etkin roller üstlenirken, makro çerçeve içinde yürütülmesi gereken faaliyetlerden eğitime de federe yönetimlerin yetki alanı içinde yer verilmiştir. Yasama sürecinde federal yönetimin etkili olduğu kabul edilmekle birlikte, bu süreçlerde Bundestag'ın yanı sıra Lander temsilcilerinden oluşan Bundesrat'ın da önemli bir etkinliği bulunmaktadır. Şöyle ki, federe yönetimlerin mali ve idari yetkilerini etkileyen herhangi bir anayasa değişikliğinin Federal Meclis'ten sonra Federe Meclis tarafından oy çokluğuyla kabul edilmesi gibi düzenlemeler bunu göstermektedir (Tuncer, 2012: 797).

Bölgesel yönetimler kadar yerel yönetimlerin de güçlü olduğu Almanya'da belediyeler, başta Fransa olmak üzere diğer Avrupa ülkelerine nazaran çok geniş ve oldukça farklı hizmetleri yerine getirmektedir. Belediyeler, federal hükümet ve lander yönetimi tarafından devredilen kamu sağlığı, seçimlerin yönetimi, vergileme ve binalara ruhsat verilmesi gibi işlerde eyalet adına hareket ettiği gibi, su, elektrik, taşımacılık, altyapı gibi kendilerine yetki ve sorumluluk devredilen alanlarda da karar serbestliği içinde hareket ederek görevlerini icra etmektedir. Almanya'da yerel polisin örgütlenmesi dahil geniş bir yetki ve görev ağıyla donatılan belediyeler (Batal, 2010: 11-12) kadar, diğer yerel yönetim birimlerine de önemli yetki ve görevler hasredilmiştir. Bunda federal yönetimin kendi kriterlerinden vazgeçerek AB kriterlerini kabul etmesi, özellikle Maastricht Antlaşması'yla yerinden yönetim ilkesinin AB gündemine girmesinin etkisi oldukça fazladır. Yerinden yönetim anlayışını eğitim, kültür ve bölgesel ekonomik kalkınmaya dönük yetkilerin kendilerine verilmesi amacıyla sağlam bir zemin olarak gören Alman Landerları'nın ısrarı, bu yönde AB müktesebatının değişmesinde önemli paya sahip olmuştur. Nitekim bu süreçte değişime uğrayan

yerinden yönetim anlayışıyla Lander yönetimleri mali ve yönetsel açıdan güçlenmiştir (Tuncer, 2012: 799).

3. FRANSA'NIN ULUS DEVLET PROFİLİ ÜZERİNE

Almanya ile Birlikte Avrupa'nın lokomotif ülkelerinden olan Fransa; büyük kargaşalarla, devrimlerle, önemli filozof ve fikir adamlarıyla dolu bir tarihi mirasa sahiptir. Siyasî ve idari alanda çoğu zaman öncülük yapan ve başka ülkeler tarafından taklit edilen Fransa, iki asırdan az bir zamanda birkaç farklı rejimi denemiştir. Mutlak monarşi ve devrimci diktatörlükten parlamenter sisteme ve nihayet yarı başkanlık sistemine geçiş yapmıştır. Siyasî rejim deneyimi fazla olan bu ülke, Avrupa'da demokrasinin doğum yeri olarak da addedilmektedir (Yayla, 2014: 109). Demokrasi kadar, ulus devlet olgusunun oluşması ve şekillenmesinde de Fransa'nın katkısı yadsınamaz. Wallace (2005: 45)'ın belirttiği gibi, ulus devlet sadece iki Batı Avrupa devletinin, İngiltere ve Fransa'nın, tarihsel deneyimine büyük ölçüde bağımlı olan yapay bir ürünü, ideal bir tipi teşkil etmektedir. Bu iki ülke, devletin rolü ve devletle toplum ilişkileri açısından birbirinden farklı gelenekler geliştirmiştir. Bu ülkelerden Fransa, devletleşme ve uluslaşma süreçleri bakımından da farklı özelliklere sahiptir. Özellikle Almanya ile karşılaştırıldığında bu daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Fransa ile Almanya iki asır boyunca birbirinden farklı, hatta birbirine zıt ulusallık ve ulusal bilinç modelleri geliştirmiştir. Fransız geleneğinde ulus, devletin kurumsal ve ülkesel çatısıyla bağlantılı bir şekilde kavranmıştır. Devrim ve Cumhuriyet dönemlerinin ulusallık ve vatandaşlık tanımları üniterci, evrenselci ve laik yönüyle eski rejimin zaten özünde siyasal nitelikli olan ulusallık anlayışının pekişmesine katkı sağlamıştır. Diğer yandan Fransız ulusallık anlayışı devlet merkezli ve asimilasyoncu bir karaktere sahipken, Alman ulusallık anlayışı volk (halk) merkezli ve farklılıkçı olmuştur (Brubaker, 2010: 9).

Fransız ulusunun oluşumu ise, Fransız tacının artan iktidarıyla paralellik arz etmektedir. Fransa'da ulus taçla olan bağlantıda yaratılmakta, tacın kutsal statüsü monarkın şahsiyetine ve mahiyetine ihtiyaç sağlayarak Fransa'da yeni belirmeye başlayan ulusal bilinci güçlendirmekteydi. Bu bakımdan Fransa'da devletin ulusu yaratan ana etmen olduğu söylenebilir (Schulze, 2005: 103). Fransa'da vatandaşlık kavramı da vatandaşlar arasında eşitlik ilkesinin ve egemenlik kavramının getirildiği, vatandaşlıkla bir ulusa aidiyet arasında bağ kurulduğu, vatandaşla devletin birbirleri karşısındaki görev ve sorumluluklarının saptandığı Fransız Devrimi ile siyasal kültürün bir parçası olmuştur. Fransa'da ulus ve devlet kurma süreçleri de birbirine koşut olarak gerçekleştiğinden vatandaşlık, ulus devlete üyelik anlamına da gelmektedir. Fransız ve Alman vatandaşlık yasaları, vatandaşlığın kan bağıyla kazanıldığı "jus sanguinis" ilkesine binaen şekillenmiştir. Diğer yandan Fransız vatandaşlık yasaları, İngiliz ve Amerikan vatandaşlık yasalarını belirleyen vatandaşlığın ülke toprakları içerisinde

dünyaya gelmesiyle kazanılmasına dayanan “just soli” ilkesinden de izler taşımaktadır (Brubaker, 2010: 11-12).

İngiltere ve İspanya gibi Fransa’da da “ekonominin birleştirilmesi, teritoryal merkezileşme, giderek daha çok tabakaya eşit yasal hakların tanınması ve kamusal kitlesel eğitim sistemlerinin büyümesi” şeklinde ifade edilen üçlü devrimin etkisiyle yeni, daha geniş siyasî kültüre sahip, teritoryal bir birlik meydana gelmiştir (Smith, 2002: 182-183). Bu birliği sağlayan Fransa, ırk bakımından türdeş olmamakla birlikte, farklı ırkların belirli yerlerde kümelenmeyip kaynaşmasıyla fiili yönden ırk uyumunu sağlamış bir devlettir. Temelde farklı fiziki karakterlerin bir coğrafi bütün içinde birleşmesi, farklı gelenek ve kültürlerin Fransız uygarlığı denen potada erimesi, Latin ve Germen kökenli dillerin dünyaya yayılan tek bir dili (Fransızca) ortaya koymasıyla Fransız ulusu şekillenmiştir (Çam, 2000: 143). Ancak Fransız ulus inşası, taşradaki yerel kültürler ve diller tahrip edilerek sürdürülmekte, egemen bir Fransız kültürü oluşturmak maksadıyla diğer kültürlere hayat tanınmamaktadır. Yerel diller konusunda ise, toptan bir yasaklama getirmek yerine gevşek bir yok etme politikası izlenmektedir (Saklı, 2012: 10-11).

Milli birlikteliğini erken dönemde kurarak ulusal merkezi monarşiye ilk ulaşan devletlerden biri olan Fransa, yönetim tarihinde ayrı bir yere sahiptir. Ayrıca Fransa’nın siyasî ve idari sistemi, Kapitalizm ötesi şartlara erişerek bilgi toplumuna geçiş aşamasına gelen ulusların mikromilliyetçilik ve etnisite kavramlarına güç veren bazı çağdaş trendlere boyun eğmeden üniter devlet yapılanmasının korunup korunmayacağı veya yerellik anlayışının bu kavramlarca dejenere edilip edilmeyeceği sorularına da bir cevap niteliğindedir. Çünkü Fransa, kapitalist birikim sürecinin belli aşamalarında gündeme gelen bölgelerarası dengesizlikte bu dengesizliğin güdümlendiği siyasal, sosyal, etnik ve ekonomik mesafe sorunlarını üniter devlet sisteminden ve Birlik Anayasası’nın ilkelerinden fazlaca ödün vermeden belli bir düzeyde çözebilen ender ülkelerden biridir. Bunda Fransız Devrimi koşullarında Napolyon’un kurduğu merkeziyetçi yönetim modelinin, çağdaş sosyo-ekonomik ve siyasal dinamikler ile ihtiyaçlar dikkate alınarak revize edilerek uzun süre uygulanmasının payı büyüktür (Nitas, 2003: 201). Nitekim bu özelliğinden dolayı Fransa’da son iki asırda ondan fazla yönetim biçimi değişikliği gerçekleşmesine rağmen, ülkenin ulus ve devlet anlayışıyla sembolleri aynı kalmış, ordu ve bürokrasi kesintisiz bir biçimde aynı Fransa’ya hizmet etmiştir (Koçdemir, 2004: 221-222).

Ayrıca Fransa, Ortaçağ’dan beri yaşanan savaşları, I. ve II. Dünya Savaşları’nı anlamsız kılmak, ulusal güvenliği ekonomik canlanmayla bağdaştırmak amacıyla AKÇT’nin kurulması yönünde öneride bulunarak (Wallace, 2005: 43), Avrupa bütünleşmesine öncülük yapan, daha sonra imzalanan Roma Antlaşması ile akabinde gelen Avrupa Topluluğu anlaşmalarına taraf olan bir devlettir. II. Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa devletlerinin ulusal egemenliğe dayanan prestij politikası ile ekonomik çıkar peşinde koşmaktan

vazgeçmeleri gerektiğine inanan (Canbolat, 1994: 68) Fransa, Avrupa bütünleşmesine önemli düzeyde katkılar sağlayan ve bu bağlamda iç ve dış siyasal yapılanmada önemli revizyonlara giden bir Avrupa ülkesidir.

4. FRANSA'DA ULUS DEVLETİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE SORUNLARI HAKKINDA

Bu bölümde Fransa'da ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları hakkında dönemler halinde bilgiler verilmiştir.

4.1. Eski Rejim Dönemi

Üç kenarı denizlerde, üçü de karada olmak üzere altıgen biçimine sahip olan Fransa, tarih boyunca kuzeyden ve doğudan kara saldırılarının muhatabı olan, bu yüzden de güçlü bir orduya ihtiyaç duyan bir ülkedir. Milattan önceki yüzyıllarda Fransa'ya önce Kelt kabileleri girmiş ve yerli Liguryalılar ile kaynaşmışlardır. Akabinde de bu ülke Romalılarca işgal edilmiş ve Galya olarak adlandırılmıştır (Roskin, 2007: 105). Ancak Fransız topraklarını işgal eden Romalılar, otoritelerine karşı isyan eden kavimlerle karşılaşınca bu ülkede etkin bir merkezi yönetim kuramamıştır. Fransa'da göreceli bir merkezi otorite, ilk kez Franklar tarafından kurulmuştur. 5. yüzyılda Fransa'yı işgal eden ve buraya kendi isimlerini veren Frankların Merovenj Hanedanı'nın Clovis döneminde kurdukları krallık, 7. yüzyılda saray nazırların denetimine girmiş ve sonuçta Karolenj Hanedanı tahtı devralmıştır. Bu Hanedan tarafından kurulan Şarlman İmparatorluğu'nun 843 yılında Verdun Anlaşması ile bölüşülmesi üzerine, Louis'nin oğullarından Charles'ın payına düşen topraklar, günümüz Fransa'sını teşkil etmiştir (Nitas, 2003: 202).

Fransız ulusunun oluşumu ise, Ren Nehri'nin batısında daha kolay ve hızlı ilerlemiştir. Batı Frank kralları, kendilerini Charlemagne (Frankların 768-814 yılları arasında hüküm süren kralı)'in meşru varisi olarak addetmişlerdir. 888 yılında Batı ve Doğu Frank Krallıkları şeklindeki kaçınılmaz bölünmede bile Batının Frank kralları, kendilerini Karolenj ve Merovenj Hanedanları'nın geleneklerini tek başına sahiplenmeye çalışan Frankların kralları olarak adlandırmışlardır. Bu dönemde Galya'da yaşayanların tamamı değil, sadece krala sadakat ve askerlik borcu olanlar Frank olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden Fransız ulusunun oluşumu, Fransız tacının Loire'den Güney ve Batı Fransa'ya doğru yayıldıkça artan iktidarıyla paralel şekilde hiç bitmeyen bir süreç görünümü arz etmiştir. Başka bir ifadeyle ulus Fransız tacıyla olan bağlantıda yaratılmış olup; ulusal bilinç ise, tacın kutsal statüsünün monarkın kişiliğine ve mahiyetine ihtişam sağlamasıyla güçlendirilmiştir. Bu bakımdan devletin ulusu doğurduğu söylenebilen (Schulze, 2005: 102-103) Fransa'da yukarıda bahsi geçen Verdun Anlaşması ile yapılan bölüşmeden 13. yüzyıla kadar ülke, özerk dükalık ve

prenslüklerden oluşan bir mozaikti adeta. 9 ve 13. yüzyıllar arasındaki dönemde prenslikler neredeyse monarşi kadar güçlenmiştir. Ancak 12. yüzyılın sonlarında şans adeta yön değiştirmiş, kraliyet toprakları gerek feodal hakları icbar ederek, gerekse evlilikler yoluyla ve askeri güç kullanarak Gal topraklarına doğru genişlemeye başlamıştır (Llobera, 2007: 46-47).

12. yüzyıldaki gelişmeler bunlarla sınırlı değildir. Bu yüzyılda ticaretin gelişmesiyle feodal düzeni simgeleyen kapalı tarım ekonomisi paranın hâkim olduğu pazar ekonomisine dönüşmüş, girişim özgürlüğü, özel mülkiyet ve kişisel hak ve hürriyetler öncelenmiş, tüccar ve zanaatkârların yaşam tarzlarıyla beklentilerine uygun yeni bir hukuki ve mali düzene gereksinim duyulmuştur (Nitas, 2003: 202). 12. yüzyılda bir yandan ekonomik yapıda bu değişiklikler hâsıl olurken, diğer yandan Fransız toplumu doğmaya başlamıştır. Ortaçağ Avrupa'sında Kilise ve feodal beylerce yönetilen ve yönlendirilen, uygulanan baskıdan dolayı özgürlükleri ellerinden alınan halk yığınları, Haçlı Seferlerinin ardından kralla birlikte olmaya, kendi topraklarını işleyip, kendi inancını yaşamaya karar vermiştir. Bu karara binaen kralın çevresinde uluslaşmaya başlayarak kendilerini Fransız olarak ifade etmeyi siyasî ve ekonomik bakımdan uygun görmüştür. Buna karşılık kralın da halkına karşı koruyuculuk görevini üstlenerek onların can ve mal güvenliğini sağlayıp onlardan yararlanması ve ortak çıkarlar etrafında birleşmesi zorunlu hale gelmiştir (Yengin, 2006: 19-20). Bu birleşmenin neticesinde kudreti artan Fransız Krallığı, 13. yüzyılda topraklarını iyice genişletmiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda ise, Fransa Krallığı başını kralın, gövdesini de uyrukların oluşturduğu bir bütün olarak düşünülmektedir. Bu dönemde Kralın Kilise ve lordlar üzerindeki gücünü pekiştirerek askeri, malî ve hukuki alanlarda egemenlik hakkını kullanarak bürokrasiyi oluşturması, dil ve din temelinde bir kültürel bütünleşmenin gerçekleşmesi, Krallığı ön plana çıkarmıştır. 13. yüzyıldan sonra gelişmeye başlayan vatan kavramı da 'uğrunda can verilen', feodal değerlerin yerine geçen bir değere dönüşmüştür (Saklı, 2012: 10).

Burada Avrupa'da birleşme fikrinin oluşmasında büyük öneme sahip olan Yüzyıl Savaşları dönemindeki gelişmelerin de yâd edilmesi de gerekmektedir. Fransa'da bireylerin mülklerinin tahrip olduğu, paranın ayarında sık sık oynamaların yapıldığı (Alganer ve Çetin, 2007: 290) Yüzyıl Savaşları'nın sürdüğü 15. yüzyılın ilk çeyreğinde -1422 yılında- tahta on yedi yaşındaki VII. Charles çıkmıştır. Soyluların ve şato sakinlerinin kraldan emir almayı reddettikleri, Başkent Paris dahil olmak üzere ülkenin kuzey ve güneybatı kesimlerinin İngilizlerin denetimine girdiği bu dönemde VII. Charles, din adamları, soylular ve varlıklı yurttaşları ikna ederek özel bir savaş vergisi toplanmasına izin vermelerini sağlamıştır. Toplanan vergi gelirlerinin büyük bölümü güçlü bir ordunun kurulması yolunda harcanmıştır. Kurulan orduyla İngilizleri püskürtmeyi başaran Fransızlar, ülkelerini yeniden kazanmışlardır. VII. Charles'ın ölümünden sonra tahta geçen oğlu XI. Louis de soyluları denetim altına almayı ve can düşmanı olan Burgonya dükünü yenmeyi başarmıştır. Bu gelişmenin üzerine tek bir ülke haline

gelen (Davis, 2010: 142-143) Fransa'da bir toprak birimi olarak krallık düşüncesinin gelişmesi de uzun süre almıştır. Kralın mülkünün onun şahsi mülkü olmaktan çıkması ve krallığın topraksal bütünlüğünün korunması, 15. yüzyılın ortasına kadar gerçekleşmemiştir. Bu dönemden sonra toprak bütünlüğü ilkesi ve tacın devredilemezliği fikri de yerleşmeye başlamıştır (Llobera, 2007: 53-54).

16. yüzyıl Fransa'sı ise, Katolik ve Kalvenist çıkarların çatışmasından dolayı büyük acılara sahne olmuştur. Her iki mezhep de 1562'den 1598'e kadar sürecek olan din savaşlarında iktidarı ele geçirmek amacıyla çarpışmıştır (Roberts, 2010: 320). Din savaşlarının Bourbon Hanedanı IV. Henry tarafından sonuçlandırılması, dönemi belirleyen önemli bir gelişmedir. Böylece merkezîyetçi ve mutlakîyetçi monarşinin kuruluşu tamamlanırken, ulus devletin temelleri de atılmaya başlamıştır. Bu dönemde Richelieu ve Mazarin'in düzenlemeleriyle pekişen merkezi krallık otoritesi, Fransız Devrimi'ne kadar sürdürülmüştür (Nitas, 2003: 203-204). Fransız ulus devletinin oluşumunda yaşanan bu gelişmeler kadar, Fransızca da etkili olmuştur. Fransızcanın yayılışı, kısmen tasarlanmış bir devlet politikasının sonucudur. Kraliyet otoritesinin onayıyla (I. François'ın 1539 yılında yayınlamış olduğu fermanla) Fransızca, devlet iletişiminin sağlandığı tek dil haline gelmiştir. Richelieu tarafından kurulan Fransız Akademisi ise, Fransızcanın hem biçimlenmesinde hem de ülke topraklarında başarıyla yayılmasında büyük etki yapmıştır (Giddens, 2005: 192). Krallığın birliğinin dilden sonraki aşamasını ise, Fransa'nın işaret ve simgeleri teşkil etmektedir. Şüphesiz ki yazılı olmayan bir kültür için işaret ve simgeler, ulus fikrine giden yol olarak bazı durumlarda yegâne seçenektir. Bu bağlamda başta para ve kraliyet mühürlerinde yer alan zambak gibi simgelerin kullanımının etkisi büyüktür (Llobera, 2007: 60).

17. yüzyılda Almanya'da parçalanma sürecini hızlandıran Otuz Yıl Savaşları da Almanya'nın aksine Fransa'nın bütünleşmesine katkıda bulunmuştur. Savaşların sonunda imzalanan Westphalia Barış Antlaşması ile Fransa Avrupa'nın en önemli gücü haline gelmiştir (Alganer ve Çetin, 2007: 293). Bu dönemde XIV. Louis'nin 1643'te iktidarı tamamen ele geçirmesi bir dönüm noktası olmuştur. Bu gelişmelerin üzerine Fransa, 1780'lere kadar çok başlı yönetimden kurtulmuştur. Ayrıca yaklaşık yarım yüzyıl boyunca, Avrupa Kıtası'nın önde gelen gücü olarak göz kamaştırıcı askeri ve diplomatik ağırlığını da korumayı başarmıştır. XIV. Louis döneminde sahip olduğu güçlü nüfustan dolayı Fransa, Kıtadaki güç ve nüfuz açısından çok büyük bir üstünlüğe erişmiştir (Roberts, 2010: 353-357). Ancak bu tablo uzun sürmemiştir. XV. Louis'nin iktidarıyla birlikte Fransız ekonomisi adeta bir çıkmaza girmiştir. XV. Louis, kendinden sonra tahta geçen torunu XVI. Louis'ye Yedi Yıl Savaşları'ndan yenilgiyle çıkıp Kuzey Amerika'daki tüm sömürgelerini kaybeden, askeri harcamaları vergi gelirleriyle karşılayamayan, tam manada iflas etmiş bir ülkeyi miras bırakmıştır. Ekonomisi tarıma dayanan ülkede halkın %80-85'ini oluşturan köylüler, oldukça zor şartlar altında yaşamak zorunda kalmıştır. Emekçilerle burjuvanın da rejimden hoşnut olmadığı XVIII. yüzyıl Fransa'sı, sanayileşme yönünde belli bir düzeyde gelişme

gösterse de bu gelişme yetersizdi. Genellikle büyük kentlerdeki küçük fabrika ya da işliklerde çalışan az sayıdaki emekçi de düşük ücretlerden ve yükselen fiyatlardan hoşnut değildi. Eski rejime en büyük desteği sağlayan ruhban sınıfının da diğer tabakalar gibi bölünmüş bir yapı arz ettiği Fransa'da yukarı din adamları, toplumdaki ayrıcalıklı konumlarının sürdürülmesi için mevcut düzenin devamlılığının ve sarayla işbirliğinin sürdürülmesinin bilincindeydiler. Ancak Kilise hiyerarşisi içindeki üstlerinin servet ve kibirlerinden rahatsızlık duyan papazlar da köylüler ve kentli halkla aynı sıkıntıları yaşamış ve düzen değişikliği fikrini giderek daha fazla düzeyde dile getirmişlerdir (Ağaoğulları, 2006: 186). Nihayetinde parlamenter kurumların bulunmadığı, ayrıcalıkların, baskı ve adaletsizliğin yaygın olduğu, bütün güçleri elinde toplayan kralın tanrının yeryüzündeki temsilcisi sayıldığı Fransa'da eski rejim, 1789'da başlayan Devrimle sona erdirilmiştir (Çam, 2000: 147).

4.2. Devrimler Dönemi

XV. Louis'in ardından 1774 yılında tahtı devralan XVI. Louis dönemi Fransa'sında devletin iflasına yönelik tehlike çanları çalmaktaydı. Ülke yönetiminin çıkan mali krizleri borç alarak ya da dolaylı ve dolaysız vergilerin asıl yükünü yoksul kitlelerin sırtına yükleyerek geçiştirmeye çalıştığı bu dönemde; topraklarında çalışan köylülerin ücretini düşük tutup, kiralari ve vergileri artırma yoluna giden toprak sahiplerinin de tesiriyle yoksul köylülerin hayatı çekilmez bir hal almıştır (Roberts, 2010: 420-422). Kuşkusuz köylerdeki kıtlık, ticaret ve sanayide görülen bunalım, kentsel yerleşim alanlarında aşağı halk tabakalarının içinde bulunduğu sefalet, Devrimin patlama anını keskinleştirip hızlandıracak etmenlerdi. Ancak bunlar Devrimin asıl nedenlerini teşkil etmemekteydi. Asırlardır hüküm sürmüş olan mutlak monarşi rejimi devrini tamamlamış, ülkenin iktisadi, siyasî ve sosyal açıdan gelişmesine bir ayak bağı olmuştur. Bu kendini Tiers État (Halk Meclisi) ile ayrıcalıklı zümreleri karşı karşıya getiren o derin ve çözümsüz uyuşmazlıkta belli ediyordu: Ülkede Tiers État, halkın büyük bölümünden oluşurken, alabildiğine azınlık da olsalar ayrıcalıklı zümreler siyasal iktidarı elinde bulunduruyorlardı. Bu biçimsel kılıfın altında tam bir sınıfsal içerik de gizli tutulmaktaydı. Söz konusu sınıfsal uyuşmazlıkların çözümsüz oluşu, Devrimi kaçınılmaz kılmıştır (Tanilli, 2004: 67).

Ülkenin borç içinde yüzdüğü bu dönemde XVI. Louis'nin vergiden muaf soylulardan, din adamları ve hükümet görevlilerinden de vergi alınarak devlet gelirlerini artırma yolunu öngören vergi düzenlemesine bu kesimlerin karşı çıkması üzerine, Louis istemeye istemeye 1614 yılından beri toplanmayan États-Généraux (Umumi Meclis)'u toplama kararı almıştır. Kralların arada sırada vergilere onay vermek amacıyla topladığı (Davis, 2010: 232) États-Généraux'un Louis tarafından toplanması, eski monarşinin 1614 yılından beri ilk kez büyük bir

krize sürüklendiğinin de göstergesidir (Hobsbawn, 2009: 4). Mali açıdan imtiyazlı konumda bulunan kesimleri daha yüksek vergi ödemesi için sıkıştırarak ahlaki otoriteyi sağlayacağı ümidiyle (Roberts, 2010: 421) États-Généraux'un 5 Mayıs 1789'da Versay'da toplanmasının ardından Tiers État parlamentoyla ilgili bir tartışma konusu ortaya atmıştır. Tiers État geçmişte her toplumsal sınıfın blok olarak oy vermesine dayanan geleneğin uygulamadaki sonucu olarak soyluların ve ruhban sınıfının halktan oyca üstün tutulmasının 1614 dönemi Fransa'sında kabul edilebileceğini; ancak avukatların, tüccarların ve küçük toprak sahiplerinin oluşturduğu bir orta sınıfın gelişmeye başladığı Fransa'da bu sınıfın temsilcilerinin oylarının yalnızca üçte bir oranında olması şeklindeki kuralın kabul edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir (Davis, 2010: 232). Önce ayrı meclisler şeklinde toplanılmasını ve oylamaların tabakalara göre yapılmasını reddederek krallık iktidarına karşı mücadele yolunu tercih etmiş, akabinde imtiyazlı tabakalara kendilerine katılma çağrısında bulunarak kendilerini Ulusal Meclis olarak ilan etmişlerdir (Ağaoğulları, 2006: 186, 207-208). Bu gelişmeye binaen XVI. Louis tarafından her zamanki toplantı yerinin kapatılması üzerine kapalı bir tenis kortunda toplanma kararı alan Ulusal Meclis; soyluları ve ruhban sınıfını kendilerine katılmaya ve 'toplumsal sınıf' olarak değil, birey olarak oy kullanmaya davet etmiştir (Davis, 2010: 232-233).

Bu gelişmeler üzerine başlayan Devrim'de ne istediğini bilen, belirli ve açık amaçları bulunan toplumsal sınıfı, yalnızca burjuva teşkil etmekteydi. Devrim öncesinde Fransız sanayisi henüz güçlü, belirli merkezlere toplanmış, işçi terakümleri vücuda getirmiş bir halde bulunmadığından kendi gayelerini saptamış bir işçi hareketi söz konusu değildir. Oysaki güç sahibi, faal, yükselmeye çalışan burjuvazi; ne istediğini bilen, açık ve belirli amaçları olan bir sınıftı. Devletin alacaklısı olan bu sınıf, her şeyden önce devletin iflasını istemiyordu. Kamu maliyesinin intizamını ve keyfi masrafların önlenmesini, verginin eşit düzeyde tarh ettirilmesini isteyen burjuva; kendisine artan önemiyle paralel bir nüfuz temin eden idare tarzını, İngiliz Parlamentosu gibi aynı haklara haiz bir parlamentoyu, ekonomi alanında da sanat ve ticaret serbestiyetini, dahili gümrüklerden kurtulmayı, soyluların ve ruhbanların elinde bulunan araziye satın alabilmeyi ve serbestçe maden işletebilmeyi istiyordu. Bu amaçlara erişilmesi için soylulara, ruhban sınıfına ve hükümdara karşı açılacak savaşta köylülerin, zanaat erbaplarının, işçilerin, feodal sistemin bakiyelerini en acı şekilde hissedenlerin, açlık çekenlerin, bireysel hürriyetten yoksun olanların uzun bir süre beraber hareket etmeleri gerekmektedir (Aster, 2004: 47-48).

Nihayetinde burjuvanın başlattığı devrime kısa sürede halk kitleleri de destek vermeye başlamıştır. O güne dek Versay'daki gelişmeleri izlemekle yetinen halk (özellikle de Paris halkı) aniden siyaset sahnesine inmiştir. 14 Temmuz'da silahlı bir halk saldırısı sonucu eski rejimin en önemli simgelerinden biri olan Bastille Hapishanesi kuşatılarak yıkılmıştır. Bu tarihe kadar önce Paris'te sonra da diğer kentlerde yaşanan Devrim'in Temmuz sonlarında kırsal alana

sıçramasıyla köylüler de Devrim'e dahil olmuşlardır. Bu gelişmeler üzerine soylularla din adamlarının siyasal üstünlüğünden sonra, toplumsal ve ekonomik üstünlükleri de ortadan kalkmıştır. Burjuvazi, hem köylü ayaklanmasını yatıştırmak hem de kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak maksadıyla eski rejime son darbeyi indirmiş, 4 Ağustos'ta Meclis'te benimsenen ve 11 Ağustos'ta yasalaşan bir kararla feodal rejime son vermiştir. Ülkede yaşayan herkesin ayrıcalıksız bir birey, bir yurttaş konumuna getirilmesinin ardından da 26 Ağustos'ta İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi kabul edilmiştir (Ağaoğulları, 2006: 209-210).

9 Temmuz 1789'da Tiers État tarafından, Meclis Ulusal Kurucu Meclis olarak adlandırılmış, bu gelişmeden iki gün sonra da bir anayasa hazırlama komisyonu oluşturulmuştur (Ağaoğulları, 2006: 209). Ulusal Kurucu Meclis, bu süreçte ülkede yapısal bir devrime imza atmıştır. Kilisenin topraklarını millileştirmiş, taşradaki yerel idari bölümlenmeyi kaldırarak yerine günümüzde de kullanılan departman (il) sistemini getirmiş, yasalar önünde eşitlik düzenini kurmuş ve yasama ile yürütme erkini birbirinden ayırmıştır. Merkeziyetçi bir yönetimin getirildiği bu dönemde Fransız Devrimi'nin etkisiyle gerçekleşen değişiklikler, ülkenin kurumsal yaşamına damgasını vurmuştur (Roberts, 2010: 423). Fransız Devrimi, modern ulus devletin oluşumu kadar, modern ulusal vatandaşlık kurumunu birçok bakımdan şekillendirmiştir. Bir burjuva devrimi olarak, yasalar önünde eşitliğe dayanan genel üyeliği ortaya çıkarmış; bir demokratik devrim olarak, antik dönemdeki aktif vatandaşlık kavramını yeniden canlandırmış; bir ulusal devrim olarak, değişik ulus devletlerin üyeleri arasındaki sınırları ve husumetleri keskinleştirmiş; devleti güçlendiren bir devrim olarak ise, devlet üyeliğini doğrudan bir statüye kavuşturmuş ve düzenlemiştir (Brubaker, 2010: 74).

Modern ulus devletin ve ulusal vatandaşlığın gelişmesinde son derece önemli olan Devrim ile eski rejimin sloganı "tek kral, tek iman, tek kanun" da yerini "tek millet, tek kanun, tek kral" sloganına terk etmiş ve böylece kralın icra etmekle sorumlu olduğu yasa yapma sorumluluğu millete hasredilmiştir (Ünver-Noi, 2007: 31). Bunun anayasal temele kavuşması için de 13 Eylülde 1791 Anayasası'nın Kral XVI. Louis'ye kabul ettirilmesini beklemek gerekmektedir. 1791 Anayasası ile başlayarak Fransa, sürekli bir şekilde yazılı anayasalara dayanan rejimleri tanımıştır. Sınırlı monarşi sisteminin esaslarına dayanan bu Anayasa döneminde Meclis üyelerinin monarşinin sürmesine taraftar olmasına rağmen, olayların gelişmesiyle 10 Ağustos 1792'de gerçekleşen ayaklanma neticesinde kralın bütün yetkileri elinden alınarak Meclis'e devredilmiştir. Nihayet 21 Eylül 1792'de I. Cumhuriyet ilan edilmiş, yürütme faaliyetlerini yerine getirmesi için de Ulusal Meclis'in üyeleri arasından dokuzu seçilerek Genel Emniyet ve Kamu Selameti Komitesi oluşturulmuştur. Daha sonra da bu Yürütme Konseyi'ne dönüşmüştür (Çam, 2000: 150).

Ancak bu dönemde resmi iktidar organları olan Yasama Meclisi ile Yürütme Konseyi'nin yanı sıra, başka bir erk ortağı daha ortaya çıkmış ve Paris'te gerçek iktidarı ele geçirmişti: Bu gücünü halktan alan başkaldırmış Komün'dü. Komün'ün yönetimi de Jironenler ve Jakobenlerin elinde bulunmaktaydı. 31 Mayıs-2 Haziran 1793'teki halk ayaklanmasıyla iktidar Jakobenlerin eline geçmiştir (Tanilli, 2004: 93, 99). 1793 yılında Devrim, Terör Dönemi olarak adlandırılan en uç noktaya erişmiştir. Bu dönemde diğer Avrupalı ülkeler de tahta bir kral geçirmek amacıyla ülkeye savaş açmışlardı. Ülkenin içinde ve dışındaki düşmanlardan korkan devrimciler, neredeyse bütün iktidarı Kamu Güvenliği Komitesi olarak adlandırılan on kişilik bir topluluğa devretmiştir. Komitenin başına da Jakobenlerin lideri Maximillien Robespierre getirilmiştir. 24 Ağustos 1793'te de yeni rejimin Anayasası kabul edilmiştir. Ancak 1794 yılı Temmuz ayına gelindiğinde ise, herkes daha fazla teröre ve kana tanıklık etmiştir. İktidarda olanlar, Robespierre'e yakın olanlar dahi başını kaybetme sırasının kendine gelmesinden korkmuşlardır. 28 Temmuz'a gelindiğinde Robespierre'in de giyotine gönderilmesiyle Terör Dönemi sona ermiştir (Davis, 2010: 235-236).

Terör Dönemi'nin sona ermesiyle oluşturulan Kurucu Meclis, 1793 Anayasası'nın genel ilkelerini yadsımadan yaptığı değişiklik ve eklemelerle 2 Ağustos 1794'te yeni bir Anayasa oluşturmuştur. 1794 Anayasası, yürütme organına kendine özgü bir yer vermek suretiyle kuvvetler ayrımı prensibini (Direktuar Rejimi) benimsemiştir (Çam, 2000: 151). Konvansiyon ve Kamu Selameti Komitesi döneminin tekrarının önlenmek istediği bu dönemde, ilk kez çift meclisli bir yasama organı "Beşyüzler Meclisi ve İhtiyarlar Meclisi" gündeme getirilmiştir (Nitas, 2003: 205). Ancak bir süre sonra Direktuar Rejimi de halkın desteğini kaybetmeye başlamıştır. Halktaki huzursuzluk ve başkaldırmaların yanı sıra, rejimden burjuva da hoşnut olmamaya başlamıştır. 9-10 Kasım 1799'da ise, burjuvazinin feodaliteye ve emekçi kesime karşı elde ettiği ayrıcalıkları koruyabilmesine olanak sağlayan sağlam, yerleşmiş bir rejimin getirilmesi amacıyla burjuva destekli bir hükümet darbesi yapılarak iktidar Napolyon Bonapart'a teslim edilmiştir (Tanilli, 2010: 109). Devrim dönemini sona erdiren Napolyon, Avrupa kıtasının büyük bölümünü fethetmiş, Napolyon Yasaları'nı pek çok ülkede yürürlüğe koymuştur (Davis, 2010: 236).

15 Aralık 1799'da ise, Napolyon'un diktatörlüğünün zeminini hazırlayan 1799 Anayasası kabul edilmiştir. Kabul edilen Anayasa'da "genel oy" esasına yer verilse de gerçek bir seçim öngörülmemiştir. Seçmenlerin sadece güvenilir bulduğu kişileri saptayabilmelerine, bunların da Napolyon'a bağlı olan Senato (yasama meclisi) üyelerini seçmelerine olanak sağlayan Anayasa, Cumhuriyetten imparatorluğa ve diktatörlüğe geçişi kolaylaştıran bir yapı getirmiştir. Önce Napolyon I. Konsül ilan edilmiş, 1804 yılında konsüllük irsi imparatorluğa dönüşmüştür (Nitas, 2003: 206). Napolyon'un Senato ve diğer meclisler üzerinde hâkimiyet kurarak denetimsiz bir şekilde Fransa'yı yönettiği bu dönemde, Fransa için idari ve hukuki bakımdan önemli olan ve günümüzde bile varlığını devam

ettiren kurumlar ve teamüller geliştirilmiş (illerin başına yönetici olarak valinin atanması gibi), Yurttaşlar Yasası gibi düzenlemeler hazırlanmıştır (Çam, 2000: 152). 1814 yılına gelindiğinde ise, Napolyon'un uğradığı askeri başarısızlıklar onu makamından etmeye yetmiştir. Napolyon'un son derece başarılı çabalarına rağmen, Rusya, Prusya ve Avusturya ordularını, güneybatıda Britanya'nın işgalini önleyememesi üzerine, generalleriyle bakanları onu uzaklaştırarak halkın itiraz etmediği 1814 tarihli Anayasa Şartı'nı ilan etmişlerdir (Roberts, 2010: 243).

1814 Anayasa Şartı, krallığı canlandırmak isteyen monarşistlerle Devrim yanlısı cumhuriyetçilerin istemlerini bağdaştıran, parlamenter sistemle monarşi arası yumuşak güçler ayrımı ilkesine dayanan karmaşık bir siyasal sistemi öngörmüştür. Ancak XVIII. Louis'nin ölümünden sonra tahta geçen X. Charles'ın rejimin monarşik karakterini ön plana çıkaran uygulamaları, Anayasa Şartı'nın uygulanmasını kesintiye uğratmış ve 1830 yılında Paris ayaklanmalarına yol açmıştır. Ayaklanmaların ardından X. Charles tahttan indirilerek Louis Philippe kral ilan edilmiş ve 1830 Şartı yayınlanmıştır. Yayınlanan 1830 Şartı ile parlamenter sisteme geçişi hızlandıran bir dizi değişiklik öngörülmüştür. Şart, servete dayalı seçme hakkını yaygınlaştırıp ulusal egemenlik ilkesini tekrar kabul etmiş, resmi din tanımlamasından ve sansürden vazgeçilmesini öngörmüş, kralın yasaları değiştirme ve uygulamasını durdurma yetkisini de elinden almıştır (Nitas, 2003: 208). Şart'ın uygulandığı dönemde seçme hakkının yaygınlaştırılmasını isteyen göstericilerin 1848'de ayaklanması beraberinde beklenmeyen bir gelişmeyi getirmiştir. Bu ayaklanmanın sonunda Louis Philippe'in İngiltere'ye kaçışının akabinde 4 Kasım 1848'de kabul edilen yeni bir Anayasa ile II. Cumhuriyet ilan edilmiştir (Çam, 2000: 152-153).

Ancak kabul edilen 1848 Anayasası ile getirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Napolyon'un yeğeni Louis Bonaparte kazanmış ve Meclis'teki monarşistlerin de katkısıyla II. İmparatorluğa giden yol açılmıştır. 1851'de Louis Bonaparte, düzenlediği bir plebisitle halktan anayasa yapma yetkisini de alarak gücünü artırmayı başarmıştır (Nitas, 2003: 208). Meclis'i dağıttıktan sonra on yıl boyunca bütün gücü kendisine veren bir programı halkoyuna sunan ve kabul ettiren Louis Bonaparte, halka kabul ettirdiği başka bir programla da halkın seçtiği üyelerden oluşan Meclis ile Başkanın seçtiği üyelerden oluşan Senato şeklinde iki kanatlı bir meclisi getirmiştir. Aradan fazla süre geçmeden Senato Louis Bonaparte'a İmparatorluk payesi vermiş ve Senato'nun bu kararının halk tarafından da benimsenmesiyle Louis Bonaparte, III. Napolyon sıfatıyla İkinci İmparatorluğun imparatoru ilan edilmiştir. On sekiz yıl süren bu İmparatorluk, Almanların Sedan Savaşı'nda galip gelmesiyle sona ermiş ve 1870 Eylül'ünde III. Cumhuriyet ilan edilmiştir (Çam, 2000: 153).

4.2.3. III. Cumhuriyet Dönemi

Yeni kurulan III. Cumhuriyet; cumhuriyetçilerle monarşistlerin pazarlıklarıyla oluşturulup, yetmiş yıl uygulanacak olan 1875 Anayasası'na dayanmıştır. Parlamenter sistemin birçok ilkesini hayata geçiren 1875 Anayasası'nın getirdiği bu sistemde, birisi yine aristokratik karakterli Senato olmak üzere eşit yetkilerle donatılmış çift kanatlı bir Meclis ile Meclis tarafından seçilen Cumhurbaşkanı ve O'nun hükümeti kurmak için görevlendirdiği Başbakanın seçimi üzerine oluşan hükümet bulunmaktadır (Nitas, 2003: 209). Bu sistemle 1945 yılına kadar devam eden III. Cumhuriyet döneminde Fransa, Avrupa sahnesinde oldukça iyi bir konuma erişmişti. Fransa, özellikle 1930'lu yılların başında Avrupa'nın en güçlü devleti olmuştur. Ancak 1933 yılından itibaren ekonomide görülen çöküntü ülkeyi 1930'lu yılların sonlarına doğru zayıflatmış, İngiliz-Amerikan desteğine bağımlı hale getirmiştir. Ayrıca 1920'li yılların sonlarında kaydedilen nisbi zenginliğin desteği ve ezeli rakibi Almanya'nın el altından yeniden silahlanmaya başlamasının yol açtığı kaygıyla, Fransa savunma harcamalarını büyük ölçüde artırmıştır. Bu da ekonomiyi olumsuz yönde etkileyen başlıca dinamiklerden birini teşkil etmiştir (Canbolat, 1994: 52).

Ekonomik anlamda olduğu kadar, ideolojik bakımdan da 1930'lu yıllar sorunlu geçmiştir. Sağ ile sol arasındaki bölünmenin tekrar gündeme geldiği bu yıllarda, komünizmle faşizmin şeytana uyması ve parlamenter cumhuriyete karşı büyüyen isteksizlik, rakip ideolojilerin çarpışmasından dolayı milli kimlik krizine yol açmıştır. Bu yıllarda Hitler tarafından uygulanan anti-Semitizm uygulamalarının benzerlerine Fransa'da da rastlamak olanaklıdır. Özellikle Vichy Hükümeti (Rejimi) döneminde (Temmuz 1940-Eylül 1944) Yahudileri ikinci sınıf yurttaş olarak konumlandırmak amacıyla bir seri kararın alınmasıyla Fransız anti-Semitizmi doruğa ulaşmıştır. Bu dönemde binlerce Yahudi, siyasî ve sivil hayattan uzaklaştırılırken, Yahudilerin bankacılık ve finans alanlarında yer almalarını önlemek amacıyla katı kotalar konulmuştur. Hitler dönemi Almanya'sıyla benzer şekilde, Fransız vatandaşlığından mahrum bırakılan Yahudiler, geçiş kamplarında gözaltına alınarak Nazi kamplarında yok edilmeleri amacıyla SS subaylarına teslim edilmişlerdir (Ünver-Noi, 2007: 49-50). III. Cumhuriyet döneminde vatandaşlık kabul şartları da oldukça sıkı tutulmuştur. Bask, Breton ve Katalanlar, kendi ilk kültürlerini korudukları sürece Fransız vatandaşlığından yoksun bırakılmışlardır. Bu kültürden olanların okul, gazete ve sosyal kurumlarını kurmalarına izin verilmemiştir. Böylece yok olmaya terk edilmiş ya da folklorik ve marjinal hale dönüşmüşlerdir (Saklı, 2012: 11).

Fransa'yı III. Cumhuriyet dönemi boyunca Vichy Hükümeti ile de Gaulle Hükümeti olmak üzere iki hükümet yönetmiştir. Vichy Hükümeti döneminde, cumhuriyetçi kurumlar feshedilmiş ve geleneksel değerlere dönüş yapılarak yasama, yürütme ve yargı erkleri tek elde toplanmıştır. 1944 yılında ülkenin Alman işgalinden kurtulmasının ardından Fransız Hükümeti'nin başkanlığına

getirilen de Gaulle tarafından oluşturulan geçici hükümet döneminde, yasama ve yürütme görevleri Hükümette toplanmış ve kararnameyle yasaları kollektif biçimde yapma yolunun üstünlüğü kabul edilmiştir. Başkan de Gaulle'un aynı zamanda devlet şefi ve hükümet başkanı olarak kendisine karşı sorumlu olan bakanları atama ve azletme yetkilerine sahip olduğu bu dönemin sonunda seçimler yapılarak IV. Cumhuriyet dönemine geçilmiştir. Böylece Fransa'da geçici Cumhuriyet hükümetlerinin en kısa sürede yerini halk tarafından seçilen bir kurucu meclise bırakması geleneğinin gereği yerine getirilmiştir. Geçici Hükümet, referandum yoluyla bazı seçenekler arasında seçim yapmayı uygun görmüştür (Çam, 2000: 155-156).

4.2.4. IV. Cumhuriyet Dönemi

21 Ekim 1945 tarihli seçimle temsilcilerin seçilmesinin yanı sıra, referandumla halka danışma niteliğinde bazı soruların yanıtlanması da istenmiştir. Referandumda seçmenlerin %96'sı, 1875 Anayasası kurumlarına karşı oy kullanarak yeni bir anayasayı talep ettiklerini göstermiştir. Halklar Bildirisi yerine 1789 Anayasası'nın ilkelerini içeren bir başlangıca, Başbakanı seçme yetkisiyle donatılarak silik rolü giderilmeye çalışılan bir Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı seçimine katılma hakkına sahip sınırlı yetkili ikinci meclis olarak Cumhuriyet Konseyi'ne yer veren yeni Anayasa tasarısı, yapılan referandumda çok az farkla kabul edilmiştir. Referandumun ardından 27 Ekim 1946'da Anayasanın ilanı ile IV. Cumhuriyet dönemi başlamıştır (Çam, 2000: 157-158).

IV. Cumhuriyet döneminde Fransa, kendisine atfedilen rolün ve statünün belirsiz olduğu, değişmiş ve hızla değişmekte olan bir dünyayla yüzleşmek durumunda kalmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden inşası, başka bir ifadeyle Avrupa bütünleşmesi, Soğuk Savaş döneminde izlenen blok siyasetinin etkileri, kolonilerin sömürge karşıtı hareketleri Fransız siyasî topluluğunun çözülmesine ve kendi içinde bölünmesine yol açmış ve IV. Cumhuriyet'in istikrarsızlığına katkı sağlamıştır. Aşırı sağ cemahtaki güçler de bu dönemden sonra aşama aşama belirmeye başlamıştır. Vichy Rejimi'nin tecrübesini takiben fiili olarak hakkını kaybeden ulusçuluk talepleri, özellikle de dekolonizasyonla birlikte tekrar ortaya çıkmaları yönünde cesaretlendirilmiştir. Zamanın bir diğer büyük dış sorununu ise, Fransa'nın sömürgeleriyle ilişkileri teşkil etmektedir. Bu bağlamda ülkedeki ideolojik farklılıklar oldukça sorunludur. Fransa'daki merkezi siyasî topluluğun tüm tarafları, kolonilerdeki ulusal özgürlük hareketlerinin meşruluğunun kabulü konusunda zorlanmıştır. Hem Çin-Hindi bölgesi hem de Cezayir'de görülen savaşlar üzerine özellikle diplomatik müzakere yoluyla çözüme taraf olan sol ile askeri çözümün taraftarı olan sağ arasındaki kutuplaşma, belirgin bir hal almaya başlamıştır (Ünver-Noi, 2007: 58-59).

Başlangıcından beri getirmiş olduğu zayıf yürütme, sorun çıkaran küçük partilerin zaafa uğrattığı Ulusal Meclis ve sık sık değişikliğe uğrayan kabinelerden dolayı, IV. Cumhuriyet Anayasası da bir öncekiyle benzer zaafı barındırmıştır (Roskin, 2007: 118). Anayasa Ulusal Meclisi sadece hukuki anlamda değil, fiili anlamda da mutlak hâkim yapamamıştır. Ancak bu hâkimiyetin etkinlik düzeyi, Meclis'teki çoğunluk yapısına da sıkı bir şekilde bağlı kalmıştır. Çoğunluk dengesinin çok partili yapıdan dolayı hassas olduğu durumlarda Meclis hareketsizliğe sürüklenmiş, ülke hükümeti düşürme ve bakan olma hevesleri gibi oyunlara sahne olmuştur (Çam, 2000: 160). Şöyle ki, on iki yıllık IV. Cumhuriyet döneminde yirmi hükümet kurulmuştur. Aslında bu dönemde söz konusu sorunlara rağmen, sömürgeler sorunu olmasaydı ülke bu rejimle yoluna devam edebilirdi. Ancak önce 1954 yılında Vietnam'da mağlubiyetle sonuçlanan kanlı bir savaş, akabinde bizzat iç siyasette bir krize yol açan Cezayir sorunu istikrarsız hükümetlere duyulan tepkinin şiddetini artırmış, IV. Cumhuriyet'in sonunu getirmiştir. Bu ortamda kurtarıcı bir figür olarak ön plana çıkan de Gaulle ise, V. Cumhuriyet rejiminin yolunu açmıştır (Alkan, 2012: 169).

4.2.5. V. Cumhuriyet Dönemi

Kendisine rejimi değiştirme görevi verilmek zorunda kalınan de Gaulle, güçlü bir yürütmeyi öngören Anayasa tasarısını üç ay içerisinde hazırlayarak 28 Eylül'de referanduma sunmuştur (Çam, 2000: 161). Referandumla kabul edilen V. Cumhuriyet Anayasası; II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında görülen bölgelerarası dengesizlik kaynaklı toplumsal huzursuzlukların bazı özerklik özelemlerini doğurması, sömürgelerin tasfiyesi ve siyasal kutuplaşmanın keskinleşmesi gibi nedenlerle ülkede baskın gelen birliğin korunması güdüsüne ve gereğine cevaben hazırlanmıştır. “Cumhuriyet ve Birlik” başlığını taşıyan 1958 Anayasası (Nitas, 2003: 220) ile başkanlık sistemi ile parlamenter sistem karması bir yapıyı öngören yarı başkanlık sistemi getirilmiştir. 1958 Anayasası siyasal gücün parlamento, doğrudan seçilen bir Başkan ve hem Başkana hem de parlamentoya karşı sorumlu bir Başbakan tarafından paylaşıldığı bir sistemi doğurmuştur. Bu sistemin istikrarı ise, büyük ölçüde Başkan ile Başbakanın aynı partiden olmasına bağlı kılınmıştır. V. Cumhuriyet'in ilk Başkanı (Cumhurbaşkanı) da de Gaulle olmuştur. V. Cumhuriyet'in başlarında özellikle de Gaulle'ün tarihi kişiliğinden dolayı Başkan, sistem içinde oldukça güçlü bir konuma oturtulmuştur (Yayla, 2014: 115-116). 2000 yılında yapılan anayasa değişikliğine kadar da Başkanın bu konumu sürdürülmüştür. Ancak Başkanın görev süresini yedi yıldan beş yıla düşüren, Başbakan ve diğer kabine üyelerini seçmesine olanak sağlayan yetkilerini kısıtlayan Anayasa değişikliğiyle tersi yönde bir gelişme gözlenmiştir. 2008 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle ise, Başkanın konum ve yetkileri dengelenmeye, özellikle bu dönemde baskılanmış olan parlamentonun sistem içindeki hareket alanı genişletilmeye çalışılmıştır (Alkan, 2012: 170).

Devletin üstünlüğü ve birlik faktörünü öngören 1958 Anayasası ile yarı başkanlık sistemine kavuşan Fransa, II. Dünya Savaşı'nın etkilerini ortadan kaldırmak, Almanya ile arasındaki düşmanlığı sona erdirmek, Alman sorununun nüksetmesini önlemek amacıyla IV. Cumhuriyet döneminde Avrupa'nın birleşmesi fikrini incelemiş ve V. Cumhuriyet döneminde de Avrupa'nın bütünleşme sürecinde öncülük etmeye devam etmiştir (State, 2010: 304). Birleşmiş Avrupa fikrinin somuta indirgenmesinde önemli roller üstlenen Fransa gibi baskın merkezi karaktere sahip bir ülkenin, yönetim alanındaki çağdaş değişimleri “bir kısmı AB'nin zorlamasıyla da olsa” izlemesi ve kendini bunlara uyarlayabilmesi ilgi çekicidir. AB'nin etkisiyle merkezi yönetim yapısı oldukça esnetilerek, merkezi yönetimin elinde bulunan birçok yetki yerel yönetimlere devredilmiş ya da yerel yönetim birimleriyle ortaklaşa kullanılmıştır. Örneğin; genel güvenlik, adalet, sivil savunma, nüfus, istatistik, okul öncesi eğitim, ilk ve ortaöğretim, yüksek öğretim, tedavi, koruyucu sağlık, sosyal güvenlik, konut, ulaşım, elektrik, turizm gibi alanlar merkezi yönetimin taşra teşkilatının tam veya yerel yönetimlerle ortaklaşa sorumluluğu altında bulunmaktadır. Kamusal hizmetlerden itfaiye, seçmen kaydı, yetişkin eğitimi, kreş, şehir planlama, atık toplama ve arıtma, mezarlık, park ve açık alanlar, şehir içi ulaşım, ısıtma ve su tedariki gibi alanlar ise, merkezi yönetimin görev ve yetkisi dışında tutulmuştur (Nitas, 2003: 244).

Yönetsel bakımdan merkezi karaktere haiz olan; ancak desantralizasyon ilkesini de arka planda tutmayan Fransa'da Almanya'yla benzer şekilde aşırı sağcı ve ırkçı partiler gittikçe yerleşmeye başlamıştır. Şöyle ki ırkçı Le Pen'in Ulusal Cephe'sinin oyu sürekli artış göstermiştir. Ulusal Cephe'nin de katılımıyla Avrupa'da Haziran 1978'de kurulan Avrupa Sağ ittifakı, ilk başlarda somut bir başarı elde edememiştir. Bu ittifakın ortağı olan Ulusal Cephe, Fransa'da Avrupa Parlamentosu (AP) için gerekli olan %5'lik barajın altında kalmasından dolayı temsil olanağına kavuşamamıştır. Ancak 1984 yılında yapılan AP seçimlerinde %11 oranında oy alarak tüm Avrupa'da şok etkisi yaratmıştır. Bu gelişme, AP içinde Avrupa aşırı sağının tüm Avrupa'da bir bağ oluşturmasına yol açmıştır. AP seçimlerinde gösterdiği bu başarıdan dolayı Ulusal Cephe'ye fonlar aktarılmış ve bu hareketin destekçileri artış göstermiştir. Fransa'da 1986'da yapılan parlamento seçimleri ise, Ulusal Cephe açısından bir başka başarıyı temsil etmiştir. Ulusal Cephe oyların %9.9'unu alarak Meclis'e girmeyi başarmış ve birçok bölgede sağ ve sol kanat arasında hakem konumuna yükselmiştir (Ünver-Noi, 2007: 60-62). Aşırı sağcı akımlar 2000'li yıllarda da Fransa'da büyük bir artış göstermiştir. Bunda özellikle 2000'li yıllarda tehdit algılamaları ve ekonomik kaygılar, hükümetlerde koalisyonların yaygınlaşması, ırkçı ve milliyetçi partilerin koalisyonlarda artan önemi etkili olmuştur (Özdemir, 2012: 56). Hedefine Cumhurbaşkanlığı'nı koyan aşırı sağın önemli liderlerinden Le Pen'in 2002 seçimlerinde %16 oranında oy alarak ikinci tura kalması bunu doğrular niteliktedir. Le Pen'den sonra kızı Marine Le Pen'in başkanlığında 2012 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ilk turda yaklaşık 6.4 milyon (%18) oy

alan Ulusal Cephe'nin bölgesel seçimlerdeki oy oranını 6.8 milyona yükseltmesi diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Fransa'da da aşırı sağcı partilerin yükselişte olduğunu göstermektedir (Gallmeyer, 2015).

5. ULUS DEVLETİN OLUŞUMU VE SORUNLARI AÇISINDAN İKİ ÜLKENİN KARŞILAŞTIRILMASI

Çalışmada ele alınan ülkelerden Almanya'nın ulus devlet profiline bakıldığında, sorunlu ve çatışmacı bir yapının olduğu görülmektedir. Fransa'nın ise, kısmen asimilasyona dayanan, daha dengeli ve bütünleştirici bir ulus devlet profili çizdiği söylenebilir. Ulusal birliğini Fransa'ya göre daha geç tamamlayan, federal devlet şeklinde örgütlenen Almanya'nın ulusçuluğu ise, üniter bir devlet yapısına sahip olan Fransa'ya nazaran dayandığı dinamikler, izlediği tarihi seyir ve yarattığı sonuçlar bakımından farklılık göstermektedir. Oran (1997: 58-59)'ın belirttiği gibi, Fransa'da ulus ve ulusçuluğun ortaya çıkışına yol açan en etkili öge olarak mutlakıyetçi krallıkların erkenden doğuşunun ortaya çıkardığı pazar birliği ve dolayısıyla ulusal birlik gösterilirken, merkezi hükümetin kurulmasının 1871 yılına kadar geciktiği Almanya'da bu ögenin Batı Avrupa'da arkasında sürüklediği iktisadi, siyasî ve sosyal sonuçlar ya oluşmamış, ya zayıf olmuş ya da tersine bir seyir izlemiştir. Ulusçuluğun demokratik nitelikler arz etmediği Almanya'da, toplumsal sadakat Batı ülkeleriyle benzer şekilde millet ögesine yönelmiş; ancak onu da aşan bir toplumsal değere erişen bir devlet kaynağına dayanmıştır. Fransa gibi kolonyal bir güç olmayan Almanya'nın geç de olsa paylaşılan dünyada yeni sömürgeler elde etmeye yönelik girişimleri başarısızlıkla sonuçlanınca, Almanya henüz sanayileşemeyen ve zengin kaynaklara sahip imparatorluklara göz dikmiştir (Ortaylı, 1981: 4). Almanya'nın izlediği bu emperyal politikalar komşu ülkeler açısından tehdit arz ettiği gibi, ülkeler arasında kutuplaşmalara, askeri ittifaklara ve büyük dünya savaşlarına da yol açmıştır (Davis, 2010: 289).

Kolonyal bir güç olamayan, haliyle pazar ve hammadde ihtiyacının büyüyen kapitalist düzenin kitle üretimine elvermediği Almanya'da kapitalist sistem krize girmiştir. Bu da ülkede şehir devletinde optimal üretim büyüklüğüne erişmek için geçinen ulus devleti ekonominin ötesinde siyasî, ideolojik ve sosyal bir mit haline getirmiş, adeta onu bir canavara dönüştürmüştür. Özellikle Hitler dönemi Almanya'sı bu durumu çok iyi yansıtmaktadır. Başlangıçta bir noktada az ya da çok yayılcı emperyalist evresindeki klasik ulusçuluk çizgisinde olan Hitler, daha sonra ulus fikrini adeta ölüm saçan ırksal bir ideolojiye dönüştürmüş, kendi ülkesinde diktatörlüğünü ilan ettikten sonra, Avrupa ülkelerini de tedirgin etmiştir (Schulzce, 2005: 290).

Oysa Almanya'ya göre erken kapitalistleşen ve sömürgeler edinen Fransa'da ulus devlet, daha dengeli ve ılımlı bir gelişme göstermiştir. Modern ulus devletin ve ulusal vatandaşlığın gelişiminde son derece önemli bir konuma

sahip olan Devrime ev sahipliği yapan Fransa (Ünver-Noi, 2007: 31), tarihsel deneyim bakımından ulus devlet yapılanmasına ve ideal bir ulus devlet prototipinin oluşumuna eşsiz katkılar sağlamıştır (Wallace, 2005: 45). Devletin üstünlüğü ve birliği faktörüne dayanan Fransız siyasal sisteminde (Nitas, 2003: 220) son iki yüzyılda ondan fazla yönetim biçimi değişikliği gerçekleşmesine rağmen, ülkenin ulus ve devlet anlayışıyla sembolleri aynı kalmıştır (Koçdemir, 2004: 221). Ancak Almanya'da olduğu gibi Fransa'da da kapitalizmin istemleri doğrultusunda ulus devlette birtakım değişikliklerin ve revizyonların yapıldığı, yeni pazar ve sömürgelere erişmek amacıyla ulus devlete yer yer saldırgan bir form kazandırıldığı görülmektedir. Yalnız ulus devlete kazandırılan bu saldırgan form, Napolyon döneminde uygulanan sistematik yağma ve baskılar (Fortana, 2010: 143), III. Cumhuriyet döneminde kısmen sürdürülen anti-Semitizm uygulamaları ve Cezayir'in İşgali istisna tutulduğunda, II. Wilhelm ve Hitler dönemi Almanya'sıyla karşılaştırılacak düzeye erişmemiştir.

Ulus duygusunun ve ulusçuluğun ulus devletten önce geliştiği Almanya'da ulus fikri; başlangıçta ne siyasal ne de soyut vatandaşlık fikriyle bağlantılı olmuştur. Başlangıçta devletini Arayan Alman ulusu; siyasî değil, etnik ve kültürel bir nitelik taşımaktadır. Fransa ise, devletleşme ve uluslaşma süreçleri bakımından Almanya'dan farklılık göstermektedir. Uluslaşmayı eşitlikçi bir gelecek tasarımı olarak addeden Fransa'nın aksine Almanya'da uluslaşma sürecinde toplum yüzünü hep maziye dönmüş, kendisini harici (Fransızlar) ve gerektiğinde dahili (Yahudi) unsurlarla sınırlayan bir anlayış hâkim olmuştur. Fransa'da ekonominin birleştirici etkisinden, teritoryal merkezileşmeden, ülke içindeki eşit yasal haklardan ve kamusal kitlesel eğitim sistemlerinden dolayı daha geniş siyasî kültüre sahip teritoryal bir birlik meydana gelmiştir. Fransız monarşisinin siyasî birliğini erken kazanmış olması ve "devletlik" niteliğinin giderek artması ulusallık bilincini biçimlendirip güçlendirirken, 1871 yılına kadar merkezileştirici bir bürokratik irade gücünden yoksun kalan Almanya, sağlam bir şekilde devlete bağlanmış bir ulusal bilinç oluşturamamıştır. Neticede ulusallık anlayışının devlet merkezli ve asimilasyoncu olduğu Fransa'da ulusun oluşumu, Fransız tacının artan iktidarıyla paralellik göstermiştir. Başka bir ifadeyle Fransa'da devlet kendi ulusunu yaratmıştır. Fransa'da bürokratik monarşi siyasal ve ülkesel bir ulusallık kavrayışını ortaya çıkarmışken, Almanya'daysa ulus-üstü imparatorlukla mebzul miktardaki egemen ve yarı-egemen ulus-altı siyasal birimler arasındaki ölçek farklılığından dolayı ento- kültürel bir ulusallık anlayışı gelişmiştir (Brubaker, 2010: 12-26; Koçdemir, 2004: 228; Smith, 2002: 182-183).

Almanya'da Bismarck; Keltlerin, Romalıların, Yahudilerin, çeşitli Germenik kabilelerin, Slavların ve Baltıkların kaynaşmasından oluşan (Roskin, 2007: 197) Almanca konuşan unsurları yönetimi altında birleştirmiş ve Alman ulusal kimliğini oluşturmuştur. Elbette ki, bu yapı altında Alman olmayan Danimarkalı, Polonyalı ve Frankofon unsurlar da tamamen asimile edilmemişlerdir (Saklı, 2012: 15). Almanya gibi bir etnik soylar karışımı olan

Fransa da farklı ırkların belirli yerlerde kümelenmeyip kaynaşmasıyla fiili yönden ırk uyumunu sağlamış bir devlettir. Temelde farklı fiziki karakterlerin bir coğrafi bütün içinde harmanlanması, farklı gelenek ve kültürlerin Fransız uygarlığı denen potada erimesi, Latin ve Germen kökenli dillerin dünyaya yayılan tek bir dili (Fransızca) ortaya koymasıyla Fransız ulusu şekillenmiştir (Çam, 2000: 143). Ancak Fransızcanın ulus inşasında oldukça etkili olduğu Fransa'da, ulus inşası taşradaki yerel kültürler ve diller tahrip edilerek sürdürülmüş, egemen bir Fransız kültürü oluşturmak maksadıyla diğer kültürlerle yaşam alanı tanınmamıştır. Yerel dilleri toptan yasaklayarak şimşekleri üzerine çekmek istemeyen Fransa, gevşek bir yok etme politikasına yönelmiştir (Saklı, 2012: 10-11).

Ulusal vatandaşlığın tarihi gelişimi bakımından da iki ülkenin birbirinden farklı özelliklere haiz olduğu görülmektedir. Ulusal vatandaşlığın Almanya'daki tarihi gelişimi, Fransa'dakine nazaran daha uzun ve dolambaçlı bir yol kat etmiştir. Alman ulusal birliğinin sağlandığı 1871 yılına kadar Almanya'da bir ulus devlet ve ulusal vatandaşlık için siyasî bir çerçevenin varlığından söz edilemez. Vatandaşlığın Fransa'da birbiriyle ilintili şekilde beliren yönleri -demokratik, eşitlikçi, ulusçu ve devletçi yönleri- Almanya'da birbirinden bağımsız şekilde cereyan etmiştir (Brubaker, 2010: 75). Almanya'da vatandaşlık, Prusya İmparatorluğu'ndan kalma bir gelenekle devlet tarafından hasredilen, etno-kültürel anlama sahip bir hak olarak addedilmiştir. Ayrıca kitlesel tepkilere karşı strateji ve politika üretebilmek amacıyla da "teritoryal ulus" kavramıyla birleşmiştir (Smith, 2002: 18). Fransız vatandaşlık yasaları da Almanlarınkiyle benzer şekilde "kan hakkı prensibi"ne tamamlayıcı olarak "toprak hakkı prensibi"ne dayanmaktadır.

Vatandaşlık kavramının Fransız Devrimi ile siyasal kültürün bir parçası olduğu Fransa'da, ulus ve devlet kurma süreçleri birbirine koşut olarak gerçekleştiğinden vatandaşlık ulus devlete üyelik anlamına gelmektedir. Vatandaşlık uygulamaları bakımından da iki ülke arasında bazı farkların olduğu görülmektedir. Vatandaşlık yasaları bakımından Avrupa ülkelerine göre daha liberal olan Fransa'da vatandaşlığa kabul edilen yabancının bir önceki vatandaşlığından feragat etmesi zorunlu değildir. Ayrıca Fransa'da ülke topraklarında doğum ve ikamet olguları ikinci kuşak göçmenleri otomatikman vatandaşa dönüştürmektedir. Almanya'da ise, çifte vatandaşlığa yönelik somut adımlar atılmasından imtina edilmektedir. Ancak Almanya'da 2000'li yıllardan sonra daha liberal ve demokratik bir vatandaşlık anlayışı benimsenmeye başlamıştır. Özellikle siyasal katılıma ilişkin göçmenlere yönelik izlenen politikalar Almanya'yı daha demokrat ve ayrıcalıklı bir konuma taşımıştır. Fransa ise, bu konuda daha tutucu davranmaktadır (Brubaker, 2010: 11-14).

Ulusal birliğini Fransa'ya göre geç tesis eden Almanya'nın parlamenter rejimi de Fransa'ya göre yenidir. Almanya'da ulusal birliğin sağlandığı 19. yüzyılın son çeyreğinden sonra birçok Avrupa ülkesinde siyasî rejim parlamentarizme benzer bir anayasal çerçeve içinde şekillenmişken, Almanya'da

böyle bir gelişmeyi olanaksız kılan bir siyasal ortamın varlığından dolayı parlamentarizme karşıt durumlar belirmiştir. Her ne kadar ülkede ulusal birliğin sağlanmasından itibaren hızlı bir sanayileşme görülmekteyse de ülkenin geniş bölgelerinde icra edilen küçük çaplı tarımsal uğraşların yaygın olması ve güç ilişkileri bakımından toprak sahiplerinin henüz güçlü konumda olması, Fransa'nın aksine siyasal bakımdan haklarına sahip çıkacak düzeyde bilinçlenmiş bir burjuvazinin de bulunmaması parlamentarizme geçişi engellemiştir (Çam, 2000: 278-279).

1791 Anayasası ile başlayarak sürekli bir şekilde yazılı anayasalara dayanan rejimleri tanıyan (Çam, 2000: 150), 1793'ten bu yana yirmiden fazla referanduma giden ve ondan fazla yönetim biçimi değişikliğinin gerçekleştiği Fransa'nın günümüzdeki siyasî sistemi ise, de Gaulle'ün güçlü bir politik makam talebine cevaben geliştirilen (Yayla, 2015: 285) yarı başkanlık sistemidir. Halk tarafından doğrudan oy çokluğuyla seçilen başkanın parlamenter sistemdeki devlet başkanlarına göre daha güçlü hak ve yetkilerle donatıldığı bu sistemde, ulusal politikaların saptanması ve yürütülmesi işi, yürütmenin diğer kanadını teşkil eden Kabineye hasredilmiştir. Fransa'da yürütmedeki iki başlılık, yasama organına da yansımıştır. Kabineye göre daha zayıf konumda bulunan Fransız Parlamentosu, Senato ve Ulusal Meclis'ten oluşmaktadır (Kaynar, 2015: 322).

Almanya'nın günümüzdeki siyasî sistemi ise, II. Dünya Savaşı'nda yaşadığı ağır yenilgiden sonra işgalci güçlerin yakın gözetimi altında hazırlanan 1949 Anayasası ile inşa edilmiştir (Sayarı, 2015: 139). 1949 Alman Anayasası ise, az miktarda siyasî; ancak çok sayıda sembolik görevlere haiz, yürütmeden çok resmi bir karşılayıcı ve iyi niyetli bir büyükelçi olarak nitelenen bir devlet başkanını öngörmüştür. Bu bakımdan Alman Cumhurbaşkanı, III. ve IV. Cumhuriyet dönemi Fransız devlet başkanlarıyla benzerlik göstermektedir. Devlet başkanın klasik bir Avrupalı başkan gibi sınırlı yetkilerle donatıldığı Almanya'da zayıf Cumhurbaşkanı, güçlü bir başbakan (şansölye) bulunmaktadır (Roskin, 2007: 218-220). Fransa'yla benzer şekilde Almanya'da yasama organı iki kanatlı bir yapıdan oluşmaktadır. Bunlar: Bundestag ve Bundesrat'tır. Fransa'nın III. ve IV. Cumhuriyet dönemlerindeki gibi çalkantılı bir meclis olmayan Bundestag, Fransız Ulusal Meclisi'nden daha fazla bağımsız güce haizdir. Bundesrat ise, gerçek anlamda üst meclise ihtiyaç duymayan Fransa'daki Senato'dan farklıdır. On altı landeri temsil eden, maliyeye ilişkin ya da eyalet dengesini etkileyen birçok yasama faaliyetinde bulunan Bundesrat, Bundestag'la eşit yetkiye sahiptir (Roskin, 2007: 218-228).

Günümüzdeki siyasî rejimleri kısaca bu şekilde karşılaştırılabilen Fransa ile Almanya'nın ulus devlet serüvenine bakıldığında, her iki ülkede de ulus devletin doğuşu ve şekillenmesinde Fransız Devrimi ve Soğuk Savaş gibi faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. İki ülkenin ulus devlet serüvenine damgasını vuran bu gelişmelerin etkisi Roskin (2007: 141, 246-148)'in belirttiği gibi, hafiflemiş de olsa bugün hâlâ devam etmektedir. Şöyle ki, günümüzde fazla

belirgin olmamakla birlikte Fransa'da Katolik olan muhafazakâr kesim Fransız Devrimi'ne karşı; radikal kesim ise, seküler ve Devrim yanlısıdır. Her ne kadar muhafazakâr Fransa, artık radikal Fransa ile mücadele etmese de bu iki kesimin birbirine soğuk ve mesafeli durduğu görülmektedir. Soğuk Savaş sonrası birleşen Almanya'da da Doğu ve Batı Almanya arasındaki kültürel boşluk giderilememiştir. Birleşmenin kendilerine yüklediği mali külfetten dolayı rahatsızlık duyan Batı Almanlar, Doğu Almanları dışlamakta; Doğu Almanlar da Batı Almanlar tarafından küçümsendiklerini ve yabancı görüldüklerini hissetmektedirler. Maalesef bu, Doğu Almanlarda şu anda birleşme öncesinden daha büyük bir bilince yol açmış durumdadır.

Geçmişte birçok savaşta karşı kutuplarda yer alarak birbiriyle kanlı mücadelelere giren, I. ve II. Dünya Savaşları'nın da başat aktörlerinden olan Fransa ve Almanya; Avrupa bütünleşmesi fikrinin en somut girişimi olan AB'nin kurucu lokomotif ülkelerini teşkil etmektedir. II. Dünya Savaşı'nın etkilerini ortadan kaldırmak, Almanya ile arasındaki düşmanlığı sonlandırmak, Almanya'yı diğer Avrupa ülkeleriyle ekonomik çıkarlar zemininde birleştirerek ve Avrupalılık kimliği içinde ehlileştirerek Alman sorunun nüksetmesini önlemek (State, 2010: 304) amacıyla Fransa tarafından Avrupa bütünleşmesine öncülük edilmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ulusçuluğun atılması gereken bir yüke dönüştüğü Almanya açısından, ulus devlet düşüncesinin tarihsel yıpranmışlığından ve geçmişten gelen düşmanlıklardan kurtulmak için de Avrupalılık fikrinin desteklenmesinden başka seçenek bulunmamaktaydı (Canbolat, 1994: 58). Bundan dolayı Almanya da AKÇT'nin ve AB'nin kurucu ülkeleri arasında yer almıştır. AB, Avrupa için uzun süre tehdit arz eden Almanya başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde ulus devletin barışçıl olmayan tutumunu yumuşatmada, ulus devleti uzlaşmaya zorlamada ve zararlı ulusçuluk akımlarının etkilerinin azaltılmasında etkili olmuştur.

AB üyeliği, her iki ülkenin yönetsel yapısında da önemli değişikliklere gitmesine yol açmıştır. Fransa gibi baskın merkezi karaktere sahip olan bir ülke'de AB'nin etkisiyle merkezi yönetim yapısı esnetilerek, merkezi yönetimin elinde bulunan birçok yetki yerel yönetimlere devredilmiş ya da yerel yönetim birimleriyle ortaklaşa kullanılmıştır (Nitas, 2003: 244). Federal bir devlet yapılanmasına sahip olan Almanya'da, yerel yönetimlere Fransa'ya nazaran çok geniş yetkiler verilmiştir. Bunda federal yönetimin kendi kriterlerinden vazgeçerek AB kriterlerini kabul etmesi ve özellikle Maastricht Antlaşması'yla AB'nin gündemine giren yerinden yönetim ilkesi oldukça etkili olmuştur. Bu süreçte değişime uğrayan yerinden yönetim anlayışıyla yerel yönetimler, mali ve yönetsel açıdan güçlenmiştir (Tuncer, 2012: 799).

Yönetsel bakımdan merkezi karaktere sahip olan, aynı zamanda desantralizasyon ilkesini de önceleyen Fransa ile yerel yönetimlere oldukça geniş yetkiler hasreden federal Almanya arasında Avrupa bütünleşmesinde sağlanan ittifak ve ilerlemenin yanı sıra, son yıllarda yaşanan siyasal gelişmeler

bakımından da benzerliklerin bulunduğu görülmektedir. Her iki ülkede de aşırı sağcı ve ırkçı partiler gittikçe yerleşmeye başlamıştır. Özellikle 2000'li yıllarda ekonomik ulusçuluk ve himayecilikteki artıştan her iki ülke de kendi payına düşeni almıştır. Bunda yaşanan ekonomik krizlerden dolayı artan ekonomik kaygılar, tehdit algılamalarındaki artış, hükümetlerde koalisyonların yaygınlaşmasıyla paralel olarak ırkçı ve ulusçu partilerin koalisyonlarda artan önemi etkili olmuştur (Özdemir, 2012: 56).

SONUÇ

1871 yılına kadar merkezi bir devlet kuramayan, geçmişte yaşanan iki büyük Dünya Savaşı'nda çatışan bloklardan birinin başını çeken, Soğuk Savaş'ın cephe ülkesi olan Almanya; günümüzde işgalci Batılı güçlerin kaygılarını yansıtan bir anayasa mühendisliğinin gölgesinde şekillenen federal bir devlettir. Başta Fransa olmak üzere birçok Avrupa ülkesine göre oldukça demokratik ve serbestiyete dayanan bir yönetsel yapıya sahip olan Almanya, geçmişte izlediği yayılmacı emperyalist politikalarla diğer Avrupa ülkelerini tedirgin ettiği gibi, Avrupa bütünleşmesinin sebebini ve önemli müttefiklerinden birini de teşkil etmiştir. Milli birlikteliğini erken dönemde kurarak ulusal monarşiye ilk ulaşan devletlerden biri olan Fransa ise, Almanya ile birlikte Avrupa'nın lokomotif ülkelerinden biridir. Avrupa'da demokrasinin ve ulus devletin gelişmesinde öncülük eden Fransa; son iki asırda ondan fazla yönetim biçimi değişikliği geçirmesine rağmen ulus ve üniter devlet anlayışı değişmeyen ender bir ülkedir. Devletin üstünlüğü ve birlik faktörünü öngören 1958 Anayasası ile yarı başkanlık sistemine kavuşan Fransa, IV. ve V. Cumhuriyet dönemlerinde Avrupa'nın birleşmesi fikrini öncelemiş ve Avrupa'nın bütünleşme sürecinde öncülük etmeye devam etmiştir.

Çalışmada ele alınan bu ülkelerin ulus devlet profiline bakıldığında; Almanya'nın sorunlu ve çatışmacı bir ulus devlet yapısına sahip olmasına rağmen, Fransa'nın kısmen asimilasyona dayanan, dengeli ve bütünleştirici bir ulus devlet profili çizdiği görülmektedir. Fransa'ya göre merkezi yönetimin tesisinde ve sömürgeleşme yarışında geciken Almanya'da burjuva başta olmak üzere birtakım çıkar gruplarının gelişiminin gecikmesi, bunların kendine özgü isteklerini güçlü bir şekilde ifade edememesine, ulusçuluğun demokratik niteliklerden yoksun bir şekilde cereyan etmesine, ulus devletin saldırgan ve geçimsiz bir form kazanmasına yol açmıştır. Fransa'nın siyasî birliğini erken sağlamış olması ve "devletlik" niteliğini giderek artırması ulusallık bilincini biçimlendirip güçlendirirken, aksine geç merkezileşen Almanya'da sağlam bir şekilde devlete bağlanmış bir ulusal bilinç oluşturulamamıştır. Devletin kendi ulusunu yarattığı Fransa'da bürokratik monarşinin siyasal ve ülkesel bir ulusallık kavrayışını doğurmasına rağmen, ulusun devleti yarattığı Almanya'da ento-kültürel bir ulusallık anlayışı gelişmiştir. Ulusal vatandaşlığın tarihi gelişimi bakımından da

Fransa'ya nazaran daha uzun ve dolambaçlı bir yol kat eden Almanya'nın vatandaşlık uygulamaları ile vatandaşlığın kan bağıyla ve ülke toprakları içerisinde dünyaya gelinmesiyle kazanılması ilkelerini benimseyen Fransa'nın vatandaşlık uygulamaları, büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bu ülkelerden Fransa'nın Almanya'nın aksine çifte vatandaşlığa sıcak bakmasına rağmen, siyasal katılıma ilişkin göçmenlere yönelik izlenen politikalar bakımından Almanya daha liberal ve demokrat politikalar izlemektedir.

Parlamentar rejimi Fransa'ya göre yeni olan Almanya ile daha köklü olan Fransa'nın ulus devlet serüvenine bakıldığında, her iki ülkede de ulus devletin doğuşu ve şekillenmesinde Fransız Devrimi ve Soğuk Savaş gibi faktörlerin etkili olduğu ve bu faktörlerin söz konusu ülkelerdeki tesirinin hafiflemiş düzeyde de olsa günümüzde hâlâ devam ettiği söylenebilir. Ayrıca söz konusu ülkelerde son yıllarda yaşanan siyasal gelişmeler de benzerlik göstermektedir. Aşırı sağcı ve ırkçı partilerin gittikçe yerleşmeye başladığı bu ülkeler, özellikle 2000'li yıllarda ekonomik ırkçılık ve himayecilikteki artıştan kendi payına düşeni ziyadesiyle almıştır. Geçmişte mezhepsel farklılıklar, sömürgeler konusunda yaşanan anlaşmazlıklar ve yarışlar sebebiyle aralarında birçok çatışma ve savaş yaşayan, vatandaşlık konusunda aşırı-seçkinçi uygulamalara giden her iki ülkede de geçimsiz ulus devleti dünyayla entegre etmek, barışçıl, soysal haklara saygılı, iç hukuk ve uluslararası hukuka riayet eden bir forma büründürmek için Avrupalılık fikri ön plana çıkarılmış, demokratik uygulamalara gidilmiştir. Avrupa bütünleşmesi fikrinin en somut adımı olan AB'nin öncülüğünü ve destekçiliğini yapan bu iki ülke, bütünleşme sürecinde 'derinleşerek bütünleşmeyi' önclemiştir. Her iki ülkede de AB'nin etkisiyle merkezi yönetim yapısı esnetilerek, yerel yönetimlerin mali ve yönetsel açıdan güçlenmeleri sağlanarak daha demokratik ve serbestiyete dayanan bir yapıya kavuşmaları sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Aktaş, Murat, "Avrupa'da Milliyetçiliğin Yeniden Yükselişi ve Türkiye'nin AB'ye Üyelik Çabaları", *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-II Bildiriler Kitabı*, İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları, Malatya, 2012, s. 820-834.
- Aktürk, Şener, "Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler", *Doğu Batı*, 38, 2006, s. 23-53.
- Alganer, Yalçın, Müzeyyen Özlem Çetin, "Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 23(2), 2007, s. 285-309.

- Alkan, Haluk, *Karşılaştırmalı Siyaset Başkanlık ve Parlamenter Sistemler Işığında Yarı Başkanlık Sistemleri*, Açılım Kitap Pınar Yayınları, İstanbul, 2013.
- Aster, Ernest Von, *Fransız İhtilâli'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri*, Çev: Şennur Şenel, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.
- Batal, Salih, “Almanya’da Yerel Yönetimler ve Türkiye Yerel Yönetim Yapısı ile Mukayeseli Değerlendirmesi”, *Mevzuat Dergisi*, Sayı: 147, 2010, s. 1-17, <http://www.mevzuatdergisi.com/2010/03a/03.htm>, 28 Ağustos 2013.
- Brubaker, Rogers, *Fransa ve Almanya’da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, Çev: Vahide Pekel, Dost Kitabevi, Ankara, 2010.
- Canbolat, İbrahim S., *Uluslarüstü Siyasal Sistem Avrupa Topluluğu –Avrupa Birliği- Örneği*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa,1994.
- Cevizliler, Erhan, Ali Servet ÖNCÜ, “Birinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 2013, s. 1-38.
- Çam, Esat, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, Der Yayınları, İstanbul, 2000.
- DAVIS, James C., *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz İnsanın Hikâyesi*, Çev: Barış Bıçakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Doğan, Nejat, “Almanya’nın Avrupa’daki Konumuna Teorik Yaklaşımlar: Almanya’nın Yeniden Birleşmesinden 20 Yıl Sonra Bir Değerlendirme”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve Bilimler Fakültesi Dergisi*,1, 2011, s. 1-19.
- Erçel, Gazi, “Kriz Milliyetçilik Duygularını Artırıyor”, 2012, <http://www.haberturk.com/yazarlar/gazi-ercel/716744-kriz-milliyetcilik-duygularini-artiriyor>, 17 Şubat 2012.
- Fontana, Biancamaria, “Napolyon İmparatorluğu ve Ulusların Avrupası”, Çev: Rahmi Ögdül, Mesut Varlık, Der: Anthony Pagden, *Avrupa Fikri*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 136-149.
- Frei, Norbert, *Führer Devleti 1933-1945 Nasyonal Sosyalist Egemenlik*, Çev: Akın Kanat, Politikus Yayınları, İzmir, 2005.
- Gallmeyer, Kerstin, “Fransa ve Avrupa’da Aşırı Sağ Yükselişte”, 2015, <http://www.dw.com/tr/fransa-ve-avrupadaa%C5%9F%C4%B1r%C4%B1-sa%C4%9F-y%C3%BCkseli%C5%9Fte/a-18917497>, 27 Ekim 2016.
- Giddens, Anthony, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev: Cumhur Atay, Devrin Yayınları, İstanbul, 2005.

- Guibernau, Montserrat, *Milliyetçilikler 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, Çev: Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Hobsbawn, Eric J., *Fransız Devrimi'ne Bakış İki Yüz Yıl Sonra Merseillaise'in Yankıları*, Çev: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2009.
- Karlık, Rıdvan S., *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2003.
- Kaynar, Mete Kaan, "Anayasa, Yasama, Yürütme ve Yargı", Der: Yüksel Taşkın, *Siyaset, Kavramlar, Kuramlar, Süreçler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, 285-334.
- Koç, Yıldırım, "Sivil Faşist Hitler Seçimle Gelmişti", 2010, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1323637488a.pdf>, 26 Ağustos 2012.
- Koçdemir, Kadir, *Milli Devlet ve Küreselleşme Anlamı Değişen Sınırlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.
- Llobera, Josep R., *Modernliğin Tanrısı Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi*, Çev: Emek Akman, Ebru Akman, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.
- Nitas, Koraltay, "Fransa Yönetim Sistemi", *Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetim*, Türk İdari Araştırmalar Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 201-278.
- Oran, Baskın, *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Ortaylı, İlber, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.
- Özdemir, Hakan, "Ulus Devlet ve Ulusçuluğun Küreselleşmeyle Etkileşimi: Vazgeçilemeyen Ulus Devlet, Yükselen Ulusçuluk", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 2012, s. 39-59.
- Roberts, J.M., *Avrupa Tarihi*, Çev: Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2010.
- Roskin, Michael G. *Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür*, Çev: Bahattin Seçilmişoğlu, Adres Yayınları, Ankara, 2007.
- Saklı, Ali Rıza, "Fransa ve Almanya'da Uluslaşma Süreci ve Ulus Bilincinin Oluşumu", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 32, 2012, s. 1-19, 2012, <http://www.akademikbakis.org/32/12.pdf>, 16 Eylül 2012.
- Sayarı, Sabri, "Siyasi Partiler ve Parti Sistemleri", Der: Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin, *Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular Yaklaşımlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 123-143.

- Schulze, Hagen, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, Çev. Timuçin Binder, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005.
- Smith, Anthony D., *Ulusların Etnik Kökeni*, Çev: Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir, Dost Kitapevi, Ankara, 2002.
- State, Paul F., *A Brief History of France*, Facts on File Books, New York, 2010.
- Su, Ali Ercan, *Eleştirel Teori Çerçevesinde Hegemonya ve Alt-Hegemonya: Almanya ve Japonya Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.
- Tanilli, Server, *Dünyayı Değiştiren On Yıl Fransız Devrimi Üstüne (1789-1799)*, Adam Yayınları, İstanbul, 2004.
- Tanilli, Server, *Uygarlık Tarihi*, Yeni Gün Habercilik Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Tatlıcan, İsa, "Fransa'da Siyasette Müslümanlar Temsil Edilmiyor", 2015, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/01/19/islamofobinin-hedefinde-turkiye-var>, 16 Şubat 2015.
- Tuncer, Aziz, "Federal Almanya'nın Avrupa Birliği Bölgesel Politikalarının Oluşumundaki Etkisi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 2012, s. 793-816.
- Uysal, Ceren, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler", *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 1(1), 2001, s. 140-153.
- Ünver-Noi, Aylın, *Avrupa'a Yükselen Milliyetçilik*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Wallace, William, "Kurtuluş mu, Geri Çekilme mi? Batı Avrupa'da Ulus Devlet, 1945-93", Der. Peter Gowan, Perry Anderson, Çev: Ali Çakıroğlu, *Avrupa Sorunu, Avrupa Ne, Avrupalı Kim?*, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 31-76.
- Yayla, Atilla, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, Adres Yayınları, Ankara, 2014.
- Yayla, Atilla, *Siyaset Bilimi*, Liberte Yayınları, Ankara, 2015.
- Yengin, M. Naci, *Türkiye'de Ulus Devletin Dinamikleri*, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2006.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / *Received*: 11.12.2016 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 23.12.2016

Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Liberal-Muhafazakâr Yüzü*

Hüseyin Nihat GÜNEŞ**

Öz

Cumhuriyet Dönemi eğitim sistemi; Fransız Aydınlanması ve pozitivistizminin etkisinde kurulacak olan modern ulus-devletin merkeziyetçi-bürokratik karakteri çerçevesinde biçimlendirilmeye çalışılmıştır. Genç Cumhuriyet'in, dayanışmacı (solidarist) korporatizm temelli inşasında bireycilik ve kamuculuk anlayışının aynı anda yer alması, ülkenin iktisadi yapısındaki dağınıklık ile bir araya geldiğinde, arzulanmış kurguda savrulmalar yaşanmasına neden olmuştur. Devletin sahip olduğu kaynakların yetersizliği, toplumsal tabanda güç sahibi olan ve liberal eğilimler gösteren çevrelerin eğitim sisteminin yapılandırılması sürecine müdahale olanaklarını arttırmıştır. Bu nedenle, sonradan yapılan değerlendirmelerle merkeziyetçi-bürokratik bir kimlik altında tarif edilen Cumhuriyet Dönemi eğitim politikaları arasında bu tarife uymayan uygulamalar karşımıza çıkmaktadır. Dönem daha detaylı incelendiğinde, bu çelişkili durumun ortaya çıkmasında; sadece Kemalist rejimi eleştiren liberal-muhafazakâr siyaset geleneğinin faaliyetlerinin değil, kurucu ideolojinin kapitalizm ile kurduğu ilişkinin de etkili olduğu görülecektir. Bu çalışma, söz konusu uygulamalardan yola çıkarak bu dönemdeki eğitim sisteminin ikili görüntüsünü değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: *Cumhuriyet Dönemi, Eğitim, Solidarizm, Korporatizm, Prens Sabahattin, Liberal-muhafazakârlık, Köy Enstitüleri*

Liberal-Conservative Side of Education Policies of Republic Period

Abstract

Education system of Republic Period is tried to be shaped according to the centralist-bureaucratic character of modern nation-state that is going to be set up under the influence of French Enlightenment and Positivism. That individualism and collectivism conceptions take part together in the solidarist corporatism foundation of New-Republic caused deviations in intended construction when combining with the disorder in the economic structure of the country. Insufficiency of the resources of the state increased the opportunity for the communities that show liberal tendencies and have power on social base to intervene more into the process of institution of education system. Thus, among the education policies of Republic Period, which is described as having centralist and bureaucratic identity in later evaluations, such applications that are not fit to this description confront us. When the period scrutinized in details, it is seen that not only the activities of liberal-conservative political tradition that criticise Kemalist Regime, but also the relationship between founding ideology and capitalism is influential. This study is aimed to evaluate the first outlook of the education system in this period based on the applications in question.

Keywords: *Republic Period, Education, Solidarism, Corporatism, Prince Sabahattin, Liberal-conservatism, Village Institutes*

* Bu çalışma, yazarın 2011 yılında kabul edilen '2005 İlköğretim Programlarının Temel Felsefesi ve Prens Sabahattin'in Fikirleri Arasındaki Kavramsal İlişkiler' başlıklı doktora tezinden türetilmiştir

** Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Öğretim Üyesi, hngunes@beu.edu.tr

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik dokusuna ve eğitim sistemimize bir bütün olarak yaklaştığımızda sürekli bir arayış halinde olduğu fark edilebilir. Cumhuriyetin 1923'te kurulmasına karşın Kemalizm'in 1930'lu yıllarda belirginleşmesi de bu arayışın bir sonucudur. Bilindiği üzere 1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresi'nden çıkan kararlar liberal ekonomi politikalarından oluşan bir yol haritası çizmektedir. Oysa 1929 yılından itibaren Türkiye'de devlet kapitalizmi hâkimdir. Cumhuriyet'i kuran Atatürk önderliğindeki Cumhuriyet kadroları kapitalizme karşı bir tutum içinde olmamışlardır. Kuruluş aşamasında da 1908 yılında yarım bırakılan, yerli burjuva sınıfını yaratma hedefini sürdürmüşlerdir. Kadronun önünde izlenecek ekonomi politikasına dair seçenekler vardır. Bu seçenekler; "(1) Liberal demokrasi ile birlikte burjuvazinin ve diğer sınıfların oluşumu; (2) önce burjuvazinin ve diğer sınıfların oluşumu, daha sonra liberal demokrasiye geçiş; (3) bu iki seçeneği de reddeden, sınıfların çok veya tek partili rejim altında şekillendikleri bir süreci değil, sınıf ve sınıf farklılıklarına toptan karşı çıkan bir 'üçüncü yol(lar)' seçeneği"dir (Çulhaoğlu, 2000: 228). Ülkede, liberal-muhafazakâr çevrenin meclis içinde ve dışındaki gücünü dikkate alan Atatürk ve kadrosu, bu geleneğin yarattığı basıncı azaltmak için Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası girişimlerinde bulunmuş ancak her iki girişim de baskın devlet karakterini zaafa uğratma riski doğurması nedeniyle kısa ömürlü olmuştur (Tanör, 2008: 30-31). Öte yandan, 1929 ekonomik krizi, devletçi modernleşme yanlıları için bir fırsat yaratmış, devlet aygıtının daha geniş yetkilerle donatıldığı bir iç politikanın meşrulaşmasına imkân vermiştir.

Dayanışmacı (solidarist) korporatizm temelli bir devlet/toplum modelini temel alan Cumhuriyet kadrolarının bireycilik ve kamuculuk arasında kurmakta zorlandığı denge sorunu çelişkili bir kalkınma sürecini ortaya çıkarsa da bu durum, sadece bu kadroların acemiliği ve aceleciliğinden kaynaklanmamaktadır. Korporatizmin farklı örneklerinin uygulandığı daha gelişmiş toplumlarda bile aynı sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu handicap, korporatist düşüncenin, sosyalizm ve liberal kapitalizme göre daha iddialı olan sistematüğinden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki; korporatizm, ister faşist isterse solidarist (dayanışmacı) seçeneğinde olsun, kapitalizm ve sosyalizm gibi iki benzemezi bir düşünce içinde harmanlamaya çalışmaktadır (Parla, 2005: 90). Bir taraftan, devletin korumacı/müdahaleci kimliğini öne çıkarırken diğer taraftan özel mülkiyet ve kişisel girişim ilkesini vurgulamayı ihmal etmemektedir. Ancak öncelikli kaygı, devletin gücü ve itibarı üzerine odaklandığından, kişisel girişim ilkesini gözetim altında tutma ihtiyacı kendini sürekli hissettirmektedir. Ziya Gökalp'in düşünce sisteminde de gördüğümüz gibi, *bireycilik, kişisel girişimcilik kabul edilebilir ama sosyal fayda gözetilmek kaydıyla* (Heyd, 2010: 66) şeklindeki bir ikileme varılmaktadır.

Türk siyasi tarihinin liberal bakış açısıyla yapılan değerlendirmelerinin çoğunda, Kemalizm olarak adlandırılan rejimin dayanışmacı ulus-devlet karakteri ile II. Dünya Savaşı öncesinin totaliter rejimleri arasında benzerlikler kurulmuştur. Söz konusu benzerliklere temel oluşturan kimi yönelimler İnönü politikalarının ön plana çıktığı süreçten kaynaklansa da esas olarak Kemalist rejimi bir bütün olarak değerlendirmede yetersiz kalmaktadır. Eleştirilere konu olan süreç, CHF'nin 1927 kurultayında kabul edilen Nizamname ile başlamıştır. Bu nizamnamede; İnönü *Milli Şef* ünvanına* sahip olurken resmi ideoloji ise *Kemalizm* olarak adlandırılmıştır. İsmet İnönü'nün aldığı önlemler sonucunda, Atatürk'ün fiili olan *Ebedi Şef* liği, İnönü'nün kişiliğinde *Milli Şef* nitelemesi ile yasal bir otorite tanımı haline gelmiş olmaktadır. Yetkin'e göre, "Türkiye Cumhuriyeti'nde görülen dayanışmacı Kemalizm, İsmet İnönü'nün 'Milli Şef'lik uygulamaları ile onun kişiliğinde 'Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm'i anımsatan anlamda bir totaliterliğe dönüş(mektedir)" (Yetkin, 1983: 159). Ne var ki, bu uygulamalardan yola çıkarak Cumhuriyet'in temel felsefesini faşizmle eşdeğer tutmak da haksızlık olacaktır. Söz gelimi, faşizmde görülen sınıf ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığı Kemalist rejimde söz konusu değildir.

Kemalist ideoloji, kişisel girişimi güçlendirmeye çalışan bunu yaparken de hali hazırda yatırım yapma gücünden yoksun bir sermaye sınıfının yarattığı boşluğu devletin mali gücü ile doldurmaya çalışan bir ekonomi modelini takip etmiştir. Başka bir deyişle, bireyci (liberal) ve kamucu (devletçi) ekonomi anlayışını bir arada götürmek istemiştir. Kemalist rejimin ekonomi politikalarında yer alan bireyciliği de devletçiliği de farklı gerekçelerle açıklamak mümkündür. Öncelikle, Cumhuriyet'in ilk yıllarında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi kararlarına bakıldığında liberal ekonominin izlerinin daha belirgin olduğu görülmektedir. Kongrede alınan kararlara göre; bir sanayi hamlesini devlet eliyle başlatılması zaruri görülürken aynı zamanda özel teşebbüsün kalkınması için her türlü devlet desteğinin sağlanması öngörülmektedir. Kongrenin toplandığı tarihte, hükümet eden CHF'nin, "sivil ve asker bürokratlar, toprak ağaları, yerel 'eşraf', aşiret reisleri, Anadolu tüccarı, köylü ve işçi" (Başgöz, 1995: 63) den oluşan bir yapı arz ettiği görülmektedir. Bu yapıda, kişisel girişimin gözetilmesini beklemek gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Örneğin, A. Hamdi, kongreye ilişkin olarak, köylülerin bütün kuvvetiyle temsil edildiğini sandığını, topraksızlık sorunundan hiç söz edilmeyişi, işletilmeyen çiftliklerin köylülere verilmesi konusuna önce çiftçi delegelerinin karşı çıkması karşısındaki şaşkınlığını anlatmaktadır (Başgöz,

* Milli Şef tanımlaması faşizm tartışmaları açısından oldukça çarpıcı bir öneme sahiptir. 1927 kurultay sürecindeki tartışmaları İtalya ve Almanya'da yükselen faşizm dalgası önemli oranda etkilemiştir. Kurultaydan bir yıl önce, "*İtalyan Faşist Partisi'nin 1926 Sonbaharında toplanan büyük kongresinde parti bünyesindeki hastalıkların, disiplinsizliklerin ve gruplaşmaların parti içinde seçim mücadelelerinden doğduğu gerekçesi ile parti tüzüğünde değişiklikler yapılmıştı. Buna göre Duçe, Genel Sekreteri belirleyecek, Genel Sekreter de diğer parti organlarını belirleyecekti.*" **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997, s:94.

1995). Bu durum, kongrede çiftçileri temsil edenlerin toprak sahipleri olduğunu göstermektedir. Nitekim CHF hükümeti, fırkayı meydana getiren unsurların niteliklerinden kaynaklı olarak uzun zaman toprak reformu meselesini gündeme getirememiştir. Atatürk de bir konuşmasında, “Efendiler, bizim memleketimizde menfaatine zarar verilecek büyük arazi ve çiftlik sahibi adam yoktur. Bundan dolayı onların çiftliklerini imha etmek, arazisini taksim eylemekten ise köylülerin arazisini genişletmeliyiz” (Genelkurmay Başkanlığı, 1988: 96) demiştir. Atatürk’ün, idealindeki ekonomi modelinin ne olduğu* bir tarafa bırakılırsa, Cumhuriyet’in kuruluş yıllarından itibaren ekonomi politikaları üzerinde, bazılarını yukarıda saydığımız, liberal-muhafazakâr unsurların belirgin etkisinin olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Söz konusu müdahaleler, Cumhuriyet kadrolarının mali ve idari yetersizliğinden kaynaklandığı gibi kısa, orta ve uzun vadedeki hedeflerin kamucu ve bireyci politikaları aynı anda içermesinin yarattığı karmaşık durumla da ilgilidir. Bu çalışmada, Cumhuriyet Dönemi eğitim politikalarının kamusal öncelikleriyle tezat bir görüntü oluşturan bireyci uygulamaları değerlendirilecektir.

1. MERKEZİYETÇİ EĞİTİM ANLAYIŞINA LİBERAL-MUHAFAZAKÂR MÜDAHALELER

Meclis içinde temsil edilme imkânına sahip olan liberal-muhafazakâr çevreler, Kemalist ideolojinin yerleşik hale geldiği 1930’lu yıllara kadar gerek yasama gerekse yürütme düzeyinde belirgin etki gücüne de sahip olmuşlardır. Bu etki doğal olarak eğitim politikalarına da yansımıştır. Liberal-muhafazakâr kanadın eğitim hakkındaki düşünceleri en somut haliyle 1924 yılında kurulan ve yaklaşık 7 aylık bir ömrü olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın (TCF) parti programında görülebilir. Genel esaslarında; “Hürriyetperverlik (Liberalizm) halkın hâkimiyeti (Demokrasi) fırkanın mesleki esasıdır.” (Madde:2) denilirken, özetle devletin görevlerini asgariye indirmek (Madde:9), yönetsel adem-i merkezîyet ilkesini uygulamak (Madde:14) (Tunaya, 1995: 617-618) gibi ifadelerle yer verilmektedir. TCF ilkesel anlamda Ahrar ve Hürriyet ve İtilaf

* Atatürk, yaşamı boyunca ekonomi hakkında hem devletçiliği hem de özel teşebbüsü gözetken açıklamalarda bulunmuştur. Bu nedenle hakkında, liberal olduğu veya devletçi olduğu yönünde farklı yaklaşımlar olmuştur. Bu karışıklıkta örneğin İnönü’nün, “Atatürk’ün ekonomi modeli, hep kişisel girişime (ferdi teşebbüs) öncelik vermiş, koyu bir devletçilik uygulamasını önlemeye çalışmıştır” (M. A. Aysan, **Atatürk’ün Ekonomi Politikası**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 6. Basım:2006, s:30) şeklindeki ve benzer açıklamalarla da ilgilidir. Atatürk, liberal unsurlar taşıyan devletçilik anlayışını şu cümlelerle ifade etmeye çalışmıştır; “Türkiye’nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi, 19’uncu Asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye’ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi faaliyetlerini esas tutmak, büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeyin yapılamadığı göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını Devlet’in eline almak.” Haldun Derin, **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul, Çituri Biraderler Basımevi,1940, s:3

Fırkası'nın takipçisi niteliğindedir. Eğitim konusunda liberal düşünceye uygun olmakla birlikte mevcut sistemi de destekleyen esaslar belirlemiştir. Çocukların, karakterlerini güçlendirecek, pratik hayatta başarı sağlayacak bilgi yetenek ve özel hayatta erdem çizgisi izletecek bir mili eğitim takip edileceği (Madde:50), pratik hayatta, başarı, bilim-teknik uzmanlık okullarının kurulup çoğaltılması ve bu okulların ekonomik yaşamla bütünleştirilmesinin esas alınacağı (Madde:51) ifade edilmektedir. Mevcut sistemin esaslarından farklı olarak ise İlkokulların yönetiminin yerel yönetimlere bırakılması ilkesi benimsenmiştir (Madde: 52) (Tunaya, 1995: 620). Liberal talepler dile getiren bu fırka malum olacağı üzere politikalarını doğrudan işletecek bir iktidar olanağına asla sahip olamamıştır. Ancak üyeleri fırka kapandıktan sonra da meclis içinde kalmış ve meclis yasama çalışmalarında etkili olmuşlardır.

TCF'nin programında yer alan 52.madde, yani ilkokulların yerel idare tarafından yönetilmesi, liberal-muhafazakar çevrelerin önemli bir temsilcisi olarak kabul edilen Prens Sabahattin'in büyük tartışmalara yol açan adem-i merkeziyet ilkesi ile ilgili olup kısmi bir şekilde uygulama halinde yürürlükte olan bir esastır. Cumhuriyet dönemi taşra yönetim ilkeleri, 1929 yılına kadar, 1913 yılında yürürlüğe giren *İdare-i Hususiye-i Vilâyat Kanunu* (İller İdaresi Kanunu) ile belirlenmiştir. Bu kanunun hazırlanması ve yürürlüğe konulması birkaç yıla yayılmıştır. Gerek kanun hakkındaki tartışmalar gerekse Balkan Savaşı ve iktidar kavgaları sonucunda el değiştiren hükümetler sorunu nedeniyle, erteleme, iptal ve düzenlemeler ile ancak 1913 yılında uygulamaya girebilmiştir. Cumhuriyet kadroları 1920-1923 yılları arasında, bu kanunu değiştirmek için girişimlerde bulunsalar da sonuçlandıramamışlardır. İller İdaresi Kanunu, eğitim sistemini doğrudan etkileyen kanunlardan birisi olması bakımından önemlidir. Türk eğitimcilerinden biri olan ve daha sonra Maarif Bakanlığı yapacak olan Emrullah Efendi'nin kanun ile ilgili tartışmaların içinde etkin biçimde yer alması da bu sebeptir.

Tartışmaların konusu; kanunun, *adem-i merkeziyet* ilkesine uygun olarak hazırlanıp hazırlanamayacağı ile ilgilidir. Taraflar ise tahmin olunacağı üzere liberal-muhafazakâr çevreler ile İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ve taraftarlarıdır. Prens Sabahattin'in de aktif siyasetin içinde olduğu döneme denk gelen bu tartışmaların uzun sürmesinin en önemli sebebi, liberal-muhafazakâr çevrelerin, iktidar savaşında iddialarını koruyor, zaman zaman da iktidar gücünü ele geçirebiliyor olmalarıdır. Prens Sabahattin, adem-i merkeziyet ilkesinin meşruiyetini Kanun-i Esasi'nin 108. maddesinde* yer alan *tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif* ifadesine dayandırmaktadır. Bu kavramların adem-i merkeziyet ilkesinin tarifinden başka bir şey olmadığını iddia eden Prens Sabahattin'in bu ısrarı İttihatçıları rahatsız etmektedir. Çünkü eğer Prens Sabahattin, *adem-i*

* “Vilâyatın usul-ı idaresi tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif kaidesi üzerine müesses olup, derecatı nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır.” Düstur, 1. Tertip, c.IV, s:18

merkeziyet ilkesinin *tevsi-i mezuniyet* ve *tefrik-i vezaif* kavramlarıyla aynı anlama geldiğini iddia ediyorsa neden *adem-i merkeziyet* gibi ayrı bir adlandırma kullanmakta ısrar etmektedir? Prens Sabahattin; Hüseyin Cahid'in, bu konu hakkındaki şüphelerini, İzahatlarında (Prens Sabahattin, 2007: 276) gidermeye çalışsa da *Tevsi-i Mezuniyet* ve *Tefrik-i Vezaif* ifadelerine İttihatçılardan farklı bir anlam yüklemektedir. Bu ilkeleri Kanun-i Esasi'ye koyduran isim liberal siyasetin önde gelenlerinden Mithad Paşa'dır. Onun, bu maddelere yüklediği anlam, *adem-i merkeziyet* kavramına yakındır. Ancak bu maddeleri Abdülhamid, uygulamada merkeziyetçi biçimde kullanmıştır. *Tevsi* kelimesinin Türkçe'de *genişletme*, *mezuniyet* ise *yetki sahibi olma*'ya karşılık gelmektedir. Yani, *tevsi-i mezuniyet* = *yetki genişliği* olmaktadır. Yine *tefrik* kelimesinin karşılığı *ayırım*, *vezaif*'in ise *vazife*'dir. *Tefrik-i Vezaif*bu durumda *vazifelerin ayırımı* anlamına gelmektedir. 108. madde, bu kavramlardan müteşekkil tek bir idare usulünü ifade etmektedir (Yayla, 1982: 79-80). İttihat ve Terakki'nin maddeye yüklediği anlam da budur. İttihatçılara göre *tevsi-i mezuniyet* ve *tefrik-i vezaif*; merkeziyetçi bir yönetim yapısı içerisinde, merkezi idarenin taşra temsilcileri olan valilerin yetkilerinin genişletilmesi ve bazı hizmetlerin yine onların başkanlığında il genel meclisleri eliyle çözüme kavuşturulması işidir. *Adem-i merkeziyet* adında ısrar etmek, bu ilkeleri savunmak değil, muhtariyet/federalizm ilkelerine giden bir yönetim anlayışını savunmaktır. Emrullah Efendi de, böyle bir niyete işaret etmekte; *tevsi-i mezuniyet*in merkez idare adına karar alma yetkisinin valiye verilerek her hizmet ve sorunda merkezden görüş istenmesi zorunluluğu ve zahmetini ortadan kaldırmak anlamına geldiğini buna karşın, liberal-muhafazakar çevrelerin örgütlendiği Ahrar ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın programlarında da görüleceği üzere, istenen şeyin valilere kanun yapma yetkisi tanımak olduğunu ileri sürmüştür (Reyhan, 2007: 50-52).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, yasalaştırmak üzere hazırladığı kanun taslağında, *tevsi-i mezuniyet* ve *tefrik-i vezaif* ilkelerine bağlı kalmakla birlikte İl Genel İdaresi ve İl Özel İdaresi şeklinde bir ayırma gitmemiştir. Taslağı inceleyen encümenler ise hazırladıkları raporda (Encümenler Raporu), *tevsi-i mezuniyet* ilkesinin, merkezin yetkilerini valiye aktarmak anlamına geldiğinden *adem-i merkeziyet* ilkesiyle ortaya çıkacak riskleri içermediğini ancak *tefrik-i vezaif* ilkesinin, yorum farkıyla *adem-i merkeziyet* yani federalizme kadar genişletilebileceğine işaret etmiştir. Başka bir ifadeyle *tevsi-i mezuniyet*; idari *adem-i merkeziyet* anlamına geldiği için sıkıntı oluşturmazken *tefrik-i vezaif* siyasi *adem-i merkeziyet* şeklinde uygulanabilir olmasından dolayı sakıncalar içermektedir. Bu durumda encümen tavsiyesine göre; siyasi ve idari görevler netleştirilmelidir. Örneğin; hariciye, harbiye, bahriye, adliye, maliye ve zabıta gibi işler siyasi iken ziraat, zanaat, ticaret, *ilköğretim*, belediye ve hayır işleri siyasi değildir. Bu tavsiyeler üzerine yenilenen kanunun yasalaşmış halinde; İl Genel İdaresi ve İl Özel İdaresi ayırımına yer verilmiştir. İl Genel İdaresi siyasi faaliyetleri yürütürken İl Özel İdaresi, Encümenler Raporu'nda belirtilen yerel hizmetler ve *ilköğretim* işlerinin sorumluluğunu üstlenmektedir.

İller İdaresi Kanunu, siyasi ve idari konular ayrımı noktasında hassasiyet gösterilerek hazırlanmış olsa da fiili olarak merkezîyetçilik taraftarlarının arzu etmeyeceği bir hal almıştır. Bu durumun başlıca sebebi, yeni kurulan Cumhuriyet'in mali olarak sıkıntılar içinde olması ve İl İdarelerine katılan yerel eşraf, toprak ağası ve aşiret reisi gibi unsurların maddi desteğine ihtiyaç duyulmasıdır. Özellikle bir seferberlik haline dönüşen eğitim politikalarının ihtiyaç duyduğu bütçede bu bağımlılık kendini hissettirmektedir. Okul yapımı, öğretmen ataması, ders materyallerinin temini gibi kalemlere bütçe ayırma lüksü olmayan hükümet, bu işlerin finansmanını İl Özel idarelerine ve vatandaşa bırakmıştır.* Vatandaş, kendi düşük bütçesine yeni bir yük bindirdiği için eğitim meselesine soğuk yaklaşmaktadır. Vatandaş, ülkenin mali sıkıntılarını kendi omuzlarına yükleyen hükümete nazaran, bu duruma muhalif görünen ve sözünü ettiğimiz İl Özel İdare kurullarında etkin olan liberal-muhafazakâr kesime daha çok itibar etmektedir. Devrimin asli unsurları olan halk sürece dâhil edilememiştir. Başgöz'e göre (1995: 68); *“Taşrada eşraf ve ağalar, büyük kentlerde de yukarı dereceden bürokratlar halkla devletin arasına girmişler, onların birbirine destek vermesini önlemişlerdir. Halk kitleleri devrimlere karşı gelmemiştir, ama onlara candan destek de vermemiş, onların kendi hayatında düzelmeler sağlayacağına inanmamış, yeni idareye canla başla sahip çıkmamıştır.”*

Eğitim işlerinin yürütülmesi görevini üstlenen İl Özel İdare kurullarına katılabilen kimseler, bölgenin *hatırı sayılır* kişileri yani yerel eşraf, toprak ağaları ve tüccarlardır. Bu kesim, o dönemde kazançlarını faiz ve toprak kapatma gibi yollarla büyütmektedir. Örneğin, devletin çiftçiyi kalkındırmak amacıyla kurduğu Ziraat Bankası'ndan kredi alabilme koşullarına sahip olanlar sadece bu kesimlerdir. Bunlar, bankadan aldıkları kredinin faiz oranlarını ikiye üçe hatta ona katlayarak köylüye vermektedir. Köylü ya bu kişilere bağımlı olmakta ya da topraklarını borç karşılığında kredi sahibine teslim etmek zorunda kalmaktadır. Güncel tabiriyle krizi fırsata çeviren bu kesimin, halkın yoksulluğu ve cehaletinden faydalandığı için eğitim meselelerine sıcak bakmayacağı tahmin edilebilir. Nihayet bu durumu gören Cumhuriyet'in eğitim bakanları yakınma halindedirler. Örneğin Hamdullah Suphi Bey, öğretmenlere hitaben şöyle demektedir; *“Asıl çözümlenmek istediğimiz büsbütün başkadır. Eğitim masraflarını (Masarifi Mecbure) saptayıp dağıtanlar, İl Genel kurullarına üye olarak gelenler*

* Vatandaşların eğitim harcamalarına katılımı, aşar vergisi yoluyla sağlanmaktadır. Bu vergi 1930'lu yıllara doğru kaldırılınca bütçede %40'a varan bir boşluk oluşmuştur. Bu boşluğu kapatmak için temel ihtiyaç maddelerini büyük zamlar yapılmış *yol vergisi* gibi yeni vergi kalemleri oluşturulmuştur. Hükümetin zamlara karşı memurları koruması, yol vergisinin yoksul vatandaşla zenginlerden aynı oranda alınması, halkın yükünü yeniden arttırmıştır. Bu koşullarda, Anayasa'ya eklenen 'devlet okullarında eğitim parasızdır' maddesi fiilen geçerlilik taşımamıştır. Bkz: Başgöz, İ. (1995). Türkiye'nin Eğitim Çıkması ve Atatürk, Sorunlar- Çözüm Aramaları- Uygulamalar, İstanbul, T.C. Kültür Bakanlığı yayınları/ 1754, Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Başvuru Kitapları Dizisi/32.s:68-69.

kimlerdir? Genel kurulların şimdiki örgütlenişine göre üyenin bir bölümü halkın okumasından korkan, midesini ve kesesini bütün tufeyliler gibi büyük kitlenin cahilliği ve gafleti sayesinde dolduran kimselerdir...Nasıl düşünebiliriz ki, köylünün alın terini ve emeklerinin bütün mahsulünü hiçbir zahmet çekmeksizin elinden alan bu ağalar, halka eğitim verecek bir işte samimiyetle çalışabilsinler. İlköğretimimizin bu efendiler tarafından düşünülmesi ve tartışılması millet için umutsuzluktan başka bir şey getirmiyor”(Tanrıöver, 2000: 90).

Cumhuriyet kadroları, rahatsızlıklarını çeşitli zamanlarda, çeşitli yollarla dile getirsel de bu uygulamanın devam etmesine bir süre daha göz yummak zorunda kalmışlardır. Bu durumda mali güçlüklerin yanı sıra bu kişilerin hemen hepsinin CHF’li olmalarının da etkisi vardır. Okul açıp kapamak, öğretmen maaşlarını belirlemek, eğitimi denetlemek, halktan toplanacak eğitim vergisinin niteliğini ve miktarını belirlemek gibi sayısız yetki, bu kurulların elindedir. Halk ve öğretmenler, kurulların Cumhuriyet devrimlerine aykırı faaliyetlerin dışında, vergide kayırma ve haksızlık yapma, maaşları düşük tutma ve geciktirme, gelirlerin eğitim dışındaki yerlere harcanması gibi birçok uygulamadan bıkmaya noktasına gelmiştir. Eğitim sistemindeki bu yanlışlıkları gören hükümet yetkilileri, süreç içinde eşrafın yetkilerini adım adım kaldıran mevzuatlar yayımlamıştır. Sistemin örgütsel yapısının merkezileştirilmesi taraftarı olan dönemin Eğitim bakanlarından Mustafa Necati, Maarif Eminlikleri’ni kurarak daha önce vali ve il idare kurullarında bulunan yetkileri Türkiye genelinde 13 merkezde bulunan bu eminliklere aktararak sorunu köklü biçimde halletmiştir (Aksu, 2009: 65).

Yukarıdaki İl İdare Kurulları ve eğitim meselesinden de anlaşılacağı üzere, liberal-muhafazakâr siyasetin Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarına etkisi ilkesel değil fiili ve bazen de zorunluluklar sonucu* olmuştur. Cumhuriyet yönetiminin mevcut duruma ilişkin rahatsızlıklarını ve bu rahatsızlıkları resmi ideoloji lehine ortadan kaldırmak için nasıl adımlar attıklarını gördük. Kaldı ki Cumhuriyet kadroları, güçlerini kullanma konusunda tereddüde düşmedikleri durumlarda ilkelerini katı bir politikaya dönüştürmekten çekinmemişlerdir. Liberal çevrelerin özel ilgi gösterdiği Azınlık okulları meselesi bu duruma bir örnektir. Atatürk tüm demeçlerinde, Azınlık okullarını milli eğitim sistemi için sakıncalı bulduklarını ve bu okulları sistem için uygun hale getireceklerini ya da kapatacaklarını ifade etmiştir. Fransız muhabiri Maurice Pernot ile yaptığı söyleşide, “Biz istiyoruz ki okullarınız kalsın. Ancak oradaki dini propagandadan şüphe edebiliriz. Fakat Türkiye’de bizim okullarımızın bile elde edemediği imtiyazlara yabancı okulların malik olmasını kabul edemeyiz”(Vahapoğlu,

* Zorunlulukları açıklaması bakımından; Şeyh Sait Ayaklanması adıyla tarihe geçen olay, liberal-muhafazakâr çevrelerin zaman zaman nasıl bir siyasi güce dönüştüğünü gösteren çarpıcı bir örnektir.

2005:149) diyerek sadece iç politika değil dış politikada da kararlılıklarını göstermiştir.

Liberal-muhafazakâr siyaset çevrelerinin, Kemalist ideolojinin eğitim politikalarına fiili müdahaleleri çeşitli vesileler ve aralıklarla devam etmiştir. Ancak genel hatlarıyla Kemalist kadronun çerçeveyi tayin eden taraf olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Liberal-muhafazakâr kanadın müdahale olanaklarının* genel olarak dış siyaset etkilerinin yoğun olduğu dönemlerde ivme kazandığı tespit edilebilir. II. Dünya Savaşı sonrası ABD etkisinin hissedildiği DP iktidarı, 1970’li yıllardan itibaren neo-liberal dalganın yayılmaya başladığı süreçte 12 Eylül askeri yönetimi ve onu takip eden ANAP iktidarı politikaları ve neo-liberalizmin ikinci büyük dalgası sayılan 2000’li yıllardaki AKP iktidarı bu duruma örnektir. Liberal-muhafazakâr siyaset geleneğinin ideolojik simgelerinden biri olan Prens Sabahattin’in naaşının 1950’li yıllarda ülkeye getirilmesi ve bu yıllarda yeniden referans gösterilmeye başlaması da aynı gerekçeyle açıklanabilir (Okan, 2006: 163-175).

2. MERKEZİYETÇİ-BÜROKRATİK YAPININ KAMUSAL ÖNCELİKLERİNE KARŞILIK BİREYCI EĞİTİM MODELİ

Devletçi/milliyetçi Cumhuriyet politikalarının, liberal-muhafazakâr çevre ile ortak noktalarını oluşturan kapitalizm ve özel teşebbüs hususlarına bağlı olarak, eğitim sisteminde bireyci yaklaşımları esas aldığı politikalarına da rastlamak mümkündür. Bu politikaların en bilinen örneği; bireyci eğitim yaklaşımı ile uluslararası literatürde ün kazanmış olan John Dewey gibi isimlerin ülkeye çağrılarak hazırladıkları raporlardan faydalanılmasıdır. Dewey’in gözlemleri sonucu oluşturduğu rapora dayanarak 1926 İlkokul Programı hazırlanmıştır. Dewey’in ilkeleri eğitim sistemimizde o günden bugüne varlığını korusa da eğitim felsefemiz halini alamamıştır.

Pestalozzi, Montesorri, ve Decroly gibi *bireyci* eğitimin temsilcisi ve kuramcılarında olan Dewey, okulun, toplumun küçük bir örneği olması gerektiğine inanmakta ve kuramdan çok uygulamaya, bilgiden çok beceriye önem vermektedir. Okulu, bilgilerin yeni kuşaklara aktarıldığı bir yer değil çocuğun becerilerinin açığa çıkarıldığı bir atölye olarak düşünmektedir. Öğretim yöntemi olarak, yaparak yaşayarak öğrenmeyi ön planda tutmaktadır (Ergun, 2005: 50-53). Dewey’in eğitim felsefesi, özgürlük, demokrasi ve fırsat eşitliği ilkeleri ile özetlenebilir. O, eğitimin amaç ve işlevlerini tanımlarken önceliği, bireylerin kendi potansiyellerini en üst noktaya taşıyabilmelerini sağlayacak koşullara vermiştir. Ona göre bu koşulları engelleyen iki temel unsur din ve kamusal baskıdır. Bu nedenle, Türkiye hakkında tespitlerde bulunurken, özellikle

*Burada müdahale olanaklarından kastımız, Cumhuriyet’in kuruluş sürecinden itibaren, örneğin Birinci Mecliste İkinci Grup olarak yer tutan ve CHP’nin genel politikalarından farklı bir çizgide duran kesimlerin Tek Parti iktidarında çeşitli vesilelerle önemli makamlara gelip irade gösterebiliyor olmalarıdır.

laikleşme çabalarından övgüyle bahsetmiş, laik bir ulus-devlete dönüşmek, Avrupa'nın kalını için nihai bir hedefse Türkiye için de öyle olduğunu ifade etmiştir (Anton, 2008: 82). Diğer taraftan milliyetçiliğin ulus-devletlerde, tabii ki Türkiye'de de, dinin önüne geçen bir hal aldığı farkındadır. Dewey'e göre, din de, milliyetçilik de, yöneticilerin bireylere kendi düşüncelerini dayattığı birer kamusal baskı unsurudurlar. Oysa bireylerin kendi potansiyellerini özgür eyleme dönüştürmelerini engelleyen koşullar ortadan kaldırılmalıdır. Akıl, her bireyde, eşit derecede dağıtılmamış olsa da mevcuttur. Bu nedenle, her birey akıl ve yeteneklerini geliştirme yönünde eşit koşullara sahip olma hakkına sahiptir. Bunun zemini ise fırsat eşitliğini, okulda ve okul dışındaki her türlü kurumsal etkileşimde tesis edecek bir demokrasi kültürüdür.

Dewey, Türk eğitim sistemi hakkındaki tespit ve tavsiyelerine yer verdiği raporunda; öğretmen eğitimi, öğretmenlerin durumlarının iyileştirilmesi, okuma kültürü, ders materyalleri ve sağlık konuları üzerinde durmuştu. Öğretmenlerin eğitilmelerine yardımcı olacak çevirilerin içereceği konuları; "okul binaları, eşya ve donanımı, hijyen, sağlık, oyun alanları ve oyunlar, oyun alanları için ucuz ekipman, okullarda ve köylerde imal edilebilecek bilimsel ve endüstriyel araç gereç, öğrenciyi inisiyatif almaya ve uygulamaya teşvik eden ve deneyime dayanan eğitim yöntemleri, ilerici okullarda uygulanan eğitim yöntemleri, okul ile öğrenci velileri ve yerel halkın hayatındaki çeşitli unsurlar arasında yakın ilişkiler geliştirmek için kullanılacak yöntemler" (Dewey, 1939: 3) şeklinde sıralamıştır. Uygulamalı eğitimin koşullarını tesis edebilmek için eğitim altyapısına öncelik veren Dewey, Türk hükümetinin mevcut mali koşullar altına bunu ucuz yolla sağlayabilmesi için öneriler sunmuştur. Bu noktada, eğitimle ilgili gelişmeleri takip etmek üzere yurt dışına öğretmen grupları ve bakanlık komisyonları gönderilmesinin yanı sıra okul inşaatını ve ders materyallerini hazırlamayı öğrenmek üzere Danimarka'da incelemelerde bulunulması tavsiyesinde bulunmuştur (Dewey, 1939: 5). Mesleki eğitim, ülkenin içinde bulunduğu koşullar açısından önemlidir. Henüz sanayileşmemiş, nüfusunun büyük bölümü kırsal bölgelerde yaşayan bir toplumun, üniversiteye ve sanayi iş koluna dönük olmayan, kendi muhitlerinde kullanabilecekleri donanımı sağlayacak türden bir mesleki eğitim programına ihtiyacı vardır. Dewey, tahsil hayatına ilkökul veya ortaokuldan sonra devam edemeyecek çok sayıda genç için özel meslek okullarının kurulmasını önermiştir. Bu okullardaki eğitimi öğretmenler verebileceği gibi meslek erbapları da verebilir (Dewey, 1939: 6).

Dewey'in eğitim ilkelerinin ülkenin koşullarına uygun olmadığı kısa bir süre içinde görülecektir. Okulun toplumun küçük bir örneği olması ilkesi, Cumhuriyet dönemi politikaları için ideolojik bir temel sunan Ziya Gökalp'in; barış dönemi/buhran dönemi ayrımından* ikincisine, yani toplumun, değerlerini

* Toplumlar barış dönemi ve buhran döneminde farklı özellikler gösterir. Barış dönemi toplumsal olanın çözülme aşamasıdır. Buhran dönemi ise yeni toplumsalın kurulma sürecidir. Onun tarihsel toplumsal evrim aşamalarına göre içinde buldukları dönem ümmet-

tam olarak kurumsallaştırdığı devirlere uygun düşmektedir. Oysa Türkiye Cumhuriyeti o yıllarda bir kriz dönemi toplumdur. Öngördüğü modernleşme projesini bir gecikmişlik sendromu içinde ivedilikle ve devrimci bir tarzla yapmaya çalışmaktadır (Filiz, 2008: 35). Cumhuriyet, ne okullarda prototipini oluşturabileceği kurumsal bir yapıya sahiptir ne de değerlerin ve kurumların yaparak ve yaşayarak öğretilmesine zamanı vardır. Öte yandan, öngördüğü toplum modeli tamamen ortak kültür, dayanışma, milli ruh ve fedakârlık esaslarına dayanmaktadır. Dolayısıyla bireylerin farklı yönlerini ortaya çıkarmaktan ziyade onları “biz” haline getirecek paydaların arayışındadır. Böylece, idealist beklentiler içinde bulunan bir sistemde pragmatist bir yaklaşımın eğitime yön vermesi beklenemez. Nitekim Deweyci yaklaşım eğitim sisteminin içine girse de ideolojik önceliklerin gölgesinde gerçek anlamda bir yaşam alanı bulamamıştır. Dewey’in, Prens Sabahattin’in mesleğe dönük kısa vadeli eğitim yaklaşımı ile benzeşen bu önerisi, kırsal bölgelerde öğretmenlerin de yaşam alanı haline gelecek eğitim ve uygulama sahalarının yaratılması düşüncesiyle birleşir. Köy Enstitüleri uygulamalarına kaynaklık eden bu düşüncede, köylü çocukların tahsil hayatı için peşinen çizilen bir çerçeve olma niteliği de bulunmaktadır.

Eğitim Bakanlığı’nın teşkilat yapısı konusunda da düşüncelerini belirten Dewey, eğitimin yerel yapılar yoluyla işletilmesini savunmaktadır. Ona göre, Eğitim Bakanlığı’nın, “gereğinden fazla merkezîyetçi olmasında, yerel ilgi ve girişimleri boğmak; yerel yönetimlerin yapabilecekleri şeyleri yapmalarına engel olmak; şehir, köy, sahil gibi çeşitli yerlerin, farklı tipteki kırsal bölgelerin, değişik çevrelerin, çobanlık, hububatçılık, balcılık, pamukçuluk meyvacılık vb. gibi farklı endüstrilerin ihtiyaçlarına karşılık verecek derecede esnekliğe sahip olmayan, son derece tekdüze bir eğitim sistemi çıkarmak gibi tehlikeleri vardır” (Dewey, 1939: 13). Eğitim Bakanlığı’nın eğitim meselesini sahiplenmesini isteyen Dewey diğer taraftan bakanlığın eğitimde fırsat eşitliğini sağlayacak koşulları yaratmasını istemiştir. Eğitimin süreklilik gerektiren ciddi bir mesele olduğuna inanan Dewey, bu noktada öğretmenlerin bu mesleği benimsemeleri ve uzun yıllar sürdürme arzusu taşımaları için durumlarının iyileştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Eğitim sistemi hakkında tespit ve tavsiyede bulunmaları için Dewey’den sonra da uzmanlar çağırılmıştır. Bunlar arasında Alfred Kühne, Omar Buyse gibi isimlerin yanı sıra E.Walter Kemerrer başkanlığındaki uzman heyeti (Amerikan Heyeti veya Kemerrer Heyeti olarak da bilinir.) bulunmaktadır. Bu uzmanların hemen hepsi, Dewey’in önerilerine benzer raporlar hazırlamışlardır. Bu isimlerden Kühne, farklı olarak, devletin eğitim harcamalarından çekilerek bu işin finansmanını halka bırakmasını, Buyse, okulların sabah ve öğlen olmak üzere ikili eğitim vererek bina tasarrufu sağlanabileceği (Başgöz, 1995: 141), Amerikan Heyeti ise 3 yıllık eğitimin yetersiz olacağı bu yüzden eğitim süresinin 5 yıla

imparatorluk aşamasından millet aşamasına geçişin buhranıdır. Bu aşamada verilen eğitime göre *epikürosçu*, *stoacı* ve *idealist* olmak üzere üç tip birey ortaya çıkar. Hikmet Yıldırım Celkan, **Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi**, İstanbul, MEB. Yayınları, 1990, s:61

çıkarılması gerektiğini belirtmişlerdir (Amerikan Heyeti Raporundan Maarif İşleri, 1939: 8-9). Bu önerilerden son ikisi uygulamaya konulmuştur.

Yabancı uzmanların raporlarında yer alan bazı öneriler, Türk eğitim sisteminde ilkokul programları ve fiziksel koşullar bakımından etkiler yaratsa da teşkilatlanma ve eğitim felsefesi boyutuna nüfuz edememiştir. Uzmanları, eğitimin yerelleştirilmesi tavsiyelerine karşın hükümet merkezileşme eğilimini arttırmış, daha önce bahsettiğimiz gibi, eğitimin il idarelerince işletilmesine imkân veren yasayı yürürlükten kaldırmıştır. Dewey'in demokrasi eğitimi hassasiyeti, 1940'lı yılların sonlarına kadar çok partili rejime geçemeyen bir ülkede temenniden öteye geçememiştir. Dini değerlerin yerine ikame edilen milliyetçilik, kamusal baskı unsuru olarak giderek daha da baskın bir hal almıştır. Bunların dışında, eğitimin üretim koşulları ve çevrelerine uygun hale getirilmesi noktasında birleşen raporlara uygun adımlar atılmıştır. Eğitim felsefesi perspektifiyle olmasa da pratik koşulları itibarıyla Köy Enstitüleri deneyimi bu konudaki en köklü adım olmuştur.

3. YERELLİK EKSENİNDE BİR BEŞERİ SERMAYE MODELİ OLARAK KÖY ENSTİTÜLERİ PRATIĞI

1935-1954 yılları arasında faaliyet gösteren Köy Enstitüleri projesinin mimarı bireyci eğitim yaklaşımını benimseyen ve 'iş içinde, iş vasıtasıyla, iş için eğitim' ilkesini savunan İsmail Hakkı Tonguç'tur. Tonguç, enstitü müdürlerine yazdığı bir mektupta şunları söylemektedir; "...Köy işlerinde tecrübeden geçmiş fikirleri gevelemek; serbest tahrir derslerinde... taklit ederek yazı yazmak ve yazdırmak; aritmetik, fizik, kimya derslerinde manası anlaşılmayan formül ezberletmek gibi hususlardan, yasak davranışlar ...gibi sakınılmalıdır...basit bilgi, Köy Enstitüleri ve okullarını soran iş hüviyetine asla denk düşmeyecektir... Köy Enstitülerinde ...kabiliyetli,...ruhi kudretinde varlık olan ve fikri kudretiyle işbaşaran vatandaşlar yetiştirmemiz lazımdır"(Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu ve İzahnamesi,1943). Kuramsal ve genel bilgilerin gereksiz ve yararsız bulunduğu bir eğitim anlayışıyla Köy Enstitüleri için kırsal alan için kullanılabilir bilgi ve bu bilginin uygulanmasına dayalı bir eğitim programı oluşturulmuştur. Oysa 1930 tarihli *Köy Mektepleri Müfredat Programı*, umumi okullarinkinden çok büyük farklar taşımamaktadır. Bu programın *Başlangıç* bölümünde şöyle denilmektedir; "Köy mektepleri tedrisatının umumi mekteplerden büsbütün ayrı bir mahiyet alması ne caizdir, ne de doğrudur...Bu yeni müfredatta Türkçe, hayat bilgisi, hesap, hendese dersleri pek cüz'i farklarla umumi programın aynıdır" (Köy Mektepleri Müfredat Programı, 1938: 1). Köy Enstitüleri derslerini belirleyen programa göre ise "Enstitülerin öğretim süresi olan beş yıl içinde 114 hafta kültür, fen, öğretmenlik bilgisi derslerine, 58 haftası ziraat derslerine ve çalışmalarına, 58 haftası teknik derslere ve çalışmalara, 30 haftası da beş yıllık sürekli tatillere ayrıl(makta) ve haftada 44 saat çalışıl(maktadır) (Maarif Vekilliği, 1944).

Köy Enstitülerinde eğitimin, askeri bir disiplin içinde verildiği görülmektedir. Kirby (2001), her faaliyetin planlandığı bu okullardaki düzeni tarif ederken, “Sabahın erken saatlerinde kalkan öğrenciler 8:00’e kadar temizlik, spor, kahvaltı ve sabah okuması yaparlar, saat 8:00’den sonra öğleye kadar derslere ve işlere dağılırlardı. Saat 12:00’de yemekte toplanırlar, öğle sonu çalışmaları 13:00’den 18:00’e kadar sürer, geceleri en az iki saat okuma ve ders hazırlığından sonra saat 22:00’de yatarlardı” demektedir.

Eğitim yöntem ve teknikleri ve müfredat yapısına bakıldığında Köy Enstitülerinin, *L’EcoleDesRoches** örneğindeki iş-okul mantığına uygun olarak eğitim veren kendi ayakları üzerinde durabilecek, yeteneklerini geliştirip girişimci ruhlarla hayata atılabilecek bireyler yetiştirdiği düşünülebilir. Ne var ki daha ayrıntılı olarak ele alındığında Köy Enstitülerinde kazandırılan ya da geliştirilen yeteneklerin köy çocuklarının kırsal yaşam ve kendi sosyal çevrelerinde kullanabilecekleri ile sınırlı olduğu görülebilir. Enstitüler, kent yaşamındaki ticaret faaliyetlerini yürütecek ya da bir sanayi kalkınma hamlesini gerçekleştirebilecek bireyler değil köy yaşamı içerisinde kendine yetebilecek ve birikimlerini yine köy çevresine aktarabilecek bireyler yetiştirmeyi hedeflemektedir. “Tonguç’un düşüncesine göre tüm Türk köylüsü 1935-55 arasında kapsayan 20 yılda okula, öğretmene, sağlık görevlisine (ebe, sağlık memuru), tarım teknisyenine ve usta öğreticilere kavuşabilirdi” (Altunya, 2009: 229). Tonguç’un bu yaklaşımla eğitim planlamasının demirci, yapıcı, marangoz yetiştirmeden öteye gidemeyeceğini söyleyerek eleştiren Ergun (2005: 71), “Tonguç istemezdi ama, bu iş Türkiye’nin sanayileşmesini, kalkınmasını istemeyen İngilizlerin ve başka yabancıların istediği gibi, Türkiye’yi Ortadoğu’nun sütçüsü, manavı, kasabı yapardı! Ayrıca bu işler için yalnız ve yalnız köy çocuklarını bu işlerde bırakmak, köy çocuklarını, toplumsal kökenleri olan köylülükte hapsetmek değil midir?” demektedir. Bu eleştiri Köy Enstitülerinin mantığını tümünden reddetme değil eksikliğini dile getirme olarak değerlendirilebilir. Nitekim Tonguç’un düşünce yapısını bir bütün olarak değerlendirdiğimizde 20 yıllık bir eğitim planında köylerden başlatılacak bu seferberliğin sanayi kalkınmasının alt yapısını oluşturma işlevi göreceği de iddia edilebilir.

Köy Enstitüleri deneyimi idealizm ve realizm’den bir hamur yaparak meydana getirilmiş, etkisi de sonu da bu hamurdan kaynaklanmıştır. Farklı çevrelerin Köy Enstitüleri ile ilgili olarak hamurun farklı malzemelerine bel bağlamaları ve buna bağlı olarak ortaya çıkan umutlar ve hayal kırıklıkları konunun bugün bile tartışılıyor olmasının sebebidir. Enstitülerin başlangıçta gerek rejim gerekse burjuva sınıfı tarafından desteklendiğini ancak rejimin idealist

* Prens Sabahattin’in Türkiye eğitim sistemi için önerdiği bu okul hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Prens Sabahattin, “Yedinci Mektup Meslek-i İctimâimiz Nasıl Tatbik Edilebilir?”, Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne-Bütün Eserleri, Haz: Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s:224.

beklentiler içindeyken burjuvanın realist beklentiler içinde olduğunu savunanlara göre meselenin idealist boyutu realist beklentinin önüne geçtiğinde yıkım süreci kaçınılmaz olarak işletilmeye başlanmıştır. Arayıcı bu konuda; *“Sınıfsal çıkarlarını ön plana alan burjuvazi, sistemin iyi işlemesine en iyi katılımı sağlamak için, halkın büyük bölümünün yaşadığı kırsal yerleşim birimlerinde belli bir eğitim düzeyini zorunlu ve kaçınılmaz görüyordu. Burjuvazi, böylesi bir yaklaşım için, geniş kapsamlı bir harcama yapmak eğiliminde de değildi. Bu düşünce ışığında, enstitüler, burjuvazinin daha iyi sömürmeyi düşündüğü sınıfın hesabını yerine getirebilecek bir sistem olarak düşünüldü”*(Arayıcı, 2004: 97) demektedir. Ne var ki enstitülerdeki eğitim süreci burjuvazinin öngöremediği bir yönelimle farklı toplumsal sonuçları da ortaya çıkarmaya başlamıştır. *“Enstitülerde insanlar değiş(mekte), ‘yeni tip aydın’ insan yetiş(mekte), sömürülen kitlelerde sınıf bilinci uyan(makta), üretim alabildiğine art(makta) ve en önemlisi de siyasi iktidarlara karşı sınıf bilinci almış bir kitle doğur(maktadır). Bunlar, durmaksızın ve yorulmaksızın yaşamın her alanında kalemiyle, sözüyle ve çeşitli etkinlikleriyle kendilerini göster(mektedirler). Sınıfsal çıkarlarının sarsılmasından korkan ve sömürü düzenini sürdürmek isteyen burjuvazi, doğal olarak böyle bir gelişmeye müsaade etmeyecektir”*(Arayıcı, 2004:97). Nitekim bu sınıfın çıkarlarını politik söylem haline getirmiş olan çevreler, iktidar gücüne ortak oldukları andan itibaren öncelikli olarak bu oluşumu durdurmak üzere gayret sarf etmişlerdir.

Köy enstitülerindeki eğitim felsefesinin idealist yanını, kuruluş gayesinin temeli olan aydınlanma ve kalkınma arzusu oluşturur. Realist yönünü ise kaynağını Dewey’in eğitim yaklaşımından alan öğretim ilkeleri teşkil etmektedir. Dewey bu okullar için *“benim düşlediğim okullar Türkiye’de gerçekleşti”* (Erichsen, 1993: 11-12) diyecektir. Enstitü deneyiminde kamucu hedefler ile bireyci yöntemlerin bir arada bulunduğu söylenebilir. Nitekim enstitülerin fikir öncülleri arasında *“Yeni Fikir”* dergisinde yazan sosyalist eğilimli eğitimci Ethem Nejad’ı da görmekteyiz. Diğer taraftan enstitülerde ders verenler arasında Behice Boran, Niyazi Berkes, Sabahattin Ali ve Korkut Boratav gibi isimlere rastlamaktayız. Köy enstitülerine karşı yürütülen siyasi kampanyanın en temel argümanları komünist ve faşist eğitim modelleri ile ilişkilendirilmiştir. Kampanyanın aktörleri de liberal-muhafazakâr çevre olmuştur (Türkoğlu, 1997: 492).

Türkiye siyasetinde gerçek anlamda liberal bir düşüncenin yakın tarihe kadar oluşmadığı göz önüne alınırsa Köy Enstitüleri’ne karşı linç kampanyasına girişen liberaller kimlerdir? Fay Kirby’nin (2001: 352), *“Anadolucular”* olarak işaret ettiği, Tek Parti iktidarına sızmış, kendilerini gizleyerek güçlenmiş ve çok partili siyasal döneme DP adı altında katılıp iktidar gücünü elde etmeyi başarmış Ahrar ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası geleneğinin devamcısı olan siyasi çevrelerden bahsetmekteyiz. Anadoluculuk akımı ve siyaseti; Anadolu toprağının Türk ulusunun gerçek ve tek vatani olduğu tezini işlemiş, Anadolu coğrafyasını

kimliğin temel kurucu unsurlarının en önemlileri arasına sokmuştur. Bu haliyle de toprağa dayalı bir ulus ve ulusçuluk anlayışını temsil etmiştir.* Kültürel Anadoluçuluk, Siyasi Anadoluçuluk, Mavi Anadoluçuluk gibi ayrımları olan bu akım 1930'lu yıllarda Kemalist ideolojiye bir tepki olarak doğmuş, bin yıllık Türk Tarih Tezi'ne alternatif olma eğilimi göstermiştir. Hilmi Ziya Ülken, Yahya Kemal Beyatlı, Z. F. Fındıkoğlu, M. Şekip Tunç, Peyami Safa gibi isimlerin de içinde bulunduğu akımın siyasi tezahürü olarak Türk muhafazakârlığının, dönemin Tek Parti anlayışının da etkisiyle, Kemalizm'e karşı Kemalist bir düşünce olarak geliştiği görülmektedir. Bu haliyle söz konusu gelenek; CHF'ye karşı CHF üyeliği Köy Enstitülerine karşı enstitü müdürlüğü gibi statüler aracılığıyla faaliyette olmuştur. CHF iktidarını deviren DP başkanı Adnan Menderes'in eski CHF'li olması, Köy Enstitüleri'nin kapatılmasını sağlayan Emin Soysal'ın Kızılçullu Köy Enstitüsü müdürü olması bu durumun somut örnekleridir.

Anadolucu siyasi geleneğe burada yer vermemizin sebebi Köy Enstitüleri deneyiminin liberal-muhafazakâr eğitim yaklaşımının paralelinde değil karşısında yer aldığını gösterebilmektir. Köy Enstitülerinin kuruluşunda ve işleyişinde iki farklı bakış açısı etkin olmaya çalışmıştır. Bunlardan Anadoluçuluk siyasetini yansıtan bakış açısı, enstitülerin yaşaması değil yıkılması için faaliyet yürütmüştür. Liberal-muhafazakar eğitim anlayışı bir ölçüde de aristokrattır. Örneğin, liberal-muhafazakar geleneğin köy kalkınmasından kastı köylünün topyekün refaha kavuşması değil Avrupa'daki öncüllerinin öngördüğü gibi kırsal aristokrasinin bir sınıf olarak kalkınmasıdır. Aynı şekilde "Anadolucu "köycülük" de köylünün aydınlanmasını Anadolu'nun toplum düzeni için bir tehlike sayar. Türk köy toplumunu, Kemalist Türkiye'nin özlediği yeni bir ulusal uygarlık içinde bütünleştirmeyi bir yıkıcılık, hatta komünistlik olarak görür. Bu yüzden Anadolu köy Enstitüsü görüşü, Kemalist Köy Enstitüsü görüşünden değişiktir; ama çoğu kez eş sözcüklerin kullanılması nedeniyle, aradaki ayrımı birçok kişi görememiştir" (Kirby, 2001: 353). Anadoluçuluk geleneğinin Tek Parti dönemi iktidar bloğundaki konumu Anadolu eşrafı, toprak ağaları ve tarım sermayesinin temsili şeklinde olmuştur. Doğal olarak köylülerde yaratılacak bilinç durumunun, arazileri usulsüz olarak ya da nüfuzunu kullanarak ele geçirip kullanan toprak ağalarının köylü üzerindeki tahakkümünü tehlikeye sokacağı gerçeği rahatsızlık yaratmıştır. Bu öngörü ile yaratılan yıpratma çalışmalarında popülist söylemler geliştirilerek enstitülerin eğitim sistemi Alman Faşizmi ve Sovyet Komünizmi ile özdeşleştirilmiş (Gedikoğlu, 1991: 289-290) böylece Kemalist rejimden rahatsız olan ırkçı, anti-komünist, feodal tüm kesimleri yanlarına almayı başarmışlardır. Nihayetinde II. Dünya Savaşı sonrası değişen siyasi dengelerin sağladığı avantajları kullanarak Köy Enstitülerini kapatmayı başarmışlardır.

* Anadoluçuluk akımı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Köksal Alver, "Sosyolojik Açından Anadoluçuluk", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996

Eğitim bilimi açısından, Deweyci eğitim ilkeleri gibi, bireyci eğitim yaklaşımı ile yürütülen Köy Enstitüleri deneyimi de devletçi geleneğin ideolojik çerçevesi ile biçimlendirilmiştir. Tekrar etmekte fayda var, ne liberal yönelimler ne de eğitimde bireyci yaklaşımlar Kemalist ideolojinin çok da uzağındadır. Ancak Kemalist ideolojinin devletçi geleneği, milliyetçi tutumu ve bunun gibi ulus-devletleşme sürecinin kırmızı çizgilerini oluşturan tüm öncelikleri bu türden girişimleri ya ertelemiş ya da yarıda bırakmıştır. Bu nedenle Köy Enstitülerine yöneltilen eleştirilerin büyük bir kısmı Kemalist geleneğin karşıtlarından gelmiştir. Bireyci eğitim ilkelerine değil ama onun Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminde hizmet ettiğini düşündükleri toplumsal kalkınma ve aydınlanma ülküsüne muhalif olmuşlardır.

Söz konusu çevrelerin eleştirileri genel olarak siyasal, toplumsal, ekonomik, eğitimbilimsel ve yönetsel başlıklar altında toplamak mümkündür. Siyasal nedenler; uygulayıcıların ve muhalefetin karşıt siyasi geleneklerden gelmesiyle ilgilidir. Kemalist kadro kitlesel bir eğitimi muhalefet ise sınıfsal bir eğitimi öngörmektedir. 3803 sayılı Köy Enstitüleri Yasası Mecliste kabul edilirken oylamaya katılmayan 151 milletvekilinin (Ekmekçi, 1976: 53) Demokrat Parti kurucuları Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü başta olmak üzere büyük bir kısmı tarım ve ticaret burjuvazisinin sözcüsü olan siyasi geleneğe mensuptur. Toplumsal nedenler; köyde başlatılacak eğitim seferberliği ile köylü halkın bilinçlenmesi ve bu doğrultuda toprak ağası, eşraf, din adamı gibi kesimlerin çıkarlarını sürdüren toplumsal yapının çözüleceği kaygısından ileri gelmektedir. Daha önceden topraklarını toprak ağalarına kaptıran köylünün bilinçlenmenin ışığında mevcut paylaşımına razı gelmeyeceği açıktır. Bu durum toprak reformuna giden bir süreçle ağaların mülk, toprak ve nüfuz kaybına yol açacağı öngörüsü ekonomik nedenleri yaratmaktadır. Bazı eğitimciler açısından yeni öğretim teknikleri ve eğitim ilkelerinin kendi yaklaşımlarının yerini alması eğitim bilimi ve yönetimi açısından eleştirel yaklaşımlarına yol açmıştır. Köy Enstitülerinin getirmiş olduğu katılımcı eğitim katılımcı-yönetim anlayışı bürokrat çevrelerin masa başından kalkmasını sahaya inmesini gerektirdiğinden yerleşik düzen açısından sıkıntı yaratmış, yeni tempoya ayak uyduramayan ya da uydurmak istemeyen memur çevresi de Köy Enstitülerinin yönetsel anlayışının karşısında yer almışlardır. Eleştiriler, genel çerçevesi itibarıyla liberal-muhafazakar çevrelerin öncelik verdiği kırsal aristokrasinin çıkarları ile paralellik göstermektedir. Köy Enstitüsü deneyimi geniş köylü kitlelerini kapsamak yerine toprak sahipleri ve onların mirasçılarını kapsayan dar bir çevreyle sınırlı kalsaydı bu enstitüler ile liberal-muhafazakar geleneğin arzuladığı eğitim modeli arasında bir paralellik kurmak mümkün olabilirdi.

SONUÇ

Eğitim felsefesi açısından Kemalist eğitim sistemi eklektik bir yapıya sahiptir. İçinde idealist felsefe, pragmatist felsefe, natüralizm ve realizmin farklı boyutlarıyla yer tutuyor oluşu, sistemin eğitim felsefesi açısından tanımlanmasını

güçleştirmektedir. Yine de iskelet yapıyı oluşturan eğitim felsefesinin *Koservatizm*'e daha yakın durduğunu söylemek yanlış olmaz. Konservatif eğitim anlayışında “müfredatla toplumsal üyeliğe, ulus-devlete saygı göstermek gerektiği seçilmiş önemli edebiyat eserleri aracılığıyla öğretilir. Bu konular içinde tarih de kültürün ve kültürel mirasın evrimsel olduğunu kavratır önemli bir bilgi alanıdır... tanımlanan kültürel değerlerle davranış veya karakter biçimlendirilerek geleneksel normlara veya ulusal karaktere uyum sağlaması amaçlanır” (Guttek, 2001: 227). Pedagojik eğilim açısından bakıldığında *daimici/esasici* yaklaşımın hâkim olduğu görülmektedir. Bu yaklaşım temelinde “eğitim hedefleri; başat kültürel değerleri kişiye kazandırma, değişme ve çatışmayı önleme, topluma uyumu sağlamadır. İçeriğinde; tarih, sosyoloji, dil, biyoloji, fizik, kimya v.b. konular yer alır. Eğitim durumu, ezberleme, tekrarlama, gözleme dayanır. Bu görüşü savunanlar sınav durumunun ezberleme ve tekrarlama ile gerçekleşeceğine inanırlar” (Varış, 1996: 86). Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminden ya da Kemalist eğitim sisteminden bahsederken tek partili dönemi işaret etsek de söz konusu ideolojik çerçevenin 2005 yılına kadar geçerliliğini koruduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Her eğitim sisteminde değişik eğitim felsefelerinin, pedagojik yaklaşımların ve ilkelerin ele alınması ve denenmesi doğal bir durumdur. Türk eğitim sisteminde de karşılaştığımız bu süreç, çağın ve toplumun gereksinimleri doğrultusunda birbirini izleyen evrimsel bir çizgi şeklinde değil iç içe geçmiş deneme-yanılmalar biçiminde cereyan etmiştir. Fakat eğitim sistemi içine şu veya bu şekilde dahil olmuş her deneyim modernleşmeci bir ulus-devlet programının ilkeleri ile çerçevelenmiştir. Bu ilkeler Anayasada da yer alan Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, İnkılapçılık, Devletçilik ve Cumhuriyetçilik'tir

Bu ilkelerden toplumsal alanın düzenlenmesi ve eğitim sürecinin şekillendirilmesinde en etkili olan ilke *Devletçilik* olmuştur denilebilir. Zaten 600 yıllık köklü bir devletçi siyaset geleneğinin üzerine oturan ulus-devletleşme sürecinde temel kaygı *muktedir* bir devlet yaratmaktır. “Kurulması hedeflenen devletin, aynı zamanda vatan ve millet kavramlarıyla özdeşleştirilmesi sayesinde, vatan ve millete atfedilen *kadimlik*, *üstünlük* ve ölüm temelinde *kutsallık* fikrinin devlete de aktarıldığı belirtilmelidir. Vatan ve millet üzerinden yapılan böylesi bir indirgemenin ise söz konusu bütüncül devlet söylemini, *kutsal devlet* anlayışıyla tutarlı bir yapıya kavuşturmaya olanak yarattığı yorumu yapılabilir” (Parlak, 2006: 391). Kutsallık imgesi, din olgusuna yapılan bir göndermeyi de ifade etmektedir. Cumhuriyet devrimleri *Laiklik* ilkesi ile toplumsal yaşamda başlattığı dünyevileştirme münasebetiyle maneviyat dünyasında bir otorite boşluğu sorunu da yaratmış olabilir. Bu durumda kutsal devlet imgesi, bu boşluğu da doldurmaya yönelik olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla eğitim sürecinde çocuklarda *itaat etme*, hizmet *etme*, *layık olma* gibi duyguların işlenmesine idealist bir yaklaşımla devam edilmiş ancak duyguların yönelimi tanrı imgesi yerine devlet imgesine kaydırılmıştır.

Devletçilik ilkesinin önemli başka bir kullanımı kalkınma politikalarıyla alakalıdır. Yerli burjuva sınıfının yaratılmasının hedeflendiği ancak yeterli imkân ve koşulların bulunmadığı noktada ekonomik kalkınma sürecini devlet üstlenmiştir. Devletin görevi, eğitim sürecindeki bireyler açısından rol model oluşturmuştur. Ekonomik faaliyetlerin daha çok devlet eliyle yürütüldüğü ve yürütülmesi gerektiği algısı kişisel girişim düşüncesinin gelişmesi önünde engelleyici bir rol oynamıştır. Öte yandan evin geçimini sağlayan babaya biçilen *aile reisi* rolünün benzeri devlet için de geçerli olmuş, aileye bağlılık daha geniş ölçekte devlete bağlılık olarak gelişmiştir. Aynı şekilde karar alma süreçlerinin işletilmesinde yukarıdan aşağıya doğru işleyen hiyerarşik bir yapının temelleri de sağlamlaştırılmıştır.

Ulus-devlet yaratma ülküsü doğrultusunda etkin olarak kullanılan ilke doğal olarak *milliyetçilik* olmuştur. Ümmet toplumundan millet toplumuna geçişin temel koşulları *ortak dil, ortak kültür, ortak tarih ve ortak vatan* olarak tanımlanmıştır. Eğitim sistemi, bu ortaklıklardan hareketle yaratılan bir milletin yeni yetişen üyelerinde *biz* duygusu ve *türdeşlik* bilinci oluşturma üzerine bina edilmiştir.

Biz duygusu, bir yandan *bireysel çıkar yok milli menfaat* var anlayışına yaptığı vurguyla bireysel gelişimde toplum için çalışma, topluma yararlı bir birey olma, kendi varlığının anlamını, toplumsallığı ile doğru orantılı olarak değerlendirme gibi eğilimleri merkeze almıştır, diğer yandan kendinin karşıtı olarak *öteki* imgesini *tehlike, tehdit, düşman* algısıyla bütünleştirerek *muhafazakar* bir kimliğin oluşmasını pekiştirmiştir. Ders müfredatları destanlar, kahramanlıklar, üstün karakter özellikleri vs. üzerinden ‘biz’i kutsarken, fesatlıklar, yıkıcı faaliyetler ve düşük karakter özellikleri üzerinden ‘öteki’yi değersizleştirmiştir.

Sonuç olarak tüm bu veriler Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin; milliyetçi, itaatkar/makul/tek tip insan yetiştiren, merkezîyetçi, kuramsal, öğretmen merkezli, idealist/realist, konservatif bir yapıda işlediğini göstermektedir. Kemalist söylemin müktedir ulus-devlet kaygısı, toplumsal ve siyasal alanın birçok alanına olduğu gibi eğitim sistemine de baskın olmuş onu yönlendirmiştir. Bu nedendir ki diğer ülkelerden farklı olarak bizim ülkemizde Eğitim Bakanlığı’nın önünde “Millî” sıfatı bulunmaktadır. Mali koşullar nedeniyle yerel unsurların eğitim sürecine müdahil olmuş olması bu sıfatı ve sistemin merkezîyetçi karakterini değiştirebilecek etki gücüne sahip değildir. Diğer taraftan yöntem olarak bireyci eğitim modellerinin denenmesi Cumhuriyet’in uzun vadeli amaçları ile çelişmemektedir. Nitekim kapitalist üretim sistemini dışlamayan bir ekonomi perspektifinin bireyci yaklaşımı ve girişimcilik esasını göz ardı etmesi söz konusu değildir. Kaldı ki, Cumhuriyet Dönemi eğitim politikaları içinde bu deneyimlerin, devletin ideolojik çerçevesini aşmaması noktasında azami özen gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aksu, M. B. (2009). “Mustafa Necati’nin Eğitim Yönetimi Anlayışı”, Mustafa Necati ve Cumhuriyet Eğitim Devrimi, İzmir: Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği Yayınları.
- Altunya, N. (2009). Köy Enstitüsü Uygulamasından Çıkan Sonuçlar, *Mülkiye Dergisi*, 35 (229), 323-338.
- Alver, K. (1996). “Sosyolojik Açından Anadoluçuluk”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Anton, J. (2008). “Dewey’in Türkiye Ziyareti ve Mevcut Arayışlar”, Cumhuriyet Eğitim Reformu ve Dewey (The Republic Educational Reform And Dewey), Yayına Haz: John P. Anton- F. Pınar Canevi, İstanbul: Forum İstanbul Enstitüsü Yayınları, No:6.
- Arayıcı, A. (2004). Enstitüleri Yorumlarken Özden Ayrılmamalı, *Eğitim, Bilim, Toplum Dergisi*, 2(6), 96-104.
- Aysan, M. A. (2006). Atatürk’ün Ekonomi Politikası, 6. Baskı, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları. Haldun Derin, H. (1940). Türkiye’de Devletçilik, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi.
- Başgöz, İ. (1995). Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk, Sorunlar- Çözüm Aramaları- Uygulamalar, İstanbul, T.C. Kültür Bakanlığı yayınları/ 1754, Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Başvuru Kitapları Dizisi/32.
- Celkan, H.Y. (1990). Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi, İstanbul: MEB. Yayınları.
- Çulhaoğlu, M. (2000). “Serbest Fırka: Oksijen Çadırında 5 Ay”, Başka Bir Tarih Başka Bir Türkiye, İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Derin, H. (1940). Türkiye’de Devletçilik, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi.
- Dewey, J. (1939). Türkiye Maarifi Hakkında Rapor, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Düster, I. Tertip, c.IV, s:18
- Ekinci, N. (1997). II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Ekmekçi, M. (1976). Mecliste Köy Enstitüleri Nasıl Açıldı Nasıl Kapandı?, *Yeni Toplum Dergisi*, Kuruluşunun 36. Yılında Köy Enstitüleri Özel Sayısı, 1(5).
- Erichsen, S. (1993). Eğitim Dünyası, *Eğitim-İş*, 3.
- Ergun, D. (2005). Sosyoloji ve Eğitim, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

- Filiz, Ş. (2008). “Atatürk’ün Eğitim Felsefesi”, Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşunun 100. Yılında Eğitim Kurultayı- Cumhuriyetimizin Kuruluş Felsefesinin Öngördüğü Eğitim, İnönü Üniversitesi, Malatya, 2008, 32-41.
- Gedikoğlu, Ş. (1991). Türkiye’de Yaygın Eğitimden Çağdaş Halk Eğitimine, Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Genelkurmay Başkanlığı (1988). Atatürkçülük (Birinci Kitap), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gutok, G. L. (2001). Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar, Ankara: Ütopya Yayınları.
- Heyd, U. (2010). Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Kırby, F. (2001). Türkiye’de Köy Enstitüleri, Ankara: Güldikeni Yayınları.
- Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu ve İzahnamesi (1943). Ankara.
- Maarif İşleri (1939). Amerikan Heyeti Raporundan, İstanbul.
- Maarif Vekilliği (1944). Köy Enstitüleri 2, İstanbul: Maarif Basımevi.
- Okan, O. (2006). Prens Sabahattin’in Ölümü ve 50’li Yıllarda Yeniden Gündeme Gelişi, *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, 3 (12), 163-175.
- Parla, T. (2005). Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parlak, İ. (2006). Kemalist İdeolojide Eğitim- Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Reyhan, C. (2007). Osmanlı’da İki Tarz-ı İdare Merkezizetçilik-Adem-i Merkezizetçilik, Ankara: İmge Kitabevi.
- Sabahattin, P. (2007). “Teşebbüs-i Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir İzah”, Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne-Bütün Eserleri, Haz: Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sabahattin, P. (2007). “Yedinci Mektup Meslek-i İçtimâimiz Nasıl Tatbik Edilebilir?”, Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne-Bütün Eserleri, Haz: Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanör, B. (2008). Anayasal Gelişme Tezleri, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanrıöver, H. S. (2000). Dağ Yolu I, (Haz:Fethi Tevetoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tunaya, Z. T. (1995). Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952), İstanbul: Arba Yayınları.

- Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı (1938). Köy Mektepleri Müfredat Programı, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Türkoğlu, P. (1997). Tonguç ve Enstitüleri, İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
- Vahapoğlu, M. H. (2005). Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları, Ankara: MEB Yayınları.
- Varış, F. (1996). Eğitimde Program Geliştirme-Teori ve Teknikler, 6. Baskı, Ankara: Alkım Yayınları.
- Yayla, Y. (1982). Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaif, İstanbul: Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Yetkin, Ç. (1983). Tek Parti Yönetimi (1930-1945), 1. Baskı, Ankara: Altın Kitaplar Yayınevi.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / *Received*: 29.04.2016 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 07.10.2016

Otel İşletmelerinde Mobbing ve İş Tatmini İlişkisi

Gül GÜN*

Öz

Mobbing, psikolojik yönden istenmeyen tavır ve davranışlarla iş görenin rahatsız edilmesidir. İşyerinde bir kişinin sürekli ve sistematik olarak (en az altı ay boyunca) bir ya da birden fazla çalışan tarafından saldırgan davranışlara hedef haline getirilmesiyle mobbing meydana gelmektedir. Mobbing süreci çoğu kez işyeri içerisinde meslektaş ya da amirler ile yaşanan bir zıtlama sonrasında başlamakta ve güç gösterisine dönüşmektedir. Örgütlerde mobbing sonucunda iş tatminsizliği, işgören devir hızının artması, hatta hizmet kalitesinin düşmesi gibi olumsuz sonuçları da beraberinde getirmektedir. Bu çalışma, otel işletmelerinde mobbing ve iş tatmini ilişkisini incelemektedir. Araştırma verileri Bitlis'te yer alan 3 ve 4 yıldızlı şehir otellerinin 99 çalışanından 15-20 Mart 2016 tarihleri arasında anket tekniğiyle toplanmıştır. Araştırma sonucunda Mobbing ve İş tatmini arasında negatif bir ilişki saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Mobbing, İş Tatmini, Otel İşletmeleri*

Mobbing and Job Satisfaction Relationship in Hotel Organizations

Abstract

Mobbing, is the disturbance of an employee by the undesirable psychological attitudes and behaviors. Mobbing occurs by becoming a target of continuous and systematic (for at least six months) aggressive behaviors by multiple employees in the workplace. Mobbing at workplace mostly starts after a conflict among the colleagues or chiefs and then this turns into a power play. The act of mobbing in organizations brings about some negative results such as job dissatisfaction, the decrease of the employee turnover rate and moreover, the impairment of the service quality. This study examines the relationship between mobbing and job satisfaction in the hotel management. The research data were collected through a job satisfaction survey made with 99 employees from 3 and 4 star hotels located in Bitlis city centre between 15 and 20 March in 2016. The research revealed out a negative relationship between mobbing and job satisfaction.

Key Words: *Mobbing, Job Satisfaction, Hotel Management*

* Yrd.Doç.Dr., Bitlis Eren Üniversitesi İİFB Öğretim Üyesi, ggun@beu.edu.tr

GİRİŞ

Çalışma hayatı, bireyin zamanının önemli bir kısmını kapsamaktadır. Dolayısıyla işyerleri, bireyler için yalnızca ekonomik değil psikolojik olarak da önem arz eden bir nitelik kazanmıştır. Özellikle çalışanlar arası ilişkiler ile çalışan/müşteri ilişkilerinin daha sık ve yoğun yaşandığı hizmet işletmelerinde işyerlerinin psikolojik önemi daha da artmıştır. Bu artışa paralel olarak, iş tatmini, iş motivasyonu gibi çalışanın psikolojik iyilik durumunda etkili olan faktörlere daha fazla odaklanılmaya başlanmıştır. Çalışma hayatı içerisinde belirli kişilerin iş tatminini, iş performansını, iş motivasyonunu azaltıp, engellenme ve zorlanma hislerini arttırarak, onları işyerinden soğutmak, uzaklaştırmak gibi amaçlarla gerçekleştirilen mobbing davranışları, bu davranışlara maruz kalan mağdurları psikolojik olarak yaralamaktadır. Bu nedenlerle, mobbing olgusu hem akademi hem de iş dünyası tarafından üzerinde önemle durulan bir örgütsel sorun olarak görülmektedir.

İş tatmini ise, genel olarak kişinin işine karşı oluşturduğu olumlu tutumlardır. Bireyin işini sevmesi ya da basit anlamda kendini işinde mutlu hissetmesi bir bakıma iş tatmini kavramının içindedir. İşgörenin işinden tatmin olması hem kendisi hem de örgütü açısından büyük önem taşır. İşinden tatmin olamayan bir işgörenin ruhsal sağlığı etkilenmekte ve böylece fiziksel rahatsızlıklarda görülebilmektedir. Çalışan bireylerin örgütte etkili olabilmeleri için sağlıklı olmaları gerekir. Örgütlerde yöneticiler ile çalışanlar, çalışanlar ile çalışanlar arasında yaşanan olumsuzluklar; iş ve görev tanımındaki yetersizlikler; çalışanların karar verme süreçlerine katılmaması gibi sorunlar çalışanları kısa ve uzun dönemde etkileyerek, işten duyulan tatmini azaltmakta; örgütsel faaliyetlerde verimliliği ve performansı düşürmektedir (Tutar, 2004). Bu bağlamda; çalışmamızın ana hipotezi; “Mobbing uygulamalarına maruz kalma düzeyi ile iş tatmin düzeyi arasında ilişki vardır” şeklindedir.

KURAMSAL ÇERÇEVE

1. MOBBİNGKAVRAMI

İsim olarak mob kelimesi insan kalabalığı, izdiham demektir. Latince kararsız kalabalık anlamındaki “mobile vulgus” kelimelerinden türemiştir. Fiil olan “mob” kelimesi ise kitle halinde saldırmak birinin başına yığılıp toplanmak anlamına gelmektedir (Bilgel vd, 2011:76). Leyman’ın tanımlamasıyla mobbing bir psiko-terördür ve nedeni düşünce ve inanç ayrılığında tutunda, kıskançlık ve cinsiyet ayrımına kadar her tür faktör olabilir (Tutar,2004:5). Mobbing duygusal bir saldırdır. Kişinin saygısız ve zararlı bir davranışın hedefi olmasıyla başlar. Bir kişinin diğer insanları kendi rızaları ile veya rızaları dışında başka bir kişiye karşı etrafında toplaması ve sürekli kötü niyetli hareketlerde bulunma, ima, alay ve karşısındakinin toplumsal itibarını düşürme gibi yollarla, saldırgan bir ortam yaratarak onu işten çıkarmaya zorlamasıdır (Davenport vd., 2003:15).

Moayed ve arkadaşları (2006); “Bir veya daha fazla kişinin, iş yerinden kaynaklanan çatışmaları normal yollardan çözemediklerinde, bir veya daha fazla kişiye karşı uzun süreli (Cornoiua ve Gyorgya, 2013:708) ve tekrarlayan düşmanlık tavırlar göstermesi ve kurbanların performans ve sağlıklarının olumsuz olarak etkilenmesi” şeklinde mobbing olgusunu açıklamışlardır (Poussard-Minibaş ve Çamuroğlu-İdiğ, 2009:5).

İşyerinde mobbing süreci çoğu kez işyeri içerisinde meslektaş ya da amirler ile yaşanan bir zıtlık sonrasında başlamakta ve güç gösterisine dönüşmektedir. Bu süreç anlık bir durum olmayıp uzun süre devam edecek bir olguya işaret eder. Örgütlerde meydana gelen bu sistemli saldırganlığın nihai amacı mağdurun damgalanması, etkisizleştirilerek yıldıştırılması ve iş göremez hale getirilmesidir (Deniz, 2012:23). Örgütsel mobbing sonucunda mağdur, önce kendisine ve daha sonra çevresine karşı yabancılaşmaya başlar. Süreç işe karşı kayıtsızlık, bıkkınlık, yılgınlık, performans düşüklüğü ile başlar ve istifayla sonuçlanır (Tınaz,2011:8).

2. MOBBİNG TÜRLERİ

Mobbing örgütsel yapıda dikey ve yatay olarak uygulanır. Dikey veya hiyerarşik mobbing’ te üstler astlarına veya astlar üstlerine mobbing uygular. Yatay veya fonksiyonel mobbing’te ise, birbirleriyle kurmay-fonksiyonel ilişki içinde olan eşitler birbirine mobbing uygular. Bu mobbing türünde genellikle birkaç kişi bir araya gelerek bir kişiye mobbing uygularlar (Tutar, 2004:91).

2.1. Hiyerarşik (Dikey) Mobbing

Yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik biçimde örgütlenen ve emir verme-itaat bekleme anlayışı ile yönetilen kurumlarda çalışanlar; itaatin yerine inisiyatifi, kurala uyma yerine kurala bağlanmayı, sadece karara katılmayı değil, işin süreçlerine de katılmayı beklerler. İşgörenler, akıl güçlerinin ve fiziksel güçlerinin yanında, gönül güçlerinin de iş ortamına katılımını arzu ederler (Tutar, 2004:91). En çok karşılaşılan mobbing biçimidir. Özellikle otokratik yönetim tarzının benimsendiği örgütlerde rastlanmaktadır. Yöneticilerin mobbing uygulamalarının nedenleri; kişisel çatışmalar, subjektif önyargılar, başarılı astlarının ileride kendilerine rakip olabileceği düşüncesi veya başarısız olan ekip elemanlarının tasfiye edilmesi olabilmektedir. Örgütün yapısıyla psikolojik şiddetin yönü ilişkilendirildiğinde; hiyerarşik yapılarda disiplin ve güç kullanımının yaygın olması nedeniyle genellikle dikey mobbing görüldüğü ifade edilmektedir (İnal - Zorel, 2009:45). Dikey mobbing, çeşitli nedenlerden ötürü bir amir tarafından doğrudan doğruya kurbanı yönelik, son derece saldırgan ve cezalandırıcı davranışların uygulanmasıdır. Bir amirin veya bir yöneticinin, mesleki rolünün getirdiği konumdan yararlanarak gücünü aşırı kullanmasıyla ilişkilendirilebilecek davranışlarla astlarına doğru uyguladığı bir mobbing olgusu söz konusudur (Tınaz, 2011:124).

Aşağıdan yukarıya yöneltmiş psikolojik şiddette, çalışanların kendi aralarında birlik olarak, amirlerine mobbing uygulamaları, ender de olsa mümkün olabilmektedir (Tutar, 2004:91). İstisna olarak nitelendirilebilecek kadar az rastlanan bu şiddet biçimi aslında bir otoriteyi tanımama durumunu ifade etmektedir. Yöneticiyi dışlamak ve sabote etmek amacıyla; verdiği görevlerin yerine getirilmemesi veya uzun sürede gerçekleştirilmesi, aldığı kararların sorgulanması, sürekli bir hatasının aranması ve bir hata yaptığında üzerine gidilmesi gibi davranışları içermektedir. Astların mobbing uygulamalarının nedenleri ise; eski yöneticiye karşı duyulan aşırı bağlılık ve sevgi, kişisel çatışmalar, yöneticinin bu makamı hak etmediği düşüncesi veya yöneticiyi sabote ederek yerini alma isteği olabilmektedir (İnal -Zorel, 2009:45).

2.2. Yatay (Fonksiyonel) Mobbing

Örgütlerde üst kademelerden alt kademelere veya alt kademelerden üst kademelere doğru yapılan psikolojik şiddete, dikey veya hiyerarşik şiddet denirken, eşit statüde bulunanlar arasında söz konusu olan psikolojik şiddete, yatay mobbing denmektedir. Yatay mobbing aralarında fonksiyonel ilişkilerin bulunduğu kişiler arasında söz konusu olan şiddet türüdür. Yatay mobbing; kıskançlık, yarışma, çekemezlik gibi nedenlerden kaynaklanır. Örgüt yönetiminin yatay şiddete taraf olması, mobbingi örgüt politikası haline getirir. Bu durumda mağdur sadece eşit statüdekilerle değil aynı zamanda yönetim erkiylede mücadele etmek zorunda kalır. Bu durum mağdurun örgütsel izolasyonunu hızlandıran onu örgütsel kurallara karşı anomiyeye uğramasına ve örgütsel süreçlere karşı yabancılaşmasına neden olur (Tutar, 2004:93).

3. MOBBİNG'İN NEDENLERİ

Leymann (1996), mobbing eylemlerine neden olan durumları, örgütün liderlik sorunları ve çalışma ortamından kaynaklanan sorunlar olarak değerlendirmektedir. Bu konuda yapılan araştırmaların önemli bir bölümü mobbingin önemli nedenlerinden biri olarak örgütsel işleyiş ve örgütsel faktörler üzerinde durmuşlardır (Bilgel vd., 2013:86). Bazı araştırmalarda ise, mobbingin; zayıf bir yönetim ve liderlik anlayışının varlığı, lider davranışlarındaki eksiklik, işyerindeki düşük ahlaki standartlar, iş ve terfi konusundaki rekabet, çözülemeyen çatışmaların varlığı, örgütsel iklim, işle ilgili belirsizlikler, işteki pozisyon ve statü endişesi, fazlasıyla hiyerarşik yapı, yetersiz iletişim, ekip çalışmasının yetersiz olması ya da olmaması, kıskançlık duyguları ve yöneticinin takdir ve onayını alma arzusuyla ilişkili olduğu üzerinde durulmuştur (Bilgel vd., 2013:86; Davenport vd., 2003:65; Eşitti ve Akyüz, 2015:4) Organizasyonel kültürün sert ve otokratik olması kurum içerisinde yıldırma olgusunun yer almasına olanak sağlamaktadır. Benzer biçimde liderlikte otokratik stil, kurum içinde saldırganlığın görülmesiyle ilişkilidir. Bu tarz yönetim biçimlerinde liderler organizasyonlar içerisinde tiranlık kurarak, kurumda benzer biçimde küçük zorbalıklar yaratırlar ve örgüt iklimini yıkıcı biçimde şekillendirirler (Deniz,

2012: 43). Liderin mükemmeliyetçi olması ise çalışanlarını gereğinden fazla zorlamasına neden olur. Genellikle bu yapıdaki liderler çalışanlarından iş performansı, iş disiplini, giyim kuşam ve manevi değerler açısından yüksek standartlarda beklenti içerisinde olurlar. Bu durum çalışanlar için stres faktörü olurken sergiledikleri performanstan sonra liderlerinden olumlu geri bildirim almaları de pek kolay olmaz (Deniz, 2012: 43).

4. MOBBING SONUÇLARI

Mobbing uygulanması suç unsuru taşıyan, son derece tehlikeli ve zarar verici bir olgudur. Amaçlanan hedef, kurban olarak seçilmiş bireyin, uygulanan psikolojik taciz ve psikolojik terörle yıldırmayı, bezdirilmesidir. Sonuçta bu süreçten en fazla zarar gören, psikolojik taciz mağduru birey ve çalıştığı kurumdur. Sürecin sonuçları, her iki unsur açısından ele alınıp açıklanmaktadır.

4.1. Mobbinge Maruz Kalan Bireye İlişkin Sonuçlar

Mobbingin kurban üzerinde yaptığı zararları, öncelikle ekonomik ve sosyal olmak üzere iki grupta ele almak gerekir. Konuya ekonomik açıdan yaklaşıldığında, gitgide yitirmekte olan önce ruhsal ardından fiziksel sağlığın geri getirilmesi amacıyla doktorlara, ilaçlara, belki de tedavi amacıyla hastanelere ödenen paralar düşünülmelidir. Bireyin işten ayrılmak zorunda kalması veya işten çıkarılması sonucunda ise düzenli bir kazancın yok olması söz konusudur. Olgunun getirdiği sosyal sonuçlar incelendiğinde ise, bireyin sosyal imajı zedelenmiştir. İşyerinde dışlanmış ve mesleki kimliğini yitirmiş birey, artık sosyal çevre ve aile çevresindeki yerini de yitirmektedirler (Tınaz, 2011:158).

4.2. Mobbingin Uygulandığı Örgütlere İlişkin Sonuçlar

İşletmeler, mobbing sonucunda kilit insanları yitirirler, işgücü devir oranı aniden artar, nifak oluşur ve çalışanların moralleri bozular. Örgüt içinde yaşanan problemler sonucunda yönetim, durumu değerlendirmek için dışarıdan yardım istemek durumunda kalabilir. Ancak yönetim, bu girişimin ek maliyet getireceğini düşündüğü takdirde, büyük bir hataya düşer ve mobbingin sürmesine göz yumabilir. Mobbingin işletmelere verimlilik ve çalışanların morali açısından çok olumsuz etkileri olabilir. Süreç içerisinde zarar gören çalışanların, işletmelere maddi yük getirmeleri kaçınılmazdır. Yaşanan taciz ve terör nedeniyle çalışanların dikkati, kuruluşun amaçlarından ve kendi görevlerinin taşıdığı önemden uzaklaşır. Yaşamda kalma mücadelesini sürdürmek için o anda uygun buldukları çeşitli yolları denerler. Bunun sonucunda ekip çalışması zorlaşır; çalışanlar arasındaki uyum bozular; bir güvensizlik ortamı yaratılır. Yalnız mobbinge maruz kalan çalışanlar değil, süre içerisindeki olaylara tanık olan çalışanlar da; bir gün kendilerinin de mobbinge maruz kalacaklarını düşünerek örgüte olan güvenlerini yitirirler. Deneyimli çalışanların işten ayrılmaları nedeniyle yeni işe alma ve eğitim masrafları artar (Tınaz,2011:161).

5. İŞ TATMİNİ KAVRAMI

İş tatmini denince, işten elde edilen maddi çıkarlar ile işçinin beraberce çalışmaktan zevk aldığı iş arkadaşları ve eser meydana getirmenin sağladığı bir mutluluk akla gelir (Bingöl,1990: 200; Şimşek vd., 2001:136). Bir başka tanımlamaya göre; kişinin işinden ya da işle ilgili tecrübelerini değerlendirmelerinden kaynaklanan olumlu duygusal durum ya da memnuniyet olarak ifade edilmektedir (Luthans, 1995: 129). İş tatmini genel olarak kişinin işine karşı gösterdiği tutumdur. Bu tutumlar genel olarak, karışık duyguların toplamıdır. İnançlar ya da bilgi, duygular, algılar, duyarlılık ya da işe karşı yapılan değerlendirmeler ve davranışsal eğilimlerdir (Organ ve Hamner, 1982-287: Newstorm ve Davis, 1990:195). Gerek bu tanımlar ve gerekse benzer daha birçok tanımda iş tatmini, işgörenin işine ve iş ortamına karşı sahip olduğu tutum, duygu, davranış, memnuniyet, hoşlanma ve zevk alma gibi soyut kavramlar kullanılarak açıklanmaktadır.

6. İŞ YERİNDE MOBBİNG VE İŞ TATMİNİ İLİŞKİSİ

İşyerinde şiddet, bireysel polemikler ya da kişiselleştirilmiş problemler olarak görüldüğünden, çoğu kez dışarıdan herhangi bir müdahale görmeyerek sinsi bir süreç içinde hızla ilerlemektedir. Zaman zaman da örgüt kültürünün bir parçası olarak algılanabilmekte, hiyerarşik yapı içinde, otokratik bir yönetim tarzının gereği olarak değerlendirilebilmektedir (Aytaç vd., 2011:28).

Örgütlerde yöneticiler ile çalışanlar, çalışanlar ile çalışanlar arasında yaşanan olumsuzluklar; iş ve görev tanımındaki yetersizlikler; çalışanların karar verme süreçlerine katılmaması gibi sorunlar çalışanları kısa ve uzun dönemde etkileyerek, işten duyulan tatmini azaltmakta; örgütsel faaliyetlerde verimliliği ve performansı düşürmektedir (Tutar, 2004). Son yıllarda çalışma yaşamında olumsuz bir atmosferin oluşmasındaki en önemli risk faktörlerinden biri olarak mobbing, bireylerin mesleki bütünlük ve benlik duygusunu zedelemekte; kişinin kendine yönelik kuşkusunu artırıp, paranoyaya ve kafa karışıklığına neden olmaktadır. Böylece kurban olarak seçilen birey kendine güven duygusunu yitirmekte, huzursuzluk, korku, utanç, öfke ve endişe duygularını yaşayabilmektedir. Mobbing, ağlama, uyku bozuklukları, depresyon, yüksek tansiyon, panik atak, kalp krizine kadar giden sağlık sorunları ve travma sonrası stres bozukluğu yaratabilmektedir. Araştırmaların gösterdiği sonuçlar, mobbing davranışına maruz kalan kişilerin sağlık ve refahı üzerinde ciddi ve zararlı etkileri olabileceği yönündedir (Yıldız,2016:165; Özmete ve Laleoğlu,2013: 24)

Literatür incelemesi kısmında mobbing ve iş tatmini ilişkisi konusunda yurt içinde ve yurt dışında yapılan bazı çalışmalarla ilgili bulgu ve sonuçlara değinilmiştir:

Emine Özmete ve Ayşegül Laleoğlu (2013) tarafından insani hizmet örgütlerinde sosyal çalışmacıların karşılaştıkları mobbing davranışları ile iş

tatmini ve sağlık sorunları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi çalışmasında mobbing davranışlarına maruz kalanların hem iş arkadaşları ile ilişkiler ve işin niteliği, hem de yöneticiler ile ilişkiler açısından iş yaşamından duydukları tatminin azaldığı; depresyon nöbetleri, psikolojik/duygusal sorunlar ile fiziksel sağlık sorunları yaşama sıklıklarının da arttığı belirlenmiştir.

Cengiz vd. (2012) tarafından Futbol kulüplerinde yıldırma algısı ile iş doyum düzeyleri arasındaki ilişki, adlı makalelerinde iş doyumunun içsel ve dışsal alt boyutlarının toplam puanlarının ortalaması incelendiğinde iş tatmininin yıldırma maruz kalanlarda daha düşük olduğu görülmektedir.

Senem Nart'ın (2014) Güney Marmara Bölgesinde, dört kamu hastanesinde farklı görevlerde (doktor, hemşire, hasta bakıcı vb.) çalışan toplam 213 sağlık çalışanı üzerinde iş ortamında Şiddet, Tükenmişlik ve İş tatmini İlişkileri: Sağlık çalışanları üzerine bir araştırma adlı uygulamalı çalışmasında iş yerinde yaşanan herhangi bir şiddet olayının, iş tatmini üzerinde olumsuz etki ettiği tespit edilmiştir.

Osman Çalışkan ve Mustafa Tepeci (2008) tarafından Antalya, Kapadokya ve Bodrum bölgelerinde faaliyet gösteren 3, 4 ve 5 yıldızlı 12 otel işletmesinde çalışan toplam 328 iş görenden toplanan verilerle gerçekleştirilen Otel İşletmelerinde Ortaya Çıkan Yıldırma Davranışlarının İş Tatmini ve İşte Kalma Niyetlerine Etkileri adlı makalesinde Mobbing davranışlarının, çalışan personelin iş tatminine ve işte kalma niyetine olumsuz etki ettiği tespit edilmiştir.

Fatih Karcıoğlu ve Sevil Akbaş (2010) İşyerinde Mobbing ve İş Tatmini İlişkisi adlı çalışmasında; Erzurum ili içerisindeki hastanelerden, iki üniversite, bir kamu ve bir özel hastane olmak üzere dört hastanede görev yapan 395 sağlık çalışanından toplanan verilerden mobbing ve iş tatmini arasında negatif yönde bir ilişkinin varlığı ve mobbinge maruz kalanların psikolojik sağlıklarının etkilenerek bu durumun iş tatminlerini azalttığı bulguları elde edilmiştir.

Orhan Çınar ve Adem Dursun (2012) tarafından Mobbing, Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini İlişkisi: Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesinde Yapılan Bir Alan Araştırmasının bulgularına göre; mobbing ile örgütsel bağlılık ve mobbing ile iş tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki, örgütsel bağlılık ile iş tatmini arasında ise pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Miranda Kitterlin, Mary Tanke & David P. Stevens'in (2016) Yiyecek-İçecek İşletmelerinde Mobbing adlı çalışmalarında işgörenleri iş ortamında etkileyen yıldırma faktörleri olarak cinsel taciz, negatif içerikli iletişim, sosyal ilişkilere saldırı olarak belirlemişlerdir. Yiyecek-İçecek işletmeleri ve diğer turizm işletmelerini karşılaştıran çalışmanın sonucunda yiyecek- içecek işletmelerinde çalışanların diğer turizm işletmelerinde çalışanlara oranla daha fazla mobbinge uğradıkları saptanmıştır.

Jose M. Leon-Perez, Francisco J. Medina, Alicia Arenas Lourdes Munduate'nin (2015) yaptığı Kişiler arası Çatışma ve Mobbing ilişkisi adlı makalesinde, Mobbingin uzun süren çatışmalardan ortaya çıktığı, çatışma çözüm teknikleri ile işyerindeki mobbingin engellenebileceği, mobbingin çatışma çözüm yöntemlerinden problem çözme ve güç kullanma ile negatif yönlü ilişkili olduğu; kaçınma ve geri çekilme ile de pozitif yönlü ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifade ile psikolojik şiddetin meydana geldiği durumlarda çatışma çözüm yöntemlerinden kaçınma ve geri çekilme dışında kalanlar uygulandığı takdirde psikolojik şiddetin azalacağı çalışma sonucundan çıkarılmıştır. Bütün bu bilgilerden mobbing ile iş tatmini arasında negatif yönlü bir ilişkinin var olduğu kuramsal olarak belirlenmiş olmaktadır.

7. METODOLOJİ

7.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Bu çalışma, son yıllarda Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da ele alınan ve ülkemizde de gittikçe artan bir öneme sahip olan mobbing kavramının çalışma hayatındaki önemini ve iş tatmini ile ilişkisini ortaya koymak için yapılmıştır. İşletmeler açısından toplumsal ve ruhsal bir varlık olan çalışanın psikolojik sağlığı, üretim veya hizmetin kalitesini etkilemesi yönünden önemli bir unsurdur. Bu çalışma, psikolojik olarak yıpranan çalışanın işinden duyacağı tatminin azalmasını incelemesi açısından önemlidir. Araştırmanın amacı, otel işletmeleri çalışanlarının iş tatmini algıları ile mobbing algılarını bazı değişkenlere göre incelemek ve aralarındaki ilişki düzeyini belirlemektir. Bu amaçla, iş tatmini ve mobbing konularında ilgili literatür taranmış, daha sonra da iş tatmini ve mobbing arasındaki ilişkinin nasıl olduğunu anlamak amacıyla Bitlis ilinde bulunan otel çalışanları ile anket uygulama çalışması yapılmıştır.

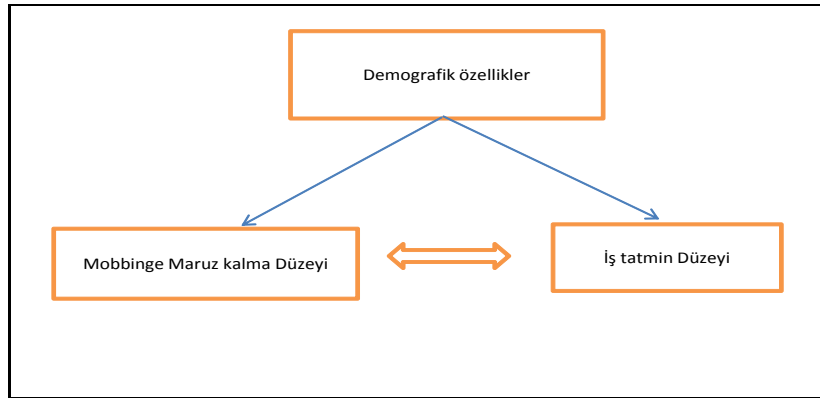
7.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma betimsel bir araştırmadır, bir durum tespittir. Bu bölümde, araştırmanın evren ve örnekleme, veri toplama aracının geliştirilmesi, anketin uygulanması ve verilerin toplanması, veri toplamada kullanılan istatistiksel yöntem ve analizler üzerinde durulmuştur. Araştırma evreni, Bitlis ilindeki 3 ve 4 yıldızlı otel çalışanlarıdır. Araştırma verileri Bitlis'te yer alan 3 ve 4 yıldızlı şehir otellerinin 99 çalışanından 15 -20 Mart 2016 tarihleri arasında anket tekniğiyle toplanmıştır. Anketin birinci bölümünde iş tatminine ilişkin ölçek Minnesota iş doyum ölçeği, Weiss ve arkadaşları (1967) tarafından iş doyumunu ölçmek amacıyla geliştirilen ve ilk kez F. Aslı Baycan (1985) tarafından Türkçe'ye çevrilen 20 sorudan oluşan ölçektir. Her ifadenin karşısında sırasıyla "hiç memnun değilim"(1), "memnun değilim"(2), "fikrim yok"(3), "memnunum"(4) ve "çok memnunum"(5) şeklinde beşli bir likert ölçeği bulunmaktadır. Yurt içinde yapılan araştırmada iç tutarlılık Cronbach Alfa katsayısının 90, yurt dışında yapılan araştırmada ise, iç tutarlılık Cronbach alfa katsayısının 82 ile 92 arasında

değiştirdiği bulunmuştur (Tambağ vd, 2015:144). Bu çalışmada ise Cronbach alfa katsayısı $\alpha=0.87$ olarak bulunmuştur.

Araştırmanın ikinci bölümünde Mobbing ölçeği için Gönül Dangaç'ın "Örgütlerde Psikolojik Yıldıma (Mobbing) ve Bir Araştırma" adlı yüksek lisans tez çalışmasından yararlanılmıştır. Her ifadenin karşısında sırasıyla "Asla"(1),"Ara sıra"(2), "Ayda bir"(3), "Haftada bir"(4) ve "Her gün "(5) şeklinde beşli bir likert ölçeği bulunmaktadır. Anket çalışmamızda mobbing ölçeği için faktör analizine gerek duyulmuş, bu bağlamda öncesinde KMO ve Bartlett's testi ölçülmüş, ardından faktör analizine geçilmiştir. Bu veriler ışığında; KMO katsayısı, veri matrisinin faktör analizi için uygun olup olmadığını, veri yapısının faktör çıkarma için uygunluğu hakkında bilgi verir. Faktörleştirilebilirlik (factorability) için KMO'nun. 50'dan yüksek çıkması beklenir (Kalaycı, 2010:322). KMO test değeri 0,65 olarak ölçülmüştür. KMO değeri de mobbing algısı ölçeğinin faktör analizine uygunluğunun iyi düzeyde olduğunu göstermektedir. Ayrıca Bartlett testi sonuçlarının Ki-kare testindeki gibi anlamlılık değerine bakılırsa $P:0,00<0,05$ kıyaslamasından verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiği söylenebilir. Faktör yükleri incelendiğinde alınan örneklem büyüklüğüne göre maddelerin faktör yük değerinin minimum 0,30 olması gerekmektedir. Bu yük değerinin altında herhangi bir maddemiz olmadığı için eklenmesi veya çıkarılması gereken bir madde/soru bulunmamaktadır. Çalışanlara yönelik mobbing ile ilgili ölçeğin güvenilirlik katsayısı (Cronbach α)= 0.76'dır. Güvenirliliği belirten Cronbach alfa katsayısı değerlendirilmesinde, 0 ile 1 arasında değerler alır. Alfa katsayısına bağlı olarak, $0,80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Özdamar, 2004: 56).

7.3.Araştırma Modeli ve Hipotezleri:

Şekil 1:Araştırma Modeli

Araştırma modelinden yola çıkılarak oluşturulan hipotezler ise aşağıdaki gibidir.

H1: Otel çalışanlarının demografik özellikleri ile mobbinge maruz kalma düzeyleri arasında farklılık vardır.

H2: Otel çalışanlarının demografik özellikleri ile iş tatmin düzeyleri arasında farklılık vardır.

H3: Otel çalışanlarının mobbinge maruz kalma düzeyleri ile iş tatmin düzeyleri arasında ilişki vardır.

7.4. Araştırma Bulguları ve Bulguların Değerlendirilmesi

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Cinsiyet			Yaş		
Kadın	28	28,3	25-30	59	59,6
Erkek	71	71,7	31-35	25	25,3
			36-45	2	2,0
Toplam	99	100,0	45 ve üzeri	13	13,1
Öğrenim			Tur öğrenim		
İlköğretim	27	27,3	Almadım	50	50,5
Lise	45	45,5	Kurs	28	28,3
Önlisans	21	21,2	Lise eğitimi	15	15,2
Lisans	6	6,1	Lisans Eğitim	6	6,1
			Toplam	99	100,0
Toplam	99	100,0			
Otelde çalışılan departman			Otel basamak		
Önbüro	25	25,2	Üst Yönetici	5	5,1
Mutfak	19	19,9			
Kat hizmetleri	21	21,1	Orta Yönetici	28	37,4
Mu-Satınalma	13	13,1			
Rest-bar	20	20,2	Alt Yönetici	66	57,6
			Toplam	99	100,0
Toplam	99	100,0			

Talo 1 incelendiğinde, ankete katılan çalışanların %28,3'ü Kadın %71,7'si Erkektir. Bu dağılıma baktığımızda Doğu Anadolu Bölgesi'nde çalışanların çoğunluğunun erkek olduğu görülmektedir. Bu bulguya bakılarak; turizm sektörü diğer sektörlerden farklı olarak mevsimlik olma, düzensiz çalışma saatleri, eş zamanlı üretim, kalifiye olmayan personel çalıştırma ihtiyacı, düşük ücretler (Amoah ve Baum: 1997: 5) sosyal statüsü düşük olan pozisyonlar (Hjalager ve Andersen: 2001: 115) gibi özellikleri nedeniyle bayan çalışanların sektörde daha az yer aldığı söylenebilir. Çalışanların %85'i 25-30 ve 30-45 yaş aralıklarında olduğu görülmektedir. Bu bulguya bakılarak; turizm sektörü genel olarak sezonluk personel çalıştırdığı için çalışanlarını özellikle genç ve dinamik personelden seçmeleri bu durumu doğrular niteliktedir. Çalışanlar eğitim durumuna göre incelendiğinde ise lise eğitimi alanların %45,5 ile en fazla olduğu, ilköğretim mezunlarının %27,3 ile 2. sırada oldukları, üniversite eğitimi almış olanların oranlarının ise düşük oldukları gözlenmiştir. Bu bulguya dayanarak; Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki otellerimizde çalışanların eğitim düzeylerinin düşük

olduğu görülmektedir. Bunda genel olarak bu bölgelerde turizm alanında üniversite düzeyinde eğitim veren kurumların az olması ve eğitilmiş personelin daha çok kıyı otellerde çalışmayı tercih ettikleri söylenebilir. Ayrıca; Ağraş (2013) tarafından yapılan bir araştırmada Akdeniz ve Ege Bölgesi'nde otel çalışanlarının eğitim düzeylerinin yüksek olduğu yapılan çalışmada gözlemlenmiştir. Çalışanların turizm alanında almış oldukları eğitim durumları incelendiğinde; araştırmamızda; turizm eğitimi almamış olanların %50,5 ile en fazla olduğu, turizmde lise seviyesinde mesleki eğitim alanların % 15,2 olduğu görülmektedir. Organizasyonda çalışanların yönetsel pozisyonuna göre katılımcılar incelendiğinde alt yöneticilerin %57,6 ile en fazla olduğu görülmüştür.

7.5. Demografik Özelliklerin Mobbing ve İş Tatmini Açısından Ortalamalarının Karşılaştırılması

Tablo 2: Demografik Özelliklerin Çalışanların Mobbing Algıları Açısından Ortalamalarının Karşılaştırılması

Değişken	Gruplar	Sayı	Ort.	Std. Sapma	Test
<i>Cinsiyet</i>	Kadın	28	2,2500	,60339	P= 0,257 T= 2,198
	Erkek	71	1,9965	,47931	
<i>Yaş</i>	25-30	59	2,1390	,06665	P= 0,892 F= ,187
	31-35	25	2,1680	,09336	
	36-45	2	1,5000	,10000	
	45 ve üstü	13	1,6423	,14332	
<i>Öğrenim</i>	İlköğretim	6	1,9583	,54052	P= 0,187 F=,905
	Lise	27	2,0296	,53284	
	Önlisans	21	2,0833	,48666	
	Lisans	45	2,0989	,66590	
<i>Turizm eğitimi</i>	Almadım	50	2,0740	,54326	P= ,727 F= ,512
	Kurs	28	2,1679	,46869	
	Lise Eğitim	15	1,9667	,50309	
	Lisans Eğitimi	6	1,8083	,69672	
<i>Çalışılan departman</i>	Ön büro	22	1,9455	,64363	P=,0000 F= 11,99
	Mutfak	22	2,0818	,62518	
	Kat Hizmetleri	22	2,1332	,41008	
	Muhasebe-Satınalma-Depo	12	2,0167	,61730	
	Restoran ve Bar	21	2,1433	,31557	
<i>Oteldeki görev basamağı</i>	Üst Yönetici	5	1,34	,5122	P= ,0000 F=11,99
	OrtaYönetici	28	1,89	,0923	
	AltYönetici	66	2,24	,14443	

Bu ortalamaların karşılaştırılması için T testi ve Anova testi yapılmıştır.¹

¹p<0,05 ise önemlidir.

Çalışanların mobbing algıları; cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, turizm eğitimi alma durumlarına göre farklılık göstermemektedir. Ancak departman ve görev basamağında çalışanların mobbing algılarında farklılık görülmektedir ($P < 0.005$). Restoran ve bar çalışanlarının (Ort:2,14) Ön büro çalışanlarına göre (Ort:1,94) Çalışanların (astların) (Ort:2,24) yöneticilerine (Ort:1,34) göre mobbing algılarını daha fazla yaşadıkları söylenebilir. Buna göre araştırmamızın “Otel çalışanlarının demografik özellikleri ile mobbinge maruz kalma düzeyleri arasında farklılık vardır” hipotezi kabul edilmektedir. Restoran-bar departmanı çalışanlarının önbüro departmanı çalışanlarına göre mobbing algılarının fazlalığı bu departmanın iş yoğunluğunun fazla oluşu ve iş tanımlarının belirsizliği gibi nedenlerle açıklanabileceği söylenebilir.

Tablo 3: Demografik Özelliklerin Çalışanların İş Tatmini Algıları Açısından Ortalamalarının Karşılaştırılması

Değişken	Gruplar	Sayı	Ort.	Std. Sapma	Test
<i>Cinsiyet</i>	Kadın	28	3,2321	,77151	P=0,443 T= -,260
	Erkek	71	3,2817	,88500	
<i>Yaş</i>	25-30	59	3,3585	,82400	P= 0,622 F= 2,530
	31-35	25	3,3800	,81535	
	36-45	2	2,7500	,63640	
	45 ve üstü	13	2,7192	,91094	
<i>Öğrenim</i>	ilköğretim	27	3,3593	,77547	P=,321 F=,265
	lise	45	3,2811	,97648	
	Önlisans	21	3,2429	,73353	
	lisans	6	3,3417	,63357	
<i>Turizm eğitimi</i>	almadım	50	3,3250	,83423	F=,998 P=,397
	kurs	28	3,3714	,86232	
	lise eğitimi	15	3,0400	,94059	
	lisans eğitimi	6	2,8750	,66539	
<i>Çalışılan departman</i>	önbüro	22	2,6568	,84702	F=6,656 P=0,493
	mutfak	22	3,1432	,81566	
	kat hizmetleri	22	3,5909	,72138	
	muh-satınalma	12	3,1917	,67985	
	rest-bar	21	3,7429	,71542	
<i>Oteldeki görev Basamağı</i>	üst yönetici	5	3,7263	,41322	F=42,029 P=,000
	orta yönetici	28	2,7703	,74344	
	alt yönetici	66	1,6200	,55494	

$p < 0,05$ ise önemlidir

Çalışanların iş tatmin algıları oteldeki görev basamağına göre farklılaşmaktadır. Bu sonuçlara göre; Alt yönetici (çalışanların) iş tatmini algıları (Ort:1,62) üst yöneticilere (Ort:3,72) göre daha az olduğu görülmektedir. Buna göre araştırmamızın H2: “Otel çalışanlarının demografik özellikleri ile iş tatmin düzeyleri arasında farklılık vardır” hipotezi kabul edilmektedir.

7.6. Mobbing ve İş Tatmini Arasındaki İlişkiyi Gösteren Bulgular

Mobbinge maruz kalma algıları ile iş tatmini algıları arasında bir ilişki olup olmadığını ve varsa ilişkinin ne yönde olduğunu anlamak amacıyla pearson momentler çarpımı korelasyon analizi uygulanmıştır. Korelasyon değeri ($r=-0.687$) olarak $p<0.01$ önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo 4: Mobbing İle İş Tatmini Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi

		İş tatmini Toplam	Psikolojik şiddet Toplam	Standart Sapma
İş tatmini algılama düzeyi	Pearson		-0,687(**)	0,65
	Korelasyon	1	0,000	
	N	99	99	
Mobbinge maruz kalma algı düzeyi	Pearson	-0,687(**)		0,38
	Korelasyon	0,000	1	
	N	99	99	

** 0.01 önem seviyesinde manidar

Bu bulgu, mobbinge maruz kalma durumu ile iş tatmini arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir ($r= -0,687$, $p=0.000$). Böylece; araştırmanın temel hipotezi doğrulanmış ve kabul edilmiştir. H₁: “Mobbing uygulamalarına maruz kalma düzeyi ile iş tatmin düzeyi arasında negatif yönde bir ilişki vardır” hipotezi doğrulanmaktadır. Bu bulgu literatürde yer alan araştırmaları (Nart 2014, Orhan ve Dursun,2012, Özmete ve Laleoğlu,2013, Çalışkan ve Tepeci, 2008) destekler niteliktedir.

SONUÇ

Mobbing tüm sektörlerde karşılaşılan ve insan ilişkilerindeki zaafıtan kaynaklanan olumsuz bir durumu ifade etmektedir. Son yıllarda hizmet sektörü işletmelerinde insanlar arası etkileşim düzeyinin değişmesi, yoğunlaşması ve kendine has özellikler taşıması ile birlikte bu sektörde yer alan işletmelerde mobbing ile daha sık ve yoğun karşılaşmaya başlanmıştır (Mete vd., 2015:37).

Ayrıca, sanayi işletmelerinde karşılaşılan zaaflar üretimin özelliği gereği daha görünür şekilde iken, hizmet işletmelerinde çalışanlar arası ilişkilere bağlı zaaflar psikolojik ve anlaşılması güç şekillerde ortaya çıkmaktadır (Avcı ve Kaya, 2013:25). İş tatmini ise, genel olarak kişinin işine karşı oluşturduğu olumlu tutumlardır. Bireyin işini sevmesi ya da basit anlamda kendini işinde mutlu hissetmesi bir bakıma iş tatmini kavramının içindedir. İşgörenin işinden tatmin olması hem kendisi hem de örgütü açısından büyük önem taşır. İşinden tatmin olamayan bir işgörenin ruhsal sağlığı etkilenmekte ve böylece fiziksel rahatsızlıklarda görülebilmektedir. Çalışan bireylerin örgütte etkili olabilmeleri için sağlıklı olmaları gerekir. Örgütlerde yöneticiler ile çalışanlar, çalışanlar ile çalışanlar arasında yaşanan olumsuzluklar; iş ve görev tanımındaki yetersizlikler; çalışanların karar verme süreçlerine katılmaması gibi sorunlar çalışanları kısa ve uzun dönemde etkileyerek, işten duyulan tatmini azaltmakta; örgütsel faaliyetlerde verimliliği ve performansı düşürmektedir (Tutar, 2004).

Çalışmamızın ana hipotezi; mobbing uygulamalarına maruz kalma düzeyi ile iş tatmin düzeyi arasında ilişki vardır? şeklindedir. Bu çalışma sonucunda mobbing ve iş tatmini arasında negatif yönde bir ilişki olduğu saptanmıştır ($r = -0,687$). İşyerinde uygulanan mobbingin iş tatminini nasıl etkilediği üzerine yapılan birçok araştırmada (Nart 2014, Orhan ve Dursun, 2012, Özmete ve Laleoğlu, 2013, Çalışkan ve Tepeci, 2008) mobbing ile iş tatmini arasında negatif yönde bir ilişkinin mevcut olduğu ve mobbinge maruz kalanların psikolojik sağlıklarının etkilenecek bu durumun iş tatminlerini azalttığı bulguları elde edilmiştir. Çalışmamızda da elde edilen bu bulgular, bahsi geçen araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir. İşgörenin işinden tatmin olabilmesi için işinin sadece fiziksel şartları değil psikolojik şartları da önemlidir. İşyerinde çalışanları destekleyecek çalışma ortamı, takım ilişkileri, yükselme olanakları, ödüllendirme sistemleri, üst yönetimin davranışları ve kararlara katılma gibi çalışanın psikolojik olarak iş yerinde kendini değerli hissedebileceği psikolojik unsurların yetersizliği çalışanların işinden duyacağı tatmini azaltacaktır. Mobbinge uğrayan bireylerin genel olarak örgütte karar alma süreçlerinin dışında kalmaları, çalışma arkadaşlarından izole edilmesi gibi durumlar çalışanların iş tatmini ile birlikte örgütsel bağlılıklarını da olumsuz etkileyeceği söylenebilir. Mobbing ile iş tatmini konusunun daha sonraki çalışmalarda farklı boyutları ile ele alınması ve konunun diğer örgütsel kavramlar ile olan ilişkisinin de araştırılmasını bu konuda çalışacak olan araştırmacılara önermek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AĞRAŞ, Süleyman, (2013), “Rekabetçi Davranışların Oluşmasında Örgütsel Yeteneklerin Etkileri: Türkiye’deki Otel İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.
- AMOAİ, V.A. and BAUM, T. (1997), “Tourism Education: Policy Versus Practice”, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 9 (1), 5–12.

- AVCI, Umut, KAYA, Ufuk (2013), “Yıldırma Algısı ve Etkileri: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 68, No. 2, s.1 – 25.
- AYTAÇ, S., BİLGEL, N.; Yıldız, S. (2011), İşyerinde Şiddet, (Editörler: Serpil Aytaç ve Nuran Bayram), İstanbul: Beta Yayınevi, 27-72.
- BİLGEL, N., AYTAÇ, Serpil ve BAYRAM, Nuran (2011). İşyerinde Yıldırma Davranışı, Serpil Aytaç ve Nuran Bayram (Ed.), İşyerinde Şiddet, İstanbul: BETA Yayınları.
- BİNGÖL, Dursun (1990), Personel Yönetimi ve Beşeri İlişkiler, Ankara Üniversitesi Yayınları No:676, Erzurum.
- CENGİZ, Recep, AYTAÇ, Yusuf, KÜRŞAT, Servi, TAYFUN, Yetiş, Ümit (2012), “Futbol Kulüplerinde Yıldırma Algısı İle İş Doyum Düzeyleri Arasındaki İlişki”, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:5, Sayı:9, Haziran 2012.
- ÇALIŞKAN, Osman, TEPECİ, Mustafa (2008), “Otel İşletmelerinde Ortaya Çıkan Yıldırma Davranışlarının İşte Kalma Niyetlerine Etkisi,” Anotolia: Turizm Araştırmalar Dergisi, Cilt:19:Sayı:2.
- ÇINAR, Orhan, DURSUN, Adem (2012), “Mobbing, Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini İlişkisi, Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesinde Yapılan Bir Alan Araştırması”, Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 16, Sayı: 52.
- CORNOIU, Teodora, Simona, GYORGYA, Manuela (2013), “Mobbing in Organizations. Benefits of Identifying The Phenomenon” Social and Behavioral Sciences, 78, 708 – 712.
- DANGAÇ, Gönül, “Örgütlerde Psikolojik Yıldırma (Mobbing) ve Bir Araştırma”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.
- DAVENPORT, N.Swartz, R.D. ve ELİOT, G.P. (2003), Mobbing: İşyerinde Duygusal Taciz, (Çev.: Osman Cem Öneroy), Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- DENİZ, Derya (2012), Mobbing (İşyerinde Yıldırma) İnsanda Saldırganlığı Açıklayan Kuramlar ve Vaka Örnekleriyle, Fam yayınları, İstanbul.
- EŞİTTİ, Bekir, AKYÜZ, Bülent (2015), “Konaklama İşletmelerinde Mobbing - Örgütsel Güven İlişkisi: Çanakkale İlinde Bir Araştırma”, Sos. Bil. Ens. Der (34): 1-14.
- GÜNGÖR, Meltem (2008), Çalışma Hayatında Psikolojik Taciz, İstanbul: Derin Yayınları.
- HJALAGER, A.M. and ANDERSEN S. (2001), “Tourism Employment: Contingent Work or Professional Career?”, Employee Relations, 23 (2), 115–129.
- İNAL- Zorel, Fulden (2009), Örgüt Sağlığını Tehdit Eden Bir Olgu Olarak Psikolojik Şiddetin (Mobbing) Engellenmesinde Örgüt İçi İletişimin Rolü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler Tanıtım Anabilim Dalı.
- KALAYCI, Şeref (2010), “Faktör Analizi”, Şeref Kalaycı (Ed.), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, 5. Baskı, içinde (321-331), Ankara: Asil Yayın Dağıtım LTD.ŞTİ.
- KARCIOĞLU, Fatih, AKBAŞ, Sevil (2010), İşyerinde Mobbing ve İş Tatmini İlişkisi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 3.
- KITTERLİN, Miranda, STEVENS, Mary Tanke & David P. STEVENS (2016) “Workplace Bullying in the Foodservice Industry”, Journal of Food service Business Research, 19:4, 413-423.

- LEON, JOSE M. PEREZ, Francisco, MUNDUATE ,J. MEDİNA Alicia, ARENAS Lourdes, (2015), "The Relationship Between İnterpersonal Conflict And Workplace Bullying", Journal Of Managerial Psychology, Vol. 30 Iss3 pp. 250 – 263.
- LUTHANS, Fred (1995), Organizational Behavior, McGraw-Hill, Inc,7th Ed.
- METE, Mehmet, ÜNAL, Ömer Faruk, AKYÜZ, Bülent, KILIÇ Recep (2015), “Psikolojik Şiddetin İşe Bağlı Tükenmişliğe Etkisi: Batman İlinde Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi, C.6, S.12., ss.37-61.
- NART, Senem (2014), “İş ortamında Şiddet, Tükenmişlik ve İş Tatmini İlişkileri: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi – Sayı:23.
- NEWSTROM, John W.-DAVIS, Keith (1990), Organizational Behaviour (Human Behaviour at work), Ninth edition.
- ORGAN, W. Dennis - Hamner, Clay W. (1982), Organizational Behavior, An Applied Psychological Approach, Business Publications.
- ÖZMETE, Emine, LALEOĞLU, Ayşegül (2013),“İnsani Hizmet Örgütlerinde Sosyal Çalışmacıların Karşılaştıkları Mobbing Davranışları İle İş Tatmini Ve Sağlık Sorunları Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi,” Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi, Cilt 24, Sayı 2: Ekim.
- ÖZDAMAR, Kazım (2004), Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi, Genişletilmiş 5.Baskı, Kaan Kitabevi.
- POUSSARD- Minibaş, J ve ÇAMUROĞLU- İdiğ, M. (2009), Psikolojik Taciz, Ankara: Nobel Yayınları.
- ŞİMŞEK, M. Şerif - AKGEMİCİ, Tahir, ÇELİK, Adnan (2001), Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2.baskı, pp:138-139.
- TINAZ, Pınar (2011), İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing), Beta Basım yayım Dağıtım, 3.baskı.
- TUTAR, Hasan (2004), İş Yerinde Psikolojik Şiddet, Barış Kitap Basım Yayın Dağıtım, 3.Baskı.
- TAMBAĞ, Hatice, CAN, Rana, KAHRAMAN, Yelda, ŞAHPOLAT, Musa (2015), “Hemşirelerin Çalışma Ortamlarının İş Doyumu Üzerine Etkisi”, Bakırköy Tıp Dergisi 2015;11:143-149.
- YILDIZ, Süleyman Murat (2016), “İşyerinde Mobbing Davranışlarının Spor ve Fiziksel Etkinlik İşletmeleri Çalışanlarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisi”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 1, Yıl: 2016, Sayfa: 165-180.

Kutlughanlılar'da Kadın Bir Nâibe: Kutlug Terken Hatun*

Cihan GENÇTÜRK**

Öz

Kutlug Terken Hatun; XIII. ve XIV. yüzyıllar arasında İran'ın Kirmân eyaletinde hüküm sürmüş, yerel bir hanedanlık olan Kutlughanlılar'ın dördüncü ve aynı zamanda ilk kadın hükümdarıdır. Kutlughanlılar en parlak dönemini bu kadın hükümdar döneminde yaşamıştır. Kutlug Terken Hatun saltanat dönemi boyunca üvey oğullarıyla giriştiği amansız mücadelelere rağmen İlhanlı hanlarıyla kurduğu akrabalık bağları neticesinde Kutlughanlı tahtını muhafaza etmeyi başarmıştı. Bu akrabalık bağlarının olumlu bir sonucu da onun döneminde Kirmân halkının çok rahat bir dönem geçirmesidir. Bu çalışmamızda Kutlug Terken'in 26 yıllık saltanat hayatı boyunca karşılaştığı güçlükler ve bu güçlüklerle karşı gösterdiği direncin Kutlughanlılar üzerindeki etkisi ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kutlug Terken Hatun, Kutlughanlılar, Kirmân*

A Women Nâibe in Kutlughans: Kutlug Terken Hatun

Abstract

Kutlug Terken Hatun was the fourth ruler and the first female one of Kutlughans reign which controlled Kirman province in Iran between XIII. and XIV. centuries. Kutlughans reign had its golden age at her period. Despite her difficult conflicts against her stepchildren, Kutlug Terken Hatun managed to maintain her reign by using her relationship tie with İlhanlı State rulers. Another benefit of this relationship was the welfare of Kirman people. In this study, her struggle against difficulties for 26 years and its effects on Kutlughans reign are examined.

Keywords: *Kutlug Terken Hatun, kutlughans, Kirmân*

* Bu çalışma, Kirmân Karahıtayları (Kutlug-Hanlar) adlı Yüksek Lisans Tezinin ilgili kısımlarının gözden geçirilmiş halidir

** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Doktora Öğrencisi,
hangenturk2008@hotmail.com

Giriş

Ortaçağ tarihi boyunca farklı coğrafyalarda kurulmuş olan irili ufaklı pek çok devlette kadınlar devlet yönetiminde önemli roller üstlenmişlerdir. Rahmetli Bahriye Üçok'un değişiyle; "Her ne kadar batılıların çoğu, Ortaçağda Müslüman dünyası kadınlarının kafes arkasında bir mahpus hayatı yaşadıklarını zannetmekte iseler de, bu hiç te doğru değildir"¹. Tarih Ortaçağda devlet yönetiminde etkili olan kadın hükümdarların örneğiyle doludur. Büyük Selçuklu Devleti hükümdarlarından Melikşâh'ın karısı Terken² Hatun, Harezmsâh Muhammed'in annesi Terken Hatun, Memlüklüler'in ilk ve tek kadın sultanı Şecer üd-Dürr (veya Şecer ud-Durr), Hindistan'da hüküm süren Delhi Türk Sultanlığı'nın tek kadın hükümdarı Raziyye Begüm Sultan, İran'da hüküm süren Fars Atabegleri (Salgurlular) nâibeleri Bîbî Terken ile Abeş (veya Abiş) Hatun ve Kirman'da hâkimiyet kurmuş olan Kutlughanlılar'ın kadın nâibeleri Kutlug Terken Hatun ile kızı Padişah Hatun bu örneklerden sadece birkaç tanesidir. Bu hanım sultanlar, hayatlarının belirli bir döneminde devlet yönetiminde aktif bir rol almış ve bunun sonucunda da devletin sosyal ve siyasal mekanizmasında son derece etkili olmuşlardır. Onların devlet yönetimindeki bu etkileri, giriştikleri taht mücadeleleri sonucunda kimi zaman olumlu kimi zaman da olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz kadın sultanlardan biri olan Kutlug Terken Hatun'da üvey oğullarıyla giriştiği taht mücadelelerinin hem olumlu hem de olumsuz sonuçlarını yaşamış ve bu zorlu coğrafyada tüm olumsuz şartlara rağmen 26 yıl gibi uzun bir süre Kutlughanlılar'ı büyük bir intizamla yönetmiştir. Onun zamanında Kutlughanlılar Kirmân'da ki varlığını kalıcı hale getirdiği gibi en parlak dönemini de yaşamıştır.

1. Kutlug Terken Hatun'un Hanedan Tahtına Geçmesi

Kutlughanlılar veya Kirmân Karahitayları İran'da büyük Deşt-i Lut Çölü'nün güneybatısında bulunan Kirmân'da Hicri 619-706 yılları arasında saltanat sürmüş yerel bir hanedanlıktır. Birbiri ardına: Harezmsâhlar, büyük Moğol Hanları ve Hülagu Han sülalesine tabi olan, fakat nüfuz ve ehemmiyeti

¹ Bahriye Üçok, "Kirman'da Müslüman Kutlug Devletinde İki Kadın Hükümdar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IX, S. 81, Ankara 1961, s. 81.

² Terken genelde "hatun" kelimesiyle birlikte (Terken Hatun) kullanılmış olup Arapça kaynaklardaki imlâsı (ترکان) dolayısıyla "Türkân Hatun" şeklinde okunuşu yaygındı. Kâşgarlı Mahmud, (*Dîvânü Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 191) bu kelimeyi Karahanlılar da bir bölgeye hükmeden hana hitap şekli olduğunu ve "Ey kendisine itaat edilen" anlamına geldiğini zikretmektedir. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgilerden anlaşılıyor ki bu kelime daha çok hükümdar kadınlar için kullanılan Türk unvanlarından birisidir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Gülay Öğün Bezer, "Terken", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XL, İstanbul 2011, s. 509; Reşat Genç, "Terken" *Türk Ansiklopedisi*, C. XXXI, MEB, Ankara 1982, s. 116; Sadettin Gömeç, "Terken Unvanı Hakkında", *AÜDTCTD*, 17, 2, Ankara 2010, s. 110.

bakımından mahalli kalan bu hanedan; Yezd Atabeyleri, Fars Salgurluları, Moğollar ve Abbâsi Halifeleriyle kurdukları iyi ilişkiler neticesinde varlıklarını uzun bir süre sürdürmüşlerdir³.

Kutlughanlılar'ın kurucusu Barâk Hâcîb, yiyeni Kutbeddîn'i beğendiği için tahta veliaht tayin etmiş, aynı zamanda kızı Han Terken'i de Kutbeddîn'e vererek onu kendisine damat etmişti. Bundan dolayı Barâk Hâcîb 632 (1235) yılında ölünce yerine Ögedey Han'ın da tasvibiyle hanedanın başına kardeşi Hamit Bûr'un oğlu Kutbeddîn Muhammed Şâh'ı tayin etmişti⁴. Ancak bir yıl gibi kısa bir zaman sonra, Moğollar desteğini alan Barâk'ın oğlu Rükneddîn Mübarek Hoca'nın Kirmân'a yaklaşması üzerine Kutbeddîn Moğolistan'a çekilmeye mecbur kaldı ve Mahmud Yalvâç ile birlikte Çin'de Moğollar'ın hizmetinde bulundu⁵.

Aradan 16 yıl gibi bir süre geçtikten sonra Kutbeddîn, Mengü zamanında 650 (1252) yılında Kirman'a hükümdar nasedildi. Bu durum karşısında tahtı bırakıp kaçmak zorunda kalan Rükneddîn tahtına geri dönebilmek için Abbasi Halifesine, Lur Atabegine ve Mengü Han'a başvurduysa da bir sonuç alamadı ve Kutbeddîn tarafından öldürüldü⁶. Kutbeddîn Kirmân tahtına geçtikten 4 ay sonra Terken Hatun ile evlendi⁷. Kutbeddîn'in bu evlilikten Padişah Hatun adında bir kızı başka bir karısından ise Haccâc ile Siyurgatmış adında iki oğlu olmuştu⁸.

Kutbeddîn'in ikinci saltanat dönemi onun; 655 (veya 656) yılı Ramazan (Eylül-Ekim 1257) ayının ortalarında ölmesiyle sona ermişti⁹. Onun ölümü

³ V. Minorski, "Kutlug-Han", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, MEB, İstanbul 1977, s. 1053.

⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ li'l-Hazreti'l-'ulyâ, der Târih-i Karâhitâiyân-i Kirmân*, Neşr. Abbâs İkbâl Âştîyânî, Tahran 1328 hş., s. 25-26; Hamdullâh Mustevfî-i Kazvînî, *Târih-i Güzide*, Neşr. Abdülhüseyn Nevâ'i, Tahran 1364 hş., s. 529; Mîrhond, *Ravzatu's-safâ fî Sîretü'l-enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hülefâ*, Neşr. Abbâs Zeryâb, Tahran 1358 hş., s. 726; Hondmîr, *Habîbü'l-siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-beşer*, C. III, Neşr. Muhammed Debîr Siyakî, Tahran 1370 hş., s. 267; Ahmed Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, Neşr. Bâstânî-i Pârîzî (Muhammed İbrahim), Tahran 1364 hş., s. 437-438.

⁵ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 28; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Basımevi, Ankara 2013, s. 400; Kadı Ahmed Gaffârî-i Kazvînî, *Târih-i Cihan Âra*, Kitâb Furûşî-i Hâfiz, Tahran 1338 hş., s. 123; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 92.

⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 400-401; Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 35; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târih-i Cihan Âra*, s. 123; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 441; Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Târih-i Moğol*, s. 415; krş Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. 93.

⁷ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 27; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târih-i Cihan Âra*, s. 122; Muineddîn Natanzî, *Târih-i Mülûk-i Şebânkâre (Müntehabü't Tevârih-i Muîni "Anonim-i İskender"*, Neşr. Joan Aubin, Tahran 1336 hş., s. 23; aynı müellif, *Müntehabü't Tevârih-i Muîni*, Neşr. Pervîn İstehrî, Tahran 1383 hş., s. 26; krş. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 116.

⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 27; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 117.

⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 37; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727; *Târih-i Şâhi Karâhitâiyân-i Kirmân* (Anonim), Neşr. Bâstânî-i Pârîzî, Tahran 1379 hş., s. 69; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzide*, s. 531.

üzerine Kirmân'ın ayan ve ümerasından ileri gelenler ile birlikte Moğol ümerasından bazılarının da hazır bulunduğu bir mecliste¹⁰, karısı İsmet al-Dünyâ val-Din Terken Hatun'un hükümdarlığı hususunda oybirliği ile karar verildi ve onun emir ve hükümlerine boyun eğildi. Ancak Kutbeddîn'in öldüğü haberi büyük Han'ın huzuruna ulaştırıldığı zaman, bazıları memleketi Sultan'ın çocuklarına bırakıp bunlar büyüünceye kadar karısı Kutlug Terken Hatun'un ve damadı Emîr Hacı Laşkari'nin naiplerini destekleyip, her ikisini Kirmân'ın hâkimi sayalım dediler. Hâlbuki Emîr Hacı çok zalim ve ayyaş bir adamdı. Kirmân sarayının tanınmış ve gözde şahsiyetleri bu haberden hiç hoşlanmadılar ve Hülagu Han'ın yanına gidip ondan yardım istediler. Terken Hatun'un manevi değerlerini Han'a sayıp döktüler. Hülagu Han da ümeranın ricası üzerine Terken Hatun'un kıymetini anlayıp yarlık hükmünü yerine getirdi ve memleket işlerini bu tedbirli hatunun eline bıraktı¹¹.

Kutbeddîn Sultan hayatı boyunca bağlılık merasimini ihmal etmediği için Hülagu, Kirmân'ı onun oğullarına bağışlamış, bunların küçük yaşta olmaları yüzünden, Kutbeddîn Sultan'ın karısı Kutlug Terken Hatun'un çocukların naibesi olarak devlet işlerini yönetmesini, halkın nizam ve asayiş içinde yaşamasını temin vazifesinin ona verilmesini uygun bulmuştu¹².

2. Kutlug Terken Hatun'un Soy

Terken Hatun'un soy kütüğü hakkındaki bilgilere geçmeden önce, Barâk Hâcib'in çocukları hakkında kaynaklar da geçen bilgilere göz atmamız bu konunun kısmen de olsa aydınlatılmasın da yardımcı olacaktır. Barâk Hâcib'in beş çocuğu olmuştu. Bunlardan biri erkek diğer dördü kızdı. Öte Hatun'dan olan oğlu Rükneddîn Hâce (veya Mübarek Hoca) Moğol ordusunun mülâzematlarından idi. Çocuklarından en büyüğü olan Sevinç Terken, Çağatay Han'ın karısıydı. Yâkût Terken, Yezd Atabeyi Mahmud Şâh'ın karısıydı. Meryem Terken, Yezd Atabeyi'nin torunu olan Meîyeddîn Emîr Sâm'ın karısıydı. Han Terken ise Barâk Hâcib'in yeğeni Kutbeddîn Muhammed Şâh'ın karısıydı¹³.

¹⁰ Kaynakların verdiği bilgilere göre bu kişiler; Moğol emîrleri Cargutay, Argutay ve Sivatu; Kirmân meliklerinden Yiğit Melik, Nusret Melik, Folad Melik, Nâsireddîn Melik, Kutlug Melik; Ulemadan da Hoca Zafereddîn, Hoca Şemseddîn ve Nâsireddîn Münşî Kirmânî'nin babası Hoca Müntecibeddîn idi. Bkz. Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 38; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 445; Hâfiz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-i Ebrû*, C. III, Neşr. Sadık Seccâdî, Tahran 1375 hş., s. 65; krş. Bahriye Üçok, *a. g. m.*, s. 83, dipnot 5.

¹¹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 37; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 728; Hâfiz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-i Ebrû*, C. III, 65; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 268; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 445; Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 117-118; krş. Nilgün Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın" *Ortaçağda Kadın*, Editör, Altan Çetin, Lotus Yayınları, Ankara 2011, s. 548.

¹² Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 268; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 445; krş. Bahriye Üçok, *a. g. m.*, s. 118.

¹³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 25-26; Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzide*, s. 529; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 726; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 267; Natanzî,

Barâk'ın çocukları hakkında ki bu bilgilerden sonra Kutlug Terken Hatun'un soy kütüğü hakkındaki bilgileri aktara biliriz. Terken Hatun'un soyu hakkında kaynaklarda geçen bilgiler farklılık arz etmektedir. Örneğin; Târîh-i Şâhî Karâhitâyân-i Kirmân'da Kutlug Terken Hatun'un isminin Han Terken olduğu, bu kişinin Barâk Hâcib'in karısı olduğu ve lakabının önceden Kutlug Terken olduğu zikredilmektedir¹⁴. Ancak Han Terken, Barâk Hâcib'in karısı değil onun kızıdır. Üçok'un Hammer'den aktardığı bilgilere göre; Hammer, Han Terken'in Kutlug Terken olduğunu ve bu kişinin aynı zaman da Barâk'ın kızı olduğunu zikretmektedir¹⁵. Yine aynı şekilde Abdullatif Kazvinî ile Ali Han Vezîrî'de Terken Hatun'un Barâk Hâcib'in kızı olduğunu zikretmektedirler¹⁶. Hükümdar Terken Hatun'un Münşilerinden olan Nâsireddîn Münşî Kirmânî'nin “Barâk, yeğeni Kutbeddîn'e kızını verip onu damat edindi”¹⁷ ifadesi bu bilgileri doğrular nitelikte olsa da Sımt'ül-ulâ'da ve diğer kaynaklarda Barâk'ın sahip olduğu ve daha önce isimlerini zikrettiğimiz dört kızının adları sayılırken, Kutlug Terken adı anılmamıştır. Ayrıca daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kutbeddîn hükümdarlığa geçtikten dört ay sonra, Kutlug Terken ile evlenmişti. Böyle olunca da, Kutlug Terken, Barâk'ın kızı Han Terken olamaz. Kutlug Terken'in Barâk Hâcib'in kızı olduğunun bazı tarihçiler tarafından zikredilmesinin nedeni büyük olasılıkla Han Terken'in lakabının Kutlug Terken olmasıdır. Muîneddîn Natanzî; Kutlug Terken Hatun'un Barâk Hâcib'in mahbûbesi olduğunu¹⁸ yine aynı şekilde Târîh-i Güzîde'de Terken Hatun'un Barâk Hâcib'in odalığı (surrîya) olduğu ve Kutbeddîn'in onu nikâhına aldığı zikredilmektedir¹⁹. Târîh-i Habîbü'l-siyer'de ise onun Sultân Giyâseddîn Harezşâh'ın odalığı olduğu ve Kutbeddîn'in onu haremine aldığı yazılmaktadır²⁰. Terken Hatun; Barâk Hâcib'in veya Sultân Giyâseddîn'in odalığı olduğu iddiaları kabul edilebilecek bir durum değildir. Çünkü bir devlet meclisinin bir odalığı, Sultan'ın ölümünden sonra tahtın başına geçirmesi zor bir durumdur²¹. Kadı Ahmed Gaffârî, Spuler ve Abbâs İkbâl ise

Müntehabü't Tevârih-i Muîni, s. 25-26; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebankâreî, *Mecmau'l Ensâb*, Neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1373 hş., s. 196-197; Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 437-438; Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 414.

¹⁴ *Târîh-i Şâhî Karâhitâyân-i Kirmân*, s. 65.

¹⁵ Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 119; aynı müellif, *a. g. m.*, s. 84.

¹⁶ Yahya b. Abdullatif Kazvinî, *Lubb et-Tevârih*, İntişârât-i Bunyâd u Gûyâ, Tahran 1363 hş., s. 221; Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 443.

¹⁷ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 25; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 119.

¹⁸ Natanzî. *Müntehabü't Tevârih-i Muîni*, s. 26.

¹⁹ Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 530; krş. V. Minorski, “Kutlug-Han”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, s. 1053.

²⁰ Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 268; krş. V. Minorski, “Kutlug-Han”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, s. 1053-1054.

²¹ Sefer Solmaz-Pınar Sertkaya, “Kutlughanlı Hanedanlığı'nda Terkenlik”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, Yıl 2011, s. 309.

Kutlug Terken Hatun'un Barâk Hâcib'in karısı olduğunu yazmaktadırlar²². Kaynaklarda geçen ve Terken Hatun'un; Barâk Hâcib'in veya Sultân Giyâseddîn'in karısı yada odalığı olduğu iddiaları büyük olasılıkla Tahrîr-i Târih-i Vassâf'ta geçen bilgilere göre zikredilmiştir. Bu konuda Tahrîr-i Târih-i Vassâf'ta; Barâk Hâcib Giyâseddîn'i Moğollara karşı isyan ittiği için öldürdüğünü ve bu yüzden Moğol yasalarına göre maktulün mirasının (buna kadın ve çocukları da dahil) kendisine ait olduğunu iddia ettiğini, bu sebepten dolayı Giyâseddîn'in karısı (veya odalığı) Terken'in, Barâk Hâcib'e verildiği ve Barâk'ın bu hatundan Meryem Terken adında bir kızı çocuğu dünyaya geldiği zikredilmektedir²³.

Terken Hatun'un gerçekte kim olduğunu tam olarak orta koyamamak da daha öncede anlattığımız gibi Terken bir isim olmayıp, bir unvan olduğu anlaşılmaktadır.

3. Kutlug Terken Hatun ile Sultân Haccâc Arasındaki Taht Mücadelesi

655 (1257)'ten sonra Terken Hatun üvey oğlu Muzâfereddîn Ebûl Hâris Sultân Haccâc'ın küçük olmasından istifade ederek, memleketin her türlü işlerini kendisi sevk ve idare etti. Saltanat resmen oğlu Haccâc'ın adına ise de hükümdarlık fiilen Terken Hatun'un elindeydi. Her ikisi de öz ana oğul gibi çok samimi bir hava içinde, aynı tahtta, biri lafzen, diğeri fiilen hükümdarlık edip yaşadılar. Bu arada Sultan Haccâc'ın yaşı da artık bulûğ çağına ermişti²⁴.

668 (1270) yılında Barâkoğul ve Çağatay ordusunun İlhanlı hükümdarı Abaka Han ile savaşa girip Horâsân'ı ellerine geçirmek amacıyla Ceyhun (Amu Derya)'dan geçtikleri sırada Terken Hatun, Sultân Haccâc'ı büyük bir ordu ile Abaka Han'ın ordusuna katılmak üzere yollamıştı. Haccâc; Çağatay ile Abaka Han arasında gerçekleşen savaşta büyük bir kahramanlık göstererek Abaka Han'ın övgüsüne mazhar olmuş ve Abaka Han, Sultan Haccâc'a "Kutlug Sultân" unvanı vererek onu Kirmân'a tekrar göndermişti²⁵.

²² Kadı Ahmed Gaffârî, *Târih-i Cihan Âra*, s. 122; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 172; Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Târih-i Moğol*, Tahran 1387 hş., s. 415.

²³ Abd el-Muhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, Tahran 1383 hş., s.163-164.

²⁴ Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 268; Hamdullâh Mustevfi, *Târih-i Güzide*, s. 531; Ahmet Taşağıl, "Kutlukhanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiplopedisi*, C. XXVI, Ankara 2002, s. 493; Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 120.

²⁵ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 46-47; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 728; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 278; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 70; Hâfiz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-i Ebrû*, C. III, s. 26; Şebankâreî, *Mecmau'l Ensâb*, s. 199; Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 446.

Haccâc Kirmân'a geldikten sonra kendisine yakın olan bazı kimseler, Haccâc'ın genç ve tecrübesiz olmasından faydalanarak onu Terken Hatun'a karşı kıskırtmışlardır. Bir eğlence gecesinde Haccâc sarhoş olup birdenbire Terken Hatun'a bu mecliste raks etmesini emretti. Her zaman ölçülü hareket eden Terken Hatun bundan memnun olmadığı ve ikrah duyduğu halde, Haccâc'ın sarhoş olduğunu bu halde ona karşı direnmenin doğru olmayacağını anladığından raks etmeye mecbur oldu ve istemese de birkaç defa kollarını kaldırıp indirerek oynadı o, eteğini uçururken leşker-i rindân (kalenderler) şu beyti söylediler²⁶:

بیرند چرخ و اختر و بخت تو نو خهان آن به که پیر نوبت خود با جوان دهد²⁷

Dünya ihtiyardır ve senin baht yıldızın gençtir

*İhtiyarın kendi nöbetini gence vermesi iyi olur*²⁸.

Alışılmamış olan bu çeşit haller Terken Hatun aleyhine tertip edilmiş bir ihanetten başka bir şey değildi. Eğlence gecesinden sonra çok incinmiş olan Terken Hatun, damadı Abaka Han'ın yanına gitti ve kızı Padişâh Hatun'dan bu husus için yardım istedi. Hülagu Han'ın oğlu olan Abaka Han, kaynanası ve Kirmân hükümdarı Kutlug Terken'e karşı, Haccâc Sultan'ın bu davranışını hoş görmedi ve şu yolda bir ferman çıkardı: “ Bundan sonra Haccâc Kirmân işlerinden elini çeksin ve devlet işlerini her yönüyle Terken Hatun'a devretsin”²⁹. Haccâc bu durumdan haberdar olunca Hindistan'a kaçtı.

Kutlug Terken'in Kirmân'a geri gelmesi ve Haccâc'ın buradan Hindistan'a kaçmasıyla ilgili iki rivayet vardır. İlk rivayete göre; Kutlug Terken'in Kirmân'a dönmesi üzerine Haccâc, hükümeti yeniden ele geçirme amacıyla gizlice Ögedey (Oktay) Han'ın oğullarının yanına gitmişti. Buna karşılık Kutlug Terken de, Abaka Han'ın huzuruna bir adam yollayıp durumu bildirmişti. Han bu duruma çok kızdığından Haccâc'ın yakalanıp Ordugâh'a (hükümdarın bulunduğu müstahkem yer) getirilmesini emreden bir ferman yazdı. Haccâc bu durumu haber alınca, elçiler gelmeden önce 669 (1270)'da Sistân'a³⁰ gitti. Orada

²⁶ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 48; *Târîh-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 71; Natanzî, *Müntehabü't Tevârih-i Muînî*, s. 28; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 268; Şebankâreî, *Mecmau'l Ensâb*, s. 199; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 447; Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Târîh-i Moğol*, Tahran 1387 hş., 416; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 121.

²⁷ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 48; Şebankâreî, *Mecmau'l Ensâb*, s. 199; Natanzî, *Müntehabü't Tevârih-i Muînî*, s. 28; Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 531; *Târîh-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 71; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 269.

²⁸ Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 120; aynı müellif, *a. g. m.*, s. 85.

²⁹ Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 531; Natanzî, *Müntehabü't Tevârih-i Muînî*, s. 28; aynı müellif, *Târîh-i Mülük-i Şebânkâre*, s. 25; Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 416; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 121.

³⁰ *Târîh-i Sistân*'da geçen bilgilere göre Sultân Haccâc 675 yılında Sistân'a gelmiştir. Onun buraya gelişi *Târîh-i Sistân*'da şu şekilde zikredilmektedir: Muzafereddîn Haccâc Kirmân'dan iltica ederek Melik Muazzam Nâsireddîn (Sistân hâkimi)'in yanına geldi. Haccâc burada bir yıl kaldı ve büyük bir izzet ve ikram gördü. Haccâc aynı yıl içinde Hindistan'a gitti. Bkz. *Târîh-i Sistân Telîf*

altı ay kaldıktan sonra Abaka Han'ın buralara hücum etmeye hazırlandığını duyunca Delhi'ye kaçtı ve orada bir köşkte on yıl³¹ kaldı³². Diğer bir rivayette ise; Kutlug Terken'in Abaka Han'ın yanından geri geldiği haberi Kirmân'a ulaşınca Haccâc korkuya kapılık Sistân'a oradan da Hindistan'a kaçmış ve orada on yıl kalmış olduğu zikredilmektedir³³.

Celâleddîn Fîrûz Şâh Halacî³⁴ Hindistan'da hükümdar olunca, Kirmân topraklarına yeniden sahip olabilmesi için Haccâc'a yardım etti ve tantanalı bir şekilde savaş hazırlığı yaptırdı. Ayrıca Haccâc'a saltanat alametlerinden olan çetir, tabl, kûs ve bayraklar verip ona saltanat merasimi icra ettirdi. Haccâc böylece Kirmân'a doğru sefer yapma fırsatı bulmuştu³⁵. Ancak Haccâc, Bekr³⁶ denilen yere geldiğinde hastalandı ve 690³⁷ yılının Zilhicce (1 Aralık 1291) ayının yedisinde bir Perşembe gecesi öldü³⁸.

der Hudûd-i 445-725, (Anonim), Neşr. Muhammed Tekî Behâr (Melik el-Şüera), Tahran 1381 hş., s. 373. Diğer kaynaklar ise bu konuda farklı bir tarih vermektedirler. Örneğin; Müntehabü't Tevârih-i Muînî (s. 28) ve Târih-i Moğol (s. 416)'da Sultan Haccâc'ın 666 (1267-68) yılında Sistân'a gittiği yazılmaktadır.

³¹ Reşîdüddîn Fazlullâh, Haccâc'ın Hindistan'da 15 yıl kaldığını zikretmektedir. Bkz. Reşîdüddîn Fazlullâh *Câmi'üt-Tevârih ez Âgâz-i Peydâyiş-i Kebâyil-i Moğol ta Pâyân-i Dovrey-i Tîmûr Kâân* C. I, Neşr. Behmen Kerîmî, Tahran 1338 hş., s. 663.

³² Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Simtü'l-ulâ*, s. 49; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzide*, s. 531-532; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 62; Muîneddîn Natanzî, *Muntehabü't Tevârih-i Muînî*, s. 28-29; aynı müellif, *Târih-i Mülûk-i Şebânkâre* s. 25; Kadî Ahmed Gaffârî, *Târih-i Cihan Âra*, s. 123.

³³ Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 728; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 269; Kadî Ahmed Gaffârî, *Târih-i Cihan Âra*, s. 122; Şebânkâreî, *Mecmau'l Ensâb*, s. 199; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzide*, s. 531-532; Hâfîz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfîz-i Ebrû*, C. III, s. 27; Ali Han Vezîrî, *Târihî Kirmân*, C. I, s. 447.

³⁴ Bu isim Simtû'l-ulâ (s. 49)'da Sultan Celâleddîn Abu'l-Muzaffer Halac şeklinde zikredilmektedir. Yâddâştây-i Kazvînî (C. III, s. 242)'de ise bu isimden kastın Celâleddîn Fîrûz Şâh Halacî olduğu belirtilmektedir. Sultan Celâleddîn Abu'l-Muzaffer Halac'tan kastın Celâleddîn Fîrûz Şâh Halacî olduğu kesindir. Çünkü mevcut hiçbir kaynakta o dönemde Hindistan'da hüküm süren ve Halacîler'e mensup hükümdarların isimleri zikredilirken Sultan Celâleddîn Abu'l-Muzaffer Halacî ismi geçmemektedir. Halacîler'in ve onların bir kolu olarak Fîrûz Şâh tarafından 690 (1290-91) yılında kurulun Delhi Halacîleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Enver Konukçu, "Halacîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XV, İstanbul 1997, s. 227-228.

³⁵ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Simtü'l-ulâ*, s. 49; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 728-729; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 269; Hâfîz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfîz-i Ebrû*, C. III, s. 27; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 72; Ali Han Vezîrî, *Târihî Kirmân*, C. I, s. 447; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 122.

³⁶ Bekr; Sind vilayetinde bulunan bir şehrin adıdır. Bkz. Ali Han Vezîrî, *Târihî Kirmân*, C. I, s. 448, dipnot 57.

³⁷ Kaynakların Sultân Haccâc'ın ölüm tarihiyle ilgili verdikleri bilgiler birbirini tutmamaktadır. Örneğin; Nâsireddîn Münşî Kirmânî (*Simtü'l-ulâ*, s. 49) onun 690 yılının Zilhicce ayının yedisinde (1 Aralık 1291) bir Perşembe gecesi öldüğünü yazmaktadır. Kadî Ahmed Gaffârî (*Târih-i Cihan Âra*, s. 123) onun 680 yılının Zilhicce ayının yedisinde (19 Mart 1282) bir Perşembe gecesi öldüğünü; Mîrhond (*Ravzatu's-safa*, s. 729) ile Hondmîr (*Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 269), onun 670 yılının Zilhicce) ayının yedisinde bir Perşembe gecesi (5 Temmuz 1272)

Haccâc Sultân'ın dört oğlu vardı. Bunlar: Kutbeddîn Teğî (veya Tağî) Şâh (genç yaşta ölmüştü), Muzafereddîn Muhammed Şâh (daha sonra Kirmân sultanı olacak), Rükneddîn Muhammed Şâh (genç yaşta ölmüş), diğeri ise Alâeddîn Hasan Şâh (içkiye olan düşkünlüğünden dolayı genç yaşta ölmüştü)'di³⁹. Kızlarına gelecek olursak; bu konuda kaynaklarda farklı bilgiler geçmektedir. Örneğin Mîrhond ve Hondmîr, Haccâc'ın yedi tane kızı olduğunu söylemektedirler. Ancak bunların isimleri hakkında herhangi bir malumat vermemektedirler⁴⁰. Yine aynı şekilde Şebankâreî'de onun yedi tane kızı olduğunu zikretmektedir ve isimlerini şu şekilde sıralamaktadır: Melike İslâm, Nûr Kutlug, Sultan Neseb (نسب), Bîbî Şah, Han Sultan, Tondî Şâh ve Sultan Melek⁴¹. Sımtü'l-ulâ'da geçen bilgilere göre ise Haccâc'ın dokuz tane kızı olmuştur. Bunlardan; Melike-i İslâm, Bulârgû (بولارغو)'nun nâmzeti idi (nişanlısıydı). Şîrîn, Emîr Ali Kezâğali'nin karısıydı. Birisi Emîrzâde Kazân b. Kutlug Şâh'ın hibalesiydi, diğeri ise Emîr Mu'azzam Yûl Kutlug'un karısı Nûrâ Kutlug'du. Melike Celâl, Emîrzâde Sebük Tegin b. Sûgancâk Nûyan'ın karısıydı. Sultan Neseb, Tuğrulçe-i Behâdir'ın karısıydı. Bîbî Şâh Hatun, Emîr Târmâdar'ın karısıydı. Han Terken, Nasireddîn Yülük Şâh'ın karısıydı. Sultan Melek, Emîr Mengütay Kuşçu'nun karısıydı⁴².

4. Kutlug Terken Hatun'un Siyurgatmış ile Mücadelesi ve Tahttan İndirilmesi

Haccâc'ın Delhi'de bulunduğu yıllarda Terken Hatun tam bir bağımsızlık ve asayiş içinde on iki yıl Kirmân'da hüküm sürdü⁴³. Sımtü'l-Ulâ'da pek açık olmayan fakat Târîh-i Sistân'da 675 (1276-77) olarak ifade edilen yılda⁴⁴ Abaka Han'ın ordusu Horâsân'a gelince⁴⁵ Haccâc Sultân'ın kardeşi, yani Terken Hatun'un diğeri üvey oğlu, Sultân Celâleddîn Ebûl Muzaffer Siyurgatmış, Terken Hatun'un izni ile Abaka Han'ın ordusunun hizmetine girdi ve kardeşi Haccâc'ın

öldüğünü, Ali Han Vezîrî (*Târîhî Kirmân*, C. I, s. 448) ile Abbâs İkbâl (*Târîh-i Moğol*, s. 416) ise; onun ölüm tarihiyle ilgili sadece 670 yılını vermektedirler. Celâleddîn Fîrûz Şâh Halacî'nin Delhi'ye 690 yılında hâkim olduğu düşünülürse 690 yılını onun ölüm tarihi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum da Kirmân'a yapılan bu sefer Terken Hatun'un ölümünden sonra gerçekleşmiş oluyor.

³⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 49.

³⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 50; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 269.

⁴⁰ Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 269.

⁴¹ Şebankâreî, *Mecmau'l Ensâb*, s. 199.

⁴² Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 50; krş. Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 448, dipnot 57.

⁴³ Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 532; Natanzî, *Müntehabü't Tevârîh-i Muînî*, s. 29; aynı müellif, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâre*, s. 26; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 122.

⁴⁴ *Târîh-i Sistân*, s. 373; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 122.

⁴⁵ Ali Han Vezîrî bu seferin Azerbaycan'a yapıldığını zikretmektedir. Bkz. Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 452.

has topraklarına sahip oldu. Ayrıca av emîrliği ve bazı askeri emîrlükler de kendisine verildi⁴⁶. Fakat Siyurgatmış'a hükümdarlık yetkisi verilmediği halde, Kutlug Terken'in saltanat işlerine karışmaya hatta onun adının yanı sıra, kendi adını da hutbede okutmaya ve itaatsizlik etmeye başladı. Bir yandan da Kirmân'ın ileri gelenlerinden fesat çıkarmakla ün yapmış olan Muizeddîn Melik Şâh ile Melik Tağmâs, Melik Tukân, Şâh Melik, Emîr Tulâk ve diğer şâhıslar, Terken Hatun'un tabiiyetinden çıkarak Siyurgatmış'ın emrine girdiler. Terken Hatun bir müddet bu duruma tahammül gösterdi; fakat Siyurgatmış'ın tasallutu haddi aşınca, Melik Polat'ın oğlu Emîr Tûlâk'ı damadı Abaka Han'a elçi olarak gönderip kızı Padişâh Hatun'un aracılığıyla Siyurgatmış'tan duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Güzelliği, zarafeti ve şairliğiyle Abaka Han'ı kendisine iyice bağlamış olan Padişâh Hatun, annesinin bu arzusuna hemen istediği cevabı almakta gecikmedi. Abaka Han'ın yarlık hükmüne göre; Siyurgatmış'ın Kirmân hükümetine, kardeşinden intikal eden av emîrliği ve şahsi hassası da dâhil hiçbir şekilde müdahalesi kalmayacaktı. Ancak Siyurgatmış Abaka Han'ın verdiği yarlık hükmüne göre hareket etmedi ve yeniden Abaka Han'ın yanına gitti. Orada göze girdi ve Kirmân işlerine asla karışmamak şartıyla has arazisini yeniden elde etti. Bu da Terken Hatun'un merhameti sayesinde oldu⁴⁷.

Bu olaydan hemen sonra (zahiren 675/1276-77) Seyfeddîn Melik, Tâceddîn Melik ve Yakûb Kirmân'dan kaçarak Hürmüz'e gittiler. Bu kişilerin Hürmüz'e gelmeleri üzerine buranın hâkimi Seyfeddîn Nusret gizlenmek zorunda kaldı. Bu durumu haber alan Terken Hatun, Melik Polad ve onun oğlu Melik Tâyisî'yi yardıma gönderdi. Melik Polad, Seyfettin Melik'i yakalayıp onu zindana attı. Böylece Seyfeddîn Nusret, Hürmüz hâkimiyetini tekrar elde etti. Bununla birlikte annesi Bîbî Hatun'u da çok değerli eşyalarla birlikte Terken Hatun'un yanına gönderdi⁴⁸.

680 (1281) yılı sonunda Abaka Han ölünce, onun yerine İlhanlı tahtına Ahmed Teküdar Han geçti. Bu durumu haber alan Siyurgatmış Kirmân yarlığını almak için vakit kaybetmeden ordugâha Ahmed Teküdar'ın yanına gitti. Terken Hatun ise Kirmân'da damadı için o güne kadar görülmemiş bir ihtişamla taziye merasimi düzenletti ve daha sonra ordugâha Ahmed Teküdar Han'ın yanına gitti.⁴⁹

⁴⁶ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 50; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729; Hâfiz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-i Ebrû*, C. III, s. 67; Muhammed Kazvîni, *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, Neşr. İreç Âfşâr, Tahran 1363 hş., s. 242; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 122.

⁴⁷ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 51; Hâfiz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-i Ebrû*, C. III, s. 68; Muhammed Kazvîni, *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, 243; Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 123; aynı müellif, *a. g. m.*, s. 86.

⁴⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 51; *Târîh-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 73; Hâfiz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-i Ebrû*, C. III, s. 68.

⁴⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 52; *Târîh-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 73; Muhammed Kazvîni, *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 243; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 123.

Abaka Han'ın saltanat döneminde, Sultan Ahmed ile Siyurgatmış'ı birbirine bağlayan eski bir dostluk bağı vardı. Ahmed'in annesi Kutay (veya Kutı) Hatun ve Soğuncak Noyan, Siyurgatmış'a Kirmân sultanlığını verdirmek ve Terken Hatun'un azlini sağlamak yolunda Ahmed Han üzerinde büyük bir rol oynadılar. Bunun sonucunda Celâleddîn Siyurgatmış, ordugâhdan başarı elde etmiş olarak hareket etti⁵⁰. Siyeh Kûh (Karadağ)⁵¹ denilen yere geldiği sırada, ordugâha gitmekte olan Terken Hatun ile karşılaştı. Siyurgatmış, Ahmed Han'dan elde ettiği yarlık hükmünü hemen oracıkta, hiçbir giriş yapmadan okudu. Uzun yıllar Kirmân sınırları içinde tam bir istiklâl ve asayiş içinde hüküm sürmeğe alışmış olan Kutlug Terken, yol üzerinde aldığı bu kesin haberden derin bir üzüntü duymuştu. Bu arada Sultan Siyurgatmış, Terken'in yanında bulunan Kirmân emîrlere, kendisi ile birlik olmalarını ve Terken Hatun'dan hemen ayrılıp birlikte Kirmân'a dönmelerini teklif etti. Emîrlere ve ileri gelen bazı kişiler yeni hükümdara uyup Kirmân'a döndüler. Ancak Kirmân'ın önde gelen kişilerinden olan Hâce Zahîreddîn Yamîn el-Mülk ve Tâceddîn Satılmış ise Sultan Siyurgatmış'a tâbi olmayıp Terken Hatun'un hizmetinde kalmayı tercih etmişlerdi⁵².

Terken Hatun, Siyurgatmış'tan ayrıldıktan sonra doğruca Ahmed Han'a geldi. Adet olduğu üzere birçok değerli hediyeler de getirmişti. Terken Hatun'un bu ziyaretinde yanında kızları Bîbî Terken ve Padişâh Hatun'da bulunmaktaydı. Sahib Divân Şemseddîn Muhammed ve emîrlere bazıları onu saygıyla karşıladılar. Bu ziyaretinde ordugâhdan büyük bir saygı gören Terken Hatun'un yarlık hükmü: "Sultan Siyurgatmış ile Terken Hatun, Karahıtay (Kutlug) Hanedanlığı'nı eşit haklarla idare etsinler" şeklinde yazıldı. Han tarafından verilen bu emir, Han'ın annesi Kutı Hatun ve Soğuncak Noyan tarafından hiç hoş karşılanmadığından, bunlar ayaklandılar ve Ahmed Han'a "Eğer bu yarlık hükmünü yerine getirirsek, o zaman Siyurgatmış senden nefret eder, Horâsân'a Argun Oğul'un yanına gidip onunla birleşir. En iyisi Terken Hatun bu kış burada kalsın ve yazın Siyurgatmış da gelince ikisinin huzurunda bu iş halledilsin" diye beyanda bulundular⁵³.

⁵⁰ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 52; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 123.

⁵¹ Bu yerin ismi Bahriye Üçok'un eserinde Siyahbağ şeklinde yazılmaktadır. Bkz. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 123.

⁵² Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 52-54; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729; *Târih-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 73-74; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 279; Hâfiz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-i Ebrû*, C. III, s. 29; Ali Han Vezîrî, *Târihî Kirmân*, C. I, s. 452-543.

⁵³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 54; Şebankâreî, *Mecmau'l Ensâb*, s. 200; Ali Han Vezîrî, *Târihî Kirmân*, C. I, s. 453; Muhammed Kazvîni, *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, 243; Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 125.

5. Kutlug Terken Hatun'un Ölümü

Yukarıda açıkladığımız nedenlerden dolayı Terken Hatun o kışı Berdea'da geçirdi. Burada Sâhib-i Divan Şemseddîn tarafından kendisine iyi bir muamele gösterildi. Terken Hatun yaz gelince de Sâhib-i Divân Şemseddîn Muhammed'in yardımıyla Tebriz tarafından Çerendap'a gitti⁵⁴. Fakat kısa bir süre sonra, kederinden hastalanıp, orada öldü 681⁵⁵ (1282-83)⁵⁶. Terken Hatun'un kızı Bîbî Terken bu sırada ordugâhda bulunmaktaydı. Annesinin ölüm haberini alınca hemen Çerendap'a geldi. Padişâh Hatun da Kirmân'a doğru yola çıktı. Terken Hatun'un naaşını Bîbî Terken, Kirmân'a getirdi. Celâleddîn Siyurgatmış ve Kirmân büyükleri onun naaşını karşıladılar ve Bîbî Terken'e baş sağlığı dilediler. Terken Hatun'un naaşını şehrin en güzel yerinde bulunan Yeşil Kübbet (Kubbe-i Sebz)⁵⁷te bulunan Terkâbad medresesine gömdüler⁵⁸. Âlimler, fazıllar ve halk onun ölümünden dolayı derin bir üzüntü duymuşlardı. Onu kaybetmekle, onun kendilerine sağladığı himaye ve nimetleri de kaybetmiş oldular⁵⁹.

Terken Hatun'un ölümünden sonra 681 yılının Rabiülevvel (Temmuz-Ağustos 1282) ayında Kirmân'a ulaşan Siyurgatmış, saltanat tahtına oturdu.

⁵⁴ Müntehabü't Tevârih-i Muînî, (s. 29)'de Terken Hatun'un yardım istemek için Argun'un sarayına gittiği zikredilmekteyse de mevcut kaynaklarda yukarıda açıkladığımız şekildedir. Krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 125.

⁵⁵ Nilgün Dalkesen, ("İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın" *Ortaçağda Kadın*, s. 550), Argun Han'ın 683 (1284) yılında Kirmân yönetimine Terken Hatun ve Üvey oğlu Siyurgatmış'ı tayin ettiğini, ancak Terken Hatun'un gücünü kimseyle paylaşmak istemediğini bu yüzden Padişah Hatun'un Argun'a bir mektup yazarak bu memnuniyetsizliklerini belirttiğini ve annesinin Kirmân'ın tek lideri olmasını istediğini, Argun'un da bu isteği kabul ettiğini yazmaktadır. Ancak mevcut kaynaklarda buna dair bir bilgi olmadığı gibi Terken Hatun daha öncede belirttiğimiz gibi Argun Han tahta geçmeden 2 yıl önce yani 681 (1282-83) yılında ölmüştür.

⁵⁶ Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi'üt-Tevârih*, C. I, s. 663; Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 54; *Târih-i Şâhî Karâhitâiyân-i Kirmân*, s. 74; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729; Natanzî, *Müntehabü't Tevârih-i Muînî*, s. 29; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzîde*, s. 532; Abdullatif Kazvîni, *Lubb et-Tevârih*, s. 221; Ali Han Vezîrî, *Târihî Kirmân*, C. I, s. 453; Muhammed Kazvîni, *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 243; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 125.

⁵⁷ Kutlukhanlılar'ın aile kabristanı olan Kubbe-i Sebz'in yapımına Barâk Hâcib zamanın da başlanılmış ve oğlu Rükneddîn zamanında tamamlanmıştır. Üstüvânî şekilli ve üzeri yeşilimsi mavi mozaikler ile kaplı bir yapı olan Kubbe-i Sebz, Kâçâr Hanı Akâ Muhammed Han'ın 1896'daki Kirmân kuşatması sırasında ve aynı yılda meydana gelen depremde büyük bir zarar görmüştür. Bkz. *Târih-i Şâhî Karâhitâiyân-i Kirmân*, s. 111-513; J. K. Kramers, "Kirmân", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, MEB, İstanbul 1977, s. 820; Seyyid Abbâs Ziyâyî, "Mîrâs-i Ferheng-i Karâhitâiyân-i Kirmân, Dânişgâh 750, Sâle-i Terkân Hâtûn", *Mecelle-i Mutâleât-ı İrânî*, Sal 5, Şomâre 10, Pâyız 1385 (1206), s. 129-131.

⁵⁸ Mîrhond, (*Ravzatu's-safa*, s. 629) ve Hondmir, (*Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 279), onun önce Tebrize gömüldüğünü ve naaşının daha sonra buradan alınıp, Bibi Türkân tarafından Kirmân'a getirildiği ve burada bulunan bir kümbetin medresesine gömüldüğünü zikretmektedirler.

⁵⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 54-55; *Târih-i Şâhî Karâhitâiyân-i Kirmân*, s. 74; Natanzî, *Müntehabü't Tevârih-i Muînî*, s. 29; aynı müellif, *Târih-i Mülûk-i Şebânkâre*, s. 26; Hâfîz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfîz-i Ebrû*, C. III, 70; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 126.

6. Kutlug Terken Hatun'un Şahsiyeti

Adalet ve hayrı seven Terken Hatun, vilayetlerin imarını, halkın refahını, âlimleri beslemeyi, faziletlihlere hürmet etmeyi, hayır müesseseleri ve binalarının arttırılmasına insaf ve intizamla gayret göstermişti. Kirmân'ın denizde ve karadaki ulaştırma işleri de tam bir düzen bulmuştu⁶⁰. Müverrihler onun büyük bir tevazu ile yaptığı bu işlerin onda birini dünya sultanlarının hiç biri yapmadı demekle mübalağa etmiş olsalar bile, Terken Hatun'un yapıcı bir hükümdar olduğunu anlatması bakımından gene de büyük bir değer taşımaktadır. Esasen Sımtü'l-ülâ'da ve diğer kaynaklarda yüce duygulu, sağlam iradeli bir şahsiyet olarak belirtilen Terken Hatun zamanında Kutlughanlılar'ın en parlak dönemini yaşamıştır⁶¹.

Terken Hatun 655 (1257) yılında yarlık hükmü çıkıncaya kadar naibelik edip Haccâc'ın Kirmân'ı terk etmesinden, 681 (1282) yılına kadar da Kirmân sınırları içinde bağımsız olarak 26 yıl sultanlık etmiş, tarihin kaydettiği nadir Müslüman kadınlardan birisidir. Uzun bir süre idareyi elinde tutan Hatun, o dönemin şartları gereği Moğollarla ilişkisini geliştirmeyi ihmal etmemiştir. Bunun için de çok iyi bildiği siyasi evlilik yolunu takip etmiş ve bunda da büyük oranda başarılı olmuştur. İşte Kutlug Terken Hatun'un yirmi altı yıllık siyasi hayatı bu başarılı politikalarla geçmiştir⁶².

Kaynakların verdiği malumata göre Terken Hatun Kirmân'da hâkimiyet kurduğu dönemde, hutbede adını okutmuş olduğu ve kendi adına para bastırıldığı açık olarak anlaşılmaktadır. Örneğin; daha öncede anlattığımız gibi Siyurgatmış, Terken Hatun'a karşı giriştiği taht mücadelesinde hutbede Terken Hatun'un adıyla birlikte kendi adını da okutmuştu. Bu durum Terken Hatun'un hutbede kendi adını okuttuğunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır⁶³. Para bastırma mevzusuna gelecek olursak, bu konuda Târîh-i Kirmân'ın 453. sayfasının 66. dipnotunda şu bilgiler yer almaktadır: Rusya'daki Erminaj Lenin Grang Müzesi'nde Terken Hatun'a ait sikkeden yapılmış 677 (1278-79) tarihli iki tane Dinâr bulunmaktadır⁶⁴. Yine bu konuda Târîh-i Şâhî Karâhitâiyân-i Kirmân'da aşağıda

⁶⁰ Ahmet Taşağıl, "Kutlukhanlılar", *DİA*, C. XXVI, s. 493; Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 118; Fâtma Gulâmırzâyî Kohan, "Terkân Hâtun u Behâdeddîn Bâhrazî der Kirmân" *Ayne-i Mirâs* 46, Dovre-i Cedîd, Sal 5, Şomâre-i Evvel, Behar-Tâbistân 1388(1209), s. 164-165.

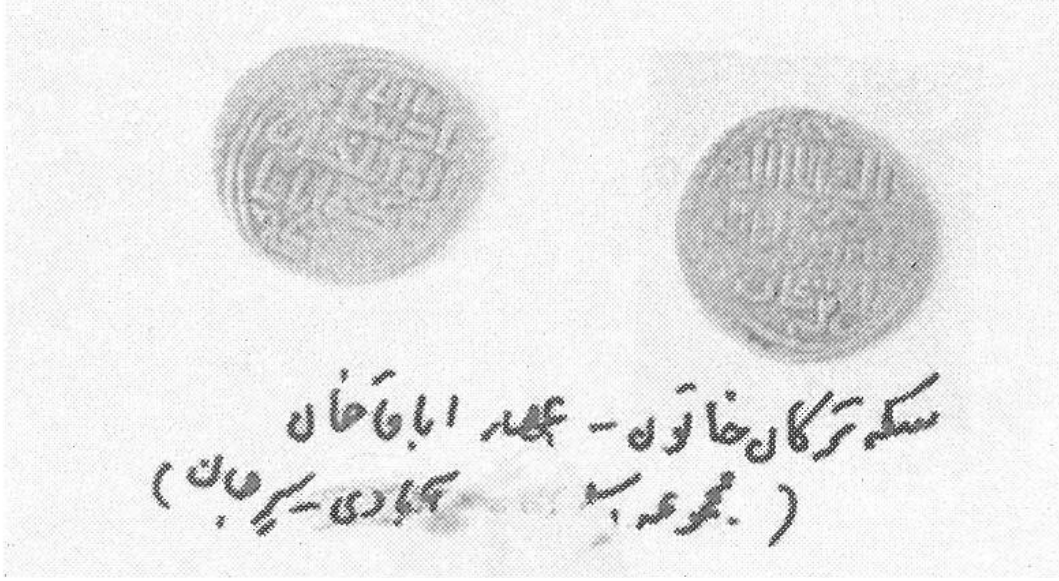
⁶¹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ülâ*, s. 37-38; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 268; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 445; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 118.

⁶² Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 126; Sefer Solmaz-Pınar Sertkaya, *a. g. m.*, s. 308.

⁶³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ülâ*, s. 51; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 126.

⁶⁴ Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 453, dipnot 66.

verdiğimiz ve Terken Hatun'a ait olan bir sikkenin resmi bulunmaktadır.

Bâstânî-i Pârîzî, bu sikkenin Bıçakçı'da bulunan Dört Kümbet'te bulunduğunu ve bu sikkenin şimdilik Sîrcân'da ikamet eden Agay-i Muhsin Esedî Zeyd Âbâdî'nin elinde olduğunu belirtmektedir⁶⁵.

Bâstânî-i Pârîzî'nin hem Târîhî Kirmân'da hemde Târîh-i Şâhî Karâhitâiyân-i Kirmân'da verdiği bilgilerden anlaşılıyor ki şimdilik, Terken Hatun'a ait üç tane sikke gönümüze kadar ulaşmıştır.

SONUÇ

Kutlughanlılar'ın kurucusu olan Barâk Hâcîb, Kutlughanlıları kurmadan önce akıllı bir politika takip etmişti. Nitekim kızlarını gerek Moğollar ve gerekse Harezmsâhlar, Yezd Atabeyleri ve Fars Atabeyleri ile evlendirmek suretiyle çok sağlam ilişkiler kurmuştu. Barâk'ın kurduğu bu tür siyasi ilişkiler hanedanlığın kurulduğu Kirmân gibi karmaşık bir coğrafyada varlığını uzun süre sürdürmesine imkân sağlamıştı. Barâk Hâcîb'in uyguladığı bu siyasi evlilikler politikasını Kutlug Terken Hatun'da takip etmişti. Nitekim Terken Hatun, kızı Padişah Hatun'u Moğol Hanlarında Hülagu'nun oğlu Abaka Han ile evlendirmişti. Moğollar ile yapılan bu siyasi evlilik Kirmân bölgesinin uzun bir müddet bu sülalenin hâkimiyetinde kalmasını sağlamıştı. O dönemin şartları düşünüldüğünde bu tür siyasi evlilikler devletlerin menfaatlerine olmuştur. Bu menfaati Kutlughanlılar'da net bir şekilde görmekteyiz. Nitekim Terken Hatun kendi saltanatını muhafaza etmek için üvey oğulları Sultan Haccâc ve Siyurgatmış ile giriştiği çetin mücadelelerde Abak'a Han'dan aldığı siyasi destek neticesinde hem

⁶⁵ Târîh-i Şâhî Karâhitâiyân-i Kirmân, s. 524.

hanedanlık tahtını elde etmiş hem de Kutlughanlılar'a siyasi ve sosyal anlamda en parlak dönemini yaşatmıştır.

Kutlughanlılar yerel bir hanedanlık olsa da Kutlug Terken Hatun; yaradılışından gelen güçlü idareci vasfı, olaylar karşısında takip ettiği akılcı politikaları ile adından söz ettirmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Abd el-Muhammed ÂYETÎ, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, Tahran 1383 hş.
- Ahmed Ali Han VEZÎRÎ, *Târîhî Kirmân*, C. I, Neşr. Bâstânî-i Pârîzî (Muhammed İbrahim), Tahran 1364 hş.
- Alaaddin Ata Melik CÜVEYNÎ, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Basımevi, Ankara 2013.
- ÂŞTÎYÂNÎ, Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, Tahran 1387 hş.
- BEZER, Gülay Öğün, "Terken", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XL, İstanbul 2011.
- DALKESEN, Nilgün, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın" *Ortaçağda Kadın*, Editör, Altan Çetin, Lotus Yayınları, Ankara 2011.
- GENÇ, Reşat, "Terken" *Türk Ansiklopedisi*, C. XXXI, MEB, Ankara 1982, ss. 107-114.
- GÖMEÇ, Sadettin, "Terken Unvanı Hakkında", *AÜDTCTFD*, 17, 2, Ankara 2010.
- Hâfiz-i EBRÛ, *Coğrafya-yı Hâfiz-i Ebrû*, Neşr. Sadık Seccâdî, C. III, Tahran 1375 hş.
- Hamdullâh Mustevfi-i KAZVÎNÎ, *Târîh-i Güzîde*, Neşr. Abdülhüseyin Nevâ'i, Tahran 1364 hş.
- HONDMÎR, *Habîbü'l-siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-beşer*, C. III, Neşr. Muhammed Debîr Siyakî, Tahran 1370 hş.
- Kadı Ahmed Gaffârî-i KAZVÎNÎ, *Târîh-i Cihan Âra*, Kitâb Furûşî-i Hâfiz, Tahran 1338 hş.
- Kâşgarlı MAHMUD, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, *Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, (Hazırlayanlar, Ahmet b. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- KAZVÎNÎ, Muhammed, *Yâddâsthây-i Kazvînî*, C. III, Neşr. İreç Âfşâr, Tahran 1363 hş.
- KOHAN, Fâtma Gulâmrızâyî, "Terkân Hâtun u Behâdeddîn Bâhrazî der Kirmân" *Ayne-i Mîrâs 46*, *Dovre-i Cedîd*, Sal 5, Şomâre-i Evvel, Behar-Tâbistân 1388(1209), ss. 159-177.

- KONUĞU, Enver, "Halaciler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XV, İstanbul 1997.
- KRAMERS, J. K., "Kirmân", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, MEB, İstanbul 1977.
- MERÇİL, Erdoğan, *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- MİNORSKİ, V., "Kutlug-Han", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, MEB, İstanbul 1977.
- MÎRHOND, *Ravzatu's-safâ fi Sîreti'l-enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hülefâ*, Neşr. Abbâs Zeryâb, Tahran 1358 hş.
- Muhammed b. Ali b. Muhammed ŞEBANKÂREÎ, *Mecmau'l Ensâb*, Neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1373 hş.
- Muîneddîn NATANZÎ, *Müntehabü't Tevârih-i Muîni*, Neşr. Pervîn İstehrî, Tahran 1383 hş.
- , *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâre (Müntehabü't Tevârih-i Muîni "Anonim-i İskender"*, Neşr. Joan Aubin, Tahran 1336 hş.
- Nâsireddîn Münşî KİRMÂNÎ, *Sımtü'l-ulâ li'l-Hazreti'l-'ulyâ, der Târîh-i Karâhitâyân-i Kirmân*, Neşr. Abbâs İkbâl Âştîyânî, Tahran 1328 hş.
- Reşîdüddîn FAZLULLÂH, *Câmi'üt-Tevârih ez Âgâz-i Peydâyiş-i Kebâyil-i Moğol ta Pâyân-i Dovrey-i Timûr Kâân C. I*, Neşr. Behmen Kerîmî, Tahran 1338 hş.
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 2011.
- Târîh-i Sistân Telif der Hudûd-i 445-725*, (Anonim), Neşr. Muhammed Tekî Behâr (Melik el-Şûera), Tahran 1381 hş.
- Târîh-i Şâhî Karâhitâyân-i Kirmân* (Anonim), Neşr. Bâstânî-i Pârîzî, Tahran 1379 hş.
- ÜÇOK, Bahriye, *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- "Kirmân'da Müslüman Kutlug Devletinde İki Kadın Hükümdar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IX, S. 81, Ankara 1961, ss. 81-98.
- Yahya b. Abdullatif KAZVİNÎ, *Lubb et-Tevârih*, İntişârât-i Bunyâd u Gûyâ, Tahran 1363 hş.
- ZÎYÂYÎ, Seyyid Abbâs, "Mîrâs-i Ferheng-i Karâhitâyân-i Kirmân, Dânişgâh 750, Sâle-i Terkân Hâtûn", *Mecelle-i Mutâle'ât-ı İrâni*, Sal 5, Şomâre 10, Pâyîz 1385 (1206), ss. 127-159.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / Received: 14.12.2016 • Kabul Tarihi / Accepted: 22.12.2016

Çalışanlarda Tutumsal Bağlılık ile Duygusal Zekânın Özbilinç Alt Boyutu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*

M. Kürşat TİMURÖĞLU**

Haci GÜRKAN***

Öz

Bu çalışmanın amacı, çalışanların özbilinçleri ile tutumsal bağlılıkları arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Özbilinç ve tutumsal bağlılık arasındaki ilişkiye yönelik demografik değişkenler de araştırmanın konusu içerisinde incelenecektir. Araştırma, Hatay ilinde otomotiv ve endüstri alanında çalışan ASAŞ Filtre Fabrikası çalışanları üzerinde yapılmıştır. Araştırmaya 250 çalışandan 159'u katılmıştır. Katılımcılara özbilinç düzeylerini belirlemek amacıyla Fenigstein, Scheier ve Buss (1975) tarafından geliştirilen Akın, Abacı ve Öveç (2007) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan Özbilinç Ölçeği, tutumsal bağlılık düzeyini belirlemek için Meyer, Allen ve Smith (1993) tarafından geliştirilen ve Türkiye uyarlamasını Wasti (2000)'nin yaptığı Örgütsel Bağlılık Ölçeği kullanılmıştır. Toplanan anket formlarından 10 tanesinde eksik veya birkaç şık birlikte işaretleme yapıldığından analiz sürecine dâhil edilmemiştir. Verilerin analizinde SPSS 17.0 istatistik programı kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda çalışanın duygusal zekâsının entelektüel zekâ kadar önemli ve özbilinç durumunun tutumsal bağlılık üzerine etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca demografik özellikler olarak eğitim düzeyi ve yaş faktörünün tutumsal bağlılık ve özbilinç alt boyutları üzerinde önemli etkiye sahip olduğu, duygusal zekâ programlarına çalışanları dâhil eden örgütlerin çalışanlarında tutumsal bağlılık düzeylerinin artacağı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Duygusal Zekâ, Örgütsel Bağlılık, Özbilinç, Tutumsal Bağlılık.*

An Investigation of Relationship Between Attitudinal Commitment and Sub Dimensions of Self-Consciousness of Emotional Intelligence in Employees

Abstract

This study aimed to determine the relationship between self-consciousness and attitudinal commitment of workers. Demographic variables for relations to self-consciousness and attitudinal commitment will be analyzed in this research too. Research was conducted on the workers at an automotive and industry filter fabric named ASAŞ in Hatay city. 159 workers participated to the research from all, 250. In order to determine self-consciousness levels of participants Self-Consciousness Scale is used which is developed by Fenigstein, Scheier and Buss (1975) and adapted in Turkish by Akın, Abacı ve Öveç (2007). For to measure attitudinal commitment levels Organisational Commitment Scale developed by Meyer, Allen and Smith (1993) and adapted in Turkish by Wasti (2000) is used. Questionnaires, about 10 of them, which are not signed or multi signed by participants were excluded from analysis. Data were analyzed with SPSS 17.0 statistical programme. In conclusion, it was found that emotional intelligence as important as intellectual intelligence, self-consciousness state is effective on attitudinal commitment, demographic specialities are educational level and age factors have great effects on attitudinal commitment and self-consciousness subscales, lastly it will increase workers attitudinal commitment if organisations include them in emotional intelligence programmes.

Keywords: *Emotional Intelligence, Organisational Commitment, Self-Consciousness, Attitudinal Commitment*

* Bu çalışma, yüksek lisans tezinin bir kısmından yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Yrd.Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi, timuroglu@atauni.edu.tr

*** Öğr.Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, hgurkan@beu.edu.tr

GİRİŞ

Son zamanlarda küreselleşmenin etkisiyle örgütlerin en temel yeteneklerinden biri olan insan kaynağının örgüte bağlılığı çok daha önemli hale gelmiştir. Örgütün sağlıklı büyümesi ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmesi, çalışanların bilgi ve becerilerinin yanında örgüte gönüllü olarak katkı sağlama istekleriyle de ilişkilidir.

Örgütsel davranış kuramcılar tarafından tutumsal bağlılık olarak incelenen örgütsel bağlılık, sosyal psikologlar tarafından da davranışsal bağlılık şeklinde incelenmektedir.

Genel anlamda örgütsel bağlılık olarak bahsedilen tutumsal bağlılık, örgütlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması noktasında önemli bir yere sahiptir. Örgüt maliyetlerinin azalması, çevresiyle uyum içinde çalışarak üretkenliğini artıran ve sorumluluk düşüncesinde olan çalışanlar sayesinde sağlanabilmektedir. Bu da çalışanların örgütsel bağlılığının yüksek olması ile mümkün olabilmektedir. Çalışanların örgüt yararına davranışlar sergilemeleri geç kalma, devamsızlık, işten ayrılma gibi istenmeyen davranışlardan uzaklaşmalarını sağlayacaktır.

Duygu ve düşüncelerin insan becerileri üzerindeki etkileri, başarıya giden yolda bilişsel zekâ ile beraber duygusal zekânın da payının olduğunu ortaya koymaktadır. Duyguların pek çok alanda olduğu gibi örgütsel yaşam alanlarının da ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğinden hareketle duygusal zekânın örgütün her alanında etkili olabileceği düşünülebilir.

Goleman (2000), duygusal zekânın hayatın her noktasında, özellikle örgütsel alanda, çok önemli olduğunu dile getirmektedir. Etkili performans için büyük önem taşıyan yetilerin % 67'si duygusal yeterliklerde bulunmaktadır. Gereksinim duyduğumuz becerilerin yarısı tekniktir ama diğer yarısı duygusal zekâyla ilgilidir. Tüm dünyada farklı uzmanların yapmış olduğu araştırma sonuçları duygusal zekânın iş hayatında mükemmellik için IQ'dan önce geldiğini göstermektedir. İş hayatında başarılı olmak için IQ'nun tek başına yeterli bir etken olmadığını, EQ seviyesi yüksek bireylerin bu anlamda bir adım daha öne çıktığını gözlemlemek mümkündür.

Duygusal zekânın örgütler tarafından önemi kavrandığında, örgüt süreçlerinde kullanılması ve elde edilecek olumlu sonuçların örgüte rekabet anlamında avantajlar sağlaması mümkün olacaktır.

Özbilinci yüksek bireyler ruh hallerinin farkındadırlar ve olumlu yaklaşımlarda bulunabilirler. Olumsuz ruh hallerini sorun etmeyerek kısa sürede eski ruh hallerine döndürebilirler. Bu kişilerin toplum hayatında pozitif davranışlar sergiledikleri söylenebilir.

Duygusal zekâ yeteneklerinin kullanılabilmesi, öncelikle bireyin kendi duygu ve düşüncelerine ait farkındalığına bağlıdır. Bu da özbilincin önemine işaret etmektedir.

Özbilincin duygusal zekânın en önemli yeteneği ve diğer yeteneklerin varlığının büyük oranda özbilince bağlı olması sebebiyle özbilinç ve tutumsal bağlılık kavramları arasındaki ilişkilerin incelenmesine karar verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde tutumsal bağlılık kavramı ile duygusal zekâ ve özbilinç kavramları teorik olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın uygulama kısmı ise çalışanlara uygulanan yazılı anket yöntemiyle elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonunda elde edilecek olan verilerin özbilinç ve tutumsal bağlılık ilişkisine dair literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tutumsal Bağlılık

“Tutum, bireyin çevresindeki canlı ya da cansız herhangi bir duruma karşı gösterdiği tepki ön eğilimini ifade eder” (Ceylan, 1998: 72; Baysal ve Tekarslan, 2004: 299). Birey örgütle arasındaki bağ ile ilgili tutumları neticesinde belli davranışları ortaya koyacaktır ya da bu davranışları ortaya koyma konusunda eğilimli olacaktır. Örgütte kalma, devamsızlık ve örgüte faydalı olacak şekilde gayret gösterme gibi davranışlar ve tam tersi davranışlar da bunlar arasında yer almaktadır (İnce ve Gül, 2005: 27).

Tutumsal bağlılık, işgörenin bireysel amaçları ve değerleriyle örgütün amaçları ve değerlerini bir bütün halinde düşünebilmesi neticesinde bu amaç ve değerleri gerçekleştirmek üzere örgütte kalmaya devam etmek istemesine bağlı olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla işgörenlerin örgüte bağlanmalarını sağlayan birtakım menfaatlere dayalı bir alışveriş ilişkisinden söz etmek mümkündür (Gül, 2002: 41). Mottaz’a göre tutumsal bağlılık, örgüt ile işgören arasında bulunan bağın değerlendirmeye tabi tutulmasıyla oluşan, örgüte dair bir düşünce ve örgüte duygusal bir yakınlaşmadır (Mottaz, 1986: 214–228; Çulha, 2008: 78).

Allen ve Meyer Yaklaşımı

Allen ve Meyer tutumsal bağlılığı, işgörenler ile örgüt ilişkisini ortaya koyan içsel ve duygusal durum olarak ifade etmiştir. Bireyin davranışları bu durumu açıklarken, işgörenin örgütte kalmasının, durumun belirtilerinden olduğu bildirilmiştir (Allen ve Meyer, 1990: 2; Meyer, Allen ve Smith, 1993: 538-551). Allen ve Meyer bağlılığı önce “duygusal bağlılık” ve “devamlılık bağlılığı” boyutlarından oluştururken; 1990 yılında “normatif bağlılık” adını verdikleri yeni bir boyut eklemiştir (Allen ve diğ., 1990: 3).

Duygusal Bağlılık Boyutu

Duygusal bağlılık, örgüt amaç ve değerlerinin çalışanlar tarafından kabullenilerek örgüt menfaatleri doğrultusunda ileri düzeyde gayret göstermelerini içermektedir (McGee ve Ford, 1987: 638-642; Hüseyinliklioğlu 2014: 79). İşgörenin örgüt hedeflerine duygusal tutkunluğudur. Duygusal bağlılığı yüksek işgören örgüte üyeliğini samimi şekilde arzuladığı için devam

ettirmektedir. İşgörenin örgütle özdeşleşmesi, örgüt ile kendini bir bütün olarak kabul etmesi sonucunda örgüte ileri derecede önem vermesidir (Keleş, 2006: 50).

Duygusal olarak bağlı çalışanlar, örgüt üyeliğini devam ettirmeyi isterlerken örgüt değerlerini yüksek derecede kabullenmektedirler. Böyle bir durumda, kişilerin mutlak bir memnuniyeti söz konusudur (Çetin, 2004: 95).

Devam Bağlılığı Boyutu

Devam bağlılığı, işgörenin örgütten ayrılmasının getireceği maliyetler veya farklı iş alternatifinin az olması sebebiyle örgütte kalmaya devam etmesidir (Meyer ve diğ., 1993: 539).

Rasyonel bağlılık şeklinde de ifade edilen bu bağlılık türünde, çalışanın örgütten ayrıldığında yüksek bir maliyetle karşılaşacağını düşünerek örgüt üyeliğini sürdürmesi durumu vardır. İşgören; örgütten ayrılmasının maliyeti örgütte yatırım olarak gördüğü kıdem, tazminat gibi elde edebileceği kazanımlardan yüksek olduğunda örgüte bağlanmaktadır (Balay, 2000: 21-22).

Normatif Bağlılık Boyutu

Çalışanların örgütlerine karşı duydukları minnettarlık duygusuyla iş yerinde kalmalarının en doğru şey olduğuna ve örgütte çalışmaya devam ederek örgüte olan borçlarını ödemeleri gerektiğine inanmaları durumudur (Çetin, 2004: 96; Gürkan, 2006: 22).

Bu tür bağlılıkta işgörenler minnettarlık duydukları için örgütte kalmaktadır. Bunun nedeni, işveren tarafından çok ihtiyaç duydukları bir anda işe alınmaları veya en doğru şeyin işverenle kalmak olduğuna inanmalarıdır. Bu işgörenler, örgütte çalışmaya devam ederek kendilerine iyi davranan örgütlerine borçlarını ödemeleri gerektiğini düşünmektedirler (Bayram, 2005: 133).

Duygusal Zekâ

Duygusal zekâ İngilizce’de "Emotional Intelligence" sözcüklerine karşılık gelmesi ve kısaltması "EI" olmasına rağmen literatürde "Emotional Quotient" ve "EQ" şeklinde kısaltılarak kullanıldığı görülmektedir.

Duygusal zekânın tanımı ilk olarak John D. Mayer ve Peter Salovey tarafından 1990 yılında; kendi duyguları yanında diğerlerinin duygularının da farkında olarak, düşüncelerini ve davranışlarını bunlardan elde ettiği bilgilerle yönlendirebilmeleri becerisi olarak yapılmıştır (Mayer, Salovey, 1993: 433).

Goleman EQ (Emotional Quotient) terimi için, "kendisini harekete geçirebilme, aksiliklere rağmen yoluna devam edebilme, dürtüleri kontrol ederek doyumunu erteleyebilme, ruh halini düzenleyebilme, sıkıntıların düşünmeyi engellemesine izin vermeme, kendini başkalarının yerine koyabilme ve umut besleme" tanımını yapmıştır (Goleman, 1996: 62).

Kontrol edilemeyen duygular akıllı insanları aptallaştırabilmektedir ve duygusal yetersizlikler onlardan verim almayı kısıtlamaktadır (Goleman, 2000: 33). Çevremize baktığımızda IQ'su yüksek kişilerinde özellikle iş hayatında başarılı olamadığını örneklemek mümkündür.

Duygusal zekâ ile ilgili olarak bilişsel zekâdan farklı olarak vurgulanması gereken en önemli nokta bireylerin doğuştan sahip oldukları bilişsel zekâ seviyelerinin değişimi söz konusu değilken, bireylerin sahip oldukları duygusal zekâ yeterliliklerinin geliştirilebilmeye uygun olmasıdır. Bunun için ön şart ise bireyin kendisinin ve duygularının farkında olmasıdır (Baltaş, 2001: 67).

Etkili yönetim ve liderlik becerilerinden olan ve önemi kabul edilen duygusal zekânın, vazgeçilmesi güç bir bireysel yetenek olduğu düşünülmektedir (George, 2000: 1039; Doğan ve Şahin 2011: 73).

Thorndike 1920 yılında başkalarını anlayarak onları yönetme yeteneği olarak sosyal zekâ kavramını tanımlamış ve duygusal zekânın temelini oluşturmuştur. Duygusal zekâ kavramına ait ilk tanım ise psikolog olan Peter Salovey ve John Mayer (1990) tarafından bireylerin duygularını kontrol edebilme yeteneği şeklinde yapılmıştır. (Wong ve Law, 2002: 245- 246, Doğan ve Demiral 2007: 211-212).

Goleman'ın Duygusal Zekâ Modeli

Goleman, duygusal zekâ yeteneklerinin bireylerin hayatlarında ve işlerindeki başarılarına etkisi olduğunu “Duygusal Zekâ” ve “İşbaşında Duygusal Zekâ” adlı kitaplarıyla, ortaya atan ilk kişidir (Goleman, 2000: 393-394). Daniel Goleman “İş Başında Duygusal Zekâ” adlı kitabında duygusal zekâyı “kişinin kendisinin ve başkalarının hislerini tanıma, kendini motive etme, içindeki ve ilişkilerindeki duyguları iyi yönetme yetisi” olarak tanımlamaktadır (Goleman, 2000: 393).

Goleman; bireyin kendisine ve başkalarına ait duyguları tanıması, bunları öğrenmesi, değerlendirmesi ve duygulardan elde edilen bilgilerin çıktılarını yaşamına ve iş hayatına doğru yansıtarak tepkilerini düzenlemesinin sadece IQ ile açıklanmasının uygun olmayacağını belirtmektedir. (Goleman, 1996: 21-23).

Karma bir model olan Goleman'ın modeli zihinsel yetenekleri ve diğer özellikleri içerdiğinden, geliştirilmesinde kullanılan ve temel yetenek modeli olan Mayer ve Salovey'in modelinden farklıdır (Çakar ve Arbak, 2004: 41). Goleman ham zekâ ile beraber, diğer yeteneklerin iyi kullanılabilmesinin meta-yetenek olarak tanımladığı duygusal yetenek ile alakalı olduğu görüşündedir (Goleman, 1996: 53).

Daniel Goleman “Duygusal Zekâ” adlı kitabında, duygusal zekâ yoksunluğunun, bireyin iş ve aile hayatındaki başarısı, toplum içerisindeki ilişkileri, sağlık durumu gibi pek çok alanda olumsuz yönde etkili olabileceğini

belirterek duygusal zekânın bireyin hayatında bilişsel zekâyâ oranla daha etkili olduğunu ifade etmektedir (Doğan ve Şahin 2007: 232).

Goleman'ın modelinin daha önce ortaya konan duygusal zekâ modelleri görüşlerinin daha geniş kapsamlı ve daha sistemize edilmiş hali olması sebebiyle temel kabul gören model olduğu söylenebilir (Titrek, 2007: 60). Goleman'ın duygusal zekâ boyutu altında geliştirdiği ve Bar-on gibi karma model olarak düşündüğü duygusal zekâ modeli beş başlık altında “kendi duygularının farkında olma (özbilinç), kendi duygularını yönetme, kendini motive etme, empati kurma ve sosyal beceriler” olarak toplanmıştır (Psenicka ve Rahim, 2002: 305).

Duygusal Zekânın Özbilinç Alt Boyutu

Özbilinç bireyin benliğinde içsel olarak yer alan duygularına ve düşüncelerine odaklanması, ya da diğer bireylerin görebileceği yönlerini sunma ve betimlemeye odaklanması eğilimi olarak tanımlanabilmektedir (Scheier ve Carver, 1985: 635). Özbilinç kavramı zihnin ayırt edici özelliklerinden biridir (Crozier, 2004: 11). Kişinin kendisini daha iyi anlamasını sağlayan bir özellik olarak kabul gören özbilinç sayesinde birey olumlu ya da olumsuz taraflarını fark ederek psikolojik yönden daha sağlıklı bir duruma gelebilmektedir (Fenigstein ve Vanable, 1992: 130). Özbilincin “kişinin bir birey olarak kendine yönelik farkındalığı ve başkalarının gözlemlediği bir birey olarak kendine yönelik farkındalığı” olmak üzere iki yönü vardır” (Laing, 1969: 113). Fenigstein ve diğerlerine göre bireyler kendi duygu ve eylemlerini aşağılayıcı bir tarzda derin biçimde düşündüklerinde, sağlıklı özbilinç durumundan uzaklaşmaktadırlar (Fenigstein ve diğ., 1975: 522).

Fenigstein ve diğerleri (1975: 523), özbilincin yapısal olarak üç faktör ile açıklanabileceğini belirtmişlerdir. Bu üç faktörden ikisinin yani özel özbilinç ile genel özbilincin, öz-odaklılık eğilimlerinin psikolojik yönlerini ölçtüğü varsayılmıştır. Özel özbilinç, bireyin içsel duygu, düşünce ve motivasyonlarına odaklanması eğilimini ifade etmektedir. Genel özbilinç ise sosyal bir obje olarak bireyin kendine yönelik farkındalığını yansıtmaktadır. Üçüncü boyut olan sosyal anksiyete ise bireyin diğerlerinin var olduğu ortamlarda yaşadığı kaygı düzeyiyle ilişkilidir (Nystedt ve Ljungberg, 2002: 144).

Özbilincin tüm kapsamlı formları için, kişi eğer aşağıdaki kriterlerin farkındaysa atfedilmiştir.

- Diğerleri arasındaki ayrım, farklılıkları kavramak
- Güçlü duygularını tanımak
- Bir anda tek ve bağımsız bir varlık olarak var olduğunu kavramak (Strasser, 2012: 39-62).

Özbilinç, insanların kendileriyle ilgili düşündükleri ve sosyal durumlar içerisindeki kişisel rahatlarını, sosyal yapı içerisinde kendi davranışlarını

algılama, bireysel farkındalık ve davranışların değerlendirilmesini içermektedir. Gelecekte araştırmacılar insanların özbilinç ile kendini izleme davranışlarının sosyal sorunların çözümü içerisinde geliştirdikleri yöntemlerle ilişkilerini inceleyeceklerdir (Hutchinson, 2007: 551-560).

Yine yapılan çalışmalarda özbilinç düzeyi ile depresyon, yalnızlık, sosyal fobi, anksiyete, norotikizm ile farklı ilişkiler olduğu belirlenmiştir (Ben-Artzhi, 2003: 256-264; Harrington ve Loffredo, 2001: 439-450).

Özel Özbilinç

Özel özbilinç, bireye ait ve diğer insanların pek fazla ulaşamadığı ve bilmediği, kendisinde saklı olan özel duygular, inançlar, motivasyonlar gibi yönleri hakkında dikkatli bir şekilde düşünerek, bunlar hakkında farkındalık geliştirmesini ifade etmektedir (Fenigstein ve diğ., 1975: 526). Özel özbilinç bireylerin benlikleri ve içsel motivasyonları üzerine düşünmesi olarak tanımlanır ve duygu ile düşüncelerine yönelik ilgisi ile ilişkilidir (Fenigstein ve diğ., 1975: 523). Özbilinç ölçeği kullanılarak yapılan çeşitli araştırma sonuçlarında çelişkili durumlar görülmüştür. Sonuçlarda ki bu çelişkiler sebebiyle birçok araştırmacının özellikle özel özbilinç alt ölçeğini incelediği tespit edilmiştir (Anderson, Bohon, Berrigan, 1996: 144; Mittal ve Balasubramanian, 1987: 53). Örneğin, Anderson ve arkadaşları (1996) özel özbilinç ile doğru öz-bilgi, duygusal farkındalık ve bağımsızlık arasında pozitif ilişki olduğunu kanıtlayan çalışmaları olmasına rağmen, özel özbilinç ile anksiyete ve depresyonun pozitif ilişkili olduğunu ortaya koyan çeşitli araştırmaların da bulunduğunu belirtmiştir (Anderson ve diğ., 1996: 145). Çalışmalardan elde edilen sonuçlar çerçevesinde tek boyutlu olduğu düşünülen özel özbilincin iki alt boyutlu olduğu kanıtlanmıştır (Burnkrant ve Page, 1984: 629; Mittal ve Balasubramanian; 1987: 66).

Kendini Düşünme

Özel özbilincin ilk boyutu olan kendini düşünme, bireyin duyguları ve davranışları ile ilgili düşünme eğilimi ile ilgilidir (Anderson ve diğ., 1996: 147). Bu insanlara kendilerini tanımlayan bir şeyler söylemeleri istendiğinde, ortaya koydukları özellikleri oldukça fazla olmaktadır (Burnkrant ve Page, 1984: 629). Anderson ve diğerleri (1996)'ne göre kendini düşünme "özel özbilincin negatif ve bunaltıcı, kendine güvensizlik ve kendini aşırı düşünme şeklinde karakterize edilen yanıdır. Kendini düşünme bireyin kendini anlamaya yönelik eğilimini yansıtır ve bir çeşit kendini inceleme sürecidir" (Anderson ve diğ., 1996: 151).

İçsel Özfarkındalık

İçsel özfarkındalık, kişinin içinde bulunduğu duygusal durum ile ilgili olarak etkin ve olumlu bir düşüncede olması ve bu duruma karşı sahip olduğu farkındalığın pozitif ve tarafsız olmasını ifade etmektedir (Anderson ve diğ., 1996: 147). Birçok araştırmada, özel özbilincin negatif tarafının kendini düşünme ile pozitif tarafının ise içsel özfarkındalık ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır

(Anderson ve diğ., 1996:148; Burnkrant ve Page 1984: 636). Yapılan çalışmalarda ortaya konulan tanımlamalar daha pozitif, uyumlu olan içsel öz farkındalık ile daha negatif, uyumsuz olan kendini düşünme arasındaki ayrımı netleştirmektedir (Anderson ve diğ., 1996: 147; Creed ve Funder, 1998: 428-429; Watson, Morris, Ramsey, Hickman ve Waddell, 1996: 191).

Anderson ve diğerleri (1996: 147-150)'ne göre; kendini düşünme ile anksiyete ve depresyon ölçümleri arasında pozitif ilişki bulunmaktadır. Kendini düşünme daha negatif, içsel öz farkındalık ise pozitif yönde bir eğilimi işaret etmektedir ve kendini düşünme bireyin kendisi ile ilgili farkındalığının negatif ve daha baskıcı bir yönünü değerlendirmektedir. İçsel öz farkındalığın bireyin kendisi ile ilgili farkındalığına daha tarafsız bir şekilde yaklaştığından ikinci unsurun daha dengeli bir öz farkındalığı ifade etmektedir.

Genel Özbilinç

Fenigstein ve diğerleri (1975: 525), genel özbilinci "bireyin sosyal bir obje olarak farkındalığı" şeklinde tanımlamıştır. Ölçeğin altboyutlarına ilişkin yapılan araştırmalar, genel özbilincin kendi içinde iki alt boyuta ayrıldığını göstermektedir (Anderson ve diğ., 1996: 148; Watson ve diğ., 1996: 190-191; Mittal ve Balasubramanian, 1987: 64).

Genel özbilincin utangaçlığın ve birbirleri üzerine yapmış olduğu etkilerin araştırıldığı bir çalışmada birbirini büyük ölçüde etkilemediği, utangaçlık ile genel özbilincin kısmi odaklı karakteristik özellikler üzerine etkili olduğu görülmüştür (Bruch, Hamer ve Heimberg, 1995: 47-63).

Stil Bilinçliliği

Stil bilinçliliği bireyin kişisel davranış stilleriyle ilişkili eğilimleridir (Nystedt ve Ljungberg, 2002: 153). Bireyin sosyal bir obje olarak diğerlerine sunduğu imajın farkında olmasını ifade etmektedir. Stil bilinçliliği daha özeldir ve özbilincin diğer faktörleri ile sistematik olarak ilişkilidir. Bu ilişki sosyal anksiyete ile olumlu diğer faktörler ile olumsuzdur (Nystedt ve Ljungberg, 2002: 155-156).

Görünüm Bilinçliliği

Görünüm bilinçliliği bireyin dış görünüşü ile ilgili eğilimlerini ifade etmektedir ve bireyin fiziksel görünümünü hakkında sahip olduğu farkındalıktır. Bireyin dış görünüşü ile ilgili diğerlerine nasıl görüldüğünün farkında olmasıdır. Görünüm bilinçliliği ve özbilincin diğer faktörleri arasında sistematik bir ilişki bulunmamaktadır ve sosyal anksiyete ile olumsuz bir ilişki söz konusudur (Nystedt ve Ljungberg, 2002: 155-156).

Sosyal Anksiyete

Scheier ve Carver (1977: 627), sosyal anksiyete ise genel özbilinçten türemiş bir kavram olduğunu belirtmektedir. Sosyal anksiyete bireyin sosyal

ilişkilerinde kaygı yaşamadır ve genel olarak negatif değerlendirilme korkusu ile ortaya çıkmaktadır. Sosyal anksiyete bireyin başkaları var olduğu durumlarda hissettiği huzursuzluğun ifadesidir (Fenigstein ve diğ., 1975: 524-525).

Fenigstein ve diğ. (1975: 523), bireyin sosyal etkileşimlerinde diğ. insanların kendisine yönelik değerlendirmeleri ile ilgili yaşadığı aşırı kaygı ve kuşku eğilimini ifade ettiğini belirtmişlerdir. Yapılan birçok araştırmada sosyal anksiyetenin ortaya çıkışında genel özbilincin temel ön koşul olabileceği belirtilmektedir (Hope ve Heimberg, 1988: 637; McEwan ve Devins, 1983: 665; Schlenker ve Leary, 1982: 636; Schroeder, 1996: 596). Özel ve genel özbilinç unsurları, özbilincin çeşitlerini yansıtırken, sosyal anksiyete bireyin özbilince verdiği tepkiyi ifade etmektedir (Fenigstein ve diğ., 1975: 526).

Yapılan bazı ilişkisel araştırmalarda, sosyal anksiyete ile özel özbilincin diğ. boyutları arasındaki ilişkileri incelemiştir. Genel özbilinç ile birçok sosyal anksiyete ölçümleri ilişkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca beklenildiği gibi özel özbilincin sosyal anksiyete ölçümleri ile ilişkili olmadığı belirlenmiştir. Ancak özbilincin kendi içerisinde alt ölçekler arası korelasyonlarda yüksek düzeyde anlamlılık bulunan araştırmalar bulunmaktadır (Hope ve Heimberg, 1988: 626-639).

Birçok çalışmada özbilinç ile olumsuz değerlendirilme korkusu arasında pozitif ilişki olduğuna dair bulgular olsa da, özbilincin tamamen negatif bir özellik olarak değerlendirilmemelidir. Literatür incelendiğinde kimlik kazanma gibi süreçlere özel özbilinç alt boyutunun pozitif etkileri olduğu görülmektedir (Hamer ve Bruch, 1994: 436-452).

Bu sebeple özbilincin düzeltilmesi gerekli olan bir özellik olduğu düşüncesi yerine özbilincin negatif etkilerde bulunacağı koşulların belirlenmesi gerektiği düşünülmelidir (Özgüngör, 2006: 1-8).

Araştırma Hipotezleri

H1= Çalışanların özbilinç düzeyleri ile tutumsal bağlılıkları arasında olumlu yönde bir ilişki vardır.

H1-1= İçsel Öz farkındalık düzeyi duygusal bağlılığı etkiler.

H1-2= Görünüm bilinçliliği düzeyi duygusal bağlılığı etkiler.

H1-3= Sosyal anksiyete düzeyi duygusal bağlılığı etkiler.

H1-4= Stil bilinçliliği düzeyi duygusal bağlılığı etkiler.

H1-5= Kendini düşünme düzeyi duygusal bağlılığı etkiler.

H1-6= İçsel Öz farkındalık düzeyi normatif bağlılığı etkiler.

H1-7= Görünüm bilinçliliği düzeyi normatif bağlılığı etkiler.

H1-8= Sosyal anksiyete düzeyi normatif bağlılığı etkiler.

- H1-9= Stil bilinçliliği düzeyi normatif bağlılığı etkiler.
H1-10= Kendini düşünme düzeyi normatif bağlılığı etkiler.
H1-11= İçsel Öz farkındalık düzeyi devam bağlılığını etkiler.
H1-12= Görünüm bilinçliliği düzeyi devam bağlılığını etkiler.
H1-13= Sosyal anksiyete düzeyi devam bağlılığını etkiler.
H1-14= Stil bilinçliliği düzeyi devam bağlılığını etkiler.
H1-15= Kendini düşünme düzeyi devam bağlılığını etkiler.

Araştırma Yöntemi

Araştırmada veriler 5’li likert tipi anket kullanılarak yüz yüze yöntemi ile toplanmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmuştur. Anketin ilk bölümünde sosyodemografik özellikler ile bulunulan unvandaki hizmet süresi, toplam hizmet süresi gibi sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde ise ilk 23 soruda öz bilinç, sonraki 18 soruda ise tutumsal bağlılık düzeyleri hakkında sorular mevcuttur.

Araştırma Hatay İli’nde ASAŞ Filtre Fabrikası çalışanları üzerinde yapılmıştır. Asaş Filtre 1972 yılında kurulmuş, Yurtdışı ve Ortadoğu için üretime başlamıştır. 1980 yılında şu anki lokasyonuna taşınarak kapasite artışı sağlanmış, 1990 yılı itibari ile Avrupa pazarına açılmıştır. İşletmenin tercih edilmesinde tecrübe sahibi olması ve iş gücü devir oranının düşük olması etkili olmuştur.

ASAŞ Filtre Fabrikasının 250 çalışanı bulunmaktadır. Homojen bir yapıda olmayan bu evren için % 95 güven aralığında, \pm % 5 örnekleme hatası ile hesaplama yapılarak örneklem büyüklüğünün minimum $n= 152$ kişi olması gerektiği belirlenmiştir (www.surveysystem.com/sscalc.htm). Olası aksaklıklar dikkate alınıp fabrikanın 165 çalışanı ile görüşülmüş ve bunların 162’si araştırmaya katılmayı kabul etmiştir. Toplanan anket formlarından 10 tanesinde eksik veya birkaç şık birlikte işaretleme yapıldığından analiz sürecine dâhil edilmemiştir. Dağıtılan 162 anket formundan 160 tanesi doldurulmuş bunlardan 152’si analizlerde kullanılmıştır. Anketlerin geri dönüş oranı oldukça yüksek olmuştur. Veriler, SPSS 17.0 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Ölçeklerin Güvenilirliği

Bu araştırmada ölçeklerinin iç güvenilirliğini hesaplamak amacıyla Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Öz bilinç ve tutumsal bağlılık ölçekleri için hesaplanan Cronbach Alfa katsayıları aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Öz bilinç Ölçeğine Ait Güvenilirlik Analizi

	Madde Sayısı	Cronbach- α Katsayısı	KMO değeri	Bartlett Testi
Öz bilinç	23	0.873	0.765	$\chi^2= 1236,719$ p= .000

23 maddeden oluşan özbilinç ölçeğinin iç tutarlılık analizi yapılmıştır. Cronbach Alpha değeri 0,87 olarak bulunmuştur. Özbilinç ölçeğinin faktör analizi yapılmadan önce örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygun olup olmadığını test etmek için KMO analizi yapılmış olup, KMO değeri 0,765 ve sigma p=0,000 bulunmuştur. (örneklem büyüklüğü faktör analizi için uygundur)

Tablo 2. Bağlılık Ölçeğine Ait Güvenilirlik Analizi

	Madde Sayısı	Cronbach- α Katsayısı	KMO değeri	Bartlett Testi
Tutumsal bağlılık	18	0.900	0.869	$\chi^2= 1546,500$ p= .000

18 maddeden oluşan bağlılık ölçeğinin iç tutarlılık analizi yapılmıştır. Cronbach Alpha değeri 0,90 olarak bulunmuştur. Bağlılık ölçeğinin faktör analizi yapılmadan önce örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygun olup olmadığını test etmek için KMO analizi yapılmış olup, KMO değeri 0,869 ve sigma p=0,000 bulunmuştur (örneklem büyüklüğü faktör analizi için uygundur).

Ölçeklerin Geçerliliği

Çalışmada kullanılan ölçeğin her bir maddesinin daha önce uygulanmış ve geçerlilik analizleri yapılmış çalışmalardan alınması nedeniyle tekrar bir geçerlilik analizi uygulanmamıştır.

Araştırmada özbilinç düzeylerini belirlemek amacıyla Fenigstein ve diğerleri (1975) tarafından geliştirilen Mittal ve Balasubramanian (1987) tarafından revize edilerek 5 alt boyutu da geliştirilen, Akın ve arkadaşları tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Özbilinç Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek 23 maddeden oluşmaktadır ve 0'dan (hiç uygun değil) "4"e (tamamen uygun) doğru sıralanan 5'li likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Türkçe formunun iç-tutarlılık değerleri ölçeğin bütünü ve alt ölçekler için .79 ile .91 arasında değişmektedir.

Örgütsel bağlılığı ölçmek için de Meyer, Allen ve Smith (1993) tarafından geliştirilen 18 maddelik "Örgütsel Bağlılık Ölçeği" kullanılmıştır. Örgütsel bağlılığın duygusal, devam ve normatif boyutlarından her biri 6 soru ile ölçülmüştür. Wasti (2000) Türk çalışanlarına uygunluğunu analiz etmeye yönelik çalışmada, örgütsel bağlılık boyutlarının (duygusal, devam, normatif) alfa değerlerini sırasıyla 0,79; 0,58; 0,75 tespit etmiştir. Sarıdede'nin (2004) yaptığı çalışmada örgütsel bağlılık boyutlarının (duygusal, devam, normatif) alfa değerleri sırasıyla 0,84; 0,60; 0,50 çıkmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın bu kısmında girişimcilerin anketin birinci bölümünde yer alan kişisel sorulara verdikleri cevapların dağılımı ve yüzdeleri verilmiştir. Tablo 3'de ankete katılan çalışanların demografik özellikleri ile ilgili bilgiler özetlenmiştir.

Araştırmaya katılan çalışanların, anketin ilk bölümünde yer alan kişisel sorulara verdikleri cevaplar görülmektedir. Ankete katılan girişimcilerin % 20,4'ü kadın, % 79,6'sı ise erkektir. Bu oranlar kadınların, işgücüne katılmalarında bir takım engellerle karşılaştıklarını doğrular niteliktedir.

Tablo 3. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Demografik özellikler	Sayı	(%)
Cinsiyet		
Kadın	31	20,4
Erkek	121	79,6
Yaş Grupları		
20 den küçük	3	2,0
20-25	16	10,5
26-30	17	11,2
31-35	34	22,4
36-40	36	23,7
41 ve üzeri	46	30,3
Medeni Durum		
Bekâr	43	28,3
Evli	109	71,7
Öğrenim Durumu		
İlköğretim	86	56,6
Lise ve dengi	55	36,2
Önlisans	9	5,9
Lisans	2	1,3
Toplam Hizmet Süresi		
1 yıldan az	6	3,9
1-5 yıl	36	23,7
6-10 yıl	38	25,0
11-15 yıl	24	15,8
15 yıl üzeri	48	31,6
Bulunulan Unvandaki Hizmet Süresi		
1 yıldan az	8	5,3
1-5 yıl	39	25,7
6-10 yıl	43	28,3
11-15 yıl	19	12,5
15 yıl üzeri	43	28,3
Toplam	152	100,0

Araştırmaya katılan çalışanların örgütteki toplam hizmet süreleri; % 31,6'sı 15 yıl ve üzeri, % 25,0'i 6-10 yıl arası, % 23,7'si 1-5 yıl arası, % 15,8'i 11-15 yıl arası ve 3,9'u bir yıldan az olarak bulunmuştur. Ankete katılan çalışanların bulunulan unvandaki hizmet süresi 28,3'ü 15 yıl ve üzeri yıl, yine aynı şekilde 28,3'ü 6-10 yıl arasında, 25,7'si 1-5 yıl, 12,5'i 11-15 yıl, 5,3'ü ise 1 yıldan az olarak tespit edilmiştir.

Alt Boyutlara Ait İstatistiksel Analiz Sonuçları

Bu bölümde, özbilinç ve tutumsal bağlılığa ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmektedir.

Tablo 4. Özbilinç Ölçeği Faktör Analizi

Faktörler	Öz Değer	Açıklanan Varyans%	Toplam Varyans
Kendini Düşünme	6,28	%27,33	%27,33
İçsel Öz farkındalık	1,91	%8,33	%35,66
Stil Bilinçliliği	1,85	%8,08	%43,74
Görünüm Bilinçliliği	1,38	%6,00	%49,74
Sosyal Anksiyete	1,28	%5,59	%55,33

Kendini düşünme alt boyutu 6,28'lik bir özdeğere sahip olup, toplam varyansın %27,33'ünü açıklamaktadır. İkinci alt ölçek olan içsel öz farkındalık ise bireyin duygusal durumlarına ilişkin farkındalığını yansıtan maddeleri içermektedir. İkinci faktör olan içsel öz farkındalık 1,91'lik özdeğere sahip olup, toplam varyansın %8,33'ünü açıklamaktadır. Genel özbilinç boyutu altında ise stil bilinçliliği ve görünüm bilinçliliği yer almaktadır. Stil bilinçliliği bireyin davranış stillerine ilişkin eğilimlerini ve diğerlerine sunmak istediği belli bir imaja yönelik ilgisini gösteren maddeleri içermektedir. Stil bilinçliliği boyutu 1,85'lik özdeğere sahiptir ve toplam varyansın %8,08'ini açıklamaktadır. Görünüm bilinçliliği alt ölçeğinde bireyin fiziksel çekiciliğine ilişkin eğilimleri ve fiziksel görünümü hakkında sahip olduğu farkındalığını yansıtan maddeleri içermektedir. Görünüm bilinçliliği alt ölçeği 1,38'lik özdeğere sahiptir ve toplam varyansın %6'sını açıklamaktadır. Sosyal anksiyete alt ölçeği ise bireyin sosyal ortamlarda diğerleri tarafından nasıl değerlendirildiğine ilişkin kaygı yaşamasını içeren maddelerden oluşur. 1,61'lik özdeğere sahip olup, toplam varyansın %5,59'unu açıklamaktadır.

Tablo 5. Bağlılık Ölçeği Faktör Analizi

Faktörler	Öz Değer	Açıklanan Varyans%	Toplam Varyans
Duygusal bağlılık	7,29	%40,53	%40,53
Normatif Bağlılık	2,71	%15,06	%55,59
Devam Bağlılığı	1,32	%7,38	%62,97

Bağlılık ölçeği üç alt boyuttan oluşmaktadır. Çalışanların iş yerine duygusal bir bağ hissetmesini içeren duygusal bağlılık ölçeği 7,29'luk bir özdeğere sahip olup toplam varyansın %40,53'ünü açıklamaktadır. Çalışanların ahlaki zorunluluk hissetmelerini içeren normatif bağlılık ölçeği 2,71'lik bir özdeğere sahip olup, toplam varyansın %15,06'sını açıklamaktadır. Örgütte kalma ihtiyacını içeren devam bağlılığı ölçeği 1,32'lik bir özdeğere sahip olup, toplam varyansın %7,38'ini açıklamaktadır.

Tablo 6. Bağıllık Alt Ölçeği Puan Ortalamalarının Cinsiyet ve Medeni Durum Değişkenlerine Göre Karşılaştırılması

	Ölçek alt boyutları		n	Ortalama	S.S	t-testi	p
Cinsiyet	Duygusal Bağıllık	Kadın	31	18,67	2,22	1,342	,182
		Erkek	120	18,20	1,58		
	Normatif Bağıllık	Kadın	31	18,06	4,57	0,309	,757
		Erkek	118	18,32	3,99		
	Devam Bağlılığı	Kadın	31	16,87	4,56	1,109	,269
		Erkek	117	18,00	5,15		
Medeni Durum	Duygusal Bağıllık	Bekar	43	18,41	1,70	0,558	,578
		Evli	107	18,24	1,75		
	Normatif Bağıllık	Bekar	43	18,30	4,52	0,003	,997
		Evli	105	18,30	3,93		
	Devam Bağlılığı	Bekar	42	18,07	4,67	0,408	,684
		Evli	105	17,69	5,19		

Tablo 6’da görüldüğü gibi bağıllık alt ölçekleri olan duygusal bağıllık, normatif bağıllık ve devam bağıllığı ile kadın ve erkek katılımcılar arasında istatistiksel bir anlamlılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Benzer şekilde medeni durum ile bağıllık alt ölçekleri arasında bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

Tablo 7. Genel Korelasyon Tablosu

		Duygusal bağıllık	Normatif bağıllık	Devam bağıllık	Sosyal anksiyete	Kendini düşünme	İçsel Öz farkındalık	Görünüm bilinçliliği	Stil bilinçliliği
Duygusal bağıllık	Pearson	1	-,183*	-,173*	-,052	-,016	-,224**	,009	-,050
	Sig. (2)		,026	,036	,527	,846	,006	,913	,542
	N	151	149	148	149	150	150	150	149
Normatif bağıllık	Pearson	-,183*	1	,513**	,139	,001	,064	,239**	,083
	Sig. (2)	,026		,000	,092	,986	,438	,003	,316
	N	149	149	148	147	148	148	148	147
Devam bağıllık	Pearson	-,173*	,513**	1	,089	,040	,148	,230**	,025
	Sig. (2)	,036	,000		,284	,629	,072	,005	,767
	N	148	148	148	146	147	148	147	146
Sosyal anksiyete	Pearson	-,052	,139	,089	1	,457**	,612**	,449**	,647**
	Sig. (2)	,527	,092	,284		,000	,000	,000	,000
	N	149	147	146	149	149	148	149	148
Kendini düşünme	Pearson	-,016	,001	,040	,457**	1	,467**	,398**	,565**
	Sig. (2)	,846	,986	,629	,000		,000	,000	,000
	N	150	148	147	149	151	150	150	150
İçsel Öz farkındalık	Pearson	-,224**	,064	,148	,612**	,467**	1	,521**	,615**
	Sig. (2)	,006	,438	,072	,000	,000		,000	,000
	N	150	148	148	148	150	151	149	149
Görünüm bilinçliliği	Pearson	,009	,239**	,230**	,449**	,398**	,521**	1	,387**
	Sig. (2)	,913	,003	,005	,000	,000	,000		,000
	N	150	148	147	149	150	149	150	149
Stil bilinçliliği	Pearson	-,050	,083	,025	,647**	,565**	,615**	,387**	1
	Sig. (2)	,542	,316	,767	,000	,000	,000	,000	
	N	149	147	146	148	150	149	149	150

* $p<0,05$, ** $p<0,01$

Tablo 7 incelendiğinde duygusal bağlılık ile normatif bağlılık arasında negatif yönde %18,3'lük, duygusal bağlılık ile devam bağlılığı arasında negatif yönde %17,3'lük ve normatif bağlılık ile devam bağlılığı arasında ise pozitif yönde %51,3'lük bir ilişki bulunmuştur. Sosyal anksiyete ile kendini düşünme, içsel özfarkındalık, görünüm bilinçliliği, stil bilinçliliği arasında sırasıyla %45,7; %61,2; %44,9; %64,7'lik bir ilişki görülmüştür. Kendini düşünme ile içsel özfarkındalık, görünüm bilinçliliği, stil bilinçliliği arasında sırasıyla %46,7; %39,8; %56,5'lik bir ilişki söz konusudur. İçsel özfarkındalık ile görünüm bilinçliliği, stil bilinçliliği arasında sırasıyla %,52,1; %61,5'lik bir ilişki, görünüm bilinçliliği ve stil bilinçliliği arasında da %38,7'lik bir ilişki tespit edilmiştir. İçsel özfarkındalık ile duygusal bağlılık arasında negatif yönde %22,4 ve görünüm bilinçliliği ile devam bağlılığı arasında %23'lük pozitif bir ilişki, görünüm bilinçliliği ile normatif bağlılık arasında ise %23,9'luk pozitif bir ilişki saptanmıştır.

Tablo 8. Bağlılık Alt Ölçeği Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek alt boyutları		n	Ortalama	S.S	F	p
Yaş Grupları						
Duygusal Bağlılık	20 den küçük	3	13,6667	7,23418	,861	,509
	20-25	16	18,1333	6,72805		
	26-30	16	18,0625	4,58212		
	31-35	34	17,3529	4,77292		
	36-40	36	17,4167	4,55678		
	41 ve üzeri	45	18,5581	5,07234		
Normatif Bağlılık	20 den küçük	3	15,3333	5,77350	,715	,613
	20-25	16	17,5625	4,63276		
	26-30	16	18,9375	5,05264		
	31-35	34	18,0588	3,57552		
	36-40	36	18,1111	4,30135		
	41 ve üzeri	43	18,9070	3,68920		
Devam Bağlılığı	20 den küçük	3	18,3333	1,52753	,709	,618
	20-25	15	18,6250	2,36291		
	26-30	16	19,0000	1,93218		
	31-35	34	18,0294	,99955		
	36-40	36	18,1389	2,15344		
	41 ve üzeri	43	18,2444	1,49477		
Öğrenim Durumu						
Duygusal Bağlılık	ilköğretim	86	18,6512	1,69267	2,801	,042
	Lise ve dengi	52	17,8462	1,85117		
	önlisans	9	18,2222	,97183		
	lisans	2	17,0000	,00000		
Normatif Bağlılık	ilköğretim	86	18,2093	4,10772	,093	,964
	Lise ve dengi	52	18,4231	4,43403		
	önlisans	9	17,7778	2,72845		
	lisans	2	19,0000	,00000		
Devam Bağlılığı	ilköğretim	85	18,0941	5,34439	2,801	,046
	Lise ve dengi	52	16,6154	4,22947		
	önlisans	9	21,4444	5,29413		
	lisans	2	17,0000	,00000		

Tablo 8.(Devamı) Bağlılık Alt Ölçeği Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek alt boyutları		n	Ortalama	S.S	F	p
Toplam Hizmet Süresi						
Duygusal Bağlılık	1 yıldan az	6	18,8333	2,04124	,749	,560
	1-5 yıl	36	18,3611	1,88457		
	6-10 yıl	38	18,6053	1,98016		
	11-15 yıl	23	18,0870	1,53484		
	15 yıl üzeri	48	18,0625	1,47902		
Normatif Bağlılık	1 yıldan az	6	20,0000	6,56506	2,110	,083
	1-5 yıl	36	17,2500	4,93180		
	6-10 yıl	38	18,0263	5,47099		
	11-15 yıl	23	17,4348	4,31653		
	15 yıl üzeri	46	19,4565	4,73475		
Devam Bağlılığı	1 yıldan az	6	19,5000	4,42719	1,684	,157
	1-5 yıl	35	17,9714	4,23843		
	6-10 yıl	38	16,4737	4,28376		
	11-15 yıl	23	16,7826	4,09907		
	15 yıl üzeri	46	18,9348	3,61298		
Bulunulan Unvandaki Hizmet Süresi						
Duygusal Bağlılık	1 yıldan az	8	18,8750	1,72689	,393	,813
	1-5 yıl	39	18,2308	1,82759		
	6-10 yıl	43	18,3953	2,02531		
	11-15 yıl	18	18,0000	1,78227		
	15 yıl üzeri	43	18,3023	1,33693		
Normatif Bağlılık	1 yıldan az	8	18,5000	4,65986	2,099	,084
	1-5 yıl	39	17,2308	4,08760		
	6-10 yıl	43	18,0930	4,13357		
	11-15 yıl	18	17,5556	4,17587		
	15 yıl üzeri	41	19,7073	3,74996		
Devam Bağlılığı	1 yıldan az	8	18,3750	5,92663	1,166	,328
	1-5 yıl	38	17,8421	4,93485		
	6-10 yıl	43	16,8605	5,12966		
	11-15 yıl	18	16,7222	4,70051		
	15 yıl üzeri	41	18,9756	4,97739		

Tablo 8. de görüldüğü gibi bağlılık alt ölçekleri incelendiği zaman sadece duygusal bağlılık ve devam bağlılığı ile katılımcıların öğrenim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Yaş grupları, toplam hizmet süresi ve bulunulan unvandaki hizmet süresi ile bağlılık alt ölçekleri arasında bir farklılık bulunamamıştır ($p > 0,05$).

Özbilinç alt ölçeği incelendiği zaman; sosyal anksiyete, kendini düşünme, içsel öz farkındalık, stil bilinçliliği ve görünüm bilinçliliği ile hem cinsiyet hem de medeni durum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Tablo 9).

Tablo 9. Özbilinç Alt Ölçeği Puan Ortalamalarının Cinsiyet ve Medeni Durum Değişkenlerine Göre Karşılaştırılması

	Ölçek alt boyutları		n	Ortalama	S.S	t-testi	p
Cinsiyet	Sosyal anksiyete	Kadın	31	9,8065	3,38053	-,829	,409
		Erkek	118	10,4831	4,19958		
	Kendini düşünme	Kadın	31	8,4194	2,60479	-1,136	,258
		Erkek	120	9,0500	2,79210		
	İçsel öz farkındalık	Kadın	31	9,2258	2,94063	,309	,758
		Erkek	120	9,0250	3,29109		
Stil bilinçliliği	Kadın	31	6,1935	2,46873	-,372	,773	
	Erkek	119	6,3529	2,02772			
Görünüm bilinçliliği	Kadın	31	10,1935	4,23808	-,290	,710	
	Erkek	119	10,4370	4,15104			
Medeni Durum	Sosyal anksiyete	Bekar	43	10,5814	3,78111	,459	,647
		Evli	106	10,2453	4,15603		
	Kendini düşünme	Bekar	43	8,6512	2,67158	-,756	,451
		Evli	108	9,0278	2,79672		
	İçsel öz farkındalık	Bekar	42	9,8810	2,78675	1,892	,060
		Evli	108	8,7870	3,31818		
	Stil bilinçliliği	Bekar	43	6,0233	1,48786	-1,088	,278
		Evli	107	6,4393	2,31964		
	Görünüm bilinçliliği	Bekar	43	10,2558	3,95867	-,244	,808
		Evli	107	10,4393	4,24970		

Tablo 10. Özbilinç Alt Ölçeği Varyans Analizi Sonuçları

	Ölçek alt boyutları		n	Ortalama	S.S	F	p
Yaş grupları	Sosyal anksiyete	20 den küçük	3	5,3333	3,46410	2,133	,065
		20-25	15	8,4375	3,89872		
		26-30	16	10,3750	3,87943		
		31-35	34	11,3333	3,87735		
		36-40	36	10,4444	4,29692		
		41 ve üzeri	46	10,5333	4,05804		
	Kendini düşünme	20 den küçük	3	7,3333	,57735	1,264	,283
		20-25	16	7,9375	1,48324		
		26-30	16	9,5000	2,65754		
		31-35	34	9,5882	2,12866		
		36-40	36	8,5833	1,97825		
		41 ve üzeri	45	8,9348	2,07972		
	İçsel öz farkındalık	20 den küçük	3	7,0000	3,00000	2,296	,048
		20-25	16	7,8667	3,75817		
		26-30	16	9,6250	2,70493		
		31-35	34	10,1765	2,95902		
		36-40	36	9,5000	3,12136		
		41 ve üzeri	45	8,3261	3,21147		
	Stil bilinçliliği	20 den küçük	3	3,6667	3,46410	2,440	,037
		20-25	15	5,2500	3,89872		
26-30		16	6,5625	3,87943			
31-35		34	6,8824	3,87735			
36-40		36	6,4722	4,29692			
41 ve üzeri		46	6,2444	4,05804			
Görünüm bilinçliliği	20 den küçük	3	6,0000	,57735	2,812	,019	
	20-25	16	9,0000	1,48324			
	26-30	16	11,6250	2,65754			
	31-35	34	11,7647	2,12866			
	36-40	36	10,7778	1,97825			
	41 ve üzeri	45	9,3778	,07972			

Tablo 10. (Devam) Özbilinç Alt Ölçeği Varyans Analizi Sonuçları

	Ölçek alt boyutları	n	Ortalama	S.S	F	p	
Öğrenim durumu	Sosyal anksiyete	ilköğretim	84	10,4405	3,82872	2,305	,079
		Lise ve dengi	52	10,2308	4,24086		
		önlisans	9	10,4444	3,71184		
		lisans	2	3,0000	,00000		
	Kendini düşünme	ilköğretim	85	8,9765	3,00783	,906	,440
		Lise ve dengi	53	9,0943	2,55150		
		önlisans	9	8,4444	1,33333		
		lisans	2	6,0000	,00000		
	İçsel özfarkındalık	ilköğretim	85	9,3294	3,18624	1,733	,163
		Lise ve dengi	53	8,4717	3,34896		
		önlisans	9	10,1111	2,31541		
		lisans	2	6,0000	,00000		
	Stil bilinçliliği	ilköğretim	85	6,4118	4,21991	1,643	,182
		Lise ve dengi	52	6,0000	4,13979		
		önlisans	9	7,6667	3,85501		
		lisans	2	4,0000	,00000		
Görünüm bilinçliliği	ilköğretim	84	10,3929	2,11173	2,505	,062	
	Lise ve dengi	53	10,3019	2,10508			
	önlisans	9	12,1111	2,06155			
	lisans	2	5,0000	,00000			
Toplam hizmet süresi	Sosyal anksiyete	1 yıldan az	5	9,6000	4,97996	,655	,624
		1-5 yıl	35	9,6571	3,80358		
		6-10 yıl	38	10,1053	3,98504		
		11-15 yıl	23	10,5652	4,92513		
		15 yıl üzeri	48	11,0000	3,75301		
	Kendini düşünme	1 yıldan az	6	8,8333	2,92689	1,255	,291
		1-5 yıl	35	8,3143	2,43469		
		6-10 yıl	38	9,5000	2,89221		
		11-15 yıl	24	8,3333	3,35788		
		15 yıl üzeri	48	9,2083	2,48363		
	İçsel özfarkındalık	1 yıldan az	6	9,0000	1,26491	,254	,907
		1-5 yıl	35	9,3714	3,13506		
		6-10 yıl	38	8,6579	3,34726		
		11-15 yıl	24	9,0000	3,84482		
		15 yıl üzeri	48	9,2083	3,06635		
	Stil bilinçliliği	1 yıldan az	6	9,8333	3,37145	,529	,715
		1-5 yıl	35	10,1429	4,13836		
		6-10 yıl	38	11,0000	4,27437		
		11-15 yıl	24	9,5417	5,62587		
		15 yıl üzeri	47	10,5745	3,27537		
Görünüm bilinçliliği	1 yıldan az	6	6,0000	1,78885	,805	,524	
	1-5 yıl	35	6,3714	2,17047			
	6-10 yıl	38	6,1842	2,46988			
	11-15 yıl	23	5,7826	2,04398			
	15 yıl üzeri	48	6,6875	1,84686			

Tablo 10. (Devam) Özbilinç Alt Ölçeği Varyans Analizi Sonuçları

	Ölçek alt boyutları	n	Ortalama	S.S	F	p	
Bulunulan unvandaki hizmet süresi	Sosyal anksiyete	1 yıldan az	8	10,6250	3,20435	,416	,797
		1-5 yıl	39	10,7436	4,30861		
		6-10 yıl	43	10,6047	4,29917		
		11-15 yıl	18	8,9444	5,68250		
		15 yıl üzeri	42	10,4048	3,22384		
	Kendini düşünme	1 yıldan az	8	8,6250	2,50357	1,926	,109
		1-5 yıl	39	8,7692	2,93313		
		6-10 yıl	43	9,4884	2,72879		
		11-15 yıl	18	7,4444	2,68377		
		15 yıl üzeri	43	9,1628	2,57211		
	İçsel öz farkındalık	1 yıldan az	8	10,0000	2,13809	,837	,504
		1-5 yıl	38	9,4474	3,11663		
		6-10 yıl	43	8,8605	3,20403		
		11-15 yıl	19	8,0526	3,92249		
		15 yıl üzeri	43	9,2093	3,14384		
	Stil bilinçliliği	1 yıldan az	8	6,2500	1,58114	,644	,632
		1-5 yıl	39	6,3333	2,16835		
		6-10 yıl	43	6,1628	2,35968		
		11-15 yıl	17	5,4118	2,09341		
		15 yıl üzeri	43	6,8372	1,83783		
Görünüm bilinçliliği	1 yıldan az	7	9,4286	4,07665	1,504	,204	
	1-5 yıl	39	10,1026	3,99865			
	6-10 yıl	43	10,1628	3,82305			
	11-15 yıl	17	10,1176	5,21874			
	15 yıl üzeri	43	10,9767	3,88212			

Tablo 10'da görüldüğü gibi özbilinç alt ölçekleri olan sosyal anksiyete, kendini düşünme, içsel öz farkındalık, stil bilinçliliği ve görünüm bilinçliliği bakımından Varyans Analizi sonuçları incelendiği zaman; sadece içsel öz farkındalık, stil bilinçliliği ve görünüm bilinçliliği ile katılımcıların yaşları arasında bir istatistiksel farklılık elde edilmiştir ($p < 0,05$). Öğrenim durumu, toplam hizmet süresi ve bulunulan hizmet süresi bakımından bir farklılık tespit edilememiştir ($p > 0,05$).

Tablo 11. Duygusal Bağlılık ve İçsel Öz farkındalık Alt Boyutuna Ait Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	p	b ₀	b ₁
1	İçsel Öz farkındalık	Duygusal Bağlılık	,050	,006	19,383	-,121
F testi= 7.814 p<0.05						

Regresyon modelinin tahmin sonucu; duygusal bağlılık= 19,383-0,121*(İçsel Öz farkındalık) biçiminde yazılabilir (Tablo 11). Modele ait Varyans Analizi sonucu istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$). Açıklayıcılık katsayısı 0,05 olarak elde edilmiştir. Sonuç olarak bağımsız değişken olan içsel öz farkındalık alt ölçeği, duygusal bağlılık alt ölçeğinin % 5'ini açıkladığı söylenebilir.

Tablo 12. Duygusal Bağlılık ve İçsel Öz farkındalık ve Görünüm Bilinçliliği Alt Boyutuna Ait Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	p	b ₀	b ₁	b ₂
2	İçsel Öz farkındalık Görünüm Bilinçliliği	Duygusal Bağlılık	,068	,001 ,071	18,905	-,165	,138
F testi= 5,350 p<0,05							

Regresyon modeli; duygusal bağıllık= 18,905-0,165*(İçsel Öz farkındalık) + 0,138* (Görünüm Bilinçliliği) biçiminde yazılır. Görünüm bilinçliliği alt ölçeğine ait regresyon katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (p=0,071>0,05).

Tablo 13. Duygusal Bağıllık ve İçsel Öz farkındalık, Görünüm Bilinçliliği ve Sosyal Anksiyete Alt Boyutuna Ait Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	p	b ₀	b ₁	b ₂	b ₃
3	İçsel Öz farkındalık Görünüm Bilinçliliği Sosyal Anksiyete	Duygusal Bağıllık	,073	,001 ,151 ,314	18,819	-,189	,111	,044
F testi= 3,780 p<0,05								

Regresyon modeli; duygusal bağıllık= 18,819-0,189* (İçsel Öz farkındalık) + 0,111* (Görünüm Bilinçliliği) + 0,044* (Sosyal Anksiyete) biçiminde yazılır. Görünüm bilinçliliği ve sosyal anksiyete alt ölçeklerine ait regresyon katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (p=0,151; 0,314 >0,05).

Tablo 14. Duygusal Bağıllık ve İçsel Öz farkındalık, Görünüm Bilinçliliği, Sosyal Anksiyete ve Stil Bilinçliliği Alt Boyutuna Ait Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	p	b ₀	b ₁	b ₂	b ₃	b ₄
4	İçsel Öz farkındalık Görünüm Bilinçliliği Sosyal Anksiyete Stil Bilinçliliği	Duygusal Bağıllık	,076	,001 ,169 ,512 ,566	18,807	-,203	,107	,032	,028
F testi= 2,922 p<0,05									

Regresyon modeli; duygusal bağıllık= 18,807-0,203 * (İçsel Öz farkındalık) + 0,107*(Görünüm Bilinçliliği) + 0,032* (Sosyal Anksiyete) + 0,028 (Stil Bilinçliliği) biçiminde yazılır. Görünüm bilinçliliği, sosyal anksiyete ve stil bilinçliliği alt ölçeklerine ait regresyon katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (p=0,169; 0,512; 0,566 >0,05).

Tablo 15. Duygusal Bağıllık ve İçsel Öz farkındalık, Görünüm Bilinçliliği, Sosyal Anksiyete, Stil Bilinçliliği ve Kendini Düşünme Alt Boyutuna Ait Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	p	b ₀	b ₁	b ₂	b ₃	b ₄	b ₅
5	İçsel Öz farkındalık Görünüm Bilinçliliği Sosyal Anksiyete Stil Bilinçliliği Kendini Düşünme	Duygusal Bağıllık	,079	,001 ,217 ,531 ,766 ,491	18,656	-,206	,098	,031	,015	,044
F testi= 2,425 p<0,05										

Regresyon modeli; duygusal bağıllık= 18,656-0,206* (İçsel Öz farkındalık) + 0,098* (Görünüm Bilinçliliği) + 0,031* (Sosyal Anksiyete) + 0,015(Stil Bilinçliliği) + 0,044* (Kendini Düşünme) biçiminde yazılır. Görünüm bilinçliliği, sosyal anksiyete, stil bilinçliliği ve kendini düşünme alt ölçeklerine ait regresyon katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (p=0,217; 0,531; 0,766; 0,491 >0,05).

Sonuç olarak duygusal bağlılığı en iyi açıklayan alt ölçeğin İçsel Öz farkındalık olduğu söylenebilir (Tablo 22).

Tablo 16. Normatif Bağlılık ve İçsel Öz farkındalık Alt Boyutuna Ait Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	p	b ₀	b ₁
1	İçsel Öz farkındalık	Normatif Bağlılık	,004	,438	17,491	,082
F testi= 0,604 p>0,05						

Tablo 17. Normatif Bağlılık ve İçsel Öz farkındalık ve Görünüm Bilinçliliği Alt Boyutuna Ait Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	p	b ₀	b ₁	b ₂
2	İçsel Öz farkındalık Görünüm Bilinçliliği	Normatif Bağlılık	,066	,297 ,002	15,866	-,126	,561
F testi= 5,350 p<0,05							

Tablo 18. Normatif Bağlılık ve İçsel Öz farkındalık, Görünüm Bilinçliliği ve Sosyal Anksiyete Alt Boyutuna Ait Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	p	b ₀	b ₁	b ₂	b ₃
3	İçsel Öz farkındalık Görünüm Bilinçliliği Sosyal Anksiyete	Normatif Bağlılık	,073	,149 ,005 ,273	15,598	-,200	,522	,116
F testi= 3,747 p<0,05								

Tablo 19. Normatif Bağlılık ve İçsel Öz farkındalık, Görünüm Bilinçliliği, Sosyal Anksiyete ve Stil Bilinçliliği Alt Boyutuna Ait Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	p	b ₀	b ₁	b ₂	b ₃	b ₄
4	İçsel Öz farkındalık Görünüm Bilinçliliği Sosyal Anksiyete Stil Bilinçliliği	Normatif Bağlılık	,073	,205 ,006 ,281 ,813	15,643	-,189	,522	,129	-,028
F testi= 2,761 p<0,05									

Tablo 20. Normatif Bağlılık ve İçsel Öz farkındalık, Görünüm Bilinçliliği, Sosyal Anksiyete, Stil Bilinçliliği ve Kendini Düşünme Alt Boyutuna Ait Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	p	b ₀	b ₁	b ₂	b ₃	b ₄	b ₅
5	İçsel Öz farkındalık Görünüm Bilinçliliği Sosyal Anksiyete Stil Bilinçliliği Kendini Düşünme	Normatif Bağlılık	,084	,251 ,003 ,246 ,826 ,198	16,318	-,171	,564	,139	,027	-,197
F testi= 2,555 p<0,05										

Tablolar incelendiği zaman; Normatif Bağlılık ve öz bilinç alt ölçeklerine ait Regresyon Analizi sonuçlarına göre sadece görünüm bilinçliliği alt ölçeğine ait regresyon katsayısının anlamlı olduğu görülmektedir (p<0,05). Bu durumda normatif bağlılık ve görünüm bilinçliliği arasındaki regresyon modeli için aşağıdaki tablo elde edilmiştir.

Tablo 21. Normatif Bağlılık ve Görünüm Bilinçliliği Alt Boyutuna Ait Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	p	b ₀	b ₁
1	Görünüm Bilinçliliği	Normatif Bağlılık	,057	,003	15,402	,460
F testi= 8,837 p<0,05						

Tablo 21'e göre görünüm bilinçliliği alt ölçeği normatif bağlılık alt ölçeğinin % 5,7'sini açıklamaktadır. Regresyon modelinin tahmin sonucu; normatif bağlılık= 15,402 + 0,460 * (görünüm bilinçliliği) biçiminde yazılabilir.

Tablo 22. Devam Bağlılığı ve İçsel Öz farkındalık Alt Boyutuna Ait Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	p	b ₀	b ₁
1	İçsel Öz farkındalık	Devam Bağlılığı	,022	,072	15,662	,232
F testi= 3,281 p>0,05						

Tablo 23. Devam Bağlılığı ve İçsel Öz farkındalık ve Görünüm Bilinçliliği Alt Boyutuna Ait Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	p	b ₀	b ₁	b ₂
2	İçsel Öz farkındalık Görünüm Bilinçliliği	Devam Bağlılığı	,054	,773 ,024	14,201	,043	,509
F testi= 4,076 p<0,05							

Tablo 24. Devam Bağlılığı ve İçsel Öz farkındalık, Görünüm Bilinçliliği ve Sosyal Anksiyete Alt Boyutuna Ait Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	p	b ₀	b ₁	b ₂	b ₃
3	İçsel Öz farkındalık Görünüm Bilinçliliği Sosyal Anksiyete	Devam Bağlılığı	,052	,636 ,029 ,709	14,334	,081	,507	-,049
F testi= 2,618 p>0,05								

Tablo 25. Devam Bağlılığı ve İçsel Öz farkındalık, Görünüm Bilinçliliği, Sosyal Anksiyete ve Stil Bilinçliliği Alt Boyutuna Ait Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	p	b ₀	b ₁	b ₂	b ₃	b ₄
4	İçsel Öz farkındalık Görünüm Bilinçliliği Sosyal Anksiyete Stil Bilinçliliği	Devam Bağlılığı	,066	,359 ,023 ,824 ,218	14,402	,167	,527	,033	-,178
F testi= 2,476 p<0,05									

Tablo 26. Devam Bağlılığı ve İçsel Öz farkındalık, Görünüm Bilinçliliği, Sosyal Anksiyete, Stil Bilinçliliği ve Kendini Düşünme Alt Boyutuna Ait Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	p	b ₀	b ₁	b ₂	b ₃	b ₄	b ₅
5	İçsel Öz farkındalık Görünüm Bilinçliliği Sosyal Anksiyete Stil Bilinçliliği Kendini Düşünme	Devam Bağlılığı	,067	,348 ,022 ,280 ,296 ,750	14.608	,173	,540	,036	-,161	-,060
F testi= 1,989 p>0,05										

Tablolar incelendiği zaman; Devam Bağlılığı ve öz bilinç alt ölçeklerine ait Regresyon Analizi sonuçlarına göre sadece görünüm bilinçliliği alt ölçeğine ait

regresyon katsayısının anlamlı olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Bu durumda devam bağlılığı ve görünüm bilinçliliği arasındaki regresyon modeli için aşağıdaki tablo elde edilmiştir.

Tablo 27. Devam Bağlılığı ve Görünüm Bilinçliliği Alt Boyutuna Ait Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	p	b ₀	b ₁
1	Görünüm Bilinçliliği	Devam Bağlılığı	,053	,005	14,379	,542
F testi= 8,119 p<0,05						

Tablo 27'ye göre görünüm bilinçliliği alt ölçeği devam bağlılığı alt ölçeğinin % 5,3'ünü açıklamaktadır. Regresyon modelinin tahmin sonucu; devam bağlılığı= $14,379 + 0,542*(\text{görünüm bilinçliliği})$ biçiminde yazılabilir.

SONUÇ

Örgütlerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmeleri örgütsel bağlılık yapısının gelişmesine bağlıdır. Nitelikli işgücünün örgüte katılması kadar, örgütte tutabilmesi ve azami performans sergilemesi de önemlidir. Örgütsel bağlılık sayesinde, çalışanların amaç ve değerleri ile örgütün amaç ve değerleri bütünleşmektedir. Bağlılığı yüksek bireylerin, örgüt için gönüllü çaba sarf ederek örgütte kalmaya devam etmek istemesi, örgüte rakipleri karşısında avantaj sağlayacaktır.

Küreselleşme ve değişimin etkisi ile artan rekabet koşullarında ayakta kalabilen örgütler incelendiğinde, örgütsel bağlılığı yüksek, kurumsal yapının daha güçlü ve uzun süre rekabet edebilir özelliklere sahip oldukları görülmüştür.

Örgütsel bağlılığı etkileyen en temel yapı örgüt çalışanlarının özellikleridir. Örgütsel bağlılığın gelişmesinde birçok faktör rol almakla birlikte çalışanların bireysel özelliklerinin öne çıkması ile örgütlerin başarısında çalışanların bilgi, yetenek ve tecrübelerini örgütsel amaçlar doğrultusunda kullanabilmelerinin önemli bir yeri olacaktır.

Araştırmacıların örgütsel bağlılığı tutumsal ve davranışsal olarak iki farklı şekilde incelediklerinden ve konuya kendi bakış açıları ile yaklaştıklarından; örgütsel davranışçılarının tutumsal bağlılık, sosyal psikologların davranışsal bağlılık üzerine yoğunlaştıkları görülmektedir (Mowday, Porter, Steers. 1982: 24). Allen ve Meyer (1990) tutumsal bağlılığı, işgörenler ile örgüt ilişkisini ortaya koyan içsel ve duygusal durum olarak ifade etmiştir.

Son zamanlarda örgütlerde insan faktörü bir bütün olarak değerlendirilmekte ve duygusal yönü üzerine önem gösterilmektedir. Çalışma hayatı insan yaşamında büyük bir kısmı oluşturmaktadır. Yaşamının büyük bir parçasını oluşturan çalışma hayatında, insanın bilişsel yetenek ve zekâsının yanında, duygusal durum ve zekâsı da önemli bir yere sahiptir. Duygusal zekânın, entelektüel zekâ kadar başarıyı etkilediği belirlenmiş olup, örgütsel bağlılık üzerinde etkilerinin olduğu düşünülmektedir. Başarıyı yakalamak isteyen örgütler; çalışanların duygusal zekâyı içeren çalışan geliştirme programları ve eğitimlerine

dâhil olmalarını teşvik etmektedir. Duygusal zekânın iş ortamına ilişkin; iş performansı, iş tatmini, iş devamsızlık, bağlılık ve liderlik gibi pek çok değişkeni etkilediği yönünde varsayımlar bulunmaktadır.

Bireyin hayatında diğer şahıslar, olanaklar ve çeşitli durumlara ne tür cevap vermesi gerektiği çıkarımında bulunabilmesi için öncelikle kendi duygu ve düşüncelerine ait farkındalığı olmalıdır ve bu manada özbilinç diğer duygusal zekâ yeteneklerine göre daha değerli ve önemli bir durumda bulunmaktadır (Marshall, 2001: 93). Örgütler için artık düşünen, yaratan ve kendini gerçekleştiren işgörenin önemi belirgin hale gelmiştir. Bu sebeple işgörenin kişisel farkındalığı yani özbilinç kavramı üzerine eğilmek gerektiği düşünülmektedir.

Bu çalışmada çalışanların tutumsal bağlılığında duygusal zekânın alt boyutu özbilinç durumlarının etkisi incelenmektedir. Birinci bölümde örgütsel bağlılığın tanımlanması, örgütsel bağlılığın etkilendiği faktörler açıklanmıştır. Duygusal zekâ ve özbilinç kavramları tanımlanarak örgütsel bağlılıkla ilgili varsayımlar, sınırlı literatür bilgileri ortaya konmuştur. İkinci bölümde araştırma verilerine yer verilmiştir. Çalışma verileri değerlendirildiğinde ilk olarak kullanılan örgütsel bağlılık ve özbilinç ölçeklerinin güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Çalışma örnekleme yeterli ve kullanılan ölçeklerin güvenilirliği yüksek bulunmuştur.

Çalışanların büyük çoğunluğunun orta yaş ve üzeri ve ilköğretim mezunu olduğu, kurumda uzun yıllar çalıştığı belirlenmiştir. Sosyodemografik özellikler ile karşılaştırma, tanımlayıcı istatistikler yapılmıştır.

Bağlılık ölçeği ve sosyodemografik özellikler karşılaştırıldığında cinsiyet, medeni durum, yaş, hizmet süresi ve unvanın ölçek alt boyutlarında anlamlılık oluşturmadığı belirlenmiştir. Eğitim düzeyi azaldıkça duygusal bağlılık ve devam bağlılığının arttığı tespit edilmiştir. Eğitim düzeyi düşük çalışanların yeni bir iş bulma kaygıları sadakat ve sorumluluk duygularında artışa neden olmaktadır. Diğer taraftan eğitim düzeyi yüksek olan çalışanların beklentilerinin yüksek olması ve beklentilerin karşılanmaması durumunda sadakat ve sorumlulukta azalma görülmesi olası bir durumdur, eğitim düzeyi yüksek çalışanların farklı örgütlerde çalışabilme alternatifleri eğitim düzeyi düşük olanlara göre her zaman daha fazladır. Çalışanların duygusal bağlılık ölçeği puan ortalamaları sosyodemografik özelliklere göre belirlenmiştir..

Gökmen (1996) yapmış olduğu çalışmada erkeklerin daha fazla bağlılık gösterdiğini, Morrow (1988) ise çalışmasında kadınların daha fazla bağlılık sergilediklerine yönelik sonuçlar bulmuştur. Literatürde, cinsiyet değişkeni açısından, kadınlarla erkeklerin örgütsel bağlılık dereceleri konusunda bir fikir birliğine varılamamış ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Buna göre, erkeklerin genellikle kadınlardan daha iyi pozisyonlarda ve daha yüksek ücretle çalıştıkları için örgüte daha fazla bağlı oldukları ileri sürülmüştür. Diğer bir görüşe göre,

kadınlar aile içindeki rollerini esas aldıkları için çalıştıkları işletme ikinci planda kalmakta ve örgüte erkeklere oranla daha az bağlanmaktadır (Akt. Yalçın ve İplik, 2005: 399).

Literatürde yaş arttıkça örgütsel bağlılığın da arttığına ilişkin bulgular elde edildiği görülmektedir (Solmuş, 2004: 217). Çöl ve Gül, (2005) yaşın ilerlemesi ile birlikte örgütsel bağlılığında ilerlediğini tespit eden çalışmalardan bahsetmektedir. Allen (1993) ise her bir bağlılık boyutu için ayrı karşılaştırma yapılması gerektiğini belirterek yaş arttıkça duygusal bağlılığın güçlendiğini, devam bağlılığının ise yaştan etkilenmediğini ifade etmiştir.

Özkaya (2006), ekonomik sorumlukları sebebiyle evlilerin daha çok bağlılık sergileyebileceklerini ancak medeni durum ile bağlılık ilişkisi üzerine hiçbir teorinin henüz sonuca ulaşamadığını belirtmektedir. Ailenin geçimini sağlama zorunluluğunun bağlılığı artırabileceği, aile ile çalışma alanındaki görev ve sorumluluklar arasında çatışma durumunun bağlılığı azaltabileceği düşünülebilir.

Morris ve Sherman (1981) eğitim düzeyi düşük ileri yaşta ve daha yüksek düzeyde yeterlilik duygusu içinde olan işgörenlerin, daha üst düzeyde örgütsel bağlılık gösterdiklerini saptamışlardır. Çakınberk vd. (2011), eğitim derecesi yükseldikçe duygusal bağlılığın azaldığını ve mesleki tecrübe arttıkça duygusal bağlılığın arttığını çalışmalarında belirtmiştir. Çöl ve Gül (2005) ise bunun tam tersi sonuçlara ulaşan çalışmalardan da bahsetmektedir.

Özbilinç ölçeği ve sosyodemografik özellikler incelendiğinde cinsiyet, medeni durum, hizmet süresi ve ünvanın ölçek alt boyutlarında anlamlılık oluşturmadığı belirlenmiştir. Yaş ile çalışanın duygusal durumlarına ilişkin daha tarafsız ve pozitif bir farkındalığa sahip olmasını ifade eden içsel öz farkındalık, sosyal bir obje olarak diğerlerine sunduğu imajın farkında olması durumunu ifade eden stil bilinçliliği ve bireyin fiziksel görünüşüne ilişkin eğilimlerini ifade eden görünüm bilinçliliği ile anlamlılığı tespit edilmiştir. Özellikle orta yaş grubu ölçek puan ortalamaları diğer gruplara göre daha yüksektir.

Özyer (2004)' in yaptığı "Duygusal Zekâ ile Örgütsel Bağlılık ve Bağlılığın Alt Formları Arasındaki İlişkilerin Saptanmasına yönelik çalışma" da kadınların duygusal zekâlarının, erkeklere oranla daha yüksek olduğu görülmüştür. Baltaş (1999), kadın ve erkeklerin duygusal zekâ düzeylerinin genel olarak aynı olduğunu vurgulamıştır.

Akbaş (2006) yaptığı araştırmada ilköğretim okulu öğretmenlerinin duygusal zekâ düzeyleri ile yaşları arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Derksen, Kramer ve Katzko (2002) çalışmalarında duygusal zekânın yaşla ilgili değişiklikler gösterdiğini bulmuşlardır. Erginsoy (2002), yaş ile öğrencilerin duygusal zekâ düzeyleri arasındaki farkın anlamlı olmadığını belirtmektedir. İşmen'in (2001), lisans ve yüksek lisans öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada

19 yaş ve altı, 26 yaş ve üstü yaş grubunda duygusal zekâ düzeyinin yaşa göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Özyer (2004)'in araştırmasında ise, yaş ve duygusal zekâ açısından anlamlı bir fark çıkmamıştır.

Balcı, Yılmaz, Odacı ve Kalkan (2003) da yöneticilik kursuna katılan 139 yönetici aday adayıyla yaptıkları çalışmada yönetici aday adaylarının hizmet yılına göre duygusal zekâ düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. McCaul (1995), kıdem arttıkça örgütsel bağlılığın artacağını aktarmaktadır. Allen (1993), bağlılığın her boyutu ile mesleki kıdem karşılaştırıldığında devam bağlılığı ile kıdem arasında güçlü bir ilişkinin görüleceğini belirtmektedir.

Normatif bağlılık ile duygusal bağlılık arasında istatistiksel olarak negatif yönde % 18,3'lük, devam bağlılığı ile duygusal bağlılık arasında ise istatistiksel olarak negatif yönde % 17,3'lük bir ilişki bulunmuştur ($p < 0.05$). Normatif bağlılık ve devam bağlılığı arasında pozitif yönde % 51.3'lük bir korelasyon olduğu görülmüştür.

Çalışanın örgütteki sorumluluk düzeyleri ve örgütte kalmaya zorunlu hissettiren inançlarını ifade eden devam bağlılığı ile uzun yıllar aynı örgütte çalışma ve sadakat duygusunu ifade eden normatif bağlılık arttıkça duygusal bağlılığının azaldığı, ayrıca normatif bağlılık arttıkça devam bağlılığının arttığı belirlenmiştir.

Normatif bağlılık çalışanların ahlaki olarak zorunluluk hissetmeleri, devam bağlılığı çalışanların bireysel çıkarları için örgütte kalmaya mecbur hissetmeleri sonucunda gerçekleştiğinden her iki durumda da bireysel amaç ve değerleri ile örgüt amaç ve değerleri hakkında düşünmekten uzaklaşarak duygusal bağlılıklarının azaldığı söylenebilir.

Araştırmaya katılan çalışanların çoğunun ilköğretim ve lise mezunu olması ile ilişkili olarak, farklı bir iş alternatiflerinin olmadığını düşünerek devam bağlılıklarının ve buna paralel olarak kendilerine mevcut imkânları sağlayan örgütlerine minnettarlık duymaları ile normatif bağlılıklarının geliştiği düşünülebilir.

Duygusal bağlılık ile içsel özfarkındalık arasında (% 22,4) negatif yönde bir ilişki, normatif bağlılık ile görünüm bilinçliliği arasında (% 23,9) ve devam bağlılığı ile görünüm bilinçliliği arasında (% 23) pozitif yönde bir ilişki saptanmıştır.

Regresyon analizlerine bakıldığında; duygusal bağlılığı en iyi açıklayan içsel özfarkındalık alt boyutudur.

Tutumsal bağlılık ve özbilinç ölçeği arasında yapılan analiz sonuçlarına göre bağımsız değişken olan içsel özfarkındalık düzeyinin, duygusal bağlılık düzeyini etkilediği istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$). İçsel özfarkındalık düzeyinin, duygusal bağlılığın % 5'ini açıkladığı görülmüştür.

Görünüm bilinçliliği ve sosyal anksiyete, stil bilinçliliği ve kendini düşünme düzeylerinin ise duygusal bağlılık düzeyini etkilediği istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır ($p>0.05$).

Görünüm bilinçliliği düzeyinin normatif bağlılık düzeyini etkilediği ($p<0.05$) ve bu değişkenin yaklaşık olarak % 6'sını açıklayabildiği fakat içsel öz farkındalık, sosyal anksiyete, stil bilinçliliği ve kendini düşünme düzeylerinin ise normatif bağlılık düzeyini etkilemediği istatistiksel olarak elde edilmiştir ($p>0.05$).

Görünüm bilinçliliği düzeyinin devam bağlılığı düzeyini etkilediği ($p<0.05$) ve bu değişkenin yaklaşık olarak % 3'nü açıkladığı, içsel öz farkındalık, sosyal anksiyete, stil bilinçliliği ve kendini düşünme düzeylerinin ise normatif bağlılık düzeyini etkilemediği istatistiksel olarak elde edilmiştir ($p>0.05$).

Çalışanın özgüveni, performansı, bilgisi ve yetilerini iyi bilmesini içeren öz farkındalık durumu arttıkça duygusal bağlılığın azaldığı görülmektedir. İçsel öz farkındalık arttığında duygusal bağlılığın azalması, bireyin içinde bulunduğu duygusal durum ile ilgili olarak etkin ve olumlu bir düşüncede olması ve bu duruma karşı sahip olduğu farkındalığın pozitif ve tarafsız olması sonucunda, bireysel amaç ve değerleri ile örgütün amaç ve değerleri arasında farklılıklar tespit edebileceği ile açıklanabilir.

Görünüm bilinçliliği bireyin dış görünüşü ile ilgili eğilimlerini ifade etmektedir ve bireyin fiziksel görünümü hakkında sahip olduğu farkındalıktır. Bireyin dış görünüşü ile ilgili diğerlerine nasıl görüldüğünün farkında olması ve bu halinden memnun olması durumunda, bunu örgütten elde ettiği imkânlarla bağlaması söz konusu olacaktır. Bu imkânları kaybetmek istemediği için devam bağlılığının, bu imkânlar için minnet duyduğu için ise normatif bağlılığın artacağı düşünülebilir.

Literatürde özbilinç ve tutumsal bağlılık üzerine yapılmış spesifik çalışma yoktur ancak bir çok felsefi akım öz değerlendirme, Öz farkındalık kavramları ile duygusallık arasındaki bağlantıyı açıklamaya çalışmıştır. Çalışanın pragmatik olma, duygusal mesafeyi koruma durumu, sonuçların araçları mubah kılma inancı Makyavelizm ile açıklanmaktadır. Öz farkındalığı yüksek bireyler; daha fazla yönlendiren, kazanan, ikna eden ve daha az yönlendirilen, kaybeden ve ikna edilen olduğu üst makyavelist gruba dâhil edilebilir. Sınırlarını bilen çalışanların, örgütsel bağlılık düzeylerinde daha somut verilerle performanslarını gösterdikleri söylenebilir.

Bu çalışmadan elde edilen veriler sonucunda;

- Çalışanın duygusal zekâsının entelektüel zekâ kadar önemli olduğu
- Özbilinç durumunun tutumsal bağlılık üzerine etkili olduğu

➤ Eğitim düzeyi ve yaş faktörünün tutumsal bağlılık ve öz bilinç alt boyutları üzerinde önemli etkiye sahip demografik özellikler olduğu

➤ Duygusal zekâ programlarına çalışanları dahil eden örgütlerin çalışanlarında tutumsal bağlılık düzeylerinin artacağı söylenebilir.

Farklı örgüt çalışanlarında tutumsal bağlılık ve öz bilinç düzeylerini inceleyecek çalışmaların yapılması, bireysel farklılıkların dikkate alınması ve araştırmanın mümkün olduğunca geniş gruplara yayılması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, E. (2006). *İstanbul İli Fatih İlçesi İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Duygusal Zekâ Düzeylerinin Belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akın, A., Abacı, R., Öveç, Ü. (2007). “Öz-bilinç Ölçeği’nin Türkçe Formunun Yapı Geçerliliği ve Güvenirliği”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 40(2), 257-276.
- Allen, N. J., Meyer, J. P. (1990). “The measurement and antecedents of affective, continuance, and normative commitment to the organization”. *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1-18.
- Anderson, E. M., Bohon, L. M., Berrigan, L. P. (1996). “Factor structure of the private Self-consciousness Scale”. *Journal of Personality Assessment*, 66, 144–152.
- Balay, R. (2000). *Özel ve Resmi Liselerde Yönetici ve Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılığı* (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balcı, S., Yılmaz, M., Odacı, H., Kalkan, M. (2003). *Yönetici Adaylarının Duygusal Zekâ Ve İş Doyumu Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. İnönü Üniversitesi, VII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi (09–11 Temmuz) Bildiri Özetleri*. Ankara: Pegema Yayınları.
- Baltaş, A., Baltaş Z. (1999). *Stres ve Başa Çıkma Yolları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Baltaş, A. (2001). *Değişimin İçinden Geleceğe Doğru*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bayram, L. (2005). “Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık”. *Sayıştay Dergisi*, 59, 125-139.
- Baysal, A. C., Tekarslan, E. (2004). *Davranış Bilimleri*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Bruch, M. A., Hamer, R. J., Heimberg R. G. (1995). “Shyness and Public Self-Consciousness: Additive or Interactive Relation with Social Interaction?” *Journal of Personality*, 63(1), 47-63.
- Burnkrant, R. E., Page, T. J. (1984). “A Modification Of The Fenigstein, Scheler, and Buss Self-Consciousness Scale”. *Journal Of Personality Assessment*, 48, 629–637.
- Ceylan, A. (1998). *Örgütsel Davranışın Bireysel Boyutu*. Gebze: GYTE Baskı ve Fotofilm Merkezi.

- Creed, A. T., Funder, D. C. (1998). "The Two Faces Of Private Self Consciousness: Self Report, Peer-Report, And Behavioral Correlates". *European Journal of Personality*, 12, 411-431.
- Crozier, W. R. (2004). "Self-consciousness, Exposure, and the Blush". *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 34(1), 1-17.
- Çakar, U., Arbak, Y. (2004). "Modern Yaklaşımlar Işığında Değişen Duygu-Zekâ İlişkisi ve Duygusal Zekâ". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(3), 23-48.
- Çakınberk, A., Derin, N., Demirel, E. T. (2011). "Örgütsel Özdeşleşmenin Örgütsel Bağlılıkla Biçimlenmesi: Malatya ve Tunceli Özel Eğitim Kurumları Örneği". *İşletme Araştırmaları Dergisi* 3(1), 89-121
- Çetin, M. (2004). *Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çöl, G., Gül, H. (2005). "Kişisel Özelliklerin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri ve Kamu Üniversitelerinde Bir Uygulama". *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 291-306.
- Çulha, O. (2008). *Konaklama İşletmelerinde Hizmet İçi Eğitim İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Derksen, J., Kramer, İ., Katzko, M. (2002). "Does a self-report measure for emotional intelligence assess something different than general intelligence?". *Personality and Individual Differences*, 32, 37-48.
- Doğan, S., Demiral, Ö. (2007). "Kurumların Başarısında Duygusal Zekânın Rolü ve Önemi". *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14 (1).
- Doğan, S., Şahin, F. (2007). "Duygusal Zekâ: Tarihsel Gelişimi ve Örgütler İçin Önemine Kavramsal Bir Bakış". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 231-252.
- Doğan, S., Şahin, F. (2011) "Yönetimsel Güçlülük Ve Etkililik: Kavramsal Bir Çalışma". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (2), 73.
- Erginsoy, D. (2002). *Duygusal Zekâ ve Kişilerarası İlişkiler Tarzları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fenigstein, A., Scheier, M. F., Buss, A. H. (1975). "Public And Private Selfconsciousness: Assessment And Theory". *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 43, 522-527.
- Fenigstein, A., Vanable, P. A. (1992). "Paranoia and Self-Consciousness". *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 129-138.
- George, J. (2000). "Emotions and Leadership: The Role of Emotional Intelligence". *Human Relations*, 53, 1027-1055.
- Goleman, D. (2000). *İşbaşında Duygusal Zekâ*. (Çev.: Handan Balkara). İstanbul: Varlık Yayınları.

- Goleman, D. (1996). *Duygusal Zekâ Neden IQ'dan Önemlidir*. (Çev.: Banu S. Yüksel). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gökmen, S. (1996). *İşletmeye Bağlılık Anketi'ni Türkçe'ye Uyarlama ve Geçerlik ve Güvenirlik Katsayılarını Belirleme Çalışması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gül, H. (2002). "Örgütsel Bağlılık Yaklaşımlarının Mukayesesi ve Değerlendirilmesi". *Ege Üniversitesi Ekonomi, İşletme, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimleri Dergisi*, 2(1), 37-55.
- Gürkan, Ç. G. (2006). *Örgütsel Bağlılık: Örgütsel İklimin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi ve Trakya Üniversitesinde Örgüt İklimi İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Araştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hamer, R. J., Bruch, M. A. (1994). "The Role Of Shyness And Private Self-Consciousness In Identity Development". *Journal of Research in Personality*, 28, 436-452.
- Harrington, R., Loffredo, A. (2001). "The relationship between life satisfaction, self-consciousness, and the Myers-Briggs Type Inventory dimensions". *The Journal of Psychology* 135(4), 439-450.
- Hope, D. A., Heimberg, R. G. (1988). "Public and private self-consciousness and social phobia". *Journal of Personality Assessment*, 52 (4) 626-639.
- Hutchinson, R. L., Skinner, N. F. (2007). "Self-Awareness and Cognitive Style: Relationships Among Adaption-Innovation, Self-Monitoring, and Self Consciousness". *Social Behavior And Personality*, 35(4), 551-560.
- Hüseyinlikioğlu, B. (2014). *Bireysel Değerler ve Örgütsel Bağlılık Düzeyi İlişkisi: Asker Hastanesi Çalışanları Üzerinde Bir İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnce, M., Gül, H. (2005). *Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık*. İstanbul: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- İşmen, A. E. (2001). "Duygusal zekâ ve problem çözme". *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13, 111-124.
- Keleş, H. N. (2006). *İş Tatmininin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisine İlişkin İlaç Üretim ve Dağıtım Firmalarında Yapılan Bir Araştırma*. (Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Laing, R. D. (1969). *The Self and Others*. New York: Pantheon.
- Marshall, C. (2001). "Make The Most Of Your Emotional Intelligence". *Chemical Engineering Progress*, 97(2), Proquest Science Journals.
- Mayer, J. D., Salovey P. (1990). "Models Of Emotional Intelligence". *Imagination, cognition and personality*, 9 (3), 185-211.
- Mayer, J. D., Salovey, P. (1993). "The Intelligence Of Emotional Intelligence". *Intelligence*, 17 (4), 433-442

- McCaul, H. S., Hinsz, V. B., McCaul, K. D. (1995). "Assessing Organizational Commitment: An Employee's Global Attitude Toward The Organisation", *Journal Of Applied Behavioural Science*, 31(1), 80-90.
- McEwan, K. L., Devins, G. M. (1983). "Is Increased Arousal In Social Anxiety Noticed By Others?", *Journal of Abnormal Psychology*, 92, 417-421.
- Schroeder, J. E. (1996), "An analysis of the Consumer Susceptibility to Interpersonal Influence Scale". *Journal of Social Behavior and Personality*, 11(3), 585-599
- McGee, G. W., Ford, R. C. (1987). "Two (Or More ?) Dimensions of Organizational Commitment: Reexamination of The Affective And Continuance Commitment Scales". *Journal of Applied Psychology*, 72, 638-642.
- Meyer, J. P., Allen, N. J., Smith, C. A. (1993). "Commitment To Organizations And Occupations: Extension And Test Of A Three-Component Conceptualization". *Journal Of Applied Psychology*, 78, 538-551.
- Mittal, B., Balasubramanian, S. K. (1987). "Testing The Dimensionality Of The Self-Consciousness Scales". *Journal of Personality Assessment*, 51(1), 53-68.
- Morris, J. H., Sherman, J. D. (1981). "Generalizability of an Organizational Commitment Model". *The Academy of Management Journal*, 24(3), 512-526.
- Morrow, P. C., McElroy, J. C., Blum, M. (1988). "Work Commitment Among Department Of Transportation Employees". *Review Of Public Personnel Administration*, 8, 96-104.
- Mottaz, J. C. (1986). "An Analysis Of The Relationship Between Education and Organizational Commitment In A Variety Of Occupational Groups". *Journal Of Vocational Behavior*, 28(3), 214-228.
- Mowday, R. T., Porter, L. W., Steers, R. M. (1982). *Employee-Organization Linkages: The Psychology Of Commitment, Absenteeism, And Turnover*. New York: Academic Press
- Nystedt, L., Ljungberg, A. (2002). "Facets of private and public self-consciousness: Construct and discriminant validity". *European Journal of Personality*, 16, 143-159.
- Özgüngör, S. (2006). "Özbilinç, Olumsuz Değerlendirilme". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 85-92
- Özkaya, M. O. (2006). "Yöneticilerin Örgütsel Bağlılıkları ve Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkileri İncelemeye Yönelik Bir Alan Çalışması (Examining the Relations Between Demographic Factors and Managers' Organizational Commitment: A Field Study)". *Yonetim ve ekonomi*, 13 (2), 77.
- Özyer, K. (2004). *Duygusal Zekâ İle Örgütsel Bağlılık ve Bağlılığın Alt Formları Arasındaki İlişkilerin Saptanmasına Yönelik Ampirik Bir Çalışma* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Psenicka, C., Rahim, A. (2002). "A Model of Emotional Intelligence and Conflict Management Strategies: A Study in Seven Countries". *The International Journal of Organizational Analysis*, 10(4), 302-326.
- Sarıdede, U. (2004). *Eğitim Örgütlerinde Örgütsel Bağlılığın İşten Ayrılma Niyetine Etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Scheier, M. F., Carver, C. S. (1977). "Self-focused attention and the experience of emotion: Attraction, repulsion, elation, and depression". *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 625-636.
- Scheier, M. F., Carver, C. S. (1985). "The Self-Consciousness Scale: A Revised Version For Use With General Populations". *Journal of Applied Social Psychology*, 15, 687-699.
- Schlenker, B. R., Leary, M. R. (1982). "Social Anxiety And Self-Presentation: A Conceptualization And Model". *Psychological Bulletin*, 92, 641-669.
- Solmuş, T. (2004). *İş Yaşamında Duygular ve Kişilerarası İlişkiler*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Titrek, O. (2007). *IQ' dan EQ' ya Duyguları Zekice Yönetme*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Wasti, A. (2000), "Meyer ve Allen'in Üç Boyutlu Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi", 8. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 401-410.
- Watson, P. J., Morris, R. J., Ramsey, A., Hickman, S. E., Waddell, M. G. (1996). "Further contrasts between self-reflectiveness and internal state awareness factors of private self-consciousness". *Journal of Psychology*, 130, 183-192.
- Wong, C., Law K. S. (2002). "The Effects Of Leader And Follower Emotional Intelligence On Performance Attitude: An Exploratory Study". *The Leadership Quarterly*, 13(3), 243-274.
- Yalçın, A., İplik, F. N. (2005). "Beş Yıldızlı Otellerde Çalışanların Demografik Özellikleri İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Adana İli Örneği". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 395-412.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / Received: 12.06.2016 • Kabul Tarihi / Accepted: 27.12.2016

G-20 Ülkelerinde Satın Alma Gücü Paritesi Teorisinin Geçerliliği: Panel Birim Kök Testinden Kanıtlar (1994:Q1-2015:Q4)

Ömer YALÇINKAYA*

Öz

Satın Alma Gücü Paritesi (SGP) teorisi, nominal döviz kurları ile ulusal-uluslararası enflasyon oranlarını ilişkilendirmekte ve reel döviz kurlarının uzun dönemde sabit olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu yönüyle, açık ekonomi makro iktisadi modellerin temelini oluşturan SGP teorisinin geçerli olabilmesi için reel döviz kurlarında meydana gelen kısa dönemli sapmaların kalıcı olmaması ve reel döviz kurlarının uzun dönemde ortalamasına geri dönmesi gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmada, uzun dönemde Satın Alma Gücü Paritesi teorisinin geçerliliği sermaye hareketliliğinin yoğun olduğu G-20 ülkelerinde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan yeni nesil panel birim kök testleriyle 1994:Q1-2015:Q4 dönemi için ekonometrik olarak incelenmiştir. Bununla birlikte, çalışmada G-20 ülkelerinde SGP teorisinin geçerliliği incelenirken, reel döviz kurunun durağanlığı yapısal kırılmaları dikkate alan ve almayan yeni nesil panel birim kök testleriyle panel geneli ve paneli oluşturan her bir ülke için ayrı ayrı araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, inceleme döneminde meydana gelen yapısal kırılmaların etkileri dikkate alındığında, G-20 panelini oluşturan tüm ülkelerde reel döviz kurunun uzun dönemde kendi ortalamasına geri döndüğü ve SGP teorisinin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, çalışma döneminde G-20 ülkelerinde uygulanan döviz kuru politikalarının uyumlu ve para politikası uygulamalarının da etkin olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Satın Alma Gücü Paritesi, Reel Döviz Kuru, G-20, Panel Birim Kök Testleri.*

Validity of the Purchasing Power Parity Theory on the G-20 Countries: Evidence From Panel Unit Root Test (1994:Q1-2015:Q4)

Abstract

The Purchasing Power Parity (PPP) theory is associated of national-international inflation rates with the nominal exchange rates and is based on the assumption that the real exchange rates are fixed in the long term. In this aspect, it is required that the short-term deviations in the real exchange rates should not permanent and the real exchange rates should return to its average in the long-term, in order that the PPP theory which forms the basis of open economy macroeconomic models can be validated. In this context the study, it was econometrically investigated that the validity of the Purchasing Power Parity theory in the long-term on the G-20 countries which the capital mobility are intensive with new generation panel unit root tests taking into account cross-sectional dependence for the period 1994:Q1-2015:Q4. At the same time, in the study it was separately researched that the stability of the real exchange rate for overall the panel and each country constituent the panel with new generation panel unit root tests which are consider structural breaks and which aren't while the validity of the PPP theory in the G-20 countries were examined. As a result of the study, it was determined that the real exchange rate in all the countries that constitute the G-20 panel returned to its average in the long run and that the PPP theory was valid when the effects of structural breaks in the examination period were taken into consideration. These results indicate that exchange rate policies to applied in the G-20 countries in the study period are compatible and monetary policy applications are also effective.

Key Words: *The Purchasing Power Parity, Real Exchange Rate, G-20, Panel Unit Root Tests.*

* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İİFB Öğretim Üyesi, oyalcinkaya@agri.edu.tr

GİRİŞ

Bilindiği üzere reel döviz kurları, yurtiçinde üretilen malların yurtdışında üretilen mallar cinsinden nispi fiyatlarını yansıtmakta, ülkelerdeki ekonomi politikalarının oluşturulmasında ve makroekonomik yapıların şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim reel döviz kurlarında meydana gelen değişimler, ulusal paraların yabancı paralara kıyasla aşırı-eksik değerlendirilmesine yol açarak uluslararası rekabet gücü ile enflasyonist eğilimler üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Bu nedenle, ülke ekonomilerinde politika yapımcılarının reel döviz kurlarındaki değişimleri-sapmaları yakından izlemeleri ve reel döviz kurlarını istikrarlı bir yapıya kavuşturmaları makroekonomik istikrar açısından büyük önem arz etmektedir.

Diğer taraftan, reel döviz kurlarındaki değişimlerin açık ekonomiler üzerindeki etkilerini incelemek üzere literatürde çeşitli teoriler geliştirilmiş olmakla birlikte, Satın Alma Gücü Paritesi (SGP) bunlar arasında en çok tartışılan teori olarak öne çıkmaktadır.¹ İlk defa Cassel (1918) tarafından sistematik bir şekilde ele alınan Satın Alma Gücü Paritesi teorisinin, IMF üyesi ülkelerde Bretton Woods döneminin 1970'lerde sonlanması ve esnek döviz kuru sistemine geçilmesinin ardından reel döviz kurlarındaki dalgalanmaların artmasıyla birlikte giderek yaygınlık kazandığı görülmektedir (Tatoğlu, 2009: 311).

Satın Alma Gücü Paritesi ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklılıklarını ortadan kaldırarak, farklı para birimlerinin satın alma gücünü birbirine eşitleyen bir değişim oranı olarak tanımlanmaktadır (TÜİK, 2008: 1). Bu kapsamda, nominal döviz kurları ile ulusal-uluslararası enflasyon oranlarının ilişkili olduğunu belirten SGP teorisi, “mutlak” ve “nispi” satın alma gücü paritesi olarak iki şekilde ele alınmaktadır. Mutlak anlamda SGP, belirli bir mal veya hizmetin aynı para birimi cinsinden fiyatının iki ülkede aynı olması gerektiğini belirten tek fiyat kanuna dayanırken, nispi anlamda SGP uzun dönemde iki yanlı (bilateral) döviz kurlarının, ülkeler arasındaki enflasyon farklılıklarını da yansıtacak şekilde değişmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Kasman ve Ayhan, 2008: 2).

Bu anlamda, uzun dönemde reel döviz kurlarının sabit olduğu varsayımına dayanan SGP teorisinin geçerli olabilmesi için reel döviz kurlarında meydana gelen kısa dönemli sapmaların kalıcı olmaması ve reel döviz kurlarının uzun dönemde ortalamasına geri dönmesi gerekmektedir. Uzun dönem ortalamasına geri dönmeyen bir reel döviz kuru, nominal döviz kuru ile yurtiçi ve yurtdışı fiyat düzeyleri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi yansıtmada noktasında eksik kalmakta ve SGP teorisinin geçersiz olduğunu göstermektedir. Uzun dönemde SGP teorisinin geçersiz olması ise bir yandan döviz kuru politikalarının uyumsuz olduğuna diğer yandan da para politikası uygulamalarının etkin olmadığına işaret etmektedir. Zira

¹Dış Ticaret Akımları Yaklaşımı, Parasalcı Yaklaşım ve Portföy Dengesi Yaklaşımı diğer teoriler arasında yer almaktadır. Bu teoriler hakkında kapsamlı bilgi için bakınız: Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Can Yayınları, 17. Baskı, İstanbul.

para otoritelerinin, SGP teorisini geçerli kılabilmek ve reel döviz kurunu sürdürebilmek için para politikası uygulamalarında nominal-reel döviz kurlarına daha fazla odaklanmaları gerekmektedir (Ceylan ve Ulucan, 2014: 195).

Bu bağlamda ampirik literatürde uzun dönemde SGP teorisinin geçerliliği diğer bir deyişle reel döviz kurlarının ortalamasına dönüp dönmediği, zaman serisi veya panel veri analizi kapsamında birim kök testleri ve eş-bütünleşme analizleri kullanılarak temelde iki farklı yöntemle incelenmektedir. Birim kök testlerinde reel döviz kuru serisinin durağanlık durumu incelenirken, eş-bütünleşme analizlerinde nominal döviz kuru ile yurtiçi ve yurtdışı fiyat düzeyi serileri arasındaki uzun dönemli ilişkiler araştırılmaktadır. 1980'lerden itibaren ampirik literatürde farklı ülke ve ülke grupları üzerinde ağırlıklı olarak birim kök testleri ile eş-bütünleşme analizleri kullanılarak yapılan çalışmalarda SGP teorisinin genellikle geçerli olduğu yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. ((Kugler ve Lenz (1993), Diboğlu (1995), Coakley ve Fuertes (1997), Culver ve Papell (1999), Fleissig ve Strauss (2000), Pedroni (2001), Taylor (2002), Narayan (2005), Zhang ve Lowinger (2006), Cerrato ve Sarantis (2008), Kalyoncu ve Kalyoncu (2008), Lau (2009), Tatoğlu (2009), Narayan (2010), Güloğlu vd., (2011), Holmes vd., (2012), Zhang vd., (2013), Ceylan ve Ulucan (2014), Bahmani-Oskooee vd., (2014), Jiang vd., (2015)). Bununla birlikte, ilgili literatür incelendiğinde birim kök testleri ve eş-bütünleşme analizleri kullanılarak yapılan bazı çalışmalarda ise SGP teorisinin geçerli olmadığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. ((Corbae ve Ouliaris (1988), Kim (1990), Bahmanee-Oskooee (1995), O'Connell (1998), Telatar ve Kazdağlı (1998), Bjornland ve Hungnes (2002), Basher ve Mohsin (2004), Cerrato ve Sarantis (2007), Narayan (2007), Çağlayan ve Şak (2009), Tatoğlu (2009), Ceylan ve Ulucan (2014), Bahmani-Oskooee vd., (2014), Jiang vd., (2015)). Bu kapsamda, ampirik literatürde farklı ülke ve ülke grupları üzerinde birim kök testleri ve eş-bütünleşme analizleri kullanılarak yapılan çalışmalar sonuçları özelinde değerlendirildiğinde, SGP teorisinin uzun dönemde geçerliliği konusunda ortak bir sonuca varılamadığı görülmektedir. Bu durumun, büyük ölçüde çalışmalarda kapsanan ülke ve ülke gruplarının karakteristik özelliklerinden, kullanılan ekonometrik yöntem ile testlerden ve çalışmaların inceleme dönemlerindeki farklılıklardan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bu çalışmada ise ekonomik açıdan farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerden oluşan G-20 grubunda, Satın Alma Gücü Paritesi teorisinin geçerli olup olmadığı yatay kesit bağımlılığını dikkate alan yeni nesil panel birim kök testleriyle incelenmektedir. Bununla birlikte, çalışmada sermaye hareketliliğinin yoğun olduğu G-20 üyesi ülkelerde SGP teorisinin geçerliliği incelenirken, reel döviz kurunun durağanlığı yapısal kırılmaları dikkate alan ve almayan yeni nesil panel birim kök testleriyle panel geneli ve paneli oluşturan her bir ülke için ayrı ayrı araştırılmaktadır. Nitekim literatürde SGP teorisinin geçerliliğini panel birim kök testleriyle araştıran bazı çalışmalarda, yatay kesit bağımlılığının ve yapısal kırılmaların dikkate alınıp alınmamasına göre de sonuçların farklılaştığı

görülmektedir. ((Papell (1997), O’Connell (1998), Narayan (2008), Tatoğlu (2009), Özcan, (2012), Yıldırım vd., (2013), Bahmani-Oskooee vd., (2014), Akçay ve Eretaş (2015), Jiang vd., (2015)).

Bu kapsamda girişi takiben birinci bölümde konuyla ilgili analitik çerçeve ve araştırmanın kapsamı kısaca açıklanmakta, çalışmada kullanılan veri seti tanımlanmaktadır. İkinci bölümde, G-20 ülkelerinde Satın Alma Gücü Paritesi teorisinin geçerliliği yeni nesil panel veri metodolojisi kapsamında 1994:Q1-2015:Q4 dönemi için ekonometrik olarak incelenmektedir. Çalışma genel değerlendirmelerin yer aldığı sonuç bölümüyle birlikte tamamlanmaktadır.

1. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE VERİLERİ

Bu çalışmada, ekonomik açıdan farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerden oluşan G-20 grubunda uzun dönemde SGP teorisinin geçerliliği yatay kesit bağımlılığını dikkate alan yeni nesil panel birim kök testleriyle 1994:Q1-2015:Q4 dönemi için çeyreklik verilerle incelenmektedir. Bu kapsamda, nominal döviz kurunun görece uluslararası fiyatlarla deflate edilmesine dayanan SGP teorisinin uzun dönemde geçerliliğinin incelenebilmesi için gerekli olan denklemin öncelikle nominal-reel döviz kuru ve fiyat endeksi serileri yardımıyla aşağıdaki eşitlikten türetilmesi gerekmektedir:

$$R_t = e_t \frac{P_t^*}{P_t} \quad (1)$$

Burada, sırasıyla (R_t), reel döviz kuru, (e_t), nominal döviz kuru, (P_t^*) yurtdışı fiyat düzeyini ve (P_t) yurtiçi fiyat düzeyini göstermektedir. Eşitlik 1’deki reel döviz kuru logaritmik formda ifade edildiğinde reel döviz kuru; nominal döviz kuru ve yurtdışı fiyat düzeyi toplamından yurtiçi fiyat düzeyinin çıkarılması ile aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$LNR_t = LNe_t + LNP_t^* - LNP_t \quad (2)$$

Eşitlik 2’de yer alan reel döviz kuru serisi uzun dönemde durağan bir süreç izleğinde (uzun dönemli ortalamasına geri dönen) aşağıdaki gibi yeniden yazılabilmektedir:

$$LNR_t = \alpha + \beta LNR_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Eşitlik 3’te, (α) sabit terimi ve (ε_t) hata terimini göstermektedir. Bu eşitlikte yer alan reel döviz kuru serisinin uzun dönemde durağan bir süreç izlemesi için ($\beta < 1$) koşulunun sağlanması gerekmektedir. Bu durum, görece fiyatlarda meydana gelen yüzdeler bir değişimin nominal döviz kurundaki eşit bir değişimle dengelendiği anlamına gelmekte ve uzun dönemde SGP teorisinin geçerli olduğunu göstermektedir. Aksine ($\beta \geq 1$) olması durumunda, reel döviz kuru serisi durağan bir süreç izlememekte (birim kök içermekte) ve reel döviz kuru serisinde meydana gelen kısa dönemli şoklar süreklilik arz etmektedir. Bu durum, reel döviz kuru serisinin uzun dönemde ortalamasına geri dönmediğini ve

SGP teorisinin geçerli olmadığını göstermektedir (Kalyoncu ve Kalyoncu, 2008: 441).

Çalışmada, G-20 ülkelerinde panel genelinde ve paneli oluşturan yatay kesit birimlerde uzun dönemde SGP teorisinin geçerli olup olmadığı Eşitlik 3'te tanımlanan denklem yardımıyla (reel döviz kuru serisinin durağanlık durumu incelenerek) araştırılmaktadır.² Bu kapsamda, çalışmada G-20 ülkelerinde SGP teorisinin geçerliliği incelemek üzere logaritmik formda tahmin edilecek reel döviz kuru serisinin (LNR) türetilmesinde kullanılan, nominal döviz kuru, yurtiçi ve yurtdışı fiyat düzeyi verileri 1994:Q1-2015:Q4 dönemi için IMF-IFS, OECD-Stat ve WB-GEM veri tabanlarından derlenmiştir.³

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE BULGULARI

Çalışmada G-20 ülkelerinde uzun dönemde SGP teorisinin geçerliliği farklı ülkelerin zaman serisi verilerinin kullanılmasından ötürü panel veri analizi ile incelenmektedir. Bu doğrultuda, G-20 ülkelerinde logaritmik formdaki reel döviz kuru serisinin (LNR) durağanlık durumu 1994:Q1-2015:Q4 dönemi için yatay kesit bağımlılığını dikkate alan yeni nesil panel veri analizi metodolojisi kapsamında başlıca iki aşamada araştırılmaktadır.

İlk aşamada, G-20 ülkeleri için türetilen logaritmik formdaki reel döviz kuru serisinde (LNR) paneli oluşturan yatay kesitler (ülkeler) arasındaki bağımlılık (YKB) LM (Lagrange Multiplier) testleriyle incelenmektedir. Çalışmada tanımlanan LNR serisinde YKB'nin varlığı tespit edildikten sonra ikinci aşamada LNR serisinin durağanlığı, yatay kesit bağımlılığını göz önünde

²Çalışmada Eşitlik 3'te tanımlanan reel döviz kuru serisinin tahmin edilmesinde Gauss 10.0 paket programı ile bu program için yazılan kodlar kullanılmıştır.

³ IMF-IFS (International Monetary Fund-International Financial Statistics), OECD-Stat (Organization for Economic Cooperation and Development-Statistics) ve WB-GEM (World Bank-Global Economic Monitor) veri tabanlarını göstermektedir. Çalışmada inceleme döneminin 1994:Q1 dönemi ile başlatılmasında, Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya ve Suudi Arabistan'a ait verilerin bazılarının ilgili veri tabanlarında ancak bu tarihten itibaren temin edilebilir olmaları etkili olmuştur. Çalışmada kullanılan nominal döviz kurları, her bir ülkenin ulusal para biriminin ABD doları cinsinden karşılığını göstermekte ve ilgili veri ülkelerin büyük bir kısmı için IMF-IFS veri tabanından, Almanya, Fransa ve İtalya için ise WB-GEM veri tabanından çeyreklik periyodik ortalama değerler olarak alınmıştır. İlgili ülkelerde yurtiçi ve yurtdışı fiyat düzeylerini temsilen kullanılan (TÜFE) Tüketici Fiyatı Endeksi (2010=100 baz yılı) verileri Çin Halk Cumhuriyeti için OECD-Stat, diğer ülkeler için IMF-IFS veri tabanından alınmıştır. Bununla birlikte, TÜFE verileri ilgili veri tabanında bulunmadığından Arjantin için yurtiçi ve yurtdışı fiyat düzeylerini (ABD) temsilen (ÜFE) Üretici Fiyat Endeksi (2010=100 baz yılı) değerleri kullanılmıştır. Son olarak, ABD dışındaki G-20 ülkelerinde yurtdışı fiyat düzeylerini temsilen ABD-TÜFE verileri ve Arjantin de ABD-ÜFE verileri kullanılmıştır. Aynı veri ABD için G-20 ülkelerinin (ABD ve Arjantin dışındaki) TÜFE ortalamaları alınarak hesaplanmıştır. Ülkelerin dış ticaretinde önemli bir paya sahip ülkelerin ulusal paralarına belli bir oran verilerek ağırlıklı ortalamalardan cinsinden hesaplanan reel efektif döviz kuru serisinin ilgili veri tabanlarında G-20 ülkelerinin tamamı için (özellikle Türkiye) yeterli uzunlukta temin edilememesi çalışmada ABD doları cinsinden reel döviz kuru serisinin kullanılmasında etkili olmuştur.

bulunduran ikinci nesil panel birim kök testleriyle panel geneli ve paneli oluşturan yatay kesit birimler için ayrı ayrı araştırılmaktadır. Bu kapsamda, ikinci aşamada LNR serisinin durağanlık durumu ilk önce yapısal kırılmaları (değişimleri) dikkate almayan Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF (Cross-sectional Augmented Dickey Fuller) panel birim kök testi ile incelenmektedir. Akabinde, tanımlanan LNR serisinin durağanlık durumu yapısal kırılmaları dikkate alan Carrion-i-Silvestre vd., (2005) tarafından geliştirilen Panel KPSS (Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin) birim kök testiyle de araştırılmaktadır.

2.1. Yatay Kesit Bağımsızlığı Test Sonuçları ve Değerlendirilmesi

Panel veri analizinde serilerin durağanlığını tespit etmek için kullanılacak birim kök testleri paneli oluşturan birimlerde yatay kesit bağımlılığının olup olmamasına göre birinci nesil ve ikinci nesil panel birim kök testleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Birinci nesil panel birim kök testlerinde seriyi oluşturan yatay kesitlerin birbirinden bağımsız olduğu yani seriyi oluşturan birimlerden birine gelen şoktan bütün birimlerin aynı oranda etkilendikleri varsayılmaktadır. İkinci nesil panel birim kök testleri ise paneli oluşturan birimlerden birine gelen şoklardan her birimin aynı şekilde etkilenmeyebileceği varsayımına dayanmaktadır.

Bu yönüyle paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığının olması durumunda birinci nesil panel birim kök testlerinin (Hadri 2000; Levin vd., 2002; Breitung 2005; Im vd., 2003) güvenilir sonuçlar vermeyeceği genellikle kabul edilmektedir. Böyle bir durumda paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığına izin veren (Taylor ve Sarno 1998; Breuer vd., 2002; Pesaran 2007; Hadri ve Kurozumi, 2012 vb.) ikinci nesil Panel Birim Kök Testleri kullanılabilir. Bu çerçevede, panel veri çalışmalarında analize başlamadan önce serilerdeki yatay kesit bağımlılığının araştırılması ve kullanılması gereken birim kök testlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Aksi halde yapılan analizlerin sapmalı olabileceği ve hatalı sonuçlar verebileceği ifade edilmektedir.

Diğer yandan, panel verilerde yatay kesit bağımsızlığını tespit edebilmek için serinin zaman ve yatay kesit boyutunun göz önüne alınması gerekmektedir. Panelin zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda ($T > N$) Breusch ve Pagan (1980) CD-LM1 testi; zaman boyutunun yatay kesit boyutundan küçük olduğu ($T < N$) veya zaman boyutunun yatay kesit boyutuna eşit olduğu ($T = N$) durumlarda ise Pesaran (2004) CD-LM2 testi kullanılabilir. Ancak, Breusch ve Pagan (1980) CD-LM1 ve Pesaran (2004) CD-LM2 testleri grup ortalamasının sıfır fakat birim ortalamasının sıfırdan farklı olduğu durumlarda sapmalı sonuçlar vermektedir. Bu nedenle, grup ortalamasının sıfır ancak birim ortalamasının sıfırdan farklı olduğu durumlarda iyi sonuçlar vermeyen CD-LM1 ve CD-LM2 testleri Pesaran vd., tarafından 2008 yılında yapılan çalışmada aşağıdaki gibi geliştirilmiştir:

$$LM_{adj} = NLM^{**} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)} \left(\sum_{i=j}^{n-1} \sum_{j=i+1}^n \frac{(T-K)\tilde{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{u_{Tij}} \right)} \quad (4)$$

Pesaran vd., (2008) yapmış oldukları çalışmalarında, test istatistiğine birimlerin ortalamasını (μ_{Tij}) ve varyansını (v_{Tij}) dâhil ederek elde ettikleri yeni istatistiğinin; bireysel ortalamanın sıfırdan farklı olduğu durumlarda CD-LM1 ve CD-LM2 testlerinden daha tutarlı sonuçlar verdiğini belirtmişlerdir (Pesaran vd., 2008:105-127). Düzeltilmiş CD-LM testi olarak (CD-LM_{adj}) ifade edilen bu testte temel hipotez “seride birimler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmamaktadır” şeklinde tanımlanmaktadır. Asimtotik olarak standart normal dağılım özelliğine sahip olduğu varsayılan CD-LM1, CD-LM2 ve CD-LM_{adj} testlerinde temel hipotezin reddedilmesi durumunda seride yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna varılmaktadır. Çalışmada, G-20 grubu için tanımlanan LNR serisinde yatay kesit bağımlılığının varlığı yukarıda açıklanan T ve N spesifikasyonlarına uygun olarak CD-LM1 ve CD-LM_{adj} testleriyle incelenmiş ve sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımsızlığı Test Sonuçları

Değişken: LNR	CD-LM1 İst.	CD-LM _{adj} İst.	L
Sabitli	1721.59* [0.000]	585.72* [0.000]	6
Sabitli+Trendli	1679.51* [0.000]	602.23* [0.000]	6

Not: CD-LM1 ve CD-LM_{adj} test istatistik değerlerinin önünde yer alan (*) işareti LNR serisinde % 1 anlamlılık düzeyine göre yatay kesit bağımlılığının bulunduğunu göstermektedir. Tablodaki L sütunu LNR serisi için Schwarz bilgi kriterine göre belirlenen optimal gecikme uzunluklarını ve “[]” parantez içindeki değerler ise CD-LM1 ve CD-LM_{adj} test istatistiklerine ait olasılık değerlerini belirtmektedir.

Tablo 1’deki CD-LM1 ve CD-LM_{adj} test sonuçları incelendiğinde; G-20 grubu için tanımlanan LNR serisine ait olasılık değerlerinin 0.01’den küçük olduğu görülmektedir. Bu nedenle, ilgili ülke grubunda reel döviz kuru serisi için CD-LM1 ve CD-LM_{adj} testlerine göre kurulan temel hipotezlerin (seride birimler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmamaktadır) güçlü bir biçimde reddedilmesi ve alternatif hipotezlerin kabul edilmesi gerekmektedir. Bu durum, G-20 ülkelerinde paneli oluşturan yatay kesit birimler arasında reel döviz kuru serisi açısından yatay kesit bağımlılığının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, G-20 grubunu oluşturan ülkelere birinde reel döviz kuru serisinde meydana gelen/gelebilecek bir şoktan diğer ülkelerin de farklı ölçülerde etkilendiğini/etkilenebileceğini belirtmektedir. Ayrıca, Tablo 1’deki sonuçlar analizin ilerleyen aşamalarında reel döviz kuru serisinin durağanlığının araştırılmasında YKB’yi dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testlerinin kullanılmasının gerekli olduğunu göstermektedir.

2.2. Panel Birim Kök Testi Sonuçları ve Değerlendirilmesi

G-20 grubunda tanımlanan reel döviz kuru serisinde YKB’nin varlığı belirlendikten sonra serinin durağanlık durumunun etkin sonuçlar elde edebilmek

için yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testleriyle incelenmesi gerekmektedir. Başlıca ikinci nesil birim kök testleri arasında Taylor ve Sarno (1998) tarafından geliştirilen MADF (Multivariate Augmented Dickey Fuller), Breuer vd., (2002) tarafından geliştirilen SURADF (Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey Fuller) ve Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF (Cross-sectional Augmented Dickey Fuller) Birim Kök Testleri yer almaktadır.

Bu çalışmada G-20 grubu için tanımlanan reel döviz kuru serisinin durağanlığı, seriler arasında yatay kesit bağımlılığına izin veren ve hem $N > T$ hem de $N < T$ durumlarında anlamlı sonuçlar verebilen CADF panel birim kök testiyle incelenmektedir. Pesaran tarafından 2007 yılında geliştirilen teste önce paneli oluşturan tüm birimler için CADF test istatistiği değerleri hesaplanmakta, daha sonra bu testlerin aritmetik ortalaması alınarak panel geneli için CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) testi istatistiği değerleri hesaplanmaktadır. Bununla beraber, CADF testi sonuçları paneli oluşturan her bir ülke için durağanlık analizi yaparken, CIPS testi sonuçları ise panelin geneli için durağanlık analizi yapmaktadır. Bu kapsamda, CADF test istatistik değerleri aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$t(N, T) = \frac{\Delta y_i' \bar{M}_i y_{i-1}}{\bar{\sigma}^2 (\Delta y_{i-1}' \bar{M}_i y_{i-1})^{\frac{1}{2}}} \quad (5)$$

$$\text{Burada; } \bar{M} = (\tau, \Delta \bar{y}, \bar{y}_{t-1}) \quad (6)$$

Eşitlik 6'daki Tau "τ" ve diğer değerler ise aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$\tau = (1, 1, \dots, 1)' \quad (7)$$

$$\Delta \bar{y} = (\Delta \bar{y}_1, \Delta \bar{y}_2, \dots, \Delta \bar{y}_t)' \quad (8)$$

$$\bar{y}_{t-1} = (\bar{y}_0, \bar{y}_1, \dots, \bar{y}_{t-1})' \quad (9)$$

$$\bar{\sigma}^2 = \frac{\Delta y_i' \bar{M}_{i,w} \Delta y_i}{T-4} \quad (10)$$

Eşitlik 5'te verildiği gibi CADF test istatistiği değerleri hesaplandıktan sonra CIPS istatistik değerleri de aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$\text{CIPS} = N^{-1} \sum_{i=1}^n t(N, T) \quad (11)$$

Elde edilen CADF ve CIPS test istatistiği değerleri Pesaran tarafından Monte Carlo simülasyonları ile oluşturulan, makalesindeki kritik tablo değerleri ile karşılaştırılmakta ve durağanlık için hipotezler sınanmaktadır. Burada, hesaplanan CADF ve CIPS test istatistik değerlerinin kritik tablo değerlerinden mutlak değer olarak büyük olması durumunda temel hipotez (seride birim kök vardır) reddedilmekte ve ilgili birim-panel geneli için alternatif hipotez (seride birim kök yoktur) kabul edilmektedir (Pesaran, 2007: 265-312). Çalışmada G-20 grubu için tanımlanan reel döviz kuru serisinin durağanlık durumu paneli oluşturan yatay

kesit birimler için CADF ve panelin geneli için CIPS Panel Birim Kök testiyle incelenmiş ve sonuçları Pesaran (2007) kritik tablo değerleriyle birlikte Tablo 2’de sunulmuştur.

G-20 grubunda tanımlanan reel döviz kuru serisinin CADF ve CIPS istatistik değerlerinin paneli oluşturan her bir ülke ve panel geneli için sabitli ile sabitli+trendli formlarda verildiği Tablo 2’deki sonuçlar incelendiğinde elde edilen bulguları şu şekilde ifade etmek mümkün olmaktadır. CADF test sonuçları incelendiğinde, LNR serisinin paneli oluşturan ülkelerin hemen hepsinde seviye değerinde $I(0)$ durağan olmadığı (Endonezya, Güney Kore, Rusya ve İngiltere’de sabitli formda, Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Rusya ve Avustralya’da sabitli+trendli formda hariç) görülmektedir. Bu durum, reel döviz kuru serisi için hesaplanan CADF istatistik değerlerinin ilgili ülkelerde (Endonezya, Güney Kore, Rusya ve İngiltere’de sabitli formda, Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Rusya ve Avustralya’da sabitli+trendli formda hariç) kritik tablo değerlerinden % 10 önem düzeyinde bile mutlak olarak küçük olmasından anlaşılmaktadır. Buna karşılık, CADF test sonuçları; reel döviz kuru serisinin Endonezya, Güney Kore, Rusya ve İngiltere’de sabitli, Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Rusya ve Avustralya’da ise sabitli+trendli formlarda farklı önem düzeylerinde seviye değerinde $I(0)$ durağan olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Tablo 2’deki sonuçlar panel geneli için durağanlık analizi yapan CIPS test sonuçları açısından incelendiğinde, reel döviz kuru serisinin sabitli formda seviye değerinde $I(0)$ durağan olmadığı ancak sabitli+trendli formda seviye değerinde durağan olduğu görülmektedir. Bu durum, LNR değişkeni için hesaplanan CIPS istatistik değerlerinin sabitli formda kritik tablo değerlerinden 0.010 önem düzeyinde mutlak olarak küçük olmasından, sabitli+trendli formda ise 0.01 önem düzeyinde mutlak olarak büyük olmasından anlaşılmaktadır.

Tablo 2: CADF-CIPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken: LNR	CADF İstatistikleri			
	Sabitli	L	Sabitli+Trendli	L
G-20 Ülkeleri				
ABD	-0.28	1	-3.19	4
Almanya	-2.62	1	-2.84	1
Arjantin	-0.26	6	-2.56	6
Avustralya	-0.72	1	-3.49***	1
Brezilya	-2.64	5	-4.10**	5
Çin Halk Cumhuriyeti	-0.29	4	-2.99	2
Endonezya	-4.04*	1	-3.93**	1
Fransa	-2.66	1	-2.79	1
Güney Afrika	-2.19	1	-3.43***	1
Güney Kore	-3.02***	1	-2.72	1
Hindistan	-0.10	1	-2.32	1
İngiltere	-2.93***	1	-3.01	1
İtalya	-2.67	1	-2.95	1
Japonya	-1.70	1	-2.60	1
Kanada	-1.36	1	-2.25	1

Meksika		-2.87	1	-3.21	1
Rusya		-3.06***	4	-3.78**	4
Suudi Arabistan		-2.21	1	-1.54	1
Türkiye		-2.18	3	-2.20	3
CADF Kritik Değerleri	% 1	-3.87		-4.35	
	% 5	-3.24		-3.74	
	% 10	-2.92		-3.42	
CIPS (Panel Geneli) İstatistikleri	Sabitli		L	Sabitli+Trendli	L
		-1.98	6	-2.94*	6
CIPS Kritik Değerleri	% 1	-2.36		-2.85	
	% 5	-2.20		-2.70	
	% 10	-2.11		-2.63	

Not: CADF ve CIPS İstatistiklerinin önünde yer alan (*), (**) ve (***) işaretleri ilgili ülkede ve panel genelinde değişkenin sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu belirtmektedir. Tablodaki L sütunu CADF ve CIPS testlerinde değişken için Schwarz bilgi kriterine göre belirlenen optimal gecikme uzunluklarını göstermektedir.

Tablo 2'deki CADF-CIPS sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, G-20 ülkeleri paneli genelinde reel döviz kuru serisinin seviye değerinde [I(0)] durağan olduğu ve dolayısıyla panel geneli için uzun dönemde SGP teorisinin geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, reel döviz kuru serisinin G-20 panelini oluşturan ülkelerden sadece Avustralya, Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Güney Kore, İngiltere ve Rusya'da seviye değerinde [I(0)] durağan olduğu, geri kalan diğer ülkelerde ise seviye değerinde durağan olmadığı görülmektedir. Bu sonuçlar, G-20 grubu içerisinde sadece bu yedi ülkede uzun dönemde SGP teorisinin geçerli olduğunu ancak diğer ülkelerde SGP teorisinin geçerli olmadığını göstermektedir.

Diğer taraftan, çalışmada tanımlanan reel döviz kuru serisinin makroekonomik koşullardaki değişimlere oldukça duyarlı olması, inceleme döneminde bu seride yapısal değişimlerin (kırılmaların) meydana gelmiş olabileceğini akıllara getirmektedir. Böyle bir durumda reel döviz kuru serisindeki bu yapısal değişimlerin etkilerini dikkate almadan uygulanan CADF vb. birim kök testlerinin yanıltıcı sonuçlar verebileceği kabul edilmektedir. Nitekim yapısal değişimler dikkate alınarak yapılan durağanlık analizlerinde durağan olmayan birçok serinin, durağan özellikler sergileyebileceği belirtilmektedir. Bu nedenle, çalışmada söz konusu sakıncayı gidermek için tanımlanan reel döviz kuru serisinin durağanlık durumu ayrıca yapısal kırılmaları dikkate alan Carrion-i-Silvestre vd., (2005) tarafından geliştirilen Panel KPSS birim kök testleriyle de incelenmektedir. Serilerde yatay kesit bağımlılığının ve çoklu yapısal kırılmaların olması durumunda durağanlık analizi yapabilen Panel KPSS birim kök testinde, serilerin ortalama ve trendlerindeki yapısal kırılmaların varlığı dikkate alınmaktadır. Bu teste, serilerin durağanlığı panelin geneli ve paneli oluşturan yatay kesit birimler için farklı tarihlerde ve sayılarda (en fazla beş tane) yapısal kırılmaya izin verecek şekilde aşağıdaki gibi ayrı ayrı hesaplanabilmektedir:

$$Y_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad i = 1,2 \dots, N \text{ ve } t = 1,2 \dots, T \quad (12)$$

Burada, $(\alpha_{i,t})$ ve $(\beta_{i,t})$ terimleri sırasıyla eşitlik 13 ve 14'teki gibi hesaplanmaktadır:

$$\alpha_{i,t} = \sum_{k=1}^{m1} \theta_{i,k} DM1_{i,t} + \sum_{k=1}^{m1} \gamma_{i,k} DM2_{i,t} + \alpha_{i,t-1} + \mu_{i,t} \quad (13)$$

$$\beta_{i,t} = \sum_{k=1}^{m1} \delta_{i,k} DM1_{i,t} + \sum_{k=1}^{m1} \varphi_{i,k} DM2_{i,t} + \beta_{i,t-1} + \epsilon_{i,t} \quad (14)$$

Eşitlik 13 ve 14'te tanımlanan $(DM1)$ ve $(DM2)$ kukla değişkenler olup i 'nci yatay kesit birim için aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$\begin{cases} DM1 = 1, t = T_B + 1, \text{ için ve } 0 \text{ diğer durumlarda} \\ DM2 = 1, t > T_B + 1, \text{ için ve } 0 \text{ diğer durumlarda} \end{cases}$$

Bu denklemlerde, (T_B) kırılma noktalarını ifade etmekte ve sabit terimde (m) tane trende ise (n) tane yapısal kırılmaya izin verilmektedir. Panel KPSS birim kök testinde serilerdeki yapısal kırılma tarihleri, hata kareleri toplamının minimize olduğu noktalar olarak belirlenmektedir (Carrion-i-Silvestre vd., 2005: 159-163). Panel KPSS birim kök testinde, serilerin durağanlık durumu panel geneli ve yatay kesit birimler için hesaplanan test istatistik değerlerinin, yinelemeyle (bootstrap) hesaplanan kritik değerlerle karşılaştırılarak incelenmektedir. Test sonucunda, panel geneli ve yatay kesit birimler için hesaplanan test istatistik değerlerinin kritik değerlerinden küçük olması durumunda temel hipotez (seri durağandır) kabul edilmekte ve ilgili birim-panel geneli için alternatif hipotez (seri durağan değildir) reddedilmektedir. Çalışmada tanımlanan reel döviz kuru serisinin durağanlık durumu panel geneli ve paneli oluşturan yatay kesit birimler için Panel KPSS birim kök testiyle sabitli ile sabitli+trendli formlarda incelenerek sonuçları Tablo 3 ve Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 3: Panel KPSS Birim Kök Testi Sonuçları (Sabitli)

Değişken: LNR					
G-20 Ülkeleri	PANKPSS Test İstatistiği	Kritik Değerler		KS	Kırılma Tarihleri
		0.01	0.05		
ABD	0.068*	0.201	0.214	4	1997:Q4-2001:Q4-2008:Q3-2012:Q3
Almanya	0.025*	0.156	0.197	2	1999:Q1-2003:Q1
Arjantin	0.025*	0.134	0.148	3	2001:Q4;2006:Q3;2012:Q3.
Avustralya	0.024*	0.374	0.430	3	1997:Q4-2003:Q3-2009:Q3
Brezilya	0.054*	0.117	0.143	2	1998:Q4-2005:Q3
Çin Halk Cum.	0.105*	0.386	0.442	3	2001:Q1-2007:Q3-2010:Q3
Endonezya	0.056*	0.240	0.254	3	1997:Q3-2002:Q1-2005:Q4
Fransa	0.028*	0.153	0.195	2	1999:Q1-2003:Q1
Güney Afrika	0.025*	0.191	0.213	4	1997:Q1-2000:Q2-2003:Q3-2012:Q3
Güney Kore	0.079*	0.297	0.318	3	1997:Q3-2004:Q3-2008:Q2
Hindistan	0.058*	0.130	0.148	4	2000:Q1-2003:Q2-2006:Q3-2009:Q4

Ülke	LNR	KS	Kritik Değerler	KS	Kırılma Tarihleri
İngiltere	0.039*	0.250	0.272	3	2000:Q1-2003:Q3-2008:Q3
İtalya	0.036*	0.162	0.204	2	1999:Q4-2003:Q1
Japonya	0.028*	0.203	0.225	4	1997:Q1-2001:Q1-2008:Q3-2012:Q3
Kanada	0.032*	0.132	0.168	2	1997:Q4-2004:Q3
Meksika	0.060*	0.116	0.140	2	1999:Q1-2008:Q3
Rusya	0.026*	0.229	0.252	3	1998:Q3-2003:Q1-2006:Q2
Suudi Arabistan	0.052*	0.108	0.116	4	1999:Q3-2002:Q4-2008:Q3-2012:Q2
Türkiye	0.102*	0.124	0.149	2	2003:Q2-2006:Q4
Panel Geneli	2.120*	15.08	16.45		

Not: Panel geneli ve paneli oluşturan yatay kesit birimlere ait Panel KPSS test istatistiklerinin önünde yer alan (*) işareti LNR serisinin % 1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir. Tabloda yer alan KS sütunu ilgili dönemde LNR serisinde meydana gelen ve bilgi kriterleri eşliğinde belirlenen yapısal kırılmaların sayısını belirtmektedir. Panel KPSS test istatistiklerine ait kritik değerler Bootstrap kullanılarak 10.000 yinelemeyle elde edilmiştir.

G-20 grubunda tanımlanan reel döviz kuru serisinin durağanlık durumunu panel geneli ve paneli oluşturan yatay kesit birimler için sabitli formda araştıran Tablo 3'teki Panel KPSS test sonuçları incelendiğinde elde edilen bulguları şu şekilde ifade etmek mümkün olmaktadır. Bu kapsamda, reel döviz kuru serisinin panel genelinde ve paneli oluşturan istisnasız bütün yatay kesit birimlerde yapısal kırılmalarla birlikte seviye değerinde $I(0)$ durağan olduğu görülmektedir. Bu durum, hem panel genelinde hem de paneli oluşturan yatay kesit birimlerde LNR serisi için hesaplanan Panel KPSS test istatistik değerlerinin kritik tablo değerlerinden 0.01 önem düzeyinde küçük olmasından anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, reel döviz kuru serisinin durağanlık durumunu panel geneli ve paneli oluşturan yatay kesit birimler için sabitli+trendli formda inceleyen Tablo 4'teki Panel KPSS test sonuçlarının da Tablo 3 ile benzer olduğu görülmektedir. Tablo 4'teki sonuçlar incelendiğinde, reel döviz kuru serisinin panel genelinde ve paneli oluşturan istisnasız bütün yatay kesit birimlerde yapısal kırılmalarla birlikte seviye değerinde $I(0)$ durağan olduğu izlenmektedir. Bu durum, hem panel genelinde hem de paneli oluşturan yatay kesit birimlerde LNR serisi için hesaplanan Panel KPSS test istatistik değerlerinin kritik tablo değerlerinden 0.01 önem düzeyinde (Meksika ve Rusya için 0.05 önem düzeyinde) küçük olmasından anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Panel KPSS Birim Kök Testi Sonuçları (Sabitli+Trendli)

Değişken: LNR					
G-20 Ülkeleri	PANKPSS Test İstatistiği	Kritik Değerler		KS	Kırılma Tarihleri
		0.01	0.05		
ABD	0.029*	0.083	0.089	3	1999:Q4-2004:Q1-2008:Q3
Almanya	0.037*	0.051	0.061	2	2002:Q2-2007:Q3
Arjantin	0.016*	0.071	0.076	3	2001:Q4;2005:Q1;2012:Q2
Avustralya	0.043*	0.047	0.050	4	1997:Q2-2002:Q4-2008:Q3 2011:Q4
Brezilya	0.030*	0.059	0.062	4	1998:Q4-2002:Q2-2008:Q3-2011:Q4
Çin Halk Cum.	0.021*	0.094	0.097	3	1997:Q1-2003:Q3-2007:Q3

Endonezya	0.019*	0.069	0.082	2	1997:Q3-2010:Q4
Fransa	0.038*	0.051	0.061	2	2002:Q2-2007:Q3
Güney Afrika	0.028*	0.038	0.040	3	2001:Q3-2004:Q4-2009:Q3
Güney Kore	0.027*	0.072	0.078	3	1997:Q3-2000:Q4-2008:Q1
Hindistan	0.024*	0.050	0.057	2	2000:Q3-2009:Q4
İngiltere	0.018*	0.047	0.056	2	2000:Q1-2008:Q3
İtalya	0.027*	0.049	0.057	2	2000:Q1-2008:Q3
Japonya	0.040*	0.121	0.131	3	1998:Q3-2006:Q4-2011:Q3
Kanada	0.021*	0.057	0.061	3	2002:Q4-2008:Q3-2011:Q4
Meksika	0.059**	0.055	0.065	1	1999:Q1
Rusya	0.077**	0.076	0.080	4	1997:Q1-2000:Q2-2008:Q4-2012:Q3
Suudi Arabistan	0.054*	0.058	0.065	4	1997:Q4-2001:Q3-2006:Q3-2010:Q4
Türkiye	0.035*	0.046	0.054	2	2001:Q1-2008:Q3
Panel Geneli	4.57*	14.86	15.62		

Not: Panel geneli ve paneli oluşturan yatay kesit birimlere ait Panel KPSS test istatistiklerinin önünde yer alan (*) ve (**) işaretleri LNR serisinin sırasıyla % 1 ve % 5 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir. Diğer hususlar için Tablo 3'teki açıklamalara bakınız.

Tablo 3 ve Tablo 4'teki Panel KPSS test sonuçları G-20 grubunda gerek panel genelinde gerekse paneli oluşturan ülkelerin tamamında reel döviz kuru serisinin seviye değerinde [I(0)] durağan olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, G-20 ülkelerinde çalışma döneminde reel döviz kuru serisinde meydana gelen kısa süreli şokların kalıcı etkiler bırakmadığını ve serinin uzun dönemde kendi ortalamasına geri döndüğünü göstermektedir. Tüm bunlar, inceleme döneminde reel döviz kuru serisinde meydana gelen yapısal kırılmalar dikkate alındığında uzun dönemde SGP teorisinin G-20 ülkelerinin tamamı açısından geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer yandan Tablo 3 ve Tablo 4'deki sonuçlar incelendiğinde, Panel KPSS testinin G-20 ülkelerinde inceleme döneminde reel döviz kuru serisinde meydana gelen yapısal kırılmaların tarihlerini özellikle sabitli+trendli formda başarıyla tespit ettiği görülmektedir. Zira sabitli ve sabitli+trenli formlarda reel döviz kuru serisinde meydana gelen yapısal kırılmaların, genellikle 1997 Asya mali krizinin ve 2008 küresel finans krizinin yaşanmış olduğu dönemlere rastladığı izlenmektedir. Bu durum, inceleme döneminde G-20 ülkelerinin büyük bir bölümünde 1997 ve 2008 ekonomik krizlerinin reel döviz kuru serisinde kısa süreli bir şok meydana getirdiğini göstermektedir.

Özetle, çalışmada YKB'yi dikkate alarak durağanlık analizi yapan CADF ve yapısal kırılmalı Panel KPSS birim kök testlerinin sonuçları bir bütün olarak düşünüldüğünde, her iki testte göre G-20 paneli genelinde reel döviz kuru serisinin seviye düzeyinde durağan olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, G-20 panelini oluşturan yatay kesit birimler için aynı genel değerlendirmeleri yapmak neredeyse mümkün olmamaktadır. Bu bağlamda, CADF sonuçları sadece yedi ülkede reel döviz kuru serisinin seviyede durağan olduğunu belirtirken, Panel KPSS sonuçları

ise tüm ülkelerde reel döviz kuru serisinin seviyede durağan olduğunu ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Satın Alma Gücü Paritesi teorisi, nominal döviz kurları ile ulusal-uluslararası enflasyon oranlarını ilişkilendirmekte ve reel döviz kurlarının uzun dönemde sabit olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu yönüyle, açık ekonomi makro iktisadi modellerin temelini oluşturan SGP teorisinin geçerli olabilmesi için reel döviz kurlarında meydana gelen kısa dönemli sapmaların kalıcı olmaması ve reel döviz kurlarının uzun dönemde ortalamasına geri dönmesi gerekmektedir.

Bu kapsamda çalışmada, uzun dönemde Satın Alma Gücü Paritesi teorisinin geçerliliği sermaye hareketliliğinin yoğun olduğu G-20 ülkelerinde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan yeni nesil panel birim kök testleriyle 1994:Q1-2015:Q4 dönemi için ekonometrik olarak incelenmiştir. Bununla birlikte, çalışmada G-20 ülkelerinde SGP teorisinin geçerliliği incelenirken, reel döviz kurunun durağanlığı yapısal kırılmaları dikkate alan ve almayan yeni nesil panel birim kök testleriyle panel geneli ve paneli oluşturan her bir ülke için ayrı ayrı araştırılmıştır.

Çalışma sonucunda, inceleme döneminde reel döviz kurunda meydana gelen yapısal kırılmaların etkilerinin dikkate alınıp alınmamasına göre uzun dönemde SGP teorisinin G-20 ülkelerindeki geçerliliğinin önemli derece farklılaştığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, reel döviz kurundaki yapısal kırılmaları dikkate almayan Panel CADF Birim Kök Testi sonuçlarına göre, G-20 panelini oluşturan sadece yedi ülkede (Avustralya, Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Güney Kore, İngiltere ve Rusya'da) uzun dönemde SGP teorisinin geçerli olduğu belirlenmiştir. Buna karşılık, reel döviz kurundaki yapısal kırılmaları dikkate alan Panel KPSS Birim Kök Testi sonuçlarına göre ise G-20 panelini oluşturan tüm ülkelerde uzun dönemde SGP teorisinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Bu sonuçlar, inceleme döneminde reel döviz kurunda meydana gelen yapısal kırılmaların etkileri dikkate alındığında uzun dönemde SGP teorisinin G-20 ülkelerinin tamamı açısından geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte sonuçlar, G-20 ülkelerinde çalışma döneminde reel döviz kurunda meydana gelen kısa süreli şokların (çalışmada özellikle 1997-Asya ve 2008-ABD krizi döneminde olduğu belirlenen) kalıcı etkiler bırakmadığını ve reel döviz kurunun uzun dönemde kendi ortalamasına geri döndüğünü göstermektedir. Bu durum, G-20 ülkelerinde reel döviz kurunun uzun dönemde ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklılıklarını ortadan kaldıracak bir şekilde işlediğini ve üye ülkelerin para birimlerinin satın alma gücünü birbirine eşitlediğini göstermektedir. Sonuç olarak, G-20 ülkelerinde reel döviz kurunun uzun dönemde kendi ortalamasına geri dönmesi ve SGP teorisinin geçerli olması, ilgili ülkelerde

uygulanen döviz kuru politikalarının uyumlu ve para politikası uygulamalarının da etkin olduğuna işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçay, Aslı Ö., ve Erataş, F. (2015). “Satın Alma Gücü Paritesi Teorisinin Geçerliliği: G7 Örneği”. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 81-100.
- Bahmanee-Oskoae, M. (1995). “Real Effective Exchange Rates and The Purchasing Power Parity: Experiences of 19 Industrial Countries”. *Economic Notes*, 24, 239-250.
- Bahmani-Oskooee, M., Chang, T. and Wu, T. P. (2014). “Revisiting Purchasing Power Parity in African Countries: Panel Stationary Test with Sharp and Smooth Breaks”. *Applied Financial Economics*, 24, 1429-38.
- Basher, S. A., and Mohsin, M. (2004). “PPP Tests in Cointegrated Panels: Evidence from Asian Developing Countries”. *Applied Economic Letters*, 11(3), 163-166.
- Bjørnland, H. C., and Hungnes, H. (2002). “Fundamental Determinants of the Long Run Real Exchange Rate: The Case of Norway”. *Memorandum, Department of Economics University of Oslo*, Working Paper No: 23, 1.36.
- Breitung, J. (2005). “A Parametric Approach to The Estimation of Cointegration Vectors in Panel Data”. *Econometric Reviews*, 24(2), 151-173.
- Breuer, J. B., Mcnown, R., and Wallace, M. (2002). “Series-Specific Unit Root Tests with Panel Data”. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64(5), 527-546.
- Carrion-i-Silvestre, J. L., Barrio-Castro, T. D., and Lopez-Bazo, E. (2005). “Breaking the Panels: An Application to the GDP Per Capita”. *Econometrics Journal*, 8, 159-175.
- Cerrato, M., and Sarantis, N. (2007). “A Bootstrap Panel Unit Root Test Under Cross-Sectional Dependence, with an Application to PPP”. *Computational Statistics and Data Analysis*, 51(8), 4028-4037.
- Cerrato, M., and Sarantis, N. (2008). “Symmetry, Proportionality and The Purchasing Power Parity: Evidence from Panel Cointegration Tests”. *International Review of Economics and Finance*, 17, 56-65.
- Ceylan, R., ve Ulucan, H. (2014). “Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezinin (SAGP)’nin OECD Ülkeleri İçin Test Edilmesi”. *Sosyoekonomi*, 2, 194-210.

- Coakley, J., and Fuertes, A. M. (1997), "New Panel Unit Root Tests of PPP". *Economics Letter*, 57(1), 17-22.
- Corbae, D., and Ouliaris, S. (1988). "Cointegration and Tests of Purchasing Power Parity". *Review of Economics and Statistics*, 70, 508-511.
- Culver, S. E., and Papell, D. (1999). "Long Run Purchasing Power Parity with Short Run Data: Evidence with A Null Hypothesis of Stationarity". *Journal of International Money and Finance*, 18(5), 751-768.
- Çağlayan, E. ve Şak, N. (2009). "OECD Ülkelerinde Satın Alma Gücü Paritesi: Panel Eşbütünleşme Yaklaşımı". *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 26(1), 483-500.
- Diboğlu, S. (1996). "Real Disturbances, Relative Prices and Purchasing Power Parity". *Journal of Macroeconomics*, 18(1), 69-87.
- Fleissig, A., and Strauss, J. (2000). "Panel Unit-Root Tests of Purchasing Power Parity for Price Indices". *Journal of International Money and Finance*, 19, 489-506.
- Güloğlu, B., İspir, S., ve Okat, D. (2011). "Testing The Validity of Quasi PPP Hypothesis: Evidence from A Recent Panel Unit Root Test with Structural Break". *Applied Economics Letter*, 18(18), 1817-1822.
- Hadri, K. (2000). "Testing for Stationarity in Heterogeneous Panel Data". *The Econometrics Journal*, 3(2), 148-161.
- Hadri, K., and Kurozumi, E. (2012). "A Simple Panel Stationarity Test in The Presence of Serial Correlation and A Common Factor". *Economics Letters*, 115(1), 31-34.
- Holmes, M. J., Otero, J., and Panagiotidis, T. (2012). "PPP in OECD Countries: An Analysis of Real Exchange Rate Stationarity, Cross-Sectional Dependency and Structural Breaks". *Open Economies Review*, 23(5), 767-783.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., and Shin, Y. (2003). "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels". *Journal of econometrics*, 115(1), 53-74.
- Jiang, C., Bahmani-Oskooee, M., and Chang, T. (2015). "Revisiting Purchasing Power Parity in OECD". *Applied Economics*, 47(40), 4323-34.
- Kalyoncu, H., and Kalyoncu, K. (2008). "Purchasing Power Parity in OECD Countries: Evidence from Panel Unit Root". *Economic Modelling*, 25(3), 440-445.
- Kasman, S., ve Ayhan, D. (2008). "Avrupa Birliği'nin Genişleme Sürecinde Satın Alma Gücü Paritesi Sağlanıyor Mu?". 2. *Ulusal İktisat Kongresi DEÜ İİBF*, 20-22 Şubat-2008, İzmir, Türkiye.

- Kim, Y. (1990). "Purchasing Power Parity in The Long Run: A Cointegration Approach". *Journal of Money, Credit and Banking*, 22(4), 491-503.
- Kugler, P., and Lenz, C. (1993). "Multivariate Cointegration Analysis and The Long-Run Validity of PPP". *Review of Economics and Statistics*, 75, 180-184.
- Lau, Chi Keung M. (2009). "A More Powerful Panel Unit Root Test with An Application to PPP". *Applied Economics Letters*, 16(1), 75-80.
- Levin, A., Lin, C. F., and Chu, C. S. J. (2002). "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties". *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.
- Narayan, Paresh. K. (2005). "New Evidence on Purchasing Power Parity from 17 OECD Countries". *Applied Economics*, 37, 1063-1071.
- Narayan, Paresh. K. (2007). "Are Nominal Exchange Rates and Price Levels Co-Integrated? New Evidence from Threshold Autoregressive and Momentum Threshold Autoregressive Models". *Economic Record*, 83(260), 74-85.
- Narayan, Paresh. K. (2008). "The Purchasing Power Parity Revisited: New Evidence for 16 OECD Countries from Panel Unit Root Tests with Structural Breaks". *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money* 18(2), 137-146.
- Narayan, Paresh. K. (2010). "Evidence on PPP for Selected Asian Countries from A Panel Cointegration Test with Structural Breaks". *Applied Economics*, 42, 325-332.
- O'Connell, Paul. GJ. (1998). "The Overvaluation of Purchasing Power Parity". *Journal of International Economics*, 44(1), 1-19.
- Özcan, B. (2012). "Satın Alma Gücü Paritesi G7 Ülkeleri İçin Geçerli Mi?". *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(2), 137-161.
- Papell, D. H. (1997). "Searching for Stationarity: Purchasing Power Parity Under The Current Float". *Journal of International Economics*, 43(3-4), 313-332.
- Pedroni, P. (2001). "Purchasing Power Parity Tests in Cointegrated Panels". *The Review of Economics and Statistics*, 83(4), 727-731.
- Pesaran, M. H. (2007). "A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence". *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., and Yamagata, T. (2008). "A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence". *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.

- Seyidoğlu, Halil (2009). *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Can Yayınları, 17. Baskı, İstanbul.
- Tatoğlu, F. Y. (2009). “Reel Efektif Döviz Kurunun Durağanlığının Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testleri Kullanılarak Sınanması”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 310-323.
- Taylor, A. M. (2002). “A Century of Purchasing Power Parity”. *The Review of Economics and Statistics*, 84(1), 139-150.
- Taylor, M. P., and Sarno, L. (1998). “The Behavior of Real Exchange Rates During The Post-Bretton Woods Period”. *Journal of International Economics*, 46(2), 281-312.
- Telatar, E., and Kazdağlı, H. (1998). “Re-Examine The Long-Run Purchasing Power Parity Hypothesis for A High Inflation Country: The Case of Turkey 1980-93”. *Applied Economics Letters*, 5(1), 51-53.
- TÜİK. (2008). Satınalma Gücü Paritesi, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-4, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.
- Yıldırım, K., Mercan, M., ve Kostakoğlu, S. F. (2013). “Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Zaman Serisi ve Panel Veri Analizi”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(3), 75-95.
- Zhang, D., Chang, T., Lee, C-H. and Hung, K. (2013). “Revisiting Purchasing Power Parity for Eight Asian Countries: Sequential Panel Selection Method”. *Applied Economic Letters*, 20, 62-66.
- Zhang, S., and Lowinger, T. (2006). “An Empirical Test of Purchasing Power Parity Selected Developing Countries: A Panel Data Approach”. *International Economic Journal*, 20,7 9-86.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / *Received*: 01.08.2016 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 06.11.2016

Üniversitelerin İç Paydaşlarının Kurumsal İtibar Algısını Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma

Metin IŞIK*
Berat ÇİÇEK**
Vedat ALMALI***

Öz

Bu çalışmada Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan TRB2 kısmındaki üniversitelerin, iç paydaşları (öğrenciler, akademik, idari ve hizmet personeli) nezdindeki kurumsal itibar algılarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmaya veri toplamak amacıyla anakütle olarak seçilen TRB2 kısmında yer alan Bitlis Eren, Hakkâri, Muş Alparslan ve Yüzüncü Yıl üniversitelerinde bir anket çalışması yapılmıştır. Elde edilen veriler Anova, T-testi ve Korelasyon analizlerine tabi tutularak yorumlanmaya çalışılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular, üniversitelerin iç paydaşlarına göre kurumsal itibarın alt boyutları arasında ilişki olduğu ve kurumsal itibarın alt boyutları ile bazı demografik değişkenler arasında anlamlı bir farklılık olduğu şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İtibar, Doğu Anadolu Bölgesi, Üniversiteler

A Research on Measuring Corporate Reputation Perception of University's Internal Stakeholders

Abstract

In this study it is aimed to clarify the perception of corporate reputation from the perspectives of internal stakeholders (students, academic, administrative and service staff) in the universities of TRB2 part of the Eastern Anatolia Region. A survey has been made to collect data among the universities which are located in TRB2 part named Bitlis Eren, Hakkari, Muş, Alparslan and Yüzüncü Yıl universities. The obtained data has been applied Anova, T-test and correlation analysis. According to the findings obtained in the study, there is a relationship according to internal stakeholders between subscales of corporate reputation and there is a significant difference between demographic variables and dimensions of corporate reputation.

Keywords: Corporate Reputation, Eastern Anatolia Region, Universities

* Bitlis Eren Üniversitesi Öğr. Gör., imetin@beu.edu.tr

** Muş Alparslan Üniversitesi İİFB İşletme, b.cicek@alparslan.edu.tr

*** Muş Alparslan Üniversitesi İİFB İşletme, v.almali@alparslan.edu.tr

Giriş

Günümüzde yönetim alanında önem kazanan kavramlardan biri olan kurumsal itibar, ister kar amaçlı isterse kar amacı olmaksızın kurulan bütün kurumların sürekli gelişen ve değişen küresel koşullarda sürdürebilir rekabet avantajı elde etmeleri için büyük önem taşımaktadır. Kurumların gerçek yapısını yansıtan, kurumun ne olduğunu, ne yapmak istediğini paydaşlarına anlatan kurumsal itibar iyi bir şekilde yansıtıldığında, paydaşlar tarafından kurumun arzu ettiği şekilde algılanmasına olanak sağlayacaktır. Paydaşların itibar algısının pozitif olması kuruma maddi ve manevi pek çok getiri sağlayacaktır. Çünkü itibar paydaşların duygularını etkileyen ve harekete geçiren bir değerdir.

Yükseköğretim kanununda üniversite şu şekilde tanımlanmıştır; bilimsel özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip yüksek düzeyde eğitim – öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapan; fakülte, enstitü, yüksekokul ve benzeri kuruluş ve birimlerden oluşan bir yükseköğretim kurumudur (2547 sayılı yükseköğretim kanunu, 5348). Üniversiteler hizmet sektöründe faaliyet gösteren eğitim kurumlarıdır. Artan ulusal ve uluslararası rekabet karşısında dünya genelinde üniversiteler kendilerini diğerlerinden ayıran farklı tanımlamalara gitmektedirler. Üniversiteler artık bölge ya da ülke çapında değil, küresel düzeyde kendilerini konumlandırmaları gerekmektedir. Çünkü artık özel sektörde faaliyet gösteren kuruluşların yanı sıra üniversitelerinde itibar sıralamalarını yapan ve küresel düzeyde otorite kabul edilen pek çok kuruluş bulunmaktadır.

Üniversiteler, sadece ulusal ve uluslararası eğitim sektörüne (pazarına) uyum sağlamaya çalışmamalı aynı zamanda hükümetin yükseköğretim kurumlarının nasıl çalıştırılması ve organize edilmesine dair yeni eğitim politikalarına da uyum sağlamalıdır (Wæraas ve Solbakk, 2009: 450). Yükseköğretim kurumları sadece devlet, iş, bilim, hukuk, tıp ve diğer gelişmiş alanlardaki yeni liderleri yetiştirmekle kalmamakta, aynı zamanda tüm halkı üniversite öncesi düzeyde eğitecek personeli yetiştirme ve program standartlarını oluşturma gibi sorumluluklar da üstlenmektedir. Üniversiteler, işlevlerini içinde buldukları çağın değişme ve gelişmelerine paralel olarak yerine getirirlerse çağdaş bir toplum olabilirler (Kuyumcu ve Erdoğan, 2008: 241). Üniversitelerin toplumsal sorunları çözmek, toplumu aydınlatmak ve ona yön vermek, toplumun kültürünü geliştirmek ve yaymak, bilim ve teknoloji üretmek, iş dünyası için nitelikli insan kaynağı yetiştirmek, ülke ve dünya ekonomisinde değişim yaratmak gibi misyonları bulunmaktadır (Işık, 2016: 88).

Bu çalışmada kurumsal itibarı oluşturan faktörlerin üniversitelerin iç paydaşlarının (akademik-idari personel ve öğrenciler) kurumlarına yönelik itibar algılarının önem derecelerinin demografik değişkenlere bağlı olarak değişkenlik gösterip göstermediğinin ölçülmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda Doğu Anadolu Bölgesini TRB2 bölgesini oluşturan Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerinde bulunan üniversitelerde bir alan çalışması yapılmıştır.

1. İtibar, Kurumsal İtibar ve Üniversite

İtibar kelimesinin kökeni incelendiğinde, bu kelimenin Türkçe'ye Arapçadan geçtiği görülmekte ve Arapça karşılığı sayma, saygı gösterme ve saygınlık olan itibarın, kelime anlamı; saygınlık, saygı gösterme, önem verme, borç ödemede güvenilir olma durumu ve kredi olarak tanımlanmıştır (tdk.gov.tr). İtibar kelimesi İngilizcede Oxford sözlüğünde bir birey ya da nesne hakkında insanların genelinde var olan kanı, düşünce olarak tanımlanmıştır (oxforddictionaries.com).

İtibar bir kurumun varlığı boyunca önceki işlemleri, tarihsel duruşu ve uzun bir süre boyunca eylemlerinde gerekli tutarlılığının toplam kompozisyonundan oluşur (Herbig ve Milewicz, 1993: 18). İtibar kavramsal olarak güveni, saygınlığı ve kredibilitiyi simgelemektedir (Kadıbeşegil, 2006: 118). Başka bir deyişle itibar, bir şey ya da sosyal ağlarda kamu farkındalığının değeri hakkında söylenen hikâyelerin toplamı olarak tanımlanabilir (Luoma-aho, 2007: 4). Buna göre itibar bir kurumun zaman içinde oluşmuş genel bilişsel bir izlenimdir (Bendixen ve Abratt, 2007: 72). Ayrıca, itibar gözlemcinin algıları ve yorumlarına göre belirlenmektedir (Clark ve Montgomery, 1998: 65).

İtibar kavramının kurumlar için önemi, kurumların kendi itibarlarının iç ve dış paydaşları nezdinde hangi noktada olduğunu görmek için ölçmeleri gerektiğinde ortaya çıkmaktadır. Bu noktada kurumsal itibar kavramı devreye girmektedir. Kurumsal itibara sistematik dikkat eksikliği ve ilgili akademik, literatür ve araştırmacılarının çeşitliliği bu kavramın farklı yönlerini keşfetmekte olduğu izlenmektedir (Fombrun ve Van Riel, 1997: 6). Kurumsal itibar, olağanüstü multidisipliner zenginliği olan bir kavramdır. Kurumsal itibar kavramı pek çok farklı disiplinde her birinin farklı şekillerde tanımlamalarıyla kullanılmaktadır (Deephouse, 2000: 1093). Kurumsal itibar kavramı araştırmacılar tarafından ekonomi, örgütsel teori ve pazarlama alanlarında incelenmiştir (Nguyen ve Leblanc, 200: 2281). Ayrıca kurumsal itibar bir araştırma alanı olarak yer yer psikoloji, sosyoloji, ekonomi, pazarlama ve diğer disiplinlerde bulunabilir. Dinamik bir kavram olarak kurumsal itibar, örgütün faaliyetleri ve başarıları hakkında bilgi yaymak suretiyle organizasyon ve paydaşları (tedarikçi, satıcı, rakipler, müşteriler, yatırımcılar, çalışanlar ve yerel topluluklar) arasında etkileşim yaratarak gelişir (Feldman vd, 2013: 55). Kurumsal itibar bir şirketin maddi varlıkları ile işgücü, sosyal zenginlik (tedarikçiler, tüketiciler, yerel toplum ve düzenleyici kuruluşlar ile ilişkiler) ve çevresel zenginliğin (enerji, maddi kaynakları, temiz su, hava ve yerel çevre) bir parçasıdır (Ljubojevic ve Ljubojevic, 2008: 222).

Kurumsal itibar ile ilgili literatürde ortak bir tanım bulunmamakla birlikte farklı pek çok tanım görülmektedir (Dolphin, 2004: 76). Bu tanımlardan belli başlı olanları şu şekildedir;

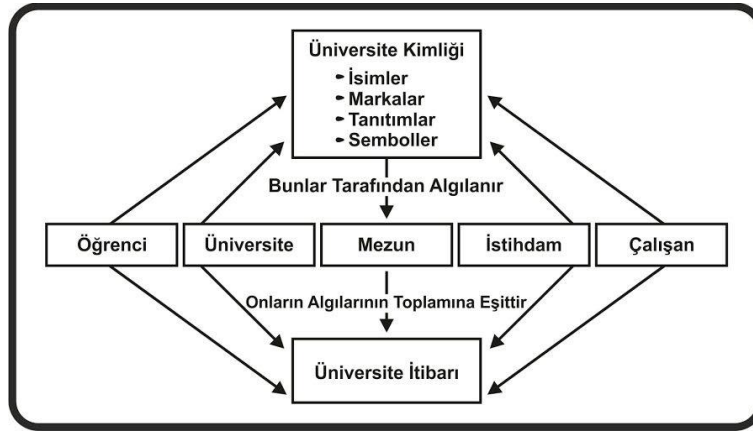
- Kurumsal itibar ile ilgili uluslararası düzeyde önemli araştırma ve çalışmalar yapmış biri olarak Charles J.Fombrun (1996: 37) Kurumsal itibar kavramını, işletmenin çalışanlarının, müşterilerinin, yatırımcıların ve toplumunun genelinin kurumun ismine yönelik oluşturdukları iyi-kötü, zayıf-güçlü gibi net duygusal tepkilerinden oluştuğu şeklinde ifade etmektedir.
- Algılanan kurumsal itibarı “bir firmanın bireyde yarattığı izlenim olarak ve bu bireysel itibar algısı paydaşların bir temsilci grubuna değerli sonuçlar sağlamak için şirketin yeteneği ile ilgili bir kolektif değerlendirmesine dayalı olarak anlaşılabilir” şeklinde tanımlamak mümkündür (Helm ve Klode, 2011: 88).
- Kurumsal itibar, bir organizasyonun paydaşları tarafından oluşmuş kolektif bir görüş ve giderek önem kazanan bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Brammer ve Millington, 2005: 30).
- Kurumsal itibar, bir şirketin yarattığı güvenin toplam pazar değeri içindeki katkı payıdır. Şirketin elle tutulamayan değerinin taşıyıcısıdır. Toplum tarafından beğenilen, takdir edilen bir şirket olmanın karşılığıdır (Kadıbeşgil, 2013: 59).
- Kurumsal itibar, en genel anlamda bir kurumun bütün paydaşları tarafından ne derece güvenilir, saygın ve değerli algılandığına dair, zamanla oluşmuş değerlendirmelerin bütünsel bir ifadesidir (Gotsi ve Wilson, 2001: 29).
- Kurumsal itibar, şirketlerin nitelikleri ve zamanla gelişen tutarlı performansları sonucu bir değer yargısını işaret etmektedir (Bendixen ve Abratt, 2007: 69-70).
- Kurumsal itibar maddi olmayan bir kaynak olup, bir kurumun mevcut kaynaklarının bütün değerlendirmesi, pozisyonu ve gelecekte beklediği performansını temsil etmektedir (Teece vd., 1997: 521).

Bu tanımlar ışığında kurumsal itibar ile ilgili genel bir tanım yapacak olursak kurumsal itibar; saygınlığı ve güvenilirliği esas alan kurumun bütün paydaşlarında yarattığı duygusal etkiyle kurumun dünüyle (değer yargıları) şekillenip ve yarınını belirleyen, onu sektöründeki rakiplerinden ayıran ve ona rekabet gücü kazandıran taklit edilmesi mümkün olmayan soyut bir değerdir.

Diğer örgütlerde olduğu gibi bir hizmet örgütü olan eğitim kurumları açısından da itibar çok önemli bir varlıktır. Eğitim kurumlarının itibarı güvene dayalı işbirliği sonucunda teşekkül etmekte olası bir güven bunalımı sonucunda itibar tahrip olabilmektedir. Bu nedenle okul ile tüm sosyal paydaş grupları arasında güvene dayalı bir işbirliğinin tesis edilmesi kurumsal itibar açısından gerekli görülmektedir (Karaköse, 2006: 23). Üniversitelerin paydaşları tarafından

iyi ya da kötü şeklinde algılanan bir itibar onların hem ulusal hem de uluslararası arenadaki saygınlığında ve bunun sonucunda olumlu veya olumsuz etkilerini hissetmesinde belirleyici bir etken olacaktır. Argenti (2000: 177) üniversitelerin de itibarlı olmanın faydalarından yararlanabilmesi için yapması gerekenleri şu şekilde açıklamıştır (Akt. Oktar ve Çarıkçı, 2012: 1311-1312):

- İtibarlı başka bir üniversite ile işbirliği yapmak,
- Yüksek kaliteli fakültelere sahip olmak,
- İş dünyasında güçlü bir imaja sahip olmak,
- Mezun öğrencilerle irtibat halinde olmak,
- Üniversitelerin itibarları ile ilgili yapılan çalışmalarda üniversite sıralamalarını dikkate almak.

Şekil 1. İmaj, Kimlik ve İtibar

Kaynak: Argenti, P. (2000), Branding B-schools: Reputation management for MBA programs. Corporate Reputation Review, 3(2), ss. 175.

Şekil 1’de bir üniversitenin kurumsal itibarını oluşturan unsurlar görülmektedir. Fombrun ve van Riel’e (1997) göre imaj ve kimlik itibarın temel bileşenleridir (Akt. Barnett, vd., 2006: 28). Yukardaki şekilde görüldüğü üzere bir üniversitenin iç ve dış paydaşlarının üniversitenin kimliğinin kendilerinde yarattığı imaja yönelik algılarının toplamının üniversite itibarını ortaya çıkardığını söyleyebiliriz.

1.1. Kurumsal İtibarın Önemi

1997 yılında Charles Fombrun ve Cees van Riel’in İtibar Enstitüsü’nü (Reputation Institute) kurması ve itibar enstitüsünün araştırmaları The Economist, Forbes, Fortune, Time, Bloomberg, Information Week, NY Times ve The Wall Street Journal dahil olmak üzere dünyanın önde gelen yayın organları tarafından *Kurumsal İtibar Yönetimi* için yetkili bir kaynak olarak kabul edilmektedir (reputationinstitute.com). Aynı zamanda bu enstitü özel bir araştırma ve

danışmanlık kuruluşu olarak işlev görmektedir. Misyonu kurumsal itibar konusunda bilgi kazanmalarını ve şirketlerin tutarlı itibar stratejilerini uygulayarak ekonomik değer yaratmalarına yardımcı olmaktır (en.wikipedia.org). Küresel düzeyde gerek şirketlerin gerek üniversitelerin itibarları ile ilgili aşağıda belirtildiği gibi pek çok kuruluşun araştırmalar yaparak bunları toplumla paylaşması kurumsal itibarın önemine işaretir.

Çok yaygın sekiz tane araştırma kuruluşu dünyanın farklı yerlerinde kurumsal itibarı ölçmek için araştırma yapmaktadır, bunlar; 1. *Fortune AMAC* (1984), Amerika'nın en beğenilen şirketleri, 2. *Manager Magazin (MM)* (1987), Almanya'nın en büyük 100 üretim ve hizmet şirketleri sıralaması, 3. *Managment Today (MT)* (1991), İngiltere'nin en beğenilen şirketleri (BMAC), 4. *Asian Business (AB)* (1992, Asya'nın en beğenilen şirketleri, 5. *Far Eastern Economic Review (FEER)* (1993), lider Asya şirketleri, 6. *Financial Times (FT)* (1994), Avrupanın en saygın şirketleri sırlaması, 7. *Industry Week (IW)* (1997), En iyi yönetilen 100 şirket, 8. *Fortune FMAC* (1997), dünyada en beğenilen şirketler (Fombrun vd., 2013: 2423-245).

Global düzeyde en etkili üniversitelerin değerlendirildiği sıralamayı ve dünyada üniversitelerin itibar listesini yapan uluslararası Yükseköğretim Derecelendirme Kuruluşu, *The Times Higher Education (THE)* ve ülkemizde de URAP (University Ranking by Academic Performance) ile Türkiye İtibar Endeksi, Türkiye'deki üniversitelerin itibar sırlamasını yapmaktadır.

Günümüz rekabet koşullarında kurumların hangi sektörde faaliyet gösterirse göstereceği itibarlarını yönetmeleri ve paydaşları tarafından itibarlarının nasıl algılandığını ölçmeleri bir zorunluluk haline gelmiştir. Kadıbeşgil'in (2013: 133); "yönetilmeyen itibarı rakipler yönetir" sözü de buna işaret etmektedir. Güçlü bir itibar bir kurumun yönetimine olumlu sonuçlar getirmektedir. Çünkü olumlu bir itibar değerli, nadir ve taklit edilmesi zor olup bir şirkete sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayan önemli stratejik bir kaynaktır (Hall, 1993: 608-610). Yöneticilerin karar verme süreçlerinde de itibar ile ilgili yargıların önemli olduğunu söyleyebiliriz. Kurumsal itibarı araştıran akademisyenlerin sayısındaki artışın yanı sıra kurumsal itibarı tanımlamadaki büyüyen çok yönlülük, kurumsal itibarı olağan üstü multidisipliner zenginliği olan bir kavram haline getirmiştir (Adeosun, ve Ganiyu, 2013: 220). Bir öz kaynak olarak kurumsal itibar rekabet avantajı elde etme ve kuruluşun finansal durumunu güçlendirmesinde önemli bir faktör olabilir. Çünkü rekabetçiler için itibar tarafından yaratılan saygı ve prestij noktasında karşılaşmak zor olacaktır (Hall, 1992: 138). İyi bir kurumsal itibarın değer yaratma potansiyelinden ve rakip firmaların onun soyut karakter yapısını kopyalamaları oldukça zor olduğundan, kurumlar için oldukça kritiktir (Roberts ve Dowling, 2002: 1077).

Olumlu bir kurumsal itibar son derece değerlidir. Çünkü kurumsal itibar yetenekli insan kaynaklarını kurumda tutar, kurumun mevcut ürünlerini satın alma

ve ondan yeni talepler de bulunması için tüketicileri çekebilir (Alniacik vd, 2011: 1179). Bununla birlikte iyi bir itibar kuruma tüketici sadakatini artırır ve tüketicilerin başka bir kuruma geçme niyetini azaltır (Maden vd, 2012: 657). Diğer bir taraftan güçlü bir kurumsal itibar kamu güvenini güçlendirebilir, paydaş belirsizliğini azaltabilir, rekabeti geliştirebilir ve kurumu kriz ve tehdit zamanlarında izole edebilir (Vidaver-Cohen ve Brønn, 2013: 50). Ayrıca, iyi bir kurumsal itibar şirketin yetenekleri ve paydaşlarının çıkarlarını tatmin etme istekliliği hakkında kollektif inanç ve zenginlik yaratabilir (Blajer ve Gołbiewska, 2014: 195). Güçlü bir itibar kriz anında, sivil toplum kuruluşlarından gelebilecek negatif önyargıyı, krizlerden az etkilenmeyi veya krizin fırsata dönüşmesinde etkili olabilir (Bilbil vd, 2013: 164). Bu manevi katkıların yanı sıra olumlu bir itibar, kuruma varlıklı tüketicileri, cömert yatırımcıları, yetenekli çalışanları çekebilir (Alniacik vd, 2011: 1177).

İtibar bir kurumun pazardaki performansı hakkında çok önemli bir ölçü olduğu gibi aynı zamanda kurumun kendi pozisyonunu düzenlemesi içinde bir ölçüdür. Bu bağlamda itibar, kurum için stratejik bir kaynak olarak kabul edilir (Mehtap ve Kokalan, 2013: 3611). Kurumsal itibar, kurum performansının artmasında ve rekabet avantajı sağlamada da büyük rol oynar. İyi bir itibar yönetimi ise çalışanın kuruma bağlılığını ve kurumsal itibara inancını sağlamak, motivasyonunu artırmak, çalışma koşullarını iyileştirmek, bir anlamda çalışan memnuniyetini sağlamak ile mümkündür (Dur, 2011: 35).

İtibar stratejik olarak hizmet sektöründe önemli bir rol oynar çünkü hizmet kalitesi (hukuk, tıp, yatırım hizmetleri, muhasebe) gibi alım öncesi değerlendirilmenin belirsiz olduğu bir alandır (Weigelt ve Camerer 1988: 450). Üniversiteler de hizmet sektöründe faaliyet gösteren eğitim kurumları olduğuna göre bu kurumların da sahip olduğu itibarın paydaşları tarafından nasıl algılandığı önemlidir. İyi bir itibar sizin doğru şeyler yaptığınız ve insanların sizi ve hizmetlerinizi takdir etmesi demektir (Ponzi vd, 2011: 21). Son çalışmasında Fearn (2005) kötü bir itibar marka inşasını zorlaştırırken iyi bir itibar da güçlü markalar için garanti olmadığını söylemektedir. Yani itibarın değişken bir yapısı olduğu ve sürekli yönetilmesi gereken dinamik bir şey olduğunu ifade etmektedir (Akt. Keh ve Xie, 2009: 773). İtibar hakkında araştırmalar yapan, Fombrun (1996), Fombrun ve Shanley (1990); Weigelt ve Camerer (1998) iyi bir itibar inşa etmenin çok uzun bir süreç olduğunu belirtir. Çünkü şirketlerin dikkatli bir şekilde yönetilmesi gerektiğini ve uzun vadeli bir kararlılıkla yüksek kalitede ürünler üretmek için kendi yeteneğini göstermek zorunda olduğunu vurgularlar (Akt. Vendelø, 1998: 112).

1.2. Kurumsal İtibar ve Paydaşlar

Kurumsal itibarın kurum hakkında çeşitli paydaşların değerlendirmelerini etkileyebilecek önemli bir varlık olduğuna inanılmaktadır. Böylece kurumsal itibar kavramı, son yıllarda iş dünyasının uygulayıcıları ve akademisyenler

arasında büyük bir popülerlik kazanmıştır (Alniacik vd, 2011: 1178). Farklı paydaş grupları, görüş ve farklı bakış açıları sayesinde firmanın itibarını farklı bir açıdan kavrayabilir ve sonuç olarak bir firmanın itibarı o çeşitli paydaş grupları üzerinde farklı etkileri olabilir (Mehtap ve Kokalan, 2013: 3611). Kitchen ve Laurence'a (2003) göre çalışanlar ve tüketiciler bir kurumun en önemli paydaşları olarak kurumsal itibardan etkilenirler (Akt. Öncer ve Yıldız, 2012: 716).

Paydaşların firma faaliyetleri, süreçleri ve çıktıları üzerinde değişik tercihlerde bulunmaları beklenmektedir. Toplumun değişik kesimleri firmaların bu farklı performanslarına göre ilgi gösterebilirler (Fombrun ve Shanley, 1990: 235). Bunu bir firmanın hâlihazırdaki itibarı takip eder. İtibarı, toplumdan aldığı sinyaller ile ilgili ister direkt firmadan isterse diğer bilgi kanalları olan medya ya da hisse senedi piyasaları gibi onun davranışlarını ilgilendiren firma davranışları ve toplumun tercihleri arasındaki uyumu oluşturur (Brammer ve Millington, 2005: 31). Buna göre kurumsal itibar için, “şirketlerin geçmiş ve gelecekteki eylemleri (hareketleri) hakkındaki inançlar olup, paydaşların onlarla nasıl etkileşimde bulunduğuyla biçimlenir” demek mümkündür (Ponzi vd, 2011: 30).

Kurumsal itibar kavramında belki de en önemli unsur paydaşlardır (Oktar ve Çarıkçı, 2012: 130). Bu noktada paydaş kavramını açıklamak gerekirse paydaş; bir örgütün bütün faaliyetlerinden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenen, aynı zamanda örgüt üzerinde doğrudan veya dolaylı bir etkiye sahip kişi ve organizasyonlar olarak ifade edilebilir (Karaköse, 2006: 12). Kurumsal itibar, paydaşların örgütün geçmiş davranışlarından hareketle gelecekteki davranışlarına ilişkin projeksiyonlar yapmadır. Dolayısıyla itibar işletmenin paydaşlarının gözündeki değerinin göstergesidir (Aydemir, 2008: 28).

Tablo 1. Paydaş kategorileri ve oluşturan gruplar

Paydaş Kategorisi	Oluşturan Gruplar, Topluluklar
Varlıklar yönetimi	Devlet ve hükümet, yönetim kurulu, mütevelli heyeti, dengeleyici kuruluşlar
Yönetim	Rektör ve rektör yardımcıları
Çalışanlar	Fakülteler, idari ve destek personel
Müşteriler	Öğrenciler, öğrenci yakınları, işverenler
Tedarikçiler	Orta öğretim kurumları, mezunlar, diğer üniversiteler, yarar sağlayan sözleşmeli şirketler (yemek, güvenlik, temizlik gibi)
Rakipler	Lise sonrası için eğitim potansiyeli oluşturan kamu ve özel eğitim kurumları
Bağışçılar	Bireysel
Topluluklar	Yerel okul sistemleri, sosyal servisler, ticaret odaları ve özel ilgi grupları
Hükümet düzenleyicileri	Milli eğitim bakanlığı, dengeleyici kuruluşlar, devlet destekli mali kuruluşlar, araştırma kurumları, sosyal güvelik, patent ofisi gibi
Sivil toplum düzenleyicileri	Vakıflar, kurumsal akredite kuruluşları
Mali araçlar	Bankalar, fon yöneticiler, analistler
Girişim ortaklıkları	Konsorsiyum ortaklıkları, eğitim ve araştırma hizmetleri için kurumsal sponsorluk işbirlikleri

Kaynak: Jongbloed, B., Enders, J., ve Salerno, C. (2008). Higher education and its communities: Interconnections, interdependencies and a research agenda. Higher Education, 56(3),ss.309.

Tablo 1’de bir yükseköğretim kurumundaki çeşitli paydaş gruplarını ve onların farklı açılardan baskıları, hareketleri, davranışları ve politikalarının etkilerini göstermektedir.

Tablo 2. Yükseköğretimde paydaş analizi için bir örnek

Paydaş ve kullanıcıların tanımlanması	Birincil derece paydaş	İkincil derece paydaş	Sonuç
Hükümet	✓		Ulusal strateji için Finansal destek
Bilim ve eğitim bakanlığı	✓		Ulusal strateji için Finansal destek
Eğitim ve öğretmen yetiştirme kurumu		✓	Mükemmellik için değerlendirme ve izleme kriterleri
Fakülteler	✓		Yüksek düzeyde bilgi gerekliliği
Öğrenciler		✓	Öğrenim koşulları memnuniyeti, gerekli bilgi düzeyi
Çalışanlar		✓	Çalışma koşulları memnuniyeti ve bağlılık
Rakipler		✓	Bilgi transferi, işbirliği, adil rekabet
Toplum	✓		Bilgi transferinde toplum dengesi

Kaynak: Marić, I. (2013). Stakeholder Analysis of Higher Education Institutions. *Interdisciplinary Description of Complex Systems*, 11(2), ss. 223.

Tablo 2’de bir üniversitenin paydaş analizi için temel bir çerçeve sunulmaktadır. Kilit paydaşlar ve onların temel etki noktalarını, birincil ve ikincil paydaşları ile sonuçları gösterilmektedir.

Kurumsal itibarın arkasındaki mantık stratejik bir rol atfederek iyi bir itibara sahip olmanın rekabetçi bir sürecin sonucu olduğudur. Kurumların ekonomik ve ekonomik olmayan pozisyonunu maksimize etmek için onların bileşenlerinin ve paydaşlarının kilit özelliklerinin sinyaller verdiği akademisyenler ve uygulamacılar arasında kabul edilmektedir (Carmeli ve Tishler, 2005: 24). Paydaşların bir şirketi genel değerlendirmesi zaman içinde onların şirket ile deneyimleri ve diğer iletişim biçimlerine bağlıdır (Rita M, 2015: 4). Kurumlar itibarlarını sağlıklı bir şekilde yönetebilmeleri için yukardaki şekilde belirtilen paydaşların beklentilerini göz önünde bulundurarak hareket etmek zorundadırlar. Çünkü itibar paydaşların algısı sonucunda şekillenmektedir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma kurumsal itibarın “duygusal çekicilik”, “yönetim kabiliyeti”, “stratejiklik”, “ayırt edicilik” ve “toplumsal sorumluluk” alt boyutlarını ölçmek amacıyla anket çalışması yapılarak gerçekleştirilmiştir. Kurumsal itibar alt boyutlarından **duygusal çekicilik**; bir kuruma yönelik güven, aidiyet ile hayranlık ve saygı duymayı, **yönetim kabiliyeti**; mükemmel liderlik, iyi bir yönetim kadrosu, iyi yönetilme, karizmatik yöneticiler ve vizyonerliği, **stratejiklik**; yeniliklere açık olma, gelecekte büyüme potansiyelinin yüksek olması ve yüksek kalitede hizmetler sunmayı, **ayırt edicilik**; kurumun rakiplerinden farklı olması, kendine özgü iş yapma usullerinin olması, benzersiz hizmetler sunmayı ve **toplumsal sorumluluk**; faydalı etkinliklerin desteklenmesi, çevresel duyarlılığa sahip olmayı, çalışanlara değer vermeyi ve bir örgütün insanlara davranışında

yüksek standartlara sahip olmasını ifade etmektedir (Fombrun vd., 2013: 246-253). Ankette bu boyutlarla ilgili 23 ifadenin yanı sıra, 6 adet demografik soru bulunmaktadır. Beşli aralıklı ölçek kullanılan anket sorularında “1” kesinlikle katılmıyorum, “5” kesinlikle katılıyorum, olarak belirtilmiştir. Anket için basit tesadüfi örnekleme yöntemi seçilmiştir, buna göre, evreni oluşturan her elemanın örneğe girme şansı eşittir. Dolayısıyla hesaplamalarda da her elemana verilecek ağırlık aynıdır (Arıkan, 2004: 141). Geliştirilen anket, Ocak – Mayıs ayları arasında TRB2 bölgesinde yer alan Bitlis Eren, Muş Alparslan, Hakkâri ve Yüzüncü Yıl üniversitelerinin iç paydaşlarına (Akademik, İdari, Geçici Personel ve Öğrenciler) uygulanmıştır. Veri toplamak amacıyla hazırlanan anketler yüz yüze görüşülerek uygulanmıştır. %95 hata payına göre hesaplanan örneklem büyüklüğü $n=384$ olarak belirlenmiştir. Yapılan ankete 532 kişi katılmıştır. Analizlere başlarken dağılımın normallliğini ölçmek için Shapiro Wilk testi yapılmıştır ve dağılımın normal olduğu gözlemlenmiştir. O nedenle parametrik testlerle (Anova, T-testi, Pearson Korelasyon) analizler yapılmıştır. Araştırma kapsamında geliştirilen hipotezler aşağıdaki gibidir;

H₁: Kurumsal itibar alt boyutları ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Üniversitelerin iç paydaşlarına göre kurumsal itibar alt boyutları arasında ilişki vardır

2.1. Güvenilirlik Analizi

Toplanan verileri kurulan hipotezler doğrultusunda test etmek için SPSS 21 programı kullanılmıştır ve %95 hata payı ile çalışılmıştır. Öncelikle güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenilirlik analizinin amacı verilerin rastlantısallığını ölçmektir (Dinç ve Abdioğlu, 2009: 172). Güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Güvenilirlik Analizi

Ölçek	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Duygusal Çekicilik	,725	5
Yönetim Kabiliyeti	,841	5
Stratejiliklik	,822	3
Ayır Edicilik	,852	6
Toplumsal Sorumluluk	,853	4
TOPLAM	0,940	23

Yukarıdaki tabloya göre güvenilirlik katsayısı 23 ölçekten oluşan ölçeğin tümü için $\alpha = 0,940$ bulunmuştur. Buna göre ölçeğimiz için oldukça güvenilirdir diyebiliriz (Fidan ve Cinit, 2014: 75).

2.2. Demografik Bilgiler

Araştırmaya katılanların demografik bilgileri ile ilgili dağılımlar, aşağıda Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Demografik Bilgiler

		Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	248	46,6
	Erkek	284	53,4
	Toplam	532	100
Yaş	20 yaş ve altı	193	36,3
	21 – 30 yaş	248	46,6
	31 – 40 yaş	63	11,8
	41 – 50 yaş	20	3,8
	51 yaş ve üstü	8	1,5
	Toplam	532	100
Eğitim Durumu	İlköğretim	3	0,6
	Lise	12	2,3
	Ön Lisans	128	24,1
	Lisans	296	55,6
	Yüksek Lisans	64	12
	Doktora	29	5,5
	Toplam	532	100
Mensubu Olunan Üniversite	Bitlis Eren Üniversitesi	275	51,7
	Hakkâri Üniversitesi	7	1,3
	Muş Alparslan Üniversitesi	104	19,5
	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	146	27,4
	Toplam	532	100
Üniversitede Bulunma Süresi	1 yıldan az	108	20,3
	2 – 5 yıl	369	69,4
	6 – 9 yıl	35	6,6
	10 yıl ve üzeri	20	3,8
	Toplam	532	100
Unvan	Öğrenci	399	75
	Akademik Personel	89	16,7
	İdari Personel	38	7,1
	Geçici Personel	6	1,1
	Toplam	532	100

Tablo 4'e göre araştırmaya en az katılımın Hakkâri Üniversitesi'nden olduğu görülmüştür. Bunun nedeni araştırmanın yapıldığı dönemde Hakkâri Üniversitesi'nin kapalı olmasıdır. Ayrıca üniversitede bulunma süresi 10 yıl ve üzeri olan çalışanların daha az sayıda olmasının sebebi üniversitelerden üçünün (Bitlis Eren, Muş Alparslan, Hakkâri Üniversiteleri) 2006 yılından sonra kurulmuş olmasıdır.

2.3. Faktör Analizi

Kurumsal itibar algısının alt boyutlarını ölçmeye yönelik yapılan faktör analizi değerleri; KMO=0,854; Bartlett's $X^2=1310,785$; $p<0,05$ şeklinde bulunmuştur. Faktör analizi sonucunda belirlenen faktör yükleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Faktör Analizi

	Faktör Yüğü				
	Duygusal Çekicilik	Yönetim Kabiliyeti	Stratejiliklik	Ayırt Edicilik	Toplumsal Sorumluluk
DC3	,778				
DC2	,750				
DC1	,741				
DC5	,646				
DC4	,461		,401		
YK3		,858			
YK5		,852			
YK1		,765			
YK2		,735			
YK4		,706			
S3			,874		
S2			,868		
S1			,834		
AE5				,828	
AE6				,799	
AE3				,777	
AE2				,766	
AE1				,763	
AE4				,629	
TS3					,881
TS2					,855
TS4					,799
TS1					,797

2.4. Verilerin Analizi

Katılımcılarının kurumsal itibar algılarının alt boyutları itibariyle cinsiyet ve mensubu olunan üniversite değişkeni yönünden anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmüştür.

Araştırmada, katılımcıların kurumsal itibar alt boyutlarından duygusal çekicilik ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık oluşturduğu gözlemlenmiştir. Katılımcılardan 51 yaş ve üzeri olanların çalıştıkları üniversiteye yönelik güven, aidiyet ile hayranlık ve saygı duyma gibi hisleri daha pozitif iken 20 yaş ve altı katılımcıların en alt düzeyde bu duygulara sahip oldukları görülmüştür.

Kurumsal itibar alt boyutlarından stratejiliklik ile eğitim durumu arasında anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmektedir. Katılımcılardan eğitim durumu yüksek lisans olanların çalıştıkları üniversitenin yeniliklere açık olduğu, gelecekteki büyüme potansiyelinin yüksek olduğu ve yüksek kalitede hizmetler sunduğunu desteklerken eğitim durumu ilköğretim olanların katılımcıların en alt düzeyde bu duruma katıldıkları gözlemlenmiştir.

Kurumsal itibar alt boyutlarından stratejiliklik ve ayırt edicilik boyutlarının kurumda bulunma süresi (üniversitenin personeli ya da öğrencisi olma süresi) arasında anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmektedir. Kurumda bulunma süresi 10 yıl ve üzeri olan paydaşların buldukları üniversiteye yönelik

yeniliklere açık, gelecekte büyüme potansiyelinin yüksek olduğunu ve yüksek kalitede hizmetler sunduğunu düşünürken, kurumda bulunma süreleri 6-9 yıl arası olan paydaşların üniversitelere yönelik bu duyguları en alt düzeyde olduğu görülmüştür. Diğer taraftan, kurumda bulunma süresi 10 yıl ve üzeri olan paydaşların üniversitelerini rakiplerinden farklı olduğunu, kendine özgü iş yapma usullerine sahip olduğunu ve benzersiz hizmetler sunduğunu düşünürken, kurumda bulunma süresi 6-9 yıl arası olan paydaşların bu duruma en alt düzeyde katıldıkları görülmüştür.

Kurumsal itibar alt boyutlarından duygusal çekicilik ile unvan değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Katılımcılardan akademik personel olanların çalıştıkları üniversiteye yönelik güven, aidiyet ile hayranlık ve saygı duymalarının en yüksek düzeyde iken; geçici personel unvanına sahip olan katılımcıların en alt düzeyde bu duygulara sahip oldukları görülmüştür. Demografik değişkenlere ilişkin bu sonuçlara göre; H_1 Kurumsal itibar alt boyutları ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir farklılık vardır hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Aşağıda Tablo 6'da kurumsal itibar alt boyutlarına ilişkin korelasyon bulguları gösterilmiştir.

Tablo 6. Kurumsal İtibarın Alt Boyutları Arasındaki Korelasyon Analizi

		Duygusal Çekicilik	Yönetim Kabiliyeti	Stratejiklik	Ayrt Edicilik	Toplumsal Sorumluluk
Duygusal Çekicilik	<i>r</i>	1,000	,607**	,564**	,627**	,529**
	<i>p</i>		,000	,000	,000	,000
	<i>n</i>		532	532	532	532
Yönetim Kabiliyeti	<i>r</i>		1,000	,647**	,736**	,668**
	<i>p</i>			,000	,000	,000
	<i>n</i>			532	532	532
Stratejiklik	<i>r</i>			1,000	,721**	,629**
	<i>p</i>				,000	,000
	<i>n</i>				532	532
Ayrt Edicilik	<i>r</i>				1,000	,735**
	<i>p</i>					,000
	<i>n</i>					532
Toplumsal Sorumluluk	<i>r</i>					1,000
	<i>p</i>					
	<i>n</i>					

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Duygusal çekicilik boyutunun, yönetim kabiliyeti ile ($r = ,607$; $p = 0,00$); stratejiklik ile ($r = ,564$; $p = 0,00$); ayrt edicilik ile ($r = ,627$; $p = 0,00$); ve toplumsal sorumluluk ile ($r = ,529$; $p = 0,00$) pozitif yönlü yüksek düzeyde ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yönetim kabiliyeti boyutunun, stratejiklik ile ($r = ,647$;

$p=0,00$); ayırt edicilik ile ($r=,736$; $p=0,00$); ve toplumsal sorumluluk ile ($r=,668$; $p=0,00$); pozitif yönlü yüksek düzeyde ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. Stratejiklik boyutu, ayırt edicilik ile ($r=,721$; $p=0,00$); ve toplumsal sorumluluk ile ($r=,629$; $p=0,00$); pozitif yönlü yüksek düzeyde ilişkili olduğu bulgulanmıştır. Ayırt edicilik boyutu ile toplumsal sorumluluk boyutu ($r=,735$; $p=0,00$); arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde ilişki bulunmuştur. Buna göre; H_2 : *Üniversitelerin iç paydaşlarına göre kurumsal itibar alt boyutları arasında ilişki vardır* hipotezi kabul edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Kurumsal itibar, örgütlerin türüne bakılmaksızın gelecek için stratejik öngörülerinde mutlaka yer alması gereken soyut bir değerdir. Kurumsal itibar, bir örgütün geçmiş deneyimleriyle şekillenerek örgütün bugünü ve yarınını etkileyen önemli bir değer haline gelmiştir. Özellikle günümüzde bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin sağladığı avantajlardan biriside bir örgütün paydaşlarının örgütün faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmalarını kolaylaştırmış olmasıdır. Öğrenciler üniversite tercih sürecinde, akademik ya da idari personel ise bir üniversitede çalışmayı düşündüğünde o üniversite hakkında bilgi edinmektedirler. Bu bilgi edinme sonucunda verdikleri karar ya da tercihlerin aslında o üniversitelere yönelik itibar algıları sonucunda gerçekleştiği söylenebilir.

Araştırmaya katılanların verdiği cevaplara göre yapılan analiz sonucunda kurumsal itibar algısının alt boyutları itibariyle cinsiyet ve mensubu olunan üniversite değişkeni yönünden anlamlı bir farklılık oluşturmadığı, yaş, eğitim durumu, çalışma süresi ve unvan değişkeni ile anlamlı farklılıklar oluşturduğu görülmüştür. Ayrıca kurumsal itibarın alt boyutları arasında yüksek düzeyde ilişkiler olduğu gözlemlenmiştir.

Araştırma sonucunda özellikle 20 yaş altı katılımcıların buldukları üniversiteye yönelik güven, saygı, çekicilik ve hayranlık gibi hislerinin diğer katılımcılara göre daha olumsuz olduğu görülmüştür. Diğer taraftan eğitim durumu sırasıyla ilköğretim, lise, ön lisans ve lisans düzeyindeki katılımcıların kurumsal itibar algıları ayırt edicilik alt boyutu itibariyle daha olumsuz olduğu görülmüştür. Belirtilen bu eğitim düzeyindeki paydaşlar üniversitelerinin rakiplerinden farklı olmadığını, daha farklı hizmetler sunmadığını ve kendine özgü yöntemlere sahip olmadığını düşünmektedirler. Bir diğer taraftan üniversitede bulunma süresi daha az olan personel ya da öğrencilerin kurumsal itibar algılarının stratejiklik ve ayırt edicilik alt boyutları yönünden daha olumsuz olduğu görülmüştür. Yani bu katılımcılar; buldukları üniversitenin yeniliklere açık olmadığını, gelecekte büyüme potansiyelinin yüksek olmadığını ve yüksek kalitede hizmetler sunmadığını düşünmekle beraber, üniversitelerinin rakiplerinden farklı olmadığını, kendine özgü iş yapma usullerine sahip olmadığını ve benzersiz hizmetler sunmadığını düşünmektedirler. Son olarak

geçici personel unvanına sahip olanların itibar algılarının duygusal çekicilik boyutu (güven, aidiyet, saygı ve hayranlık gibi duygular) itibariyle daha olumsuz olduğu görülmüştür.

Üniversiteler hizmet sektöründe faaliyet gösteren ve bir ülkenin ekonomik, teknolojik, politik, sosyo-kültürel gibi pek çok yönden geleceğe emin adımlarla ilerleyebilmesinde belirleyici olan en önemli kurumlardan bir tanesidir. Son yıllarda ülkemizde açılan devlet üniversiteleri ile her ilimizde en az bir tane devlet üniversitesi bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda (2006 ve sonrası) kurulan üniversitelerin beklentilere cevap veremediği takdirde toplum tarafından yapılan tabela üniversitesi benzetmesine maruz kalacakları söylenebilir. Bu nedenle bu üniversitelerin il ve bölge dinamiklerine göre kendilerini şekillendirerek farklılaşmaya gitmeleri önem kazanmıştır.

Kaynakça

- Adeosun, L. P. K., ve Ganiyu., R. A. (2013). Corporate Reputation As a Strategic Asset. *International Journal of Business and Social Science*, 4(2), s. 220-225.
- Alniacik, U., Cigerim, E., Akcin, K., ve Bayram, O. (2011). Independent and Joint Effects of Perceived Corporate Reputation, Affective Commitment and Job Satisfaction on Turnover Intentions, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 24, s.1177-1189.
- Argenti, P. (2000). Branding B-schools: Reputation Management for MB Programs, *Corporate Reputation Review*, 3(2), s. 171-178.
- Arıkan, R. (2004). *Araştırma Teknikleri ve Rapor Hazırlama*, Ankara: Asil Yayın.
- Aydemir, B. A. (2008). İşletmelerin Yeni Rekabet Aracı Olarak Kurumsal İtibar “İş,Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi Cilt:10 Sayı:2, Nisan 2008, ISSN: 1303-2860
- Barnett, M. L., Jermier, J. M., ve Lafferty, B. A. (2006). Corporate Reputation: The Definitional Landscape. *Corporate Reputation Review*, 9(1), s. 26-38.
- Bendixen, M., ve Abratt, R. (2007). Corporate Identity, Ethics and Reputation in Supplier–Buyer Relationships, *Journal of Business Ethics*, 76(1), s. 69-82
- Bilbil, E. K., Sütçü, C. S., ve Kıyat., B. D. (2013). Türkiye’de Telekomünikasyon Sektöründe Kurumsal İtibar Katsayısı ve Marka Sadakati Üzerine Bir Araştırma. *Öneri Dergisi*, 10(39), 163-175.
- Blaajer-Golebiewska, A. (2014). Corporate Reputation and Economic Performance: The Evidence From Poland, *Economics and Sociology*, Vol.7, No 3, 194-207.
- Brammer, S., ve Millington., A. (2005). Corporate Reputation and Philanthropy: An Empirical Analysis. *Journal of Business Ethics*, 61(1), s. 29-44.
- Carmeli, A., ve Tishler, A. (2005). Perceived Organizational Reputation and Organizational Performance: An Empirical Investigation of Industrial Enterprises. *Corporate Reputation Review*, 8(1), s.13-30.

- Clark, B. H. ve Montgomery, D. B. (1998). Deterrence, Reputations and Competitive Cognition. *Management Science*, 44(1), s. 62–82.
- Deephouse, D.L. (2000). Media Reputation As a Strategic Resource: An Integration of Mass Communication and Resource-Based Theories. *Journal of Management*, 26(6), s. 1091–1112.
- Daft, R. (2013). *Organization Theory And Design*. Cengage Learning. 11. Edition South USA: Western-Ohio.
- Dinç, E. ve Abdioğlu, H. (2009). İşletmelerde Kurumsal Yönetim Anlayışı Ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisi: İMKB–100 Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı 21, s. 157-184.
- Dolphin, R. R. (2004). Corporate Reputation-A Value Creating Strategy: Corporate Governance: *The International Journal of Business in Society*, 4(3), s. 77-92.
- Dur, S. (2011). Çalışanların Kurumsal İtibarı Algılamasında İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Rolü ve Bir Araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Feldman, P. M., Bahamonde, R. A., ve Velasquez Bellido, I. (2014). A New Approach For Measuring Corporate Reputation. *Revista De Administração De Empresas*, 54(1), s. 53-66.
- Fidan, M. E. ve Cinit, H. (2014). Muhasebe Meslek Mensuplarının Eğitim Düzeyleri İle Muhasebe Standartlarına Yönelik Algıları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Marmara Bölgesi Örneği, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (26), s. 72-85.
- Fombrun, C. J. (1996). *Reputation. Realizing Value From The Corporate Image*. Harvard Business School: Boston.
- Fombrun, C. ve M. Shanley, (1990). What's in a Name? Reputation Building and Corporate Strategy. *Academy of Management Journal* 33, s. 233-258.
- Fombrun, C., ve Van Riel, C. (1997). The Reputational Landscape, *Corporate Reputation Review*, s. 1-16.
- Fombrun, C.J. ve Van Riel, C. B. M. (1998). The Reputational Landscape. *Corporate Reputation Review*, Vol. 1, s. 5-14.
- Fombrun, C. J., Gardberg, N. A., ve Sever, J. M. (2013). The Reputation Quotient: A Multi-Stakeholder Measure of Corporate Reputation. *Journal of Brand Management*, s. 241-255.
- Gotsi, M., ve Wilson., A. (2001). Corporate Reputation: Seeking A Definition, *Corporate Communications*, Vol:6, s. 24-30.
- Hall, R. (1992). The Strategic Analysis of Intangible Resources. *Strategic Management Journal*, 13(2), s. 135–144.
- Hall, R. (1993). A Framework Linking Intangible Resources and Capabilities to Sustainable Competitive Advantage. *Strategic Management Journal*, 14(8), s. 607–618.

- Helm, S., ve Klode, C. (2011). Challenges in Measuring Corporate Reputation. In Reputation Management, Springer Berlin Heidelberg, s. 99-110.
- Herbig., P. ve Milewicz., J. (1993). The Relationship of Reputation and Credibility to Brand Success. Journal of Consumer Marketing, 10(1), s. 5-10.
- Işık, M. (2016). Kurumsal İtibar Algısının İş Tatminine Etkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracı Rolü ve Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Jongbloed, B., Enders, J., ve Salerno, C. (2008). Higher Education and Its Communities: Interconnections, Interdependencies and A Research Agenda. Higher Education, 56(3), s. 303-324.
- Kadıbeşegil, S. (2013). İtibar Yönetimi, 7.baskı, İstanbul: MediaCat.
- Karaköse, T. (2006). Eğitim Örgütlerindeki İç ve Dış Paydaşların Kurumsal İtibara İlişkin Algılamaları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Keh, H. T., ve Xie., Y. (2009). Corporate Reputation And Customer Behavioral Intentions: The Roles of Trust, Identification and Commitment. Industrial Marketing Management, 38(7), s. 732-742.
- Kuyumcu., A. ve Erdoğan., T. (2008). Yükseköğretimin Toplumsal Değişmeye Etkisi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35(35), s. 240-250.
- Luoma-aho, V. (2007). Reputation Formation of Innovations. Innovation Journalism, 4 (2), s. 1-11.
- Ljubojevic, C., ve Ljubojevic, G. (2008). Building Corporate Reputation Through Corporate Governance. Management, 3(3), s. 221-233.
- Maden, C., Arıkan, E., Telci, E. E., ve Kantur, D. (2012). Linking Corporate Social Responsibility to Corporate Reputation: A Study on Understanding Behavioral Consequences. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 58, s. 655-664.
- Marić, I. (2013). Stakeholder Analysis of Higher Education Institutions. Interdisciplinary Description of Complex Systems, 11(2), s. 217-226.
- Mehtap, O., ve Kokalan, O. (2013). The Relationship Between Corporate Reputation and Organizational Citizenship Behavior: A Comparative Study on TV Companies and Banks. Quality & Quantity, 47(6), s. 3609-3619.
- Men, L. R. (2015). Employee Engagement in Relation to Employee–Organization Relationships and Internal Reputation: Effects of Leadership Communication. Public Relations Journal, 9(2).
- Nguyen, N., VE Leblanc, G. (2001). Corporate Image and Corporate Reputation In Customers Retention Decisions In Services. Journal of Retailing and Consumer Services, 8(4), s. 227-236.

- Oktar, Ö.F., ve Çarıkçı, İ.H. (2012). Farklı Paydaşlar Açısından İtibar Algılamaları: Süleyman Demirel Üniversitesinde Bir Araştırma. *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences* Year, 1(15).
- Öncer, A. Z., ve Yıldız, M. L. (2012). The Impact of Ethical Climate on Relationship Between Corporate Reputation and Organizational Identification. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 58, s. 714-723.
- Roberts, P. W., ve Dowling, G. R. (2002). Corporate Reputation and Sustained Superior Financial Performance. *Strategic Management Journal*, 23(12), s. 1077-1093.
- Teece, D. J., Pisano, G. ve Shuen, A. (1997). Dynamic Capabilities and Strategic Management. *Strategic Management Journal*, 18(7), s. 509-533.
- Vendelø, M. T. (1998). Narrating Corporate Reputation: Becoming Legitimate Through Storytelling. *International Studies of Management & Organization*, s. 120-137.
- Vidaver-Cohen, D., ve Brønn., P. S. (2013). Reputation, Responsibility, and Stakeholder Support in Scandinavian firms: A Comparative Analysis. *Journal of Business Ethics*, 127(1), s. 49-64.
- Wæraas, A., ve Solbakk, M. N. (2009). Defining the Essence of a University: Lessons From Higher Education Branding. *Higher education*, 57(4), s. 449-462.
- Weigelt, K., ve Camerer, C. (1988). Reputation and Corporate Strategy: A Review of Recent Theory and Applications. *Strategic Management Journal*, 9(5), s. 443-454.
- http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.55f5259e6cd5b6.14157172 (28.08.2015).
- <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/reputation> (11.12.2015)
- <https://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/2015/reputation-ranking#/sort/0/direction/asc>
- <https://www.reputationinstitute.com/about> (24.01.2015)
- https://en.wikipedia.org/wiki/Cees_van_Riel, (16.02.2015)
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts (09.11.2015)

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / Received: 14.08.2016 • Kabul Tarihi / Accepted: 23.12.2016

Türkiye’de Ormana Dayalı Sektörlerin Dış Ticaret Yapısının Analizi

Dilek ŞAHİN*

Öz

Orman ürünleri sektörü, ülke ekonomisine yön veren birçok sanayi dalının vazgeçilmez bir unsurudur. Aynı zamanda bu sektör; inşaat, mobilya, demir-çelik, taşımacılık gibi sektörlerle önemli katkılar sağlamaktadır. Bu çalışmanın esas amacı, Türkiye’de ormana dayalı sektörlerin dış ticaret yapısını analiz etmektir. Çalışmada 2000-2015 dönemi esas alınmıştır. Çalışmada iki yöntem kullanılmıştır. İlk olarak ormana dayalı sektörlerin endüstri-içi ticaret yapısı analiz edilmiştir. İkinci olarak ormana dayalı sektörlerin rekabet gücü analiz edilmiştir. Çalışmada sonuç olarak ormana dayalı sektörde endüstri-içi ticaretin yüksek olduğu görülmüştür. Rekabet gücü analizi sonucunda ise ormana dayalı sektörde rekabet gücünün düşük olduğu görülmüştür. Ancak bazı alt sektörlerde rekabet gücünün son yıllarda arttığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ormana Dayalı Sektör, Dış Ticaret, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler, Endüstri içi Ticaret.*

Analysis of Foreign Trade of Forest Based Sectors in Turkey

Abstract

Forest products sector is an indispensable element of many industries that shape the country's economy. Also this sector is making contribution to sectors such as construction, furniture, iron and steel, transport. The main purpose of this study is to analyze the structure of the forest-based sector in Turkey. 2000-2015 period was used in this study. Two methods were used in this study. Firstly, intra-industry trade structure of the forest-based sector was analyzed. Secondly, competitiveness of the forest-based sector was analyzed. As a result, it was seen that intra industry trade is high in forest-based sector. As a result of the competitive analysis, it was observed that there is low competitiveness in the forest-based sector. However, competitiveness in some sub-sectors has increased in recent years.

Keywords: *Forest-Based Sector, Foreign Trade, Revealed Comparative Advantage, Intra Industry Trade.*

** Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu Öğretim Üyesi, dilek58sahin@hotmail.com

1.Giriş

Orman ürünleri sanayisi, odun hammaddesini bükme, yarma, kesme, soyma, biçme, yongalama, liflendirme, yapıştırma, presleme, buharlama, kurutma, emprenye vb. işlemlerle değiştirerek yarı mamul veya mamul üreten, bununla birlikte orman ağaç ve diğer bitkilerden elde edilen ürünleri işleyerek uygun diğer sanayi dallarına hammadde üreten ve gerektiği durumlarda birbirinin mamullerini hammadde olarak kullanan entegre nitelikte bir sanayi dalıdır (Kılıç, 2014: 3). Diğer bir ifadeyle orman ürünleri sanayisi, yuvarlak odunların bünyesini bozmadan işleyen ve dayanıklılığını arttıran fabrika ve tesisler, yuvarlak odunları ince levhalar halinde biçmek, kesmek, soymak ve yongalamak suretiyle materyal sağlayan, bunları birleştirerek odunun çalışmasını azaltan fabrika ve tesisler, odunun yapısını mekanik, fiziksel ve kimyasal yollarla değiştiren fabrika ve tesisler, işlenmiş materyali kullanarak çeşitli eşya yapan fabrika ve tesisler ile yan ürünleri işleyen fabrika ve tesislerin tümüne denilmektedir. Orman ürünleri sanayisi ürettiği odun kökenli orman ürünleri ile çok sayıda sanayi koluna hammadde sağlamaktadır. Orman ürünleri sanayisi, hammaddeye yani ormanlara yakın olarak kurulduğundan ötürü üretim sürecinin en başından en son halkasına kadar ekonomik değer yaratabilen bir sektördür. Bu özelliği ile orman ürünleri sanayisi birçok sanayiye beslemekte ve katma değer yaratarak istihdam artışına katkıda bulunmaktadır.

Orman ürünü sektörünün ana ticari ürünü odundur. Odun birçok endüstriyel amaçla kullanılmakla birlikte, kâğıt hamuru ve kâğıt orman ürünlerinin en sık kullanıldığı sektörlerdir. Orman ürünleri sektörü denildiğinde; oldukça geniş ürün grupları ve hizmet sunulan sektör portföyü kastedilmektedir. Orman ürünleri sanayi, üretim süreçlerine göre aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır (Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2012: 80):

- Birinci imalat sanayi: Odunu doğrudan doğruya kullanan sanayilerdir (Kereste sanayi, levha sanayi, kontrplak, yonga levha, lif levha, kâğıt hamuru ve kâğıt sanayi)
- İkinci imalat sanayi: Birinci imalat sanayine dâhil bıçkı ve levha sanayi kollarından elde edilen mamul ve yarı mamul ürünleri hammadde olarak kullanan orman ürünleri sanayileridir. (Parke, doğrama, mobilya, karoser, prefabrik ev vb.)
- Diğer orman ürünleri sanayi: Müzik aletleri, ayakkabı kalıbı, ahşap oyuncak, silah dipçığı, ahşap torna mamulleri gibi küçük imalat sanayi ile emprenye ve kalem sanayi yer almaktadır.

Dünyanın toplam ormanlık alanı yaklaşık olarak dört milyar hektar olup, toplam karasal alanın %31’ini oluşturmaktadır. Mevcut ormanların ise yaklaşık olarak %95’i doğal ormanlardan, %5’i plantasyonlardan oluşmaktadır. Ormanlık alan açısından en fazla orman alanına sahip kıtaları; %46 ile Avrupa, %25,7 ile Kuzey ve Orta Amerika, %21,8 ile ise Afrika oluşturmaktadır. Orman bakımından

dünyanın en zengin beş ülkesi olan; Rusya Federasyonu, Brezilya, Kanada, ABD ve Çin’in dünya toplam ormanlık alanının yarısına sahip olduğu görülmektedir. Dünyada yuvarlak odun üretimi yıllık 3.4 milyar m³ civarında olup bunun %53’ü yakacak odun, %47’si ise endüstriyel odundur. Yakacak odunun yaklaşık %90’ı gelişmekte olan ülkeler tarafından üretilip tüketilirken endüstriyel odun üretiminin %79’u gelişmiş ülkeler tarafından üretilmektedir. ABD, Kanada, Rusya Federasyonu, Brezilya ve Çin endüstriyel odun üretiminde; Hindistan, Çin, Brezilya ve Endonezya ise yakacak odun üretiminde ve tüketiminde önde gelen ülkeler arasında yer almaktadır (Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2012: 5).

Türkiye’de orman varlığı yaklaşık olarak 21.389 milyon hektar olup orman alanları toplam ülke yüzölçümünün %27’sine tekabül etmektedir. Ormanların %50,1’i verimli; %49,9’u verimsiz orman niteliği taşımaktadır (Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2012: 7). Türkiye’de 1870’li yıllarda sanayi yapılanması içerisinde yer almaya başlayan orman ürünleri sanayi sektörü 1892 yılında ilk kereste fabrikasının İstanbul’da kurulması, 1938 yılında kereste fabrikası sayısının 33’e yükseltilmesi ile gelişimini sürdürmüştür ve 1963 yılında planlı kalkınma döneminin başlamasıyla birlikte hızlı bir gelişim sürecine girmiştir. Orman ürünleri sektöründe küçük yatırımları ile ön plana çıkan özel sektör, bir kamu kuruluşu olan Orman Ürünleri Sanayi Kurumu (ORÜS)’nin özelleştirilmesiyle birlikte orman ürünleri sanayisine hâkim olmuştur (TOBB, 2012: 10). Türkiye’de orman ürünleri sektörü; tomruk, kereste, parke, kaplama malzemeleri, yonga levha, MDF ve lif levha, kontrplak, ahşap kaplama levhalar, kapı-pencere, parke ve ahşap mutfak eşyası üreticilerinden oluşmaktadır. Bu sektör, Türkiye’nin son yıllarda yaşadığı kentsel dönüşüm, inşaat ve toplu konut sektöründe yükseliş, deprem dayanımı yetersiz yapıların yenilenmesi, restorasyon ve yenileme çalışmalarının artması gibi çeşitli unsurlar nedeniyle katma değerini sürdürülebildiği nadir sektörlerdendir (Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2012: 87). Türkiye’de genel imalat sanayinin işyeri açısından %25’lik kısmını orman ürünleri sanayisi oluşturmaktadır. Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemi bakımından değerlendirildiğinde ise; sektörün genel imalat sanayi içindeki payı %1,6’ya yükselmiştir. Alt sektörler arasında 16.sırada yer almaktadır. Yaklaşık 300.000 kişiye istihdam imkânı sağlayan orman ürünleri sektörünün büyüklüğü 19 milyar dolar civarındadır. Sektörün ihracatı 2002 yılında 800 milyon dolar iken, 2012 yılına gelindiğinde 4.3 milyar dolara kadar yükselmiştir. Bu rakam ağaç mamulleri ve orman ürünleri sektörünün 2012 yılında 152.5 milyar dolarlık ihracat yapan Türkiye’nin ihracatında %2,8 oranında payı olduğunu göstermektedir (TOBB, 2012: 10). 2012 yılında en çok ağaç mamulleri ve orman ürünlerinin ihraç edildiği ülkeler arasında; Irak, Azerbaycan, Libya, Almanya, İngiltere, Gürcistan, Türkmenistan, Mısır ve Rusya Federasyonu bulunmaktadır. (Kılıç, 2014:7).

Türkiye’nin ormana dayalı sektörlerinin dış ticaret yapısının analiz edildiği bu çalışmada ilk olarak sektörün endüstri içi ticaret yapısına ardından rekabet gücüne bakılmıştır. Endüstri içi ticaretin ölçümünde literatürde sıklıkla kullanılan Grubel-Lloyd endeksi kullanılmıştır. Rekabet gücü ölçümünde ise Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi, Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi ve Ticaret Dengesi Endeksi kullanılmıştır. Çalışmada 2000-2015 dönemleri analiz edilmiştir. SITC Rev.3 iki haneli sınıflandırma düzeyi kullanılmıştır. Sonuç olarak, Türkiye’nin ormana dayalı sektörlerde endüstri içi ticaret seviyesinin yüksek olduğu görülmüştür. Rekabet gücü ölçümünde ise; Türkiye’nin ormana dayalı sektörlerde rekabet gücünün genel itibariyle düşük olduğu ancak bazı alt sektörlerde rekabet gücünün son yıllarda arttığı görülmektedir. Sektörde artmaya başlayan rekabet gücünün devamı amacıyla; sektörde faaliyet gösteren işletmeler arasında stratejik işbirliğinin oluşturulması, sektöre gerekli finansal ve teknolojik desteğin sağlanması gerekmektedir.

2. Literatür Taraması

Literatürde endüstri içi ticaretin ölçümüyle ilgili çalışmaları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Hellvin (1996), Çin ile OECD ülkeleri arasındaki EİT düzeyi 1980-1992 yılları için hesaplanmıştır. Çalışmada SITC Rev.3 sınıflandırması kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Çin ile OECD ülkeleri arasındaki EİT düzeyinin arttığı ve EİT’nin önemli kısmının dikey EİT şeklinde gerçekleştiği görülmüştür. Çin faktör donatımı farklılığından kaynaklı olarak düşük kaliteli malların ihracatını yaparken, OECD ülkelerinden yüksek kaliteli malların ithalatını gerçekleştirmektedir. Çin’de EİT’nin artış nedenleri arasında hızlı ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artış gelmektedir.

Çakmak (2006), Türkiye ile Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere arasında imalat endüstrisi dış ticaretinde EİT’nin yapısını ve önemini tespit etmek amacıyla 1991-2004 döneminde SITC Rev. 3, 3 basamaklı ürün grupları verileri ve standart G-L endeksi kullanılarak bir araştırma yapılmıştır. Buna göre, ilgili dönemde Türkiye ile dört ülke arasındaki EİT oranlarını temel alan sıralamanın zamanla çok değiştiği, söz konusu dönemin başlarında Türkiye ile imalat endüstrisi EİT düzeyi en yüksek ülkeler sırasıyla İngiltere, İtalya, Almanya ve Fransa iken, dönemin sonlarına doğru bu sıralama Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere biçiminde olduğu ifade edilmektedir.

Bilici (2007), Türkiye ve AB ülkeleri arasında gerçekleşen ticaret içinde endüstri-içi ticaretin payı ülke ve endüstri bazında incelendikten sonra, Türkiye için endüstri-içi ticaretin ülkeye özgü belirleyenleri ampirik olarak analiz edilmiştir. Çalışmada, SITC Rev.3 sınıflamasına göre sınıflandırılmış üç basamaklı ticaret verileri kullanılarak 1980-2005 dönemi için standart Grubel-Lloyd endeksi hesaplanmıştır. Türkiye’nin toplam dış ticareti içinde endüstri-içi ticaretin payının yıllar itibariyle artmış olduğu gözlenmiştir. Endüstri bazındaki

ölçümler Türkiye’nin özellikle imalat sanayi ticaretinde yüksek endüstri-içi ticarete sahip olduğunu göstermiştir. Endüstri-içi ticaretin ülkeye özgü değişkenlerinin tahmin edildiği bu çalışmada elde edilen sonuçlar literatürde yer alan önceki çalışmaları doğrular niteliktedir. Bununla birlikte, Türkiye’nin ticaretinde önemli yere sahip olan AB ile gerçekleştirilen endüstri-içi ticaret oranları düşük olarak tespit edilmiştir. Bu durum faktör donatımı teorisinin beklentilerine uygun olarak gelişmiş ülkelerden oluşan AB ile gelişmekte olan Türkiye arasında endüstriler arası ticaretin hâkim olması gerektiği görüşünü desteklemektedir.

Eriin (2010), Türkiye ve AB ülkeleri arasında gıda ve canlı hayvan sektörü toplamında ve alt sektöründe 1995-2009 dönemleri itibariyle Grubel - Lloyd indeksi ve birim değer oranları hesaplanmıştır. Türkiye ile AB-15 ülkeleri arasındaki EİT giderek azaldığı ancak tek tek ülkelere bakıldığında özellikle Macaristan, Bulgaristan, Danimarka, İspanya, İrlanda ve Romanya ile olan gıda ve canlı hayvan sektöründe EİT’nin güçlü olduğu görülmüştür. Türkiye ile AB-15 ve AB-27 arasında yüksek kalitede EİT yapısıyla karşılaşılrken tek tek ülkeler için yapılan analize bakıldığında düşük kalitede dikey EİT yapısıyla karşılaşılmıştır.

Özkaya (2010), Türk tekstil sektöründeki endüstri-içi ticaretle ilgili gelişmeler 1989-2009 yılları için Grubel-Lloyd endeksi kullanılarak ortaya konulmuştur. Daha sonra yatay endüstri-içi ticaret ve dikey endüstri-içi ticaret ayrımının dikkate alınmış ve endüstri-içi ticareti etkileyen faktörleri tespit etmek amacıyla ülkeye ve sektöre özgü belirleyicileri esas alan regresyon analizi yapılmıştır. Bu analize göre kişi başına düşen gelir ve ölçek ekonomileri tekstil sektöründe endüstri-içi ticaret düzeyini olumlu etkilerken, doğrudan yabancı yatırım olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Han ve Lee (2012), Çin ve Kore arasındaki toplam ticaretin ne kadarın dikey endüstri-içi ticaret şeklinde gerçekleştiği hesaplanmıştır. SITC Rev.5 ürün gruplandırması kullanılarak ilgili veriler UN Comtrade veri tabanından alınmıştır. Çalışmada, Çin ve Kore arasında 1990 yılından itibaren gerçekleştirilen ticaretin yaklaşık %50’sinin endüstri-içi ticaret şeklinde gerçekleştiği görülmüştür. Yapılan analizler endüstri-içi ticaretin çoğunluğunun dikey endüstri-içi ticaret şeklinde gerçekleştiğini göstermiştir. Ancak bu durumun bazı sektörlerde değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Kimya sanayinde 2000’li yıllardan itibaren yatay endüstri-içi ticaret artarken dikey endüstri-içi ticaret azalmaktadır. Diğer yandan tekstil, fabrikasyon metal ve makine sanayi ve elektronik sanayi de dikey endüstri-içi ticaret artarken yatay endüstri-içi ticaret azalmaktadır.

Literatürde rekabet gücünün ölçümüyle ilgili çalışmaları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Başkol (2011), Türk otomotiv sektörünün rekabet gücü analiz edilmiştir. Rekabet gücü analizinde Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler, İthalat Sızma

Oranı, Uzmanlaşma Katsayısı ve Dış Rekabette Açıklık Endeksinden yararlanılmıştır. 1996-2010 dönemi analiz edilmiştir. Sonuç olarak, Türk otomotiv sektörünün dünya piyasasında belirli bir rekabet gücüne ulaştığı görülmüştür.

Shahab ve Mahmood (2013), Pakistan’ın deri endüstrisinin rekabet gücü seçilen ülkelerle (Çin, Hindistan, İran) karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Çalışmada 2002-2009 dönemi analiz edilmiş ve Balassa’nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi kullanılmıştır. Sonuç olarak Pakistan’ın ele alınan dönemde diğer ülkelere göre rekabet gücünün yüksek olduğu görülmüştür.

Basmihov (2015), Rusya orman ürünleri sanayisinin rekabet gücü 2001-2013 dönemleri arasında Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi ve Net Ticaret Endeksi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada sonuç olarak, Rusya’nın orman ürünlerinde karşılaştırmalı avantaja sahip olduğu görülmüştür. Ancak son yıllarda endeks değerlerinde bir düşüş olduğu görülmüştür.

Abteu (2015), Etiyopya ve seçilmiş Afrika ülkeleri (Kenya, Mısır, Tunus) arasında deri endüstrisinin rekabet gücü analiz edilmiştir. Çalışmada 2004-2013 dönemi ele alınmıştır. Rekabet gücü ölçümü HS-2 ürün sınıflandırmasına göre yapılmıştır. Sonuç olarak ele alınan dönemde Etiyopya’nın deri endüstrisinde diğer ülkelere göre nispeten rekabet gücünün yüksek olduğu görülmüştür.

3. Veri Seti ve Yöntem

Orman ürünleri sanayisi imalat sanayinin alt sektörüdür. Orman ürünleri sanayisi, farklı ekonomik faaliyetlerinin sınıflandırmaları içerisinde genel olarak ağaç ve ağaç ürünleri imalatı, kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı ve mobilya imalatı olarak sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada SITC Rev.3 iki haneli sınıflandırma kullanılmıştır. SITC Rev.3 iki haneli sınıflandırmaya göre, ormana dayalı sektörler; SITC 24 (Ağaç mantarı, odun ve kereste sektörü), SITC 25 (Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt sektörü), SITC 63 (Ağaç mantar ve ahşap mamul sektörü), SITC 64 (Kağıt, karton ve kağıt hamurundan eşya sektörü) ve SITC 82 (Mobilya ve mobilya parçaları sektörü)’den oluşmaktadır. Türkiye’nin ormana dayalı sektörlerinin dış ticaret yapısının analiz edildiği bu çalışmada, iki uygulama yapılmıştır. İlk uygulama endüstri-içi ticaretin analizidir. İkinci uygulama ise rekabet gücünün ölçümüne yöneliktir.

Endüstri-içi ticaretin ölçümünde literatürde sıklıkla kullanılan Grubel-Lloyd Endeksi kullanılmıştır. Bu yöntemde X_i ihracat değeri, M_i ithalat değerini göstermek üzere endüstri-içi ticaret aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Grubel ve Lloyd, 1975: 21):

$$Bi = \frac{\sum_i^n [(Xi + Mi) - (Xi - Mi)]}{\sum_i^n (Xi + Mi)} \text{ veya } Bi = 1 - \frac{|Xi - Mi|}{Xi + Mi} \quad (1)$$

Endeks 0 ile 1 arasında değer almakla birlikte, eğer ülke söz konusu malı yalnızca ihracat ya da ithal ediyorsa (endüstri-içi ticaret yoksa) endeks 0 olmaktadır. Eğer aynı malın ithalatı ve ihracatı birbirine eşit ise endeks değeri 1 olmakta ve bu durum endüstri-içi ticaret seviyesinin maksimum olduğunu göstermektedir.

İkinci uygulama olan rekabet gücü ölçümünde ise; Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi, Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi ve Ticaret Dengesi Endeksi kullanılmıştır. Bu yöntemleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi, Balassa (1965) tarafından geliştirilmiştir. Bu endeks bir ülkenin belirli bir sektör ihracatının toplam ihracatına oranının, aynı sektörün dünya ihracatının dünya toplam ihracatına oranı olarak tanımlanmaktadır (Erkan, 2012: 198). Endeks (RCA-AKÜ) şu şekilde formüle edilmektedir.

$$RCA_{ij} = \left[\left(\frac{X_{ij}}{X_i} \right) \div \left(\frac{X_{jw}}{X_w} \right) \right] \quad (2)$$

Bu eşitlikte, i ülkeyi, j ürünü (sektörü), X ihracatı, M ithalatı göstermekle birlikte; eşitliğin pay kısmı ürünün (sektörün) ulusal ihracattaki payını, payda kısmı ise ürünün (sektörün) dünya toplam ihracatındaki payını göstermektedir. Endeks değeri 0 ile ∞ arasında değer almaktadır. Eğer, endeks değeri 1’den büyükse (AKÜ>1) ilgili ülke ele alınan ürünün (sektörün) ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir (rekabet gücü yüksek). Endeks değeri 1’den küçükse (AKÜ<1) ilgili ülke ele alınan ürünün (sektörün) ihracatında karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir (rekabet gücü düşük).

Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi şu şekilde formüle edilmektedir:

$$RSCA_{ij} = (RCA_{ij} - 1) / (RCA_{ij} + 1) \quad (3)$$

Bu endeks -1 ile +1 arasında bir değer almaktadır. Eğer endeks değeri pozitif ise ülke o üründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Endeks değeri ne kadar yüksekse rekabet gücü de o kadar yüksektir.

Ticaret Dengesi Endeksi (TBI), bir ülkenin ilgili üründe net ihracatçı veya net ithalatçı olup olmadığını göstermektedir. Endeks şu şekilde formüle edilmektedir:

$$TBI_{ij} = \frac{(X_{ij} - M_{ij})}{(X_{ij} + M_{ij})} \quad (4)$$

Bu eşitlikte, i ülkeyi, j ürünü, X ihracatı, M ithalatı göstermektedir. Endeks değeri -1 ile +1 arasında değer almaktadır. Endeks -1 ise ülke net ithalatçı, endeks +1 ise ülke net ihracatçı pozisyonundadır.

Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi ve Ticaret Dengesi Endeksi kullanılarak üretim haritası oluşturulmaktadır. Üretim haritası A, B, C, D olarak dört gruptan oluşmaktadır. Bu gruplar şu şekilde açıklanabilir (Widodo, 2009: 67):

Grup A: Karşılaştırmalı Üstünlük-Net İhracatçı (RSCA>0, TIB>0)

Grup B: Karşılaştırmalı Üstünlük- Net İthalatçı (RSCA>0, TBI<0)

Grup C: Karşılaştırmalı Dezavantaj-Net İhracatçı (RSCA<0, TBI>0)

Grup D: Karşılaştırmalı Dezavantaj-Net İthalatçı (RSCA<0, TBI<0)

4. Bulgular ve Değerlendirmeler

Bu başlık altında ormana dayalı sektörlerin dış ticaret yapısı analiz edilmiştir. İlk olarak sektördeki endüstri-içi ticaretin yapısı hesaplanarak yorumlanmıştır. Ardından sektörün rekabet gücü analizi hesaplanarak yorumlanmıştır

4.1. Endüstri İçi Ticaretin Ölçümü

Tablo 1’de ormana dayalı sektörlerin endüstri içi ticaret rakamları gösterilmiştir. Türkiye’nin ormana dayalı sektörlerde endüstri içi ticaretinin yüksek olduğu sektörler arasında; SITC 63 (Ağaç mantar ve ahşap mamul sektörü), SITC 64 (Kâğıt, karton ve kâğıt hamurundan eşya sektörü) ve SITC 82 (Mobilya ve mobilya parçaları sektörü) bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu sektörlerde ürünlerin ithalatı ve ihracatı eş zamanlı olarak gerçekleştirilmektedir. SITC 24 (Ağaç mantarı, odun ve kereste sektörü), SITC 25 (Kâğıt hamuru ve kullanılmış kâğıt sektörü) sektörlerinde ise endüstri içi ticaret seviyesinin düşük olduğu diğer bir anlatımla ticaretin endüstriler arası ticaret şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 1. Endüstri içi Ticaretin Ölçümü: Grubel-Lloyd Endeksi

Yıl/Sektör	24	25	63	64	82
2000	0,16	0,00	0,47	0,30	0,97*
2001	0,57*	0,00	0,98*	0,55*	0,73*
2002	0,46	0,00	0,83*	0,53*	0,60*
2003	0,22	0,00	0,82*	0,49	0,54*
2004	0,13	0,00	0,77*	0,47	0,63*
2005	0,13	0,00	0,67*	0,48	0,68*
2006	0,11	0,00	0,79*	0,45	0,78*
2007	0,11	0,00	0,80*	0,51*	0,77*
2008	0,10	0,03	0,89*	0,57*	0,69*
2009	0,18	0,03	0,88*	0,61*	0,63*
2010	0,16	0,05	0,90*	0,59*	0,67*
2011	0,11	0,08	0,85*	0,62*	0,71*
2012	0,09	0,02	0,81*	0,71*	0,59*
2013	0,10	0,08	0,83*	0,75*	0,60*
2014	0,09	0,09	0,99*	0,77*	0,57*
2015	0,07	0,06	0,92*	0,82*	0,53*

Kaynak: UN Comtrade veri tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanarak düzenlenmiştir. **Not:** Literatürde endeks değeri 0,50’den yüksek ise endüstri-içi ticaretin olduğu kabul edilmektedir. * endüstri-içi ticaretin olduğunu göstermektedir.

4.2. Rekabet Gücünün Ölçümü

Tablo 2’de Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksine göre rekabet gücü değerleri gösterilmiştir. SITC 24 (Ağaç mantarı, odun ve kereste sektörü) ve SITC 25 (Kâğıt hamuru ve kullanılmış kâğıt sektörü) sektörlerinde endeks değerinin 1’den küçük olduğu dolayısıyla rekabet gücünün düşük olduğu görülmektedir. Buna karşılık, SITC 63 (Ağaç mantar ve ahşap mamul sektörü) sektöründe 2009 yılına kadar 1’den küçük olan endeks değerinin bu yıldan itibaren arttığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle 2009 yılından sonra rekabet gücünün yükseldiği söylenebilir. Benzer şekilde, SITC 64 (Kâğıt, karton ve kağıt hamurundan eşya sektörü) sektöründe 2012 yılından sonra rekabet gücünün yükseldiği görülmektedir. SITC 82 (Mobilya ve mobilya parçaları sektörü) sektöründe ise 2005 yılına kadar rekabet gücünün 1’den küçük olduğu ancak bu yıldan sonra rekabet gücünün yükseldiği görülmektedir.

Tablo 2. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksine Göre Rekabet Gücünün Ölçümü

Yıl/Sektör	24	25	63	64	82
2000	0,01	0,00	0,31	0,38	0,66
2001	0,23	0,00	0,42	0,48	0,62
2002	0,19	0,00	0,41	0,54	0,78
2003	0,08	0,00	0,48	0,51	0,93
2004	0,06	0,00	0,52	0,51	0,96
2005	0,07	0,00	0,59	0,58	1
2006	0,07	0,00	0,73	0,58	1,01
2007	0,07	0,00	0,84	0,65	1,06
2008	0,06	0,02	0,95	0,71	1,19
2009	0,10	0,02	1,18	0,79	1,25
2010	0,10	0,04	1,30	0,94	1,41
2011	0,08	0,07	1,32	0,99	1,47
2012	0,07	0,02	1,16	1,08	1,37
2013	0,06	0,07	1,25	1,26	1,57
2014	0,05	0,08	1,34	1,26	1,56
2015	0,05	0,06	1,13	1,25	1,43

Kaynak: UN Comtrade veri tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanarak düzenlenmiştir. **Not:** Endeks değerinin 1’den büyük olması rekabet gücünün yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 3’de Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeks değerleri yer almaktadır. Buna göre; Türkiye’nin SITC 24 (Ağaç mantarı, odun ve kereste sektörü) ve SITC 25 (Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt sektörü) sektörlerinde karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu (rekabet gücünün düşük olduğu) görülmektedir. SITC 63 (Ağaç mantar ve ahşap mamul sektörü) sektöründe 2009 yılına kadar olan karşılaştırmalı dezavantaj durumu yerini bu yıldan sonra karşılaştırmalı avantaja bırakmıştır. Benzer şekilde; SITC 64 (Kâğıt, karton ve kâğıt hamurundan eşya sektörü) sektöründe 2012 yılına kadar olan

karşılaştırmalı dezavantaj yerini bu yıldan sonra karşılaştırmalı avantaja bırakmıştır. SITC 82 (Mobilya ve mobilya parçaları sektörü) sektöründe ise 2005 yılından sonra karşılaştırmalı avantajın olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Açıklanmış Karşılaştırmalı Simetrik Endeksine Göre Rekabet Gücünün Ölçümü

Yıl/Sektör	24	25	63	64	82
2000	-0,97	-0,98	-0,51	-0,44	-0,20
2001	-0,61	-0,99	-0,40	-0,35	-0,22
2002	-0,67	-0,98	-0,41	-0,29	-0,12
2003	-0,83	-0,99	-0,34	-0,31	-0,03
2004	-0,87	-0,99	-0,31	-0,31	-0,01
2005	-0,86	-0,99	-0,25	-0,26	0
2006	-0,85	-0,98	-0,15	-0,26	0,00
2007	-0,86	-0,99	-0,08	-0,20	0,02
2008	-0,87	-0,95	-0,02	-0,16	0,08
2009	-0,80	-0,95	0,08	-0,11	0,11
2010	-0,80	-0,91	0,13	-0,02	0,17
2011	-0,84	-0,86	0,13	-0,00	0,19
2012	-0,85	-0,95	0,07	0,03	0,15
2013	-0,88	-0,85	0,11	0,11	0,22
2014	-0,88	-0,83	0,14	0,11	0,21
2015	-0,89	-0,88	0,06	0,11	0,17

Kaynak: UN Comtrade veri tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 4’de Ticaret Dengesi Endeksine göre rekabet gücü değerleri gösterilmiştir. Türkiye’nin ormana dayalı sektörlerde; SITC 24 (Ağaç mantarı, odun ve kereste sektörü), SITC 25 (Kâğıt hamuru ve kullanılmış kâğıt sektörü), SITC 63 (Ağaç mantar ve ahşap mamul sektörü) ve SITC 64 (Kâğıt, karton ve kâğıt hamurundan eşya sektörü) sektöründe net ithalatçı olduğu görülmektedir. SITC 82 (Mobilya ve mobilya parçaları sektörü) sektöründe ise Türkiye net ihracatçı konumdadır.

Tablo 4. Ticaret Dengesi Endeksine Göre Rekabet Gücünün Ölçümü

Yıl/Sektör	24	25	63	64	82
2000	-0,83	-0,99	-0,52	-0,64	-0,02
2001	-0,42	-0,99	-0,01	-0,44	0,26
2002	-0,53	-0,99	-0,16	-0,46	0,39
2003	-0,77	-0,99	-0,17	-0,50	0,45
2004	-0,86	-0,99	-0,22	-0,52	0,36
2005	-0,86	-0,99	-0,32	-0,51	0,31
2006	-0,88	-0,99	-0,20	-0,54	0,21
2007	-0,88	-0,99	-0,19	-0,48	0,22
2008	-0,89	-0,96	-0,10	-0,42	0,30
2009	-0,81	-0,96	-0,11	-0,38	0,36
2010	-0,83	-0,94	-0,09	-0,40	0,32
2011	-0,88	-0,91	-0,14	-0,37	0,28
2012	-0,90	-0,97	-0,18	-0,28	0,40
2013	-0,89	-0,91	-0,16	-0,24	0,39
2014	-0,90	-0,90	-0,00	-0,22	0,42
2015	-0,92	-0,93	-0,07	-0,17	0,46

Kaynak: UN Comtrade veri tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 5’de Türkiye’nin ormana dayalı sektörlerde üretim haritası gösterilmektedir. Buna göre; SITC 24 (Ağaç mantarı, odun ve kereste sektörü) ve SITC 25 (Kâğıt hamuru ve kullanılmış kâğıt sektörü) sektörlerinde Türkiye’nin karşılaştırmalı dezavantaj ve net ithalatçı konumunda olduğu görülmektedir. SITC 63 (Ağaç mantar ve ahşap mamul sektörü) ve SITC 64 (Kağıt, karton ve kağıt hamurundan eşya sektörü) sektöründe ise karşılaştırmalı dezavantaj ve net ithalatçı konumun son dönemde yerini, karşılaştırmalı üstünlük net ithalatçı konuma bıraktığı görülmektedir. SITC 82 (Mobilya ve mobilya parçaları sektörü) sektöründe ise karşılaştırmalı dezavantaj net ihracatçı konum yerini karşılaştırmalı üstünlük net ihracatçı konuma bırakmıştır.

Tablo 5. Ormana Dayalı Sektörlerin Üretim Haritası

Yıl/Sektör	24	25	63	64	82
2000	D	D	D	D	D
2001	D	D	D	D	C
2002	D	D	D	D	C
2003	D	D	D	D	C
2004	D	D	D	D	C
2005	D	D	D	D	A
2006	D	D	D	D	A
2007	D	D	D	D	A
2008	D	D	D	D	A
2009	D	D	B	D	A
2010	D	D	B	D	A
2011	D	D	B	D	A
2012	D	D	B	B	A
2013	D	D	B	B	A
2014	D	D	B	B	A
2015	D	D	B	B	A

Kaynak: Tarafımızca oluşturulmuştur. **Not: Üretim Haritası:** Grup A: Karşılaştırmalı Üstünlük-Net İhracatçı, Grup B: Karşılaştırmalı Üstünlük- Net İthalatçı, Grup C: Karşılaştırmalı Dezavantaj-Net İhracatçı, Grup D: Karşılaştırmalı Dezavantaj-Net İthalatçı.

5. Türkiye’de Ormana Dayalı Sektörlerin Rekabet Gücünü Etkileyen Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Ormana dayalı sektörlerin rekabet gücünü etkileyen temel sorunlar ve çözüm önerilerini şu başlıklar altında toplamak mümkündür (TOBB, 2013: 53-55):

- Hammadde Üzerindeki İlave Vergi Yükleri: Orman işletmeleri tarafından ihale yolu ile gerçekleştirilen satışlardan; ağaçlandırma fonu için %3, Bakanlık fonu için %3 pay alınmaktadır. Diğer küçük oranlı fonlar ve KDV ile birlikte bu oran %27,5’i bulmaktadır. Bu vergi ve fonlar üreticinin hammadde maliyetini artırmaktadır. Bu nedenle yüksek oranları ile hammadde maliyetini artıran fonların kaldırılması beraberinde yerli hammadde kullanımını ve teminini artıracaktır.

- **Hammadde Fiyatlarının Yüksekliği:** Hammadde fiyatlarının yüksekliği nedeniyle dış piyasalarda rekabet gücü azalmaktadır. Bu durum aynı zamanda ürün fiyatlarını olumsuz etkileyerek dışarıdan daha fazla hammadde girişini teşvik ederek ihracattın rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle hammadde fiyatlarının düşürülmesi uluslararası piyasalarda rekabet gücünün artırılmasına yardımcı olacaktır.
- **Kalifiye Eleman Yetersizliği:** Küçük ve orta ölçekli ağaç mamulleri ve orman ürünleri işletmelerinde yüksek kalite ve verimliliğe sahip üretimi gerçekleştirebilecek yeterli kalifiye eleman istihdam edilmemektedir. İstihdam üzerindeki yükler kalifiye eleman istihdamını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, yüksek kaliteli ürün üretmek ve verimliliği artırmak amacıyla; bu alanda eğitim almış teknik elemanların istihdam edilmesi veya işletmelerin mevcut elemanlarını dönemsel olarak yoğunlaştırılmış teorik ve uygulamalı mesleki eğitim almaları için teşvik edilmelidir. Ağaç mamulleri ve orman ürünlerine yönelik eğitim öğretim yapan fakülte, yüksek okul ve meslek lisesi mezunlarının işletmelerde belirli zamanlarda işçi, teknisyen ve mühendis olarak istihdamına yönelik mevzuat çıkarılmalıdır.
- **Test ve Ar-Ge Analiz Laboratuvarı Eksikliği:** Ağaç mamulleri ve orman ürünlerine yönelik kalite analizlerinin ve testlerinin yapılacağı yeterli sayıda laboratuvar bulunmamaktadır. İşletmelerde bu alanda çalışan uzman personel istihdam edilmemekte ve işletmenin mühendis personeli kendi işiyle birlikte analiz ve Ar-Ge faaliyetlerini birlikte yürütmektedir. Bu kapsamda, üniversitelerin ağaç mamulleri ve orman ürünlerine yönelik bölümleri ile özel sektör ortaklığında bu alana ait hizmet verecek Ar-Ge laboratuvarlarının kurulması gerekir.
- **Enerji ve Gümrük Vergisi Maliyetlerinin Pahalılığı:** Sektörün ihracatta rekabet gücünü olumsuz etkileyen faktörlerden biri de yüksek enerji maliyeti ve yüksek gümrük vergisidir. Bu kapsamda, sektörün rekabet gücünün korunması için üreticiye yönelik enerji fiyatlandırma politikaları yeniden düzenlenmeli veya üretim ve istihdam artışı karşılığında enerji ucuza sağlanmalıdır.
- **Teknolojik Yetersizlik:** Özellikle kereste, parke ve kaplama sanayi işletmeleri iç piyasanın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş olup genellikle küçük işletmeler şeklinde yapılmışlardır. Küçük ölçekli işletmelerin ise yeni teknoloji kullanımı sınırlı olup Ar-Ge faaliyetleri yetersiz seviyededir. Bu kapsamda, sektör kuruluşlarının Ar-Ge çalışmalarına yönelmesi, imalatta yeni teknolojileri kullanılması, küçük işletmelerin bir araya gelerek fabrika ölçekli üretime geçmeleri, ürün çeşitliliği ve sertifikalı ürün satışının artması gerekir.
- **Yatırım ve Finansman Eksikliği:** Özellikle kereste, parke ve kaplama sektörlerinde giderek zorlaşan rekabet şartları, atölye tipi üretim yapan işletmelerin fabrika tipi üretime geçmeleri için yeni teknoloji içeren

yatırımlara yönelmelerini zorunlu hale getirmektedir. Bu durum toplam kurulu işletme sayısında azalma (kapanma veya birleşme nedeniyle), orta ölçekli ve modern teknolojiyle üretim yapan ihracata yönelik yatırımlarda artış ve kurumsal bir dönüşüm olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dönüşüm yatırımları süreci; öz kaynakların ve teşviklerin yetersizliği, bölgesel kalkınma ve teşvik yasasından yeterince yararlanamama ve kredi maliyetlerinin pahalılığı gibi birçok nedenden dolayı yapılamamakta ya da yavaş seyretmektedir. Bu nedenle, teknoloji bakımından CNC kontrollü tezgâhlar ile kurutma, buharlama ve emprenye tesislerine daha çok yatırım yapılmalıdır. Bu ihtiyacın karşılanması için bölgesel kalkınmayı ve teşvikleri esas alan yeni yasanın öncelikli olarak sektör kuruluşlarının desteklenmesinde kullanımı sektöre özel avantajlar sağlayabilir.

Çözüm önerilerini ele alınan alt sektörler bazında değerlendirmek gerekirse; Ağaç mantarı, odun ve kereste sektörünün (SITC 24) uluslararası pazarlarda rekabet gücünü artırabilmesi için sektörde faaliyet gösteren işletmeler arasında işbirliğinin artırılması, finansal ve teknolojik desteklerin sağlanması gerekmektedir. Kâğıt hamuru ve kullanılmış kâğıt sektöründe (SITC 25) dünya ile rekabet edebilecek kâğıt hamuru üreten fabrikaların kurulması gerekmektedir. Bunun için ormana dayalı sektörlerin yeniden yapılanmaya gitmesi gerekir. Ağaç mantar ve ahşap mamul sektörünün (SITC 63) rekabet gücünü artırmak için ise, gerek teknolojik gerekse finansal açıdan mevcut sorunların çözülmesi gerekir. Küçük işletmelerin bir araya gelerek daha büyük ölçekli firmalar halinde üretim yapmaları teşvik edilmelidir. Yine yeni teknoloji içeren yeni yatırımların teşvik edilmesi gerekir. Kâğıt, karton ve kâğıt hamurundan eşya sektöründe (SITC 64), rekabet gücünü artırmak amacıyla kâğıt üretimi içerisinde önemli bir maliyet unsuru olan enerji fiyatlarının AB üyesi ülkeler ile rekabet edecek düzeye çekilmesi, teknolojik olarak hızlı ve yüksek verim gücüne sahip makinelerin kullanılması teşvik edilerek bu alanda ortaya çıkacak finansal sorunların devlet destekli çözülmesi gerekir. Mobilya ve mobilya parçaları sektörünün (SITC 82) rekabet gücünü artırmak amacıyla, sektör teşvik edilerek pazar alanları iyi değerlendirilmeli ve mobilyaların kalite ve standart denetimleri yapılarak gerek dünya standartlarına gerekse de ithalatçı ülkelerin özel isteklerine uygun olup olmadığı denetlenmelidir. Mobilya sektöründe faaliyet gösteren firmaların bir araya gelerek dış ticaret faaliyetlerinde etkin bir güç birliği oluşturmak maksadı ile sektörel dış ticaret şirketlerinin kurulumu teşvik edilmelidir.

Sonuç

Ormana dayalı sanayi sektörü çok sayıda sanayinin gelişmesine destek olarak katma değer yaratılmasına böylelikle istihdam artışına katkıda bulunmaktadır. Ormana dayalı sektörlerin dış ticaret yapısının analiz edildiği bu çalışmada orman ürünleri endüstrisi SITC Rev.3 iki haneli sınıflandırmaya göre

ele alınmıştır. Analiz kapsamında sektörün endüstri içi ticaret yapısı ve rekabet gücü hesaplanmıştır. Bu bağlamda; çalışmada Grubel-Lloyd Endeksi, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi, Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi ve Ticaret Dengesi Endeksi kullanılmıştır. Sonuç olarak Türkiye’nin orman ürünleri endüstrisinde alt sektörler itibariyle; SITC 63 (Ağaç mantar ve ahşap mamul sektörü), SITC 64 (Kağıt, karton ve kağıt hamurundan eşya sektörü) ve SITC 82 (Mobilya ve mobilya parçaları sektörü) sektörlerinde endüstri içi ticaretin yüksek olduğu görülmüştür. SITC 24 (Ağaç mantarı, odun ve kereste sektörü), SITC 25 (Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt sektörü) sektörlerinde ise endüstri içi ticaret seviyesinin düşük olduğu diğer bir anlatımla ticaretin endüstriler arası ticaret şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Rekabet gücü hesaplamalarına göre ise; SITC 24 (Ağaç mantarı, odun ve kereste sektörü) ve SITC 25 (Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt sektörü) sektörlerinde endeks değerinin 1’den küçük olduğu dolayısıyla rekabet gücünün düşük olduğu görülmektedir. Buna karşılık, SITC 63 (Ağaç mantar ve ahşap mamul sektörü), SITC 64 (Kağıt, karton ve kağıt hamurundan eşya sektörü) ve SITC 82 (Mobilya ve mobilya parçaları sektörü) sektöründe ise rekabet gücünün özellikle son yıllarda arttığı görülmüştür.

Orman ürünleri sektörünün rekabet gücünün artırılması amacıyla; hammadde fiyatlarının düşürülmesi, kalifiye eleman ihtiyacının giderilmesi, Ar-Ge laboratuvarlarının kurulması ve Ar-Ge faaliyetlerinin artırılması, üretimde yeni teknolojilerin kullanılması, enerji fiyatlandırma politikalarının yeniden düzenlenmesi ve ilave vergi yüklerinin azaltılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Abteu, M. (2015). Revealed Comparative Advantage of Ethiopian Leather Industry with Selected African Economies. *International Journal of Business and Economics Research*, 4(5), 229-237.
- Basmihov, G. (2015). Rusya Orman Ürünleri Sanayisinin İhracat Yapısı ve Rekabet Gücü. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2): 126-134.
- Başkol, O. (2011). Türk Otomotiv Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü (1996-2010). *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*. 7(2): 63-78.
- Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (2012). Orman ve Orman Ürünleri Sektör Raporu. 1-28. <http://www.baka.org.tr/uploads/1357649370ORMAN-URUNLERI-RAPORU-12ARALIK.pdf> (Erişim Tarihi: 02.05.2016)
- Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (2012). TR81 Düzey2 Bölgesi Mobilya ve Orman Ürünleri Sektör Analizi Raporu. 1-229.

http://karabukyatirim.com/assets/raporlar/bakka_rapor_orman.pdf (Erişim Tarihi: 02.05.2016)

- Bilici, Ö. (2007). Türkiye ile Avrupa Birliği Ülkeleri Arasında Endüstri-içi Ticaretin Analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir.
- Çakmak, Ö. (2006). Türkiye ile Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere Arasında İmalat Endüstrisinde Endüstri-içi Ticaretin Yapısı: 1991-2004. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1): 30-47.
- Erkan, B. (2012). Ülkelerin Karşılaştırmalı İhracat Performanslarının Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Katsayılarıyla Belirlenmesi: Türkiye-Suriye Örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15): 196-218.
- Erün, G. (2010). Türkiye ile AB, Gıda ve Canlı Hayvan Sektörü Dış Ticaretinde Endüstri-içi Ticaret Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1): 71-78.
- Grubel, H., Lloyd, P. (1975). Intra-Industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products London: MacMillanPres.
- Hellvin, L. (1996). Vertical Intra-Industry Trade Between China and OECD Countries. *OECD Development Centre Working Paper*, 114: 6-35.
- Kılıç, Nurel (2014). Orman Ürünleri Sanayi. Ar-Ge Bülten 3-11. <http://www.izto.org.tr/portals/0/argebulten/2014temmuzormanurunleri.pdf> (Erişim Tarihi: 08.04.2016)
- Shahab, S., Mahmood, M. (2013). Comparative Advantage of Leather Industry in Pakistan with Selected Asian Economies. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(1): 133-139.
- Özkaya, H. (2010). Tekstil Sektöründe Endüstri-İçi Ticareti Etkileyen Faktörler Üzerine Ampirik Çalışma. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2): 136-157.
- TOBB (2012). Türkiye Orman Ürünleri Sektör Meclis Raporu. 1-48. <http://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2014/OrmanUrunleriFaaliyetRaporu.pdf> (Erişim Tarihi: 07.06.2016).
- TOBB (2013). Türkiye Orman Ürünleri Meclisi Sektör Raporu. 1-62. <http://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2015/Orman-Urunleri-sektoru-20151117.pdf>

WIDODO, T., 2009, Comparative Advantage: Theory, Empirical Measures and Case Studies, 58-81.
http://www.rebs.ro/resource/REBS_4/Research%20Paper/Widodo,T_-_Comparative_Advantage_Theory_Empirical_Measures_and_Case_Studies.pdf. (Erişim Tarihi 10.02.2016).

UN Comtrade, <http://comtrade.un.org/>.

Ek 1. Türkiye’de Orman Ürünleri Sektörünün GZFT Analizi

Güçlü Yanlar	Zayıf Yanlar	Fırsatlar	Tehditler
Kalite bilincinin artması	Üretimle yönelik zayıf yönler	AB’ye yönelik sürecin devam ediyor olması	Ekonomik belirsizlikler
İhracat yapma bilincinin artması	Talep eksikliği ve tüketim piyasasının darlığı	AB ülkelerinde işçilik maliyetlerinin yüksek olması	Çevremizde yer alan ülkelerde siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarsızlık
İşçilik maliyetlerinin AB ülkelerindekine göre düşük olması	Gelişmeye yönelik Ar-Ge çalışmalarının yetersizliği	Çevremizdeki birçok az gelişmiş ülke pazarlarına yakınlık	AB uyum sürecinde orman ürünleri ile ilgili sertifikalandırma, çevre, sağlık vb. konularındaki sınırlama dayatmaları,
İşletmelerin modern teknolojiyi yakından takip etmesi	İşletmelerin uluslararası pazarlarda tanıtım eksikliği	Sektörün özellikle Orta Avrupa, Afrika ve Orta Asya ülkelerine açılması	Çin faktörü (İşçilik maliyetinin düşüklüğü ve ürün çeşitliliğini artırma yöntemleri ile hammaddenin tamamının değerlendirilmesinin sağladığı avantajlar nedeniyle).
Sektörün uluslararası pazarlara açılmış bulunması	Markalaşma yetersizliği		
Üretim ve kalite standartlarını yükseltmek için çaba sarf edilmesi	Ulusal ve uluslararası fuarlara katılım yetersizliği		
Sektördeki işletmelerin çoğunluğunun özel sektöre ait olması nedeniyle dinamik ve gelişmeye açık bir yönetime sahip olması	İşletmelerin kurumsallaşamaması		

Kaynak: TOBB, 2012: 38-39.

İslam Düşüncesinde Ahiret İnançının Temel Dayanakları

Fatma PINAR*

Öz

İslâm düşüncesinde hassasiyetle üzerinde durulan konulardan biri olan ahirete iman, temel iman esaslarından beşincisi olup, ahiret hayatını inkâr edenin imanı geçerli sayılmamaktadır. Ahiret hayatının mahiyeti hakkında insanın bildikleri ancak Allah'ın Kur'an'da ve Peygamberin hadislerde bildirdiklerinden ibarettir. Kur'an'da sûr'a ilk üfürülüş ile birlikte yüce Allah'ın dilediklerinin dışında göklerde ve yerde bulunan her şeyin yok olacağı ifade edilmiştir. Akabinde kabir hayatının başlayacağı, sûr'a ikinci kez üflendiğinde ise insanların mahiyetini bilmediği bir şekilde dirilişin gerçekleşeceği haber verilmiştir. İsrail'in ikinci kez sur'a üflemesiyle birlikte dirilen insanlar hesaplaşmak üzere hızlıca mahşer meydanına doğru koşacak, burada kendilerine amellerinin kayıtlı bulunduğu amel defterleri verilecektir. Amel defterleri, mizan adı verilen bir terazide tartılacak, bu defterlerin sahipleri ise amellerinin ağırlığına göre muamele göreceklerdir. Allah'ın mümin kulları cennete, günahkârlar ise cehenneme gireceklerdir. Böylece Allah'ın adaletinin bir gereği olarak dünyada işlenen iyilikler mükâfatlandırılırken, kötülükler ise hak ettikleri karşılığı göreceklerdir.

Anahtar Kelimeler: *Kabir, Berzâh, Amel Defteri, Cennet, Cehennem*

Basic foundations of the belief in the Hereafter in Islamic Thought

Abstract

In Islamic thought one of the issues which is focused on sensitively is belief in hereafter and it is the fifth of the basic foundations of faith and those who deny the hereafter life isn't considered as believers of İslam. Human begins information about the nature of the hereafter life is only made up of the information which is stated in Quran by Allah and stated in Hadith by the prophet. In the Quran with the blowing of Sura, expect the ones God separates everything in the heavens or on earth will be gone. Then the life of grave will start and when grave will start and when the sura is blown for the second time, the resurrections will start. With the İsrail's blowing the Sûr for the second time the people who are resurrected will run towards the Armageddon field. There, their deed recordings will be given to them. Those deed recordings will be weighed and the owner of them will be treated according to their deed's weight. The Muslims will be in the Heaven and the sinner will be in the Hell. By this way good deed which had been done in the world life will be justified and the bad deeds will be justified.

Keywords: *Kabir, Block, Amel Book, Heaven, Hell*

* Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi
fatmapinar1453@gmail.com

Giriş

İslam dininin inanca dair temel meselelerinden biri de ahiret hayatıdır. Dinimiz, ahiret hayatı hakkında kapsamlı bilgi vermekte, böylece insanın bilmediği bir âlemi henüz dünya hayatında iken bilmesini ve o âlem için hazırlık yapmasını istemektedir. Aynı zamanda insan fitratının özünde mevcut bulunan ahiret inancının, ne iyilik ne de kötülüğün hiçbir zaman karşılıksız bırakılmayacağı görüşü için bir teminat olduğunu vurgulamaktadır.¹

İslamiyet öncesinde ise Araplarda ahiret düşüncesine rastlanılmamaktadır. Araplar ahiret hayatına inanmamakla birlikte, bu konuda çok katı bir tutum sergilemişlerdir. Çürümüş kemiklerin yeniden canlanıp, dirilmesi olayını imkânsız görmüşlerdir. Kur'an'da birçok ayette onların ahirete inanmadıkları açıkça dile getirilmektedir. Bu ayetlerden biri de şudur: “Onlar yeminlerinin bütün gücüyle Allah’ın üzerine yemin ederek şöyle dediler: ‘Allah ölen kimseleri asla diriltmez.’ Yüce Allah onların bu iddialarına şöyle cevap verir: ‘Bilakis bu Onun kendi üzerine aldığı gerçek bir vaaddir. Fakat insanların çoğu bunu bilmez.’”² Bu ayette müşriklerin ahiretin olmadığına, Allah’ın üzerine yemin edecek kadar kendilerini inandırdıkları ifade edilmektedir. Bu nedenle Kur'an'da ahiret konusuna büyük önem verilmekte, insanları ikna etmek için pek çok delil kullanılmaktadır. Nitekim tevhid ve şirk konusundan sonra Kur'an'ın üzerinde durduğu ikinci bir konunun da ahiret ve yeniden dirilme konusu olması, Kur'an'ın bu konunun kavratılmasına ne kadar çok önem verdiği bir göstergesidir. Yine diğer bir önemli kanıt ise, Kur'an'da ahirete imanın Allah'a iman ile birlikte yirmi altı yerde zikredilmesidir. Ayrıca bu konuya o kadar çok temas edilmiştir ki, ahiret gününe birbirinden farklı kırktan fazla isim verilmiştir.³

1-Ahiret İnancının Temellendirilmesi.

Ahiret kelime itibari ile “son” anlamında olup, bir kavram olarak insanın yaşadığı şu dünya hayatının sonrasındaki var oluşu ve hayatı ifade eder. İslâm düşüncesinde hayat, insanın ömrünü gösteren kısa bir dönem olmayıp, ebedi âhiret hayatını da kapsamaktadır. Ahiret hayatı ise insanın ölümü ile birlikte başlayacak olan hayattır. İnsanı yok olma düşüncesinden kurtaracak olan ahiret düşüncesi üzerinde Kur'an özellikle durmakta, ahiret inancını Allah inancı ile birlikte değerlendirmekte ve âhireti inkârı sapıklık ve küfür olarak ifade etmektedir.⁴ Gönderilen peygamberler âhiret inancını telkin etmişlerdir.⁵

¹ Abbas Muhammed el-Akkad, *el-Felsefetü'l-Kur'aniyye*, Kahire, Dârü'l-Hilâl, 1962, 85; Haris El Muhasibi, *Kitabü't-Tevehhüm*, Mektebetü'n-Nehdati'l-İslamiyye, Kahire, 1980, 11; Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, *Makalatül İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin*, Mektebetü'n-Nehda, Kahire, 1979, 372.

² Nahl, 16/38.

³ Mevlüt Güngör, “Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret İnancı”, *Dini Araştırmalar*, sayı: 23, Ankara, 21.

⁴ İsrâ 17/51; Yasin 36/77-79; Ahkaf 46/33; Rum 30/27; Enbiya 21/104; İsrâ 17/49-51; Mümin 40/57; Naziat 79/27; Hac 22/5-7; Zuhuruf 43/11; Araf 7/51; Fatır 35/9; Saffat 37/16-20; Fussilet 41/30-32.

Dolayısıyla âhireti inkâr eden kimse dolaylı olarak peygamberleri de inkâr etmiş olmakta⁶ ve ahiret nimetlerinden de mahrum kalmaktadır.⁷ Bu sebeple Kur'an'ın telkin ettiği insan modeli, dünya ve âhiret dengesini kurmuş olan insandır.⁸

Kur'an'ın telkininin bu yönde olmasından dolayı, kelamcılar ahiret inancı üzerinde ısrarla durmakta ve ahiretin imkânını hem akli hem de nakli deliller ile ispatlamaya çalışmakta, ahiretin varlığının aklen caiz, naklen de sabit olduğunu ifade etmektedirler. Onlar akli yönden ahiret hayatının varlığına delil olabilecek iki husus üzerinde durmaktadırlar. Bunlardan ilki ahiret inancının bu dünyada ölçülü ve dengeli hareketler yapmaya sevk etmesidir. Bu dünyada açık olsun ya da gizli olsun yaptığı tüm fiillerden sorumlu olduğunu bilmek insanı iyi davranışlara sevk eder. İkinci bir husus ise zulme uğrayan insanın bu dünyada hakkını alamadığı halde ahiret hayatında alacağına inanması ve böylece karamsarlık ve ümitsizliğe düşmemesi, sabırlı ve metanetli durmasıdır. Ayrıca ahiretin imkânına dair Kur'an'da da birçok akli delil sunulmaktadır. Bu delillerden biri olan İsrâ Suresi 51. ayette yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Bizi kim diriltecek’ derler, de ki sizi ilk defa yaratan tekrar yaratacaktır. Sana başlarını sallayarak ‘ne zamandır bu’ derler. De ki, yakında olması mümkündür.”*⁹ Bir işi ikinci defa yapmak her zaman için ilk defa yapmaktan çok daha kolaydır. Allah insanı ilk defa yaratan olduğuna göre Allah'ın ikinci defa yaratması O'na zor değildir.¹⁰ Yine Mümin Suresi 57. ayet ahiret hayatının varlığının akli delili olarak sunulmuştur. *“Göklerin, yerin yaradılışı, insanların yaradılışından daha büyük bir olaydır.”*¹¹ Burada zor bir işi gerçekleştirenin, ondan çok daha kolay işleri yapmaya gücü yeteceği gerçeğinden yola çıkarak ahiretin varlığı ispatlanmaya çalışılmaktadır. Yine kelamcılar Rum suresi 11. ayeti bu konuda akli delil olarak sunmaktadırlar. *“Allah önce yaratır, sonra onu tekrarlar ve sonunda O'na dönersiniz.”*¹² Burada da bir şeyi yapanın onu tekrar yapmaya muktedir olduğu vurgulanmaktadır. Yine bu konuda Kur'an'ın delil olarak sunduğu Hac Suresi 5. ve 6. ayetlerde ise şöyle buyrulmaktadır: *“Yeryüzünü kupkuru görürsün. Ama biz ona su indirdiğimiz zaman o kıpırdanır, kabarıp, her çeşitten gönül alıcı çift çift bitkiler verir. Bunlar Allah'ın gerçek olduğunu, ölüleri dirilttiğini ve her şeye gücünün yettiğini gösterir.”*¹³ Bu

⁵ Safvet Senih, *Ölüm ve Diriliş*, Nil Yayınları, İzmir, 1992, 79.

⁶ Muhammed Abduh, *Tevhid Risalesi*, Fecr Yayınları, Ankara, 1986, 230.

⁷ Mustafa Ünverdi, “Kur'an'da Âhiret İnancı Bağlamında, Adana ve Hatay Bölgesindeki Tenasüh ve Reenkarnasyon İnançlarının Değerlendirilmesi”, *Çorum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV/2, Çorum, 2004, 278.

⁸ Ahmet Çelik, “Kur'an'a Göre Âhiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Yönü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V, Erzurum, 182.

⁹ İsrâ, 17/51.

¹⁰ Hüseyin Atay, *İslâm İnanç Esasları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992, 199.

¹¹ Mumin, 40/57.

¹² Rum, 30/11.

¹³ Hac, 22/5-6.

ayetlerde de insanın öldükten sonra tekrar diriltilmesi ölü yerin diriltilmesi ile açıklanmaya ve ispatlanmaya çalışılmaktadır.¹⁴

2-Ahiret Ahvali

a) Sûr'a Üfleniş: Sûr kıyametin kopmasını ve insanların yeniden diriltilmesini ifade eden Kur'anî bir terimdir.¹⁵ İslâm kelamcılarına göre sûr'a ilk üfürüldüğünde yeryüzünde ne kadar canlı varsa hepsi ölür, ikinci üfürülüşte ise insanlar hesap üzere yeniden dirilitir.¹⁶ "Sûr'a üflendiği gün, bölük bölük Allah'a gelirsiniz"¹⁷ ayetinde sûr'a değinilmekte ancak teferruatı hakkında bilgi sunulmamaktadır. Sûr adına bilinenler ancak onun adı ve kendisine üfürüleceğinden ibarettir. Bunun nasıl bir şey olduğunu öğrenmek için uğraşp didinmek, insanın görevi değildir. Yine Kur'an'da bir başka ayette ise sûr'a ikinci üflemeden bahsedilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: "Bunu ikinci defa sûr'a üfleme takip eder. O gün kalpler titrer. Gözler korkudan aşağı kayar."¹⁸ Ayet-i kerimede geçen "racife" kavramının yeri, dağları ve tüm canlıları sarsan, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ın diledikleri dışında herkesi bayılıp öldüren birinci çığlık olduğu, yine ayette geçen "radife" kelimesinin ise insanları tekrar diriltten ve bir araya toplayan ikinci çığlık olduğu söylenilmektedir.¹⁹ İsrail'in ilk sûr'a üfürmesi ile bütün insanlar ölür, dünya ve âhiret hayatı arasında bir geçiş dönemi olarak ifade edilen, berzah hayatı başlar. İkinci üflemesi ile de kabirlerde yatanlar dirilitir ve hesap üzere kaldırılırlar.

Surun kendisi de; mahiyeti, hakikati ve ölümlerin karşılık vermesi açısından gaybın sınırları içine girmektedir. Tercih edilen rivayetler bu konuda şöyle diyorlar: Bu, bir melek tarafından üflenen nurdan bir borudur. Sûr insanların şu yeryüzünde ellerinde bulundurdukları ve düşündükleri şeylerden tamamen farklı bir özelliğe sahiptir. İnsanlar ancak yüce Allah'ın bildirdiği kadarıyla bilebilirler. Onların bu miktarı aşması söz konusu olamaz. Bunun dışında söylenenlerin güvenilirliği ve kesinliği yoktur ve artık söylenenler zandan öteye geçemez.²⁰

b) Kabir/Berzâh Hayatı: "Kabir" Arapçada ölümlerin gömüldüğü yer anlamındadır.²¹ "Berzah" ise set, engel, iki şey arasındaki perde gibi anlamlarda olup,²² dünya ve ahiret hayatı arasındaki sınırı dile getirir. Kur'an'a göre berzah/kabir hayatı mezardan ibaret değildir. İnsanın kabir hayatını yaşaması için bedeninin mezara girmesi gerekmez. Ölen insan ne halde, ne yerde olursa olsun,

¹⁴ Cemalettin Erdemci, *Kelam İlmine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2012, 171.

¹⁵ Adil Bebek, "Sûr", *TDV Ansiklopedisi*, XXXVII, TDV Yayınları, 2009, 533.

¹⁶ Zeynel Abidin Alptekin, *Kur'an'da İman Kavramının Semantik Analizi*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2009, 138.

¹⁷ Nebe, 78/18.

¹⁸ Nâziât, 79/7-9.

¹⁹ Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, IV, Darü's-Şuruk, Beyrut, 1972, 3813.

²⁰ Kutub, *a.g.e.*, II, 1135.

²¹ Kürşat Demirci, "Kabir", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, XXIV, 2001, 33.

²² Habil Nazlıgül, "Berzah", *İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınevi, I, İstanbul, 2000, 298.

kabir hayatını tadacak, yaşayacaktır. Kabir hayatından, bedenlerin bütün uzuvlarının canlı olması şeklinde bir mana değil de, ruhun elem ve hazları hissedecek tarzda olması anlaşılmalıdır. Bu yönüyle de kabir hayatı rüya âlemine benzetilmektedir.²³ Kur'ân'da kabir hayatına ve kabir azabına işaret eden herhangi bir ayet bulunmamaktadır. Fakat bazı ayetlerin kabir hayatına delalet ettiği ifade edilir. Bununla birlikte kabir hayatına ilişkin olarak verilen bilgiler yorumlardan ibaret olup, kesin bilgiler değildir. Hadis kitaplarında kabir hayatı ile alakalı birçok rivayet bulunmaktadır.

Ehli Sünnet kelmacıları kabir hayatının hak ve gerçek olduğu konusunda görüş birliği içindedirler.²⁴ Fakat bu hayatın mahiyeti hakkında ortak bir görüş söz konusu değildir. Azabın bedene mi, ruha mı, yoksa her ikisine birden mi verileceği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ayetlerin delaletinin zanni oluşu, hadislerin de bir kısmı sahih olmakla birlikte tevatür derecesine ulaşmamış olmaları dolayısıyla, kabir azabını reddedenlerin küfürle suçlanamayacağı kanaatine varılmıştır. Çeşitli kaynaklarda kabir azabının varlığına delil olarak getirilen ayetlerden bazıları şunlardır: “*Onlar: 'Rabbimiz, bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Biz de suçlarımızı itiraf ettik. Bir daha çıkmaya yol var mıdır?' derler.*”²⁵ Bakara suresi 28. ayette kabir hayatına delil gösterilen ayetler arasındadır. Ayette şöyle söylenilmektedir: “*Ölü idiniz, sizleri diriltti, sonra öldürecek sonra tekrar diriltecek ve sonunda O'na döneceksiniz. Öyleyken Allah'ı nasıl inkâr edebilirsiniz.*”²⁶ Bu konuda delil olarak gösterilen diğer bir ayet ise şöyledir: “*Kötü azap Firavun'un adamlarını sardı. Onlar sabah akşam ateşe tutulurlar. Kıyametin çattığı gün 'Firavun'un adamlarını azabın en ağırına sokun' denir.*”²⁷

Bu Kur'an ayetlerinin dışında, kabir hayatı hakkında bilgi verici birçok hadis bulunmaktadır. Ahiretin ahvali hakkında sahabe merak ettiği mevzuları Hz. Peygamber'e sormuş ve Hz. Peygamber'in onlara verdiği cevap bu konuda geniş hadis külliyyatımızın oluşmasına vesile olmuştur.²⁸ Bu konuda İslâm âlimleri de

²³ İsmail Bulut, *Şah Veliyullah Dehlevi'nin Kelâmi Görüşleri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007, 120.

²⁴ bkz.: Eş'arî, *el-İbane an Usûli'd-Diyâne*, Medine, 1410, 185; a.y., *Makalatül İslamiyyin*, 352; Ömer Nesefî, *Metni Hakaiki Akaidi'l-İmam en-Nesefî*, Sahafiye-i Osmaniyye, İstanbul, h. 1293, 221; Sabuni, *el-Bidaye fi Usuli'd-Din*, Külliyyete bi Cemaati Marmara, İstanbul, 2011, 177; Muhasibi, **a.g.e.**, 8; Abdülkahir el-Bağdadi, *el Fark Beyne'l Fırak*, Dar'ul-Marife, Beyrut, 1987, 348; Teftazani, *Şerhü'l-Akaid*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 2010, 46; Ebu Muin Nesefî, *Bahrü'l-Kelam fi Akaid-i Ehlil-İslam*, Matbaatu Maşriki'l-İrfan, Konya, h. 1327, 93; Ebu Hamid Gazzali, *İhya-u Ulumiddin*, Daru's-Selam, Kahire, 2003, 134; Abdülvahap Öztürk, “*İmam-ı Azâm Ebu Hanife ve Eserleri*”, Çınar Yayınları, İstanbul, 2012, 48.

²⁵ Mü'min, 40/11.

²⁶ Bakara, 2/28.

²⁷ Mü'min, 40/45-46.

²⁸ Mevlüt Özler, “Kelam Tarihi”, *Kelam*, (Edit.: Şaban Ali Düzgün), Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, 31.

birçok görüş beyan etmişlerdir. Örneğin kabir hayatını Gazâli ve Maturidi uyku ve rüyaya benzetilen bir geçiş dönemi olarak ifade etmektedir.²⁹

c) Diriliş: İsrâfil'in ikinci kez Sûr'a üflemesi ile beraber, insanlık tarihinin ilk dönemlerinden son dönemine kadar yaşamış ne kadar insan varsa hepsi kabirlerinden dirilerek kalkacaktır. Buna haşr edilme denmiştir. Ba's terim anlamıyla öldükten sonra dirilmek, asli parçaları bir araya getirerek ve ruhları da buna iade ederek, Allah'ın ölüleri mezardan çıkarmasıdır.³⁰ Diriliş başka bir tanıma göre ölümden sonra kabirde veya berzah âleminde varlığını sürdüren ruhun, bedeninin yeniden terkip edilmesi ve ruhun bedene döndürülmesidir.³¹ Yeni bir ruh-beden birlikteliğine kavuşturacak olan ise ancak yüce Allah'tır ve ancak ruh O'nun döndürmesi ile yeniden diriliş şeklinde varlık âlemine çıkabilir.³²

Ehli Sünnet âlimleri, öldükten sonra yeniden dirilişe inanmayı, iman esaslarından biri olarak kabul etmektedir.³³ Ölümden sonra meydana gelecek olan diriliş ahiret hayatının başlangıcı olup gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Çünkü bu Allah'ın bir vaadi ve adaletinin gereğidir.³⁴ Bu nedenle Kur'an hesap vermek üzere yeniden dirilişi inkâr edenleri kınamış ve dirilişi ispat edecek birçok somut deliller sunmuştur. Kur'an'ın dirilişe delil olarak sunduğu ayetlerden birinde şöyle buyrulmaktadır: *“Kendi yaratılışını unuttur da; ‘çürümüş kemikleri kim diriltecek?’ diyerek bize misal vermeye kalkarlar. De ki; onları ilk defa yaratan diriltecektir. O her türlü yaratmayı bilendir.”*³⁵ Rivayete göre, Übeyy b. Halef bir gün Hz. Muhammed'in elinde çürümüş bir kemikle geldiğini ve parmaklarıyla onu ufaladığını görünce ona sorar; *“Muhammed! Allah'ın bu çürümüş, parçalanmış kemiği tekrar dirilteceğini mi zannediyorsun?”* Bunun üzerine Peygamberimiz: *“Evet Allah bunu diriltecek, seni de öldükten sonra diriltecek ve cehenneme atacaktır”* buyurmuştur. Yukarıda zikredilen ayette bunun üzerine nazil olmuştur. Yine yüce Allah Kuran'da *“Allah rüzgârları gönderir, onunla da bulutları kaldırır, bizde onu ölü bir şehre sürükleriz, onunla yeri ölümden sonra diriltiriz. İşte ölümden sonra dirilme böyledir”*³⁶ buyurmuştur. Yağmur nasıl kuru toprağı Allah'ın emriyle canlandırıp, yeşertiyorsa aynı şekilde kurumuş ve çürümüş kemikler de Allah'ın emriyle bir araya gelerek dirilecektir. Maddeden

²⁹ Adil Bebek, “Cennet Meyveleri Örneğinde Âhiret Hayatına Kelami Bir Bakış”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X-2, İstanbul, 2005, 2.

³⁰ Teftazani, *Kelam ilmi ve İslam Akâidi*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 2010, 203.

³¹ Cafer Sadık Yaran, “Death and Immortality in İslamic Thought”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 10, Samsun, 1998, 103.

³² Ebu Hamid Gazzâli, *Filozofların Tutarsızlığı*, (Terc.: Mahmud Kaya-Hüseyin Sarıoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul, 2012, 202.

³³ Abdülkahir el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (Terc.: Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara, 2008, 22.

³⁴ Mahmut Şahin, *Kur'an'da Diriliş Gerçeği*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007, 9.

³⁵ Yâsin, 36/78-79.

³⁶ Fâtır, 35/9.

ibaret olan insan bedeninin tekrar dirilmesi, yine maddeden müteşekkil olan tabiatın dirilmesi olayı örnek gösterilerek ispatlanmaya çalışılmaktadır. Yüce Allah bu şekilde yeniden dirilme olayını insan tasavvuruna yaklaştıracı örnekler sunmaktadır. Buradan da anlaşılabilir, kıyamet gününde cesetlerin tekrar diriltilip, hayata döndürülmesinin nas yoluyla sabit olmasıdır.³⁷ Allah insanları ölümden sonra tekrar diriltecek ve hesap vermek üzere bir araya toplayacaktır.³⁸

Kur'an'da diriliş gerçeği üzerinde ısrarla durulmasına rağmen, müşrikler yeniden diriltileceklerine inanmamışlardır. Nitekim bu gerçek yine Kur'an'da haber verilmektedir. Muattıla adı verilen cahil, eğitilmemiş Araplar, Allah'ın öldükten sonra diriltilip, hesaba çekeceğini inkâr etmekteydiler. Bunlar tabiatın diriltilip, dehrin yani zamanın yok ettiği düşünmüşlerdir.³⁹ Dirilişi inkâr eden sadece bunlar değildi. Aynı şekilde metafizikçi filozoflarda dirilişi tamamen inkâr etmişlerdir. Onlar ister İslam'ın kanunlarıyla uyuşsun, isterse uyuşmasın, yorumlarını aklın kanununa göre yapmışlar⁴⁰ ve bu noktada büyük bir yanılığa düşmüşlerdir. Çünkü metafizik konuları ispatta akıl yetersiz kalmaktadır. Gazzâli de bu konuya açıklık getirmekte ve dirilişi akıl dışı bir olay olarak görenlerin, tamamen akla dayalı çıkarımlarda bulunmalarının yanlış olduğunu dile getirmektedir. Ona göre akıl dışı olarak görülen şeylerin inkârı çok da doğru ve isabetli sonuçlar doğurmayabilir. İlahi kudret hazinesinde hiç kimsenin bilmediği nice ilginç şeyler vardır ki, gördüğünün dışında hiçbir varlık olmadığını savunanlar, tılsım, mucize ve kerameti inkâr ettikleri gibi bunları da inkâr etmektedirler. Hâlbuki sebepleri bilinmeyen bu ilginç şeylerin varlığı ittifakla sabittir. Nitekim mıknatısı daha önce hiç görmeyen, onun demiri çektiğinden habersiz olan birine bu anlatıldığında, bunu kabullenmez ve ancak demire bir ip çekilmek şartıyla demirin çekilebileceğini söyler. Çünkü ona göre çekme olarak görünen budur. Oysaki bu durum her ne kadar akıl dışıymış gibi görünse de, bu bir gerçektir. Dirilişi inkâr edenlerin durumu da aynen buna benzemektedir.⁴¹

Meşhur bazı İslam filozofları da haşrın ruhani olacağını savunmuş ve bu konudaki Kuran ayetlerine muhalefet ederek, bedeninin yeniden dirilmesini imkânsız görmüşlerdir.⁴² Filozofların bu konudaki görüşlerine İslam kelamcıları tarafından eleştiriler yöneltilmiştir. Filozofların ruhani haşrı kabul edip, bununla birlikte cismani haşrı reddetmelerine karşı, kelamcılar cismani haşrın mümkün olduğu görüşünü ileri sürmüş, ayrıca dirilişi hem akli hem de nakli deliller ile

³⁷ Bekir Topaloğlu, *Maturîdiyye Akaidi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2011, 177.

³⁸ İsa Yüceer, *Ehl-i Sünnet İnancı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınevi, Van, 1995, 93.

³⁹ Şehristani, *Milel ve Nihal*, (Terc.: Mustafa Öz), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2011, 435.

⁴⁰ Cürçani, *Şerhu'l-Mevakif*, (Terc.: Ömer Türker), Kırk Gece Yayınları, İstanbul, 2011, 50.

⁴¹ Ebu Hamid el-Gazzâli, *Filozofların Tutarsızlığı*, (Terc.: Mahmut Kaya ve bşk.), Klasik Yayınları, İstanbul, 2012, 221.

⁴² Binyamin Abramahov, *İslam Kelamı*, (Terc.: Emine Buket Sağlam), İnsan Yayınları, İstanbul, 2010, 83.

ispatlamaya çalışmışlardır.⁴³ Kelamcılara göre haşrın cismani olacağını kabullenmek hem akla, hem nakle hem de Allah'ın adaletine daha uygundur. Çünkü Kuran cennet ve cehennem tasvirleri yaparken hep beş duyu ile algılanabilen tablolar çizmektedir. Ayrıca Allah'ın yarattığı nimetlerin hemen hemen tamamı beş duyu organının algılayacağı ve takdir ederek yaratıcısına şükredebileceği mahiyette yaratılmıştır. Dünya hayatında bu duyu organları ile Allah'a şükreden ve ibadet eden azalar, ahirette de mükâfatını almadan geri kalmamalıdır.

d) Mahşer: İsrâfil'in ikinci kez sûra üflemesiyle birlikte dirilen insanlar hesaplaşmak üzere hızlıca mahşer meydanına doğru koşarlar. İnsanların hesap vermek üzere toplandığı bu yere mahşer adı verilmektedir. Dirilen mahlûkatın toplandığı mahşer, geniş, düz, binasız, yepyeni bir yer olacaktır.⁴⁴

Hız. Peygamberden rivayet edilen birçok hadiste, insanların mahşere yürüyerek, binek üzerinde ve ateş azabı içerisinde olmak üzere üç grup halinde sevk edileceği anlatılmıştır. Mahşerde toplandıktan sonra mahşer yerinde Peygamberimizin eline "Livâü'l-Hamd" sancağı verilecektir. Başta Hz. Âdem olmak üzere bütün Peygamberler bu sancağın altında toplanacaktır. Mahşerde insanların muhakemesinin bir an önce yapılması için Peygamberimiz bizzat şefaatte bulunacaktır. Onun bu şefaatine "şefaati uzma" adı verilir. Onun ulaştığı bu makama da "Makam-ı Mahmud" adı verilir. O gün bazı kimseler sıkıntı içinde olan bir takım insanlara Hz. Âdem'e gitmelerini söyleyeceklerdir. Hz. Âdem yasak ağaçtan yediğini hatırlayacak ve onları Hz. Nuh'a gönderecek, Hz. Nuh da Hz. İbrahim'e, o da Hz. Musa'ya yollayacaktır. O da Hz. İsa'ya, o da son Peygamber Hz. Muhammed'e gönderecektir. Sonra Peygamberimiz en güzel hamd ve senalarla Allah'a yalvaracak, akabinde yüce Allah ona şefaati yetkisi verecektir.⁴⁵

e) Mizân: Terazi, tartma, tartılma gibi anlamlarına gelen mizan,⁴⁶ iyilik ve kötülüklerin ölçülüp tartılacağı, biçimi ve mahiyeti bilinmeyen manevi bir ölçü aletidir.⁴⁷ Orada amel defteri tartılır ya da bir şekil aldıktan sonra bizzat ameller tartılır. Kelamcılara göre mizanın hikmeti, Allah'ın yaratıklarına olan adalet ve lütfünü ortaya koymak, âhirette fazilet ehlinin açıklanması ve isyankârların ise rezil olmasına yöneliktir.⁴⁸ Kıyamet gününde iyi ve kötü amellerin tartılarak

⁴³ Abdullatif Harputi, *Kelam Tarihi*, (Sade.: Muammer Esen), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005, 121.

⁴⁴ Muhiddin Bağçeci, "Mahşer", *İslam Ansiklopedisi*, V, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2000, 84; İsmail Erdoğan, "Armeios Oğlu Er Hikayesi Bağlamında Platan'un Ölümünden Sonraki Hayat İle İlgili Görüşlerinin Dini ve Felsefi Analizi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/1, 2004, 18; bkz.: Muhasibi, **a.g.e.**, 17; Eş'ari, *el-İbâne*, 265.

⁴⁵ Bağçeci, **a.g.m.**, 84.

⁴⁶ Esen ve bşk, **a.g.m.**, 328.

⁴⁷ Teftazâni, **a.g.e.**, 205.

⁴⁸ Mehmet Şakir Çörüş, *İrşad'ül-Gafilin*, Sema Yayınları, İstanbul, 1983, 244.

miktarlarının bilinmesine mahsus mizânın kurulacağı, iyi amellerin nurani, kötü amellerin ise zülmani şeklinde olacağı ifade edilmektedir. Allah kıyamet gününde kurulacak olan bu teraziler için Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: “*Kıyamet günü adalet terazileri kuracağız. Hiçbir kimseye hiçbir haksızlık yapılmaz. Hardal tanesi kadar bile olsa yapılanı ortaya koyarız. Hesap görenler olarak bizler yeteriz.*”⁴⁹ Ayet insanları doğru yola çağırıcı peygamberler gönderildiği için mizanın kurulacağını ve kimsenin mazeretine bakılmadan herkesin sorgulanacağını haber vermektedir.

Mizan konusunda İslam düşünürleri de farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Mutezile kelmacıları mizanda gerçekleşecek olan tartma işleminin bir hacim ve ağırlığa yönelik olduğu ve terazinin adalet manasında kullanıldığını da göz önünde bulundurarak, mizanın adaletle hükmetmek manasına geldiğini söylemiştir. Buna mukabil olarak selef âlimleri mizanın zahiri manaları ile bazı hadis rivayetlerine dayanarak tartma işleminin dünyadaki terazilere benzer aletlerle olacağını ileri sürmüşlerdir. Ehli Sünnet kelmacılarına gelince, onlar âhiretteki nesne ve fiillerin dünyadakilere benzemeyeceğini, bunun farklı şekillerde gerçekleşeceğini savunmuşlardır.

f) Amel Defteri: Kabirlerinden dirilen ve hesap vermek üzere hızlıca mahşer alanına telaş içinde koşan insanlar burada amel defterleri ile karşılaşılır. Amel defteri insanların dünyada benimsediği inanç ve fiillerinin kaydedildiği belge olarak tanımlanmıştır.⁵⁰ Kendilerine dünyada iken sarf ettikleri, her bir sözün ve yaptıkları her bir işin yazıldığı ve yazılanların korunduğu amel defterleri dağıtılır. Bu defterlerin mahiyetinin tam olarak ne olduğunu bilmek mümkün değildir. Bu sebeple amel defterlerini bu dünyadaki defterlere benzetmek mümkün değildir.⁵¹ Meleklerin kayıtlarını tuttıkları bu defterlerle ilgili olarak Kur'an şöyle buyurmaktadır: “*Artık kitap ortaya konmuştur. Suçluların onda yazılı olanlardan korktuklarını görürsün. ‘Vay halimize’ derler, bu nasıl bir kitapmış, küçük büyük bir şey bırakmaksızın hepsini saymış dökmüş, Onlar böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.*”⁵² Ayette amel defterlerinin en ufak bir ayrıntıyı bile göz ardı etmeksizin kayda geçen defterler olduğu haber verilmektedir.

Yine Kur'an amel defterlerinin cennetliklere sağdan, cehennemliklere soldan ve arkadan verileceğini ifade etmektedir.⁵³ Defteri sağ tarafından

⁴⁹ Enbiya, 21/47.

⁵⁰ Ahmet Saim Kılavuz, “Amel Defteri”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, III, 1991, 20; Hasan Eker, *Ahiret Bilinci*, Denge Yayınları, İstanbul, 1993, 85; Bekir Topaloğlu-Yusuf Şevki Yılmaz, *İslâm'da İnanç Esasları*, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, 297; bkz.: Sabuni, **a.g.e.**, 177; Muhasibi, **a.g.e.**, 17; Teftazani, **a.g.e.**, 48.

⁵¹ Ergün Çapan, Akademi Araştırma Heyeti, *Bir Müslüman'ın Yol Haritası*, (Edit.: Ergün Çapan), Işık Yayınevi, İstanbul, 2006, 197.

⁵² Kehf, 18/49.

⁵³ Orhan Çeker, “Amel Defteri”, *İslam Ansiklopedisi*, I, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2000, 180.

verilenlere “Ashab-ı yemin” ve defteri sol tarafından verilenlere “Ashabı şimal” adı verilir. Defterlerin sağdan verilmesi bir mükâfatın nişanesiyken, sol taraftan verilmesi ise bir cezanın göstergesidir. Bu amel defterinde yazılı olan iyi ve kötü amellerin belirleyicisi bizzat insandır. Çünkü amel defterleri sadece insanların yaptığı amelleri yazar. İnsanın kendi amel defteri ile ilgili olarak başkasını suçlamasına imkân yoktur. Bu defter o büyük günde kimisinin yüzünü ağartacak, kimisinin de yüzünü karartacaktır. Defterlerin dağıtıldığı gün zor bir gün olup, defterlerini sağlarından alanlar kurtuluşa erenler, sollarından alanlar ise cezaya müstahak olanlardır. Amel defteri kendisine gösterilen insanın bir sonraki durağı, yaptığı iyi ve kötü amellerin tartılacağı mizandır.

g) Sırat: “Sırat” yol anlamına gelmektedir.⁵⁴ Kelami kaynaklarda geçen tanıma göre ise cehennem üzerine kurulan, müminlerin rahatlıkla geçeceği, kâfirlerin ise üzerinden cehenneme düşeceği köprüdür. Sırat köprüsü adı verilen şey kıldan ince, kılıçtan keskin bir köprüdür. Burada kıldan ince kılıçtan keskin ifadesi, sırat köprüsünün çok hassas bir düzen içinde olduğunu ifade etmektedir. Bu köprüden herkes geçecektir. Cennete giden de cehenneme düşen de bu köprüden geçmek zorundadır. Günahkârların bu köprüden geçerken, ayakları sürçecek ve kızgın alevli cehenneme düşeceklerdir. Müminler ise amellerine göre değişebilen bir hızla bu köprüden geçeceklerdir. Hz. Peygamberimizin bildirdiğine göre bu köprüden ilk geçenler, o ve onun ümmeti olacaktır. Sonrada diğer müminler amellerine göre bu köprüden geçeceklerdir.⁵⁵

h) Cennet: “Cennet” bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe anlamına gelmektedir.⁵⁶ Bütün dini inanışlara göre müminlerin ölümden sonra huzur ve saadet içinde yaşayacakları yerdir.⁵⁷ Peygamber’in davetine uyarak iman edip, kulluk vazifelerini gereği gibi yapan temiz ve muttaki insanlar için hazırlanmış bir huzur ve saadet yurdudur.⁵⁸ Kur’ân’da cennet ebedi ikamet yeri olarak tanımlanmıştır.⁵⁹ Kâf Suresi’nde şöyle buyrulmaktadır: “*Cennet takva sahiplerine uzak olmayarak yaklaştırılmıştır. İşte size vaad olunan şu gördüğünüz cennettir ki, o Allah’ın taatına dönen, onun (hudud ve ahkâmına) riayet eden çok esirgeyici Allah’a bütün samimiyetiyle gıyaben saygı gösteren, hakkın taatına yönelmiş bir*

⁵⁴ Ramazan Ege, “Tarîk, Sebîl, Şîr’a, Kelimelerinin Arap Dili açısından Mukayeseli Anlamları ve Kur’ân-ı Kerim’de Kullanılışları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 19, İzmir, 2004, 22.

⁵⁵ Mustafa Akçay, “Sırat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, 2009, 118.

⁵⁶ Hasan Hüseyin Tunçbilek, “Cennet ve Cehennem Halen Mevcut mudur?”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII-2, Diyarbakır, 2005, 53.

⁵⁷ M. Süreyya Şahin, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, VII, 1993, 374.

⁵⁸ bkz.: Ömer Nesefi, **a.g.e.**, 232; Sabuni, **a.g.e.**, 178; Muhasibi, **a.g.e.**, s. 23; Eş’ari, *el-İbâne*, 267; a.y., *Makalatül İslamiyyin*, 312; Bağdadi, **a.g.e.**, 348; Teftazani, **a.g.e.**, 48; s. 312; Gazzali, **a.g.e.**, 135.

⁵⁹ Salime Leyla Gürkan, “Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsanın Yaratılışı ve Cennetten Düşüş”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı: 9, 2003, 4.

kalple gelen kimselere aittir."⁶⁰ Ayette cennetin gerçek anlamda iman eden ve yüzünü Allah'a dönen kulların mükâfat yurdu olduğu haber verilmektedir. Yine cenneti konu edinen diğer ayetlerde de Allah cennette mümin kullarına birçok nimet vereceğini vaad etmiş ve bu ayetlerde cehennem dehşetinin karşısına cennet nimetleri konulmuştur.⁶¹

Zümer Suresi'nde cennet nimetleri olarak müminlere tahsis edilecek olan köşklerden bahsedilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: "*Fakat Rablerinden korkanlar için üst üste yapılmış, altlarından ırmaklar akan köşkler vardır. Bu, Allah'ın verdiği sözdür. Allah verdiği sözden caymaz.*"⁶² Burada ayet cennet köşklerinden bahsetmekte, üst üste bina edilen katlardan oluşan köşkların ve onların altından akan ırmakların canlandırıldığı manzara gözler önüne serilmektedir.⁶³ Yine Tûr Suresi'nde cennet nimetlerinden olan koltuklara değinilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: "*Sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak.*"⁶⁴ Bu ayetlerde sıra sıra dizili olan cennet koltukları rahatlık ve konforu çağrıştırmakta, nimetler içerisinde olmanın verdiği zevk hissettirilmektedir. Ayetin devamında cennet hurileri zikredilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: "*Onları iri gözlü hurilerle evlendirmişizdir.*"⁶⁵ Burada ise cennette iri gözlü hurilerin, mümin kullara bir nimet olarak sunulacağı haber verilmektedir. "*Bu konutlarda gözleri erkeklerinden başkasını görmeyen, daha önce ne insan ve ne de cin kökenli bir erkeğin el değdirmediği eşler vardır.*"⁶⁶ Bu ayette cennetteki eşlerin duygularının ve bakışlarının temizliğinden, iffetli oluşları ve eşlerinden başkasına bakmayışlarından bahsedilmektedir.

Müminlere verilen nimetler bunlarla da kalmamaktadır. Orada, cennetliklere istedikleri cinsten meyveler ve etler ikram edilecektir. "*Bu konutların bahçelerindeki ağaçlarda her meyvenin iki çeşidi vardır. Her iki konutun bahçelerindeki ağaçların meyveleri yere yakındır, kolayca devşirilebilirler.*"⁶⁷ Bu ayette cennet meyvelerine değinilmekte, bahçedeki ağaçlarda her meyveden iki çeşit bulunduğu ve meyvelerin yere yakın olduğu bilgisi verilmektedir. Ayrıca bir diğer cennet nimeti olarak da kadehlerde içkiler sunulacağı ayetlerde bildirilmektedir. Ama bu dünya içkilerinden değildir, çünkü dünya içkileri dudak ve dillerden boş ve yakışık almayan sözler çıkmasına yol açmakta, duygulara ve organlara günah ve isyan tohumları ekmektedir. Oysaki Cennet içkileri arınmış ve temizlenmiştir. Kur'an'da bir diğer cennet nimeti olarak tertemiz masum ve parlak yüzlü genç çocukların (gılmanlar) olacağı haber

⁶⁰ Kâf, 50/31-33.

⁶¹ Thomas J. O'shaughnessy, "Kur'an Cenneti", (Terc.: Ömer Kara), *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, Van, 2000, 397.

⁶² Zümer, 39/20.

⁶³ Kutub, *Fi Zilal*, V, 3046.

⁶⁴ Tûr, 52/19.

⁶⁵ Tûr, 52/20.

⁶⁶ Rahman, 55/56.

⁶⁷ Rahman, 55/52-54.

verilmektedir. Temiz mi temiz, her türlü kirden uzak olan bu gençler cennettekilerin kadehlerini doldurmak ve hizmetlerinde bulunmak üzere onların aralarında gezerler. Kur'an' da bunlar gibi daha birçok cennet nimetine değinilmektedir.⁶⁸

1) Cehennem: Cehennem kelime itibari ile “derin kuyu” anlamına gelmektedir. Kelami kaynaklarda kâfir ve günahkâr kimselerin azap çekecekleri yerdir.⁶⁹ Kâfir, münafık ve müşrikler cehennemde ebedi kalırlar. Orada asla ölmezler ve azapları da hafifletilmez. Tövbe etmeden günahkâr olarak ölen ve Allah'ın kendilerini affetmediği müminler ise, cehennemde azap görseler de orada ebedi kalmazlar. Cehennemde kendilerine günahları kadar azap edilir, azabını görüp cezasını çektikten sonra cennete girer ve orada ebedi kalırlar.

Âhirette cehennem azabı ateşle olacaktır. Çünkü ateş insan bedenine çok büyük bir acı ve azap verir. Ancak Cehennem ateşinden Allah'ın inanan kulları uzak tutulacaktır. Kur'an'ın açıklamalarına göre hiç kimse için ne mutlak cennet, ne de mutlak cehennem söz konusu değildir. Ancak herkes dünyada yapmış olduğu ameline ve Allah'ın huzurunda vereceği hesaba göre cennete ya da cehenneme gidecektir. Dünyada ameli güzel olmayan cehennemde Rabbine yalvaracak ve yok olmak isteyecektir. Ayette bu durum şöyle açıklanmaktadır: “Şöyle yakardılar: *Ey malik ne olursun, Rabbin canımızı alsın.*”⁷⁰ Uzaktan, derinden gelen feryat halindeki bu ses, cehennem azabının şiddetinden yok olmak, ölmek isteyen insanların feryadıdır ve azabın şiddetini ortaya koymaktadır. Cehennem kurtuluşun, ölümün ve umudun, olmadığı bir yerdir. Doymak bilmeyen, hırslı, aç gözlü ve gazaplı cehennemden hiç kimsenin kaçıp kurtulma ümidi yoktur. Davet olundukları hidayet yolundan yüz çeviren cehennemlikleri kendisine çağırmakta ve cehennemliklerde onun çağrısına icabet etmek mecburiyetinde kalmaktadırlar. Cehennem günahkârları uzaktan gördüğünde öfkeden patlayacak hale gelip kaynamaktadır.⁷¹ Cehennemden doymak bilmeyen bu durumu Kur'an'da şöyle dile getirilmektedir: “*O gün ki, cehenneme ‘Doldun mu?’ diyeceğiz, o ‘daha ziyade var mı?’ diyecek.*”⁷²

Yine Gâşiyeye Suresi'nde şöyle buyrulmaktadır: “*Onlar için kuru dikenden başka bir yiyecek yoktur. Ki o ne semirtir ne de açlığı giderir.*”⁷³ Bu ayet cehennemliklerin yiyeceği olan darıdan bahsetmektedir. Kâfirlerin cehennemdeki yiyeceği olan darının, cehennemden ortasında biten zakkum ağacı ile ilgili haberlere dayanılarak, cehennemde bulunan ateşten bir ağaç olduğu

⁶⁸ Kutub, *Meşahidül Kıyame*, 101 vd.; Ömer Kara, *Ebedi Saâdet Cennet*, Bilge Adamlar Yayınları, İstanbul, 2009, 143 vd.; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Cennet Tasviri*, (Terc.: İsmail Hakkı Sezer), Uysal Yayınları, Konya, 1994, 133 vd.

⁶⁹ Ömer Faruk Harman, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 1993, 225.

⁷⁰ Zuhruf, 43/97.

⁷¹ Seyyid Kutub, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, Hikmet Yayınları, İstanbul, 2011, 108.

⁷² Kaf, 50/30.

⁷³ Gasiye, 88/6-7.

söylenilmektedir. Bazıları ise, develerin yeşil iken yediği ve adına “Şıbrık” denilen yere yapışık bir çeşit dikendir demişlerdir. Bu diken kökünden koparılıp kurduğunda adına “dari” denilir ki develer onun acılığına dayanamazlar çünkü zehirlidir. Bu açlığı gidermeyen dari, öteki yiyecek çeşitleri ile birlikte cehennemliklerin yiyecekleri gıdalardan bir çeşittir. Kur’an cehennem yiyeceklerinden haber verirken “Zakkum” adı verilen bir ağaçtan da bahsetmektedir. *“Cennet gibi konak mı hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı? Biz, o ağacı zalimler için fitne yaptık. O, cehennem dibinde çıkan bir ağaçtır. Tomurcukları, şeytanın başı gibidir. İşte cehennemlikler bundan yer ve karınlarını bununla doldururlar.”*⁷⁴ Ayete göre Zakkum ağacı cehennem dibinde çıkan bir ağaçtır. Tomurcukları, şeytanın başına benzer. İnsanlar, şeytanların başlarının nasıl olduğunu bilmezler. Ancak başlarının korkunç olduğundan şüphe yoktur. Yüce Allah bu ağacı zalimler için bir deneme aracı kılmıştır. Çünkü ağacın adını duyduklarında müşrikler alay etmişler ve ateşin olduğu yerde ağacın yetişmeyeceğini söylemişlerdi. Fakat burada söz konusu olan zakkum ağacı, onların bildikleri yemiştten başka bir şeydir. Cehennemlikler bundan yer ve karınlarını bununla doldururlar. Bu ağacın meyvesi, onların boğazlarına takılınca, içtiklerinde karınlarını yakıp kavurunca, onlar susuzluğu giderecek ve susuzluğun alevini söndürecek bir içeceğin soğukluğunu ararlar. Onlar bu yemeğin üstüne bulanık, çok sıcak, kaynar bir sıvı içerler. Bu günlük öğünlerinden sonra, bu kötü sofrayı terk edip devamlı kalacakları yerlerine giderler.⁷⁵

Allah Mürselât suresi 29. ayette de cehennem gölgesinden haber vermekte ve şöyle buyurmaktadır: *“Şimdi inkâr ettiğiniz yere koşunuz! Üççatallı gölgeye koşunuz. Serinlik sağlamayan ve alevden korumayan gölgeye!”*⁷⁶ Üççatallı gölge, cehennem ateşinden yükselen ve üç kol halinde yayılan dumanların gölgesidir. Kavurucu güneşten daha beter, serinlik sağlamayan ve alevden korumayan bir gölgedir. Bu gölge boğucu, yakıcı, kavurucu bir gölgedir. Burada sırf alay üslubunun bir uzantısı olarak ona gölge denmiştir. Yine Vâkıa süresinde cehennem gölgelerinden bahsedilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: *“Mücrimler bir gölgeye sığınyor: (Mücrimler) zifiriden sisli-boğucu bir gölge içinde, ne serin ne de kerim!”*⁷⁷ Bu ayette tab’an ismi verilen cimri ve sıkıcı bir gölgeden bahsedilmektedir. Bu gölge suçlulara iyi davranmaz ve güler yüz göstermez, ne bir serinlik verir ve ne de ufak bir yarar sağlar.⁷⁸

Mülk suresi 7. ayette ise cehennem uğultusundan bahsedilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: *“Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı uğultuyu*

⁷⁴ Saffât, 32/62-66.

⁷⁵ Kutub, *Fi Zılâl*, VI, s. 3897.

⁷⁶ Mürselât, 77/29.

⁷⁷ Vâkıa, 56/43-44.

⁷⁸ Kutub, *a.g.e.*, VI, s. 3793.

işitirler. Neredeyse cehennem öfkesinden çatlayacak."⁷⁹ Bu ayette cehennem canlı bir varlık gibi sunulmakta, cehennemin öfkeyle köpürdüğü ve uğutular içinde fokur fokur kaynadığı haber verilmektedir. Kısacası Kur'an'da cehennem kıvılcımlarından, yiyeceğinden, içeceği, gölgelerinden ve cehennemde cehennemliklerin göreceği kötü muamelelerden detaylı bir şekilde bahsedilmektedir. Bunda ulaşılmak istenen amaç ise insanları uyarmak ve onları böyle dehşet verici bir azaptan sakındırmaktır.

Sonuç

Ahirete iman, gaybe imandır. Bu konuda insanların bildikleri ancak Allah'ın Kur'an'da ve Peygamber'in hadislerde bildirdiklerinden ibaret olup, kişisel gayretlerle bundan daha fazlasını elde edebilmek mümkün değildir. İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden günümüze kadar geçen tarihi süreç içerisinde genelde Allah'a iman eden toplumların ahirete de iman ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte Allah inancına sahip olduğu halde ahiret hayatını inkâr eden toplumlar da dikkat çekmektedir. Örneğin, Mekke müşrikleri Allah'a iman etmekle birlikte, ahiret hayatını yani yeniden diriliş olayını katı bir şekilde inkâr etmiş ve hayatın sadece dünya hayatından ibaret olduğu düşüncesinde ısrar etmişlerdir.

Onların bu yanlış inançlarını düzeltmek ve onlara ahiret inancını telkin etmek için gerek hadislerde, gerekse Kur'an'da çok sayıda akli ve nakli delile başvurulmakla birlikte, ahiret hayatında meydana gelecek hâdiseler detaylı bir şekilde anlatılmakta ve bu suretle gayb âlemine bir pencere açılmaktadır. Kur'an'da ve sahih hadislerde sûr'a ilk üfürülüş ile birlikte kâinatta ne kadar canlı varsa hepsinin öleceği, insanın ölümü ile birlikte kabre konulmasıyla kabir/berzâh hayatının başlayacağı haber verilmektedir. İsrâfil'in ikici kez sûra üflemesiyle kabir hayatı sona erecek, hesap vermek üzere diriliş gerçekleşecektir. Dirilişin ardından gerçekleşecek olaylara dair Kur'an'ın beyan ettiği hususlardan bir diğeri ise insanların mahşer adı verilen bir yerde toplanacak olmalarıdır. Bu yerde mizan terazileri kurulacak, akabinde mizanda ameller tartılacak, amellere göre amel defterleri verilecektir. Amelleri güzel olanlar amel defterlerini sağ taraftan alırken, amelleri güzel olmayanlar defterlerini sol taraflarından alacak ve cennet ve cehenneme sevk edileceklerdir.

Kaynaklar

AKÇAY, Mustafa: "**Sırat**", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İstanbul 2009. (118-119).

AKKAD, Abbas Muhammed: **el-Felsefetü'l-Kur'aniyye**, Dârü'l-Hilâl, Kahire 1962.

⁷⁹ Mülk, 67/7.

- ATAY, Hüseyin: **İslâm İnanç Esasları**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992.
- ATAY, Hüseyin: **Kur'an'a Göre İslâm'ın Temel Kuralları**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994.
- BAĞÇECİ, Muhiddin: “**Mahşer**”, *İslam Ansiklopedisi*, V, Şamil Yayınevi, İstanbul 2000. (84-89).
- BAĞDADI, Abdülkahir, **el-Fark Beyne'l-Fırak**, Darü'l-Marife, Beyrut 1987.
- BEBEK, Adil: “**Cennet Meyveleri Örneğinde Âhiret Hayatına Kelami Bir Bakış**”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2, İstanbul 2005. (1-18).
- BEBEK, Adil: “**Sûr**”, *TDV Ansiklopedisi*, XXXVII, TDV Yayınları, 2009.
- BULUT, İsmail: **Şah Veliyullah Dehlevi'nin Kelâmî Görüşleri**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2007.
- CEVZİYYE, İbn Kayyım: **Cennet Tasviri**, (Terc.: İsmail Hakkı Sezer), Uysal Yayınları, Konya 1994.
- ÇAPAN, Ergün: **Bir Müslüman'ın Yol Haritası**, Işık Yayınevi, İstanbul 2006.
- ÇELEBİ, İlyas: “**Ölüm ve Sonrası**”, *Kelam*, (Edit.: Şaban Ali Düzgün), Grafiker Yayınları, Ankara 2012. (678-698).
- ÇELİK, Ahmet: “**Kur'ân'a Göre Âhiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Yönü**”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, Erzurum 2001. (182-193)
- ÇÖRÜŞ, Mehmet Şakir: **İrşad'ül-Gafilin**, Sema Yayınları, İstanbul 1983.
- DEMİRCİ, Kürşat: “**Kabir**”, *TDV Ansiklopedisi*, XXIV, 2001. (33-35).
- EGE, Ramazan: “**Tarîk, Sebîl, Şir'a, Kelimelerinin Arap Dili açısından Mukayeseli Anlamları ve Kur'ân-ı Kerim'de Kullanılışları**”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 19, İzmir 2004. (19-31).
- EKER, Hasan: **Ahiret Bilinci**, Denge Yayınları, İstanbul 1993.
- ERDEMCI, Cemalettin: **Kelam İlmine Giriş**, Dem Yayınları, İstanbul 2012.
- EŞ'ARİ, Ebu'l-Hasan: **el-İbane an Usûli'd-Diyâne**, Medine 1410.
- EŞ'ARİ, Ebu'l Hasan: **Makalatül İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin**, Mektebetü'n-Nehda, Kahire 1979.

- GAZZÂLÎ, Ebu Hamid: **Filozofların Tutarsızlığı**, (Terc.: Mahmud Kaya-Hüseyin Sarioğlu), Klasik Yayınları, İstanbul 2012.
- GAZZALÎ, Ebu Hamid: **İhyâu Ulûmid-Din**, Daru's-Selam, Kahire 2003.
- GAZZÂLÎ, Ebu Hamid: **Kur'an'ı Kerim'de Ahiret ve Kıyamet**, (Terc.: Ömer Bağ), Hakikat Kitapevi, İstanbul 2009.
- GÜNGÖR, Mevlüt: **“Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret İnancı”**, *Dini Araştırmalar*, sayı: 23, Ankara, 21. (13-28).
- GÜRKAN, Salime Leyla: **“Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsanın Yaratılışı ve Cennetten Düşüş”**, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı: 9, 2003. (1-48).
- HARMAN, Ömer Faruk: **“Cehennem”**, *TDV Ansiklopedisi*, VI, 1993. (225-226).
- KARA, Ömer: **Ebedi Saâdet Cennet**, Bilge Adamlar Yay., İstanbul 2009.
- KILAVUZ, Ahmet Saim: **“Amel Defteri”**, *TDV Ansiklopedisi*, III, 1991. (20-21).
- KUTUB, Seyyid: **Fi Zılâli'l-Kur'an**, IV, Darü's-Şuruk, Beyrut 1972.
- KUTUB, Seyyid: **Kur'an'da Edebi Tasvir**, Hikmet Yayınları, İstanbul 2011.
- KUTUB Seyyid: **Meşahidül Kıyame fil-Kur'an**, Darü'l-Maârif, Kahire 1966.
- MUHASİBÎ, Haris: **Kitabü't-Tevehhüm**, Mektebetü'n-Nehdati'l-İslamiyye, Kahire 1980.
- NESEFÎ, Ebu Müin Meymûn İbn Muhammed: **Bahrü'l-Kelam fi Akaid-i Ehli'l-İslâm**, Matbaatu Maşriki'l-İrfan, Konya 1327.
- NESEFÎ, Ömer: **Metni Hakakiki Akaidi'l İmam en Neseфи**, Sahafiye-i Osmaniyye, İstanbul 1293.
- O'SHAUGHNESSY, Thomas J.: **“Kur'ân Cenneti”**, (Terc.: Ömer Kara), *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, Van 2000. (397-428).
- ÖZLER, Mevlüt: **“Kelam Tarihi”**, *Kelam*, (Edit.: Şaban Ali Düzgün), Grafiker Yayınları, Ankara 2012. (21-40).
- ÖZTÜRK, Abdülvahap: **İmam-ı Azâm Ebu Hanife ve Eserleri**, Çınar Matbaası, İstanbul 2012.
- SÂBUNÎ, Nûreddin: **el-Bidaye fi Usuli'd-Din**, Külliyyete bi Cemaati Marmara, İstanbul 2011.

- SEMERKANDI, Ebu'l-Leys: **Arifler Bahçesi**, (Terc: Abdulkadir Akçiçek), Bedir Yayınevi, İstanbul 2008.
- SOYSALDI, Mehmet: **“Kur”an-ı Kerim’e Göre Âhiret İnanç**”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, Elazığ 1996. (43-66).
- TEFTAZANI: **Kelam ilmi ve İslam Akâidi**, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 2010.
- TUNÇBİLEK, Hasan Hüseyin: **“Cennet ve Cehennem Halen Mevcut mudur?”**, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/2, Diyarbakır 2005. (51-75).
- TÜRÇAN, Galip: **Kur’an’da Ahiret İnanç**, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi), Isparta 2002.
- ÜNVERDİ, Mustafa: **“Kur’ân’da Âhiret İnanç Bağlamında, Adana ve Hatay Bölgesindeki Tenasüh ve Reenkarnasyon İnançlarının Değerlendirilmesi”**, *Çorum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV/2, Çorum 2004. (277-300).
- YARAN, Cafer Sadık: **“Death and Immortality in İslamic Thought”**, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 10, Samsun 1998. (97-123).
- YAVUZ, Ömer Faruk: **“Kur’an Perspektifinde Dünya-Ahiret Bütünlüğü”**, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI/3, 2006. (160-198).
- YILMAZ, Ali: **“Kur’an’ı Kerim’de Yevm/Gün Kavramıyla Zikredilen Âhiret İsimleri”**, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, Ankara 2000. (144-159).
- YOLCU, Abdullah: **Ahirete İman ve Müslüman’ın Hayatındaki Etkisi**, Gureba Yayınları, İstanbul 2010.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / Received: 26.06.2016 • Kabul Tarihi / Accepted: 26.01.2016

Türkçe Dersi Öğretim Programı 6, 7 Ve 8. Sınıf Sözlü İletişim Kazanımlarının Solo Taksonomisine Göre İncelenmesi

Ali GÖÇER*

Akife KURT*

Öz

Bu çalışmada Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2006 yılında yapılandırmacı yaklaşım doğrultusunda hazırlanıp uygulamaya konulan ve 2015 yılında yeniden düzenlenen Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan 6,7 ve 8. Sınıf sözlü iletişim kazanımlarının SOLO Taksonomisi'ne göre analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre incelenen 50 sözlü iletişim kazanımının 16'sı tek yönlü, 4'ü çok yönlü, 26'sı ilişkisel,7'si ise soyutlanmış yapıya aittir. Her üç sınıf düzeyi için ortak olan "Akranlarıyla ve yetişkinlerle bir konuyu konuşur/tartışır." kazanımı ayrı ayrı her sınıf için hem tek yönlü yapı hem de soyutlanmış yapı içerisine dâhil edilmiştir. Kazanımlara bakıldığında temsil gücü en yüksek basamağın ilişkisel ve tek yönlü yapıya; temsil gücü en az basamağın ise çok yönlü ve soyutlanmış yapıya ait olduğu görülmektedir. Sınıf seviyesi arttıkça tek yönlü, çok yönlü ve ilişkisel yapıya denk gelen kazanım sayısı azalırken soyutlanmış yapıya denk gelen kazanım sayısının arttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:SOLO taksonomisi, Türkçe dersi, öğretim programı, sözlü iletişim becerisi,kazanım.

Turkish Course Education Programme, 6, 7 and 8th Class Verbal Communication Gains Examining According to the Solo Taxonomy

Abstract

It is aimed that sixth, seventh and eighth class verbal communication gains which include in Turkish course schedule and were reorganized in 2015 analyze according to SOLO Taxonomy. It was used document analysis method of qualitative research in this work. There are 16 uni-structural, 4 multi-structural, 26 relational level, 7 abstracted structure of 50 verbal communication gains. 'He/She talks or argues with their peers and adults' gains which are common for each 3 course levels are included in both uni-structural and abstracted structure for severally each course. When gains are examined, it is obvious that relational level and uni-structural have the most powerful representation, multi-structural and abstracted structure have the least powerful representation. While the more course level increases, the less gains number which are equal with uni-structural, multi-structural and relational level are gains number which is equal with abstracted structure increases.

Keywords:SOLO taxonomy, Turkish Course, Education Schedule, verbal communication skills, acquisition.

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitimi Fakültesi Öğretim Üyesi, gocer@erciyes.edu.tr

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Eğitimi Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, akifekurt93@gmail.com

Giriş

Eğitim, kişinin zihni, bedenî, duygusal, toplumsal yeteneklerinin, davranışlarının en uygun şekilde ya da istenilen bir doğrultuda geliştirilmesi, ona birtakım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların tümüdür (Akyüz, 2012: 2). Sönmez'e (1991: 95-99) göre eğitim, yaşam sürekli değiştiğinden hem bir denge aracı hem de bir değişim aracıdır (Akt. Bayburtlu, 2015: 145). Eğitim, öğretimi de içine alan kapsamlı bir süreçtir. Eğitim ve öğretimin birbirini tamamlayacak nitelikte olması ve süreklilik göstermesi için çağın ve bireyin ihtiyaçlarına cevap verecek öğretim programlarının meydana getirilmesi gerekir. Bu sayede öğretim programları, hem eğitimcilerle yol gösterecek hem de kazanımlar sayesinde donanımlı bireylerin yetiştirilmesine olanak sağlayacaktır.

Öğretim programı, okulun öğrenciler için sağladığı, milli eğitimin genel ve temel amaçlarının gerçekleştirilmesine dönük faaliyetlerin tümü olarak tanımlanmıştır (Varış, 1994, akt. Bayburtlu, 2015: 145). Program, eğitimin omurgasını teşkil etmektedir ve bireylerin eğitimle hedeflenen düzeye ulaşabilmesi açısından kritik bir rol oynar (Karadağ, 2012: 99). Özçelik'e (1992:4) göre öğretim programı, "...bir dersle ilgili öğretme-öğrenme sürecinde nelerin, niçin ve nasıl yer alacağını gösteren bir kılavuz, başka bir deyişle bu nitelikte bir proje planı"dır (akt. Karadağ, 2012: 567).

2005 yılında yapılandırmacı yaklaşım ve çoklu zekâ kuramı temel alınarak köklü bir değişiklikle hazırlanan Türkçe Öğretim Programı, önceki yıllarda hazırlanan Türkçe Öğretim Programları'na nazaran daha kapsamlı özellik taşımaktadır. Ancak program, uygulamaların yenileşmesi ve değişmesi neticesinde vizyon, temel, öğrenme alanları, metin seçimine bakış açısı, sınıf düzeyine göre temalar, kazanım sayıları bakımından 2015 yılında yeniden düzenlenmiştir. Programda yapılan değişikliklerle ilgili olarak şu bilgiler verilmiştir.

"Türkçe Dersi Öğretim Programı ile basılı ve elektronik ortamlarda dinlediklerini ve okuduklarını anlayan, kendilerini yazılı ve sözlü olarak ifade eden; eleştirel, yansıtıcı ve yaratıcı düşünen, millî, manevi ve evrensel değerlere duyarlı bireyler yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Program; öğrencinin birikim, beceri ve gelişimini göz önünde bulunduran ve öğrenciyi merkeze alan bir yaklaşımla hazırlanmış olup bütün kazanımlar sürekli gelişme ve ilerleme gösteren bir yapı içinde tasarlanmıştır. Programda öğrenme alanları, 1. sınıftan 8. sınıfa kadar bir bütün olarak düşünülmüştür. Program, öğrencilerin dilin zenginliklerini tecrübe ederek dil becerilerini geliştirmelerini sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Program; öğrencilerin "sözlü iletişim", "okuma" ve "yazma" öğrenme alanlarındaki kazanımlarla farklı türlerden metinler üzerinde çalışmalar yaparak anlama, anlamlandırma, değerlendirme ve sentezleme becerilerini geliştirmeye odaklanmıştır." (T.T.K.B.,2015:4).

Hedefler, diğer öğelere başlangıç noktası olma özelliği taşıdığından ayrı bir öneme sahiptir. Hedeflerin doğru belirlenmesi, belirlendiği şekilde öğrencilere kazandırılmaya çalışılması, ölçmelere yol göstermesi ve değerlendirmede ölçütler takımı olarak tutarlı bir eğitim programının elde edilmesi için bir zorunluluktur (Bümen, 2006: 3). Öğretim programının genel hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için programdaki özel hedeflerin söz konusu genel hedefler doğrultusunda şekillenmesi gerekmektedir (Bilen, 1999: 56). Buna göre; programın özel hedeflerine karşılık gelen kazanımların programdaki genel hedeflerin öngördüğü üst düzey becerileri yansıtacak nitelikte düzenlenmesi, etkili bir öğretim programının sahip olması gereken temel özelliklerden biridir (Bümen, 2006: 4). Bütün bu ve buna benzer hedefler göz önüne tutularak yapılacak çalışmalar, Türkçe eğitiminin amaçlanan seviyede yürütüldüğü anlamını taşır. Daha da önemlisi bu hedefler göz önünde tutularak yapılan çalışmalarla hem Türkçe eğitimi için hem de diğer derslerin öğretimi için gerekli şartlar oluşturulmuş, eğitim-öğretim çalışmaları sağlam bir zemine oturtulmuş olur (Göçer, 2007: 26).

Türkçe derslerinin bireylere doğru, açık ve etkili bir dil becerisi kazandırma; onların düşünce güçlerini geliştirme, biçimlenme ve toplumsallaşma süreçlerine katkıda bulunma gibi temel amaçları vardır. Bu amaçlar, ana dili duyarlılığı ve bilinci yeterince gelişmiş bireylere, yurt ve dünya gerçeklerini ana dilleriyle kavrama ve değerlendirme becerileri kazandırma gibi diğer temel amaçlarla birleşir (Sever, 1997:6).Kazanımlar, bireylerin bilişsel düzeylerine uygun olarak hazırlanmalıdır. Dolayısıyla kazanımlar, alt bilişsel seviyeden üst bilişsel seviyeyi hazırlar nitelikte birbirini takip etmelidir. Üst bilişsel bilgilerin, alt bilişsel bilgilerin üzerine inşa edilmesi kalıcılığı sağlar ve bilgiyi beceriye dönüştürebilme imkânı tanır.Yalnızca alt bilişsel ya da üst bilişsel kazanımların programda yer alması eğitimdeki denge ve değişimi sağlamaz.

Öğrenme ve öğretme sürecinde öğrencilerin ulaşacağı hedef kazanımların belirlenmesi ve yazılmasında yararlanılan hedeflerin amaçları aşamalı sınıflanması (taksonomi); hedef davranışların “basitten karmaşığa, kolaydan zora, somuttan soyuta birbirinin ön koşulu olacak şekilde aşamalı sıralanması” (Sönmez, 2004) olarak tanımlanabilir (Yüksel,2007: 480).Hedeflerin aşamalı olarak sınıflandırılması çalışmalarının eğitim alanında önemli etkileri olmuş ve bu sınıflamalar dünyanın çeşitli ülkelerinde program geliştirme, test geliştirme, ders planlama ve öğretmen eğitiminde temel olarak kullanılmıştır (Anderson, 2003, akt. Yüksel,2007:480).Yapılan ilk sınıflamalar büyük ölçüde kabul görmekle birlikte, daha sonraki yıllarda bazı araştırmacılar bu sınıflamaları çeşitli yönlerden eleştirerek yeni sınıflamalar geliştirmişlerdir. Üzerinde en çok tartışılan ve yeni sınıflamalar ortaya atılan alan, bilişsel alan olmuştur. Bilişsel alanın zihinsel faaliyetlerle ilgili olması, daha fazla kişinin bu alanda ilgilenmesi ve bu alan üzerinde çalışmasına yol açmıştır (Yüksel, 2007: 480).

Ülkelerinde ve dünyada oluşturdukları taksonomileriyle tanınmış Bloom, SOLO, Fink, Anderson ve Dettmer gibi eğitimci ve program geliştirme uzmanları

yanında Haladayna, Marzano, Anderson ve arkadaşları, Williams, Tuckman, De Black, Gerlach ve Sullivan, Stahl ve Murphy, Romizowski gibi isimler de bilime katkıda bulunmuşlardır. Arı'ya göre (2013), bu taksonomilerin tümü farklı disiplinlerdeki kazanımları veya değerlendirme sorularını analiz etmek için kullanılabilir de; Bloom ve Solo bu konuda en yaygın biçimde kullanılan iki taksonomi olarak karşımıza çıkmaktadır.

SOLO taksonomisini, Bloom taksonomisinin yol açtığı potansiyel belirsizliklerin üstesinden gelmeye imkân tanıyan bir model olarak nitelendiren Hattie ve Purdie (1998), program öğelerinin bilişsel düzeylerinin belirlenmesine yönelik çalışmalarda SOLO taksonomisinin tercih edilmesini önermiştir (Gezer, İlhan, 2015: 4-5).

SOLO Taksonomisi

SOLO Taksonomisi ilk J. B. Biggs ve K. Collis tarafından oluşturulmuştur (Biggs ve Collis, 1982, akt. Arı, 2013: 264). SOLO “Structure of Observed Learning Outcomes” kelimelerinin ilk harflerinden oluşmakla birlikte “Gözlemlenebilen Öğrenme Çıktılarının Yapısı” anlamına gelmektedir (Arı, 2013: 264). Taksonomi, birbirini takip eden beş temel basamaktan oluşmaktadır.

Bu basamaklar sırasıyla şu şekildedir: “Yapı öncesi, tek yönlü yapısal, çok yönlü yapısal, ilişkilendirilmiş yapı (ilişkilendirme) ve ileri soyut yapı (soyutlama).”

SOLO Taksonomisi'nin basamakları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. SOLO Taksonomisi

<i>SOLO Taksonomisi</i>	<i>Düzye</i>	<i>Özellikler</i>	
<i>Niceliksel</i>	SOLO 1	Yapı Öncesi	Yeteneksiz, alanla ilgili hiçbir bilgiye sahip olmayan
	SOLO 2	Tekli Yapısal	Bir ilgili yönü bilinir.
	SOLO 3	Çoklu Yapısal	Birkaç ilgili bağımsız yön bilinir.
<i>Niteliksel</i>	SOLO 4	İlişkilendirme	Bilginin özellikleri bir yapıda birleştirilir.
	SOLO 5	Soyutlama	Bilgi, yeni bir etki alanı içine genelleştirilmiştir.

SOLO taksonominin beş seviyesi aşağıda sıralanmış ve açıklanmıştır (Brabrand ve Dahl, 2009; Ivanitskaya, Clark, Montgomery ve Primeau, 2002; Minogue ve Jones, 2009, akt. Arı, 2013:265).

1. Yapı öncesi: Öğrenci konu dışı yönlerle veya bilgilerle engellenir. Uygun olmayan, ilgisiz ya da hatalı içerik veya yöntem/süreç kullanılır. Öğrenen konuyu anlamakta zorlanır, anlamlı bir şey öğrenilmez. Burada öğrenciler

herhangi bir anlayışa sahip değildir fakat alakasız olan bilgiyi kullanırlar ve/veya bir şeyin ana noktasını (esasını) tamamen anlayamazlar. Dağınık bilgi parçacıkları kazanılmış olabilir, fakat bunlar düzensiz, şekillendirilmemiş (yapılandırılmamış) ve aslında gerçek içerikten ya da bir konu veya problemle ilişkili olmaktan yoksundurlar.

2. Tek yönlü yapı: Öğrenen ilgili alana odaklanır ve çalışacağı bir alan seçer. En az bir bilgi parçasına tek bir yöntem (işlem) ya da kavram uygulanır. Anlam düşüktür ve belirli bir şey öğrenilir. Öğrenci olayla tek bir bakımdan ilgilenebilir ve bariz bağlantılar kurabilir. Terminolojiyi kullanabilir, bilgiyi aktarabilir (hatırlayabilir), basit yönergeleri/algoritmaları yerine getirebilir, bir şeyi başka sözcüklerle (kendi sözcükleriyle) anlatabilir, ayırt edebilir (teşhis edebilir), isimlendirebilir ve sayabilir.

3. Çok yönlü yapı: Öğrenen daha uygun veya doğru özellikleri alır fakat bunları birleştirmeyebilir, eklemeyebilir. Bir ya da daha fazla bilgi parçasında bilginin sentezi olmadan birçok yöntem veya kavram kullanılır. Birkaç ilgili, anlamlı ve bağımsız yön öğrenilir. Bu seviyede öğrenci, olaya birkaç açıdan bakabilir, fakat bunlar birbirinden bağımsız ve bağlantısız olarak göz önüne alınır. Mecaz olarak söyleyecek olursak, öğrenci birçok ağacı görebiliyorken ormanı göremez. Öğrenci bir listede bulunanların isimlerini tek tek sayabilir, tanıtabilir, sınıflandırabilir, birleştirebilir, yöntemleri uygulayabilir, yapılandırabilir ve prosedürleri yerine getirebilir.

4. İlişkilendirilmiş yapı: Öğrenen bu aşamada parçaları bir diğeriyle birleştirir. Böylece bütün tutarlı bir yapıya ve anlama sahip olur. İlişkilendirilmiş bir tepki, bilginin sentezi, işlemleri ve sonuçları ile karakterize edilir. Sonucu başarmak için, diğer bilgi ya da işlemlerle ilgili olan geçici durumlar verilerek kavramlar bazı bilgilere uygulanır. Öğrenilenler yapı içerisinde birleştirilir. Bu seviyede öğrenci, çeşitli görüşler arasındaki ilişkileri ve bunların bir bütün oluşturacak şekilde nasıl bir araya geldiklerini anlayabilir. Bu anlayış bir yapı meydana getirir ve şimdi öğrenci birçok ağacın nasıl da bir orman oluşturduğunu anlayabilir. İşte öğrenci bu şekilde karşılaştırma yapabilecek, ilişkilendirebilecek, analiz edebilecek, kuram uygulayabilecek ve sebep sonuç ilişkisine göre ifade edebilecek yeterliliği geliştirebilir.

5. İleri soyut yapı: Öğrenen bu aşamada yapıyı yeni ve eylemin daha yüksek bir biçimini temsil eden daha soyut özelliklerde ele almak için geneller. İleri soyut tepkiler yapısal olarak ilişkilendirilmiş tepkilere benzerler. Fakat burada bilgi, işlem ve kavramlar, soruda var olan deneyim ve bilgi alanının dışından elde edilir. En üst düzey olan bu basamakta, öğrenci yapıyı verilenin ötesinde genelleyebilir, yapıyı birçok farklı bakış açısından algılayabilir ve fikirleri yeni alanlara aktarabilir. Genelleme yapabilecek, varsayımlarda bulunabilecek (hipotezler kurabilecek), eleştiri yapabilecek ve kuramlar oluşturabilecek yeterliliğe sahip olabilir.

SOLO Taksonomisi, hiyerarşik bir düzende birbirini takip eden basamaklardan meydana gelmektedir. Yapı öncesi basamak, en alt düzey basamağı temsil ederken ardından öğrenme arttıkça sırasıyla tek yönlü, çok yönlü, ilişkisel ve soyutlama olmak üzere alt bilişsel düzeyden üst bilişsel düzeye doğru devam etmektedir. Bireyin öğrenme düzeyi arttıkça bir üst basamağa geçmiş olur. En alt üç seviye (yapı öncesi, tek yönlü yapı ve çok yönlü yapı) niceliksel olarak, en üst iki seviyede olan öğrenme (ilişkilendirilmiş yapı ve ileri soyut yapı) ise niteliksel ve derinlemesine öğrenme seviyeleri olarak ifade edilir. Derinlemesine öğrenenler, öğrenmelerini derin kişisel anlam ve kavrayış elde etmek için biçimlendirirler (Arı, 2013: 266).

SOLO taksonomisinin düzeylerine ilişkin yukarıda sıralanan özellikleri dikkate alan Biggs (2003) ile Burnett (1999), taksonomideki her bir düzey için çeşitli gösterge fiiller belirlemiştir. (Gezer, İlhan, 2015:6). Yapı öncesi düzeyde, konu ile ilgili herhangi bir öğrenme söz konusu olmadığından, bu düzeye karşılık gelen bir gösterge fiil bulunmamaktadır (Gezer ve İlhan, 2014). Yapı öncesi düzey dışında kalan tek yönlü yapı, çok yönlü yapı, ilişkisel yapı ve soyutlanmış yapı için tanımlanmış fiiller Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. SOLO Taksonomisinin Düzeyleri İçin Tanımlanan Gösterge Fiiller*

Tek Yönlü Yapı	Çok Yönlü Yapı	İlişkisel Yapı	Soyutlanmış Yapı
-Aktarmak	-Birleştirmek	-Sorgulamak	-Derinlemesine
-Söylemek	-Sınıflandırmak	-Uygulanmak	incelemek
-İfade etmek	-Numaralandırmak	-Ana hatlarını	-Tasarımlamak
-Teşhis etmek	-Listelemek	çizmek	-Oluşturmak
-Farkına varmak	-Tanımlamak	-Ayırt etmek	-Yargılamak
-Hatırlamak	-Metaforik	-Analiz etmek	-Hipotez kurmak
-Tekrar etmek	konuşmak	-Sınıflandırmak	-Değerlendirmek
-İsimlendirmek	-Planlamak	-Karşılaştırmak	-Tartışmak
-Tanımak	-Algoritmaları ve	-Kategorize etmek	-Yansıtmak
	yöntemleri	-Gözlemlemek	-Teoriyi yeni bir
	kullanmak	-Özetlemek	alana uygulamak
	-Açıklık getirmek	-Tahmin etmek	-Genellemeler
	-Netleştirmek	-Bütünleştirmek	yapmak
	-Anlamını	-Sebeplerini	-Kuram
	açıklamak	açıklamak	oluşturmak
	-Sembolleştirmek	-Değerlendirmek	-Tahmin etmek
	-Nitlendirmek	-Verilen bir	
		teoriyi ilgili alana	
		uygulamak	

*(Biggs, 2003; Burnett, 1999, akt. Arı, 2013).

SOLO taksonomisi, program kazanımlarının kategorize edilmesinde kullanılmıştır. Söz gelimi; Alsaadi (2001) tarafından yapılan çalışmada, İngiltere ve Katar’da uygulanmakta olan matematik öğretim programındaki kazanımlar

SOLO taksonomisinin düzeyleri referans alınarak incelenmiştir (Gezer, İlhan, 2015:7).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, 2006 yılında yeni ve köklü bir anlayışla yayımlanmış ve 2015 yılında revize edilmiş olan Türkçe Dersi Öğretim Programı incelenmiş ve programda yer alan 6,7 ve 8.sınıf sözlü iletişim kazanımlarının SOLO Taksonomisi'ne göre sınıflandırılması amaçlanmıştır.

Araştırmadan elde edilecek sonuçlar, programda yer alan sözlü iletişim kazanımlarının Türkçe Dersi Öğretim Programı ile öğrencilere hangi düzeyde ve ne ölçüde verildiğine dair bilgi sunacaktır. Programda yer alan sözlü iletişim kazanımlarının bilişsel düzeyi tespit edilip programın niteliği belirlenmiş olacaktır.

Yöntem

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelenmesi tekniği kullanılmıştır. Doküman incelenmesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar(Yıldırım, Şimşek, 2013: 217). Örneğin eğitim ile ilgili bir çalışmada, şu tür dokümanlar veri kaynağı olarak kullanılabilir: eğitim alanında ders kitapları, program (müfredat) yönergeleri, okul içi ve dışı yazışmalar, öğrenci ve öğretmen el kitapları, öğrenci ders ödevleri ve sınavları, ders ve ünite planları, öğretmen dosyaları, eğitimle ilgili resmi belgeler vb.(Bogdan ve Biklen 1992; Goetz ve LeCompte, 1984, akt. Yıldırım ve Şimşek, 2013: 218). Dokümanlar, nitel çalışmalarda, araştırmacı, ihtiyacı olan veriyi, gözlem veya görüşme yapmaya gerek kalmadan elde edebilir (Yıldırım, Şimşek, 2013).

Araştırmada Türkçe Dersi Öğretim Programı kazanımlarının incelenmesi amaçlanmaktadır. İncelenen belge, doküman özelliği taşımaktadır. Kazanımlar, Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından 2006 yılında yeni bir anlayışla yayımlanmış ve 2015 yılında revize edilmiş Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndan (6-8. sınıflar) alınmıştır.

Araştırma, Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda 6. Sınıfa ait 13 kazanım ve 5 alt kazanım, 7. Sınıfa ait 12 kazanım ve 4 alt kazanım ve 8. Sınıfa ait 11 kazanım ve 5 alt kazanım olmak üzere toplam 50 sözlü iletişim kazanımı üzerinden yürütülmüştür. Kazanımların analizi birbirinden bağımsız şekilde ve SOLO taksonomisinin ilk basamağı olan yapı öncesi basamak dâhil edilmeksizin ikinci basamaktan başlanarak tek yönlü yapı, çok yönlü yapı, ilişkisel yapı ve soyutlanmış yapı esas alınmak üzere gerçekleştirilmiştir. Analiz sürecinde, sözlü iletişim kazanımlarının düzeyini tespit etmek için 3 uzman görüşünden faydalanılmıştır. Uzmanların, görüş birliği ve görüş ayrılığı dikkate alınmış ve 3 kazanımın karşılık geldiği düzeyde görüş ayrılığı tespit edilmiştir.

6, 7 ve 8. Sınıf sözlü iletişim kazanımlarında ortak olan “Akranlarıyla ve yetişkinlerle bir konuyu konuşur/tartışır.” şeklinde ifade edilen kazanım, ilk iki uzman tarafından hem tek yönlü yapı hem de soyutlanmış yapı düzeyine atanırken, diğer üçüncü uzman tarafından yalnızca soyutlanmış yapı düzeyinde değerlendirilmiştir. Görüş ayrılığı yaşanan bu kazanım için görüş birliğinden yararlanılarak ‘konuşmak-ifade etmek ve tartışmak’ olmak üzere iki fiilin varlığından hareketle hem tek yönlü hem de soyutlanmış yapı düzeyinde kabul edilmiştir. “Dinledikleri/izledikleriyle ilgili çıkarımlar yapar.” kazanımı, ilk uzman tarafından soyutlanmış yapıya atanırken diğer iki uzman tarafından ilişkisel yapı düzeyine atanmıştır. Uzmanlar, kazanımı çıkarım yapmak, ‘analiz etmek, değerlendirmek’ ilişkisel yapı fiillerinden hareketle ilişkisel yapı düzeyinde kabul etmiştir. “Dinlediği konuşmada öne sürülen düşüncelerin gerekçelerini ve kanıtlarını belirler, sorgular ve değerlendirir.” kazanımı, iki uzman tarafından soyutlanmış yapı düzeyinde değerlendirirken, üçüncü uzman tarafından ilişkisel yapıda değerlendirilmiştir. Uzmanlar, ‘sorgulamak ve değerlendirmek’ fiilleri, üst düzey becerileri kapsayan soyutlanmış yapı fiilleri içerisinde yer aldığı için kazanımın soyutlanmış yapı düzeyinde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Böylece, 6, 7 ve 8. Sınıf sözlü iletişim kazanımlarının karşılık geldiği SOLO düzeyini belirleme süreci tamamlanmıştır.

Tablo 3. Türkçe Öğretim Programı 6, 7 ve 8. Sınıf Sözlü İletişim Becerisi SOLO Taksonomisinin Düzeylerine Göre Uzmanların Görüş Ayrılığı Yaşadığı Kazanımların Dağılımı

Sınıf	Görüş Ayrılığı Yaşanan Kazanım Sayısı	Uzmanların SOLO Düzeylerine Yönelik Görüşleri			Son Karara Göre SOLO Düzeyi
		Birinci Uzman	İkinci Uzman	Üçüncü Uzman	
6.Sınıf	2	T6.1.1: Tek yönlü Yapı ve Soyutlanmış Yapı T6.1.8: Soyutlanmış Yapı	T6.1.1: Tek Yönlü Yapı ve Soyutlanmış Yapı T6.1.8: İlişkisel Yapı	T6.1.1: Soyutlanmış Yapı T6.1.8: İlişkisel Yapı	T6.1.1: Tek Yönlü Yapı ve Soyutlanmış Yapı T6.1.8: İlişkisel Yapı
7.Sınıf	1	T7.1.1: Tek yönlü Yapı ve Soyutlanmış Yapı	T7.1.1: Tek Yönlü Yapı ve Soyutlanmış Yapı	T7.1.1: Soyutlanmış Yapı	T7.1.1: Tek Yönlü Yapı ve Soyutlanmış Yapı
8.Sınıf	2	T8.1.1: Tek yönlü Yapı ve Soyutlanmış Yapı T8.1.8: Soyutlanmış Yapı	T8.1.1: Tek yönlü Yapı ve Soyutlanmış Yapı T8.1.8: Soyutlanmış Yapı	T8.1.1: Soyutlanmış Yapı T8.1.8: İlişkisel Yapı	T8.1.1: Tek Yönlü Yapı ve Soyutlanmış Yapı T8.1.8: Soyutlanmış Yapı

Bulgular

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

2015 yılı Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda bulunan sözlü iletişim kazanımları, SOLO taksonomisinin düzeylerine göre incelenmiş ve bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. 6, 7 ve 8. Sınıf Seviyeleri İçin Türkçe Öğretim Programı Sözlü İletişim Becerisi Kazanımlarının SOLO Taksonomisinin Düzeylerine Göre Dağılımı

Sınıf	Tek Yönlü Yapı	Çok Yönlü Yapı	İlişkisel yapı	Soyutlanmış Yapı	Toplam
6.Sınıf	6	2	9	2	19
7.Sınıf	5	1	9	2	17
8.Sınıf	5	1	8	3	17
Toplam	16	4	26	7	53

Verilen bilgiler doğrultusunda, SOLO taksonomisinde temsil gücünün en fazla olduğu basamak ilişkisel yapı ve tek yönlü yapı iken, temsil gücünün en az olduğu basamak ise çok yönlü yapı ve soyutlanmış yapıdır. Aynı zamanda uzman görüşüne başvurulup görüş birliği-ayrılığı ilkesinden yararlanan 6,7 ve 8. Sınıf seviyesinde ortak bulunan birinci sözlü iletişim kazanımının hem tek yönlü hem de soyutlanmış yapı düzeyine yerleştirilmesine karar kılınmıştır. Tabloda, tek yönlü ve çok yönlü yapı düzeyine karşılık gelen kazanım sayısının 6. Sınıfta; 7 ve 8. Sınıfa nazaran fazla olduğu bilgisine ulaşılmış; tek yönlü yapının sınıf seviyesi arttıkça azalması beklenirken 7. Sınıfa gidildikçe azaldığı; ancak 7. Sınıftan 8. Sınıfa gidildikçe azalmayıp sabit kaldığı görülmüştür. İlişkisel yapı düzeyine karşılık gelen kazanım sayısının sınıf seviyesi arttıkça artması beklenirken artmadığı; 6 ve 7. Sınıfta aynı sayıda olduğu ve 8. Sınıfta azaldığı tespit edilmiştir. Soyutlanmış yapı düzeyi üst bilişsel düzeye karşılık gelmektedir. Tabloda, 6 ve 7. Sınıf düzeyinde aynı miktarda soyutlanmış yapı kazanımının olduğu tespit edilirken, 8. Sınıf seviyesinde ise soyutlanmış yapı düzeyine karşılık gelen kazanım sayısının arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4'teki bulgular doğrultusunda sözlü iletişim kazanımlarına örnek gösterilmesi açısından karşılık geldiği SOLO taksonomisi düzeyleri, Tablo 5'te yer almaktadır. Tablodaki örneklerde tek yönlü, çok yönlü, ilişkisel ve soyutlanmış yapı olmak üzere sınıf seviyelerine göre verilmiş ve karşılık geldiği SOLO taksonomisinin düzeyinin belirlenmesinde nelerin dikkate alındığı açıklanmıştır.

Tablo 5. 6, 7 ve 8. Sınıf Seviyeleri İçin Türkçe Öğretim Programı Sözlü İletişim Becerisi Kazanım Örnekleri ve Örnek Verilen Kazanımların Karşılık Geldiği SOLO Taksonomi Düzeyleri

Sınıf	Örnek Kazanım Numarası	Örnek Kazanımlar	Solo Taksonomisi Düzeyi
6. Sınıf	T6.1.1.1.	Göz teması kurarak işitilebilir bir ses tonuyla konuşur.	Tek yönlü Yapı
6. Sınıf	T6.1.10.	Dinledikleriyle/izledikleriyle ilgili görüşlerini mantıksal sıra içerisinde açıklar.	Çok Yönlü Yapı
6. Sınıf	T6.1.11.	Dinlediklerinde gerçek ve kurgu olanı ayırt eder.	İlişkisel Yapı
7.Sınıf	T7.1.9.	Dinlediklerindeki/izlediklerindeki bilgi ve düşüncelerin tutarlılığını sorgular.	İlişkisel Yapı
8.Sınıf	T8.1.10.	Farklı türdeki metinleri dramatize eder.	Soyutlanmış Yapı

Tablo 5’te bulunan T6.1.1.1 kazanımı tek yönlü yapıyı temsil eder. Kazanımdaki *konuşur* fiili, SOLO taksonomisinin *aktarmak, söylemek, ifade etmek* gösterge fiiline karşılık gelir. Birey yalnızca ilgili alana odaklanır ve anlam düşüklüğü söz konusudur.

T6.1.10 kazanımında *mantıksal sıra içerisinde açıklar* fiilinden hareketle tek bir becerinin söz konusu olmadığı, aynı zamanda bir ya da birden fazla bilginin analizinin yapılmadığı da anlaşılmaktadır. Kazanım, SOLO taksonomisinin çoklu yapı düzeyine atanmıştır. Bireyin, *mantıksal sıra içinde açıklaması* ile kastedilen *sınıflama, planlama, netleştirme* fiilleri olduğuna uzman görüş birliği ile karar verilmiştir.

Tabloda yer alan T6.1.11 kazanımının, ilişkisel yapı düzeyinin *ayırt etmek* fiili ile uyumlu olduğu görülmüş, T7.1.9 kazanımının ise ilişkisel yapı düzeyinin *sorgulamak* fiili ile örtüştüğü tespit edilmiştir. Bu yapı düzeyinde öğrenen; *bütünleştirir, ayırt eder, sorgular, analiz eder*, kısaca üst düzey bilişsel becerileri edinmeye başlar. Dolayısıyla kazanım, ilişkisel yapı düzeyine tayin edilmiştir.

T8.1.10 kazanımı, bireyin, *bir şeyi tasarlama, oluşturma, derinlemesine inceleme* gibi üst düzey bilişsel becerileri edindiği düşünülerek uzmanların görüş birliği ile soyutlanmış yapı düzeyine atanmıştır. Bu düzeyde birey, hem niceliksel hem de niteliksel olarak bilgiyi en üst seviyede yapılandırır.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada, 6, 7 ve 8. Sınıf Türkçe Dersi Öğretim Programı Sözlü İletişim kazanımlarının SOLO taksonomisi seviyelerine göre analiz edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmadan edinilen bilgiler doğrultusunda 6, 7 ve 8. Sınıf sözlü iletişim kazanımlarının en fazla ilişkisel yapı ve tek yönlü yapı düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Tek yönlü yapı, bireyin yeni bir kavram öğrenmesi ya da herhangi bir olayın tek yönünü kavramasında önem arz eder. Tek yönlü yapı seviyesinde, elde edilen temel bilgiler ön öğrenmelere zemin oluşturur. İlişkisel yapı, bilgilerin sentezlenmesi, analiz edilmesi, sebep-sonuç belirlenmesi, sorgulanması gibi becerilerin edinildiği basamaktır. SOLO taksonomisinde alt basamaktan üst basamağa gidildikçe bilişsel düzeyde artış meydana gelir. 6 ve 7. Sınıfta çok yönlü yapı kazanım sayısı az iken ilişkisel yapı düzeyi kazanım sayısı fazladır. 6. Sınıftan 8. Sınıfa gidildikçe tek yönlü yapı, çok yönlü yapı ve ilişkisel yapı düzeyi kazanım sayısı azalırken soyutlanmış yapı düzeyi kazanım sayısının arttığı tespit edilmiştir. Öğrenmeler arttıkça seviyenin farklılaşması icap eder.

Ön bilgiler olmadan ilişki kurabilmek ve beceriyi uygulamak güç olur. Çünkü öğrencinin öğrendiklerini farklı alanlara transfer edebilmesi, yeni ve yaratıcı fikirler ileri sürebilmesi, somut olarak verilenlerin ötesinde genellemeler yapabilmesi için öncelikle konu ile ilgili temel kavramları öğrenmiş olması gerekir (Gezer, İlhan, 2014: 18).Bireyin bilgiyi beceriye dönüştürmesi için ön bilgiler edinmesi gerekir. Bu gereklilik karşılanmadan soyut yapı düzeyine ulaşması olası görünmemektedir (Gezer, İlhan, 2014: 18).

Buna göre 6. Sınıfta tek yönlü yapı kazanım sayısı ve çok yönlü yapı kazanım sayısının 7 ve 8. Sınıftan daha fazla, 6. Sınıf ilişkisel yapı kazanım sayısının ise 7. Sınıf ilişkisel yapı kazanım sayısı ile eşit; 8.Sınıf ilişkisel yapı kazanım sayısından fazla olduğu, 6. Sınıf soyutlanmış yapı kazanım sayısının7. Sınıf soyutlanmış yapı kazanım sayısına eşit; 8. Sınıf soyutlanmış kazanım sayısından daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır.Ancak Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki sözlü iletişim kazanımlarının SOLO taksonomisinin hedeflediği taksonomik düzeye ulaşamadığı sonucu edinilmiştir.Özellikle sınıf düzeyi arttıkça artması beklenen ilişkisel ve soyutlanmış yapı kazanımlarınındengeli bir dağılım gösteremediği görülürken kazanımların içinde çok yönlü yapı düzeyinin yok denecek kadar az olduğu tespit edilmiştir. Soyutlanmış yapı düzeyi kazanım sayısı ise sınıf düzeyi arttıkça artmıştır fakat tek yönlü kazanım sayısında belirgin bir azalma mevcut değildir. Dolayısıyla 8. Sınıfta soyutlanmış yapı kazanım sayısının daha fazla olması beklenmektedir. Ancak bu beklenti,Türkçe Öğretim Programı'nda yer alan kazanımların düzeyiörtüşmemektedir. Programın SOLO taksonomisinin hedeflediği doğrultuda alt bilişsel kazanımların, üst bilişsel kazanımların hazırlayıcısı konumunda olması gerekmektedir.

Çalışma, Türkçe Dersi Öğretim Programı sözlü iletişim becerileriyle sınırlandırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre program kazanımları, taksonomide yer alan yapı düzeyine uygun bir dağılım göstermemiştir. 50 adet kazanımdan her üç sınıf düzeyi için ortak kabul edilen birinci kazanımın hem tek yönlü yapı hem de soyutlanmış yapı düzeyinde kabul edilmesi doğrultusunda elde edilen verilere göre 53 kazanım şeklinde belirlenmiştir. Bu kazanımların 20'si alt düzey, 33'ü ise üst düzey kazanım olarak yansıtılmıştır.

Sonuç olarak SOLO taksonomisinin düzeyleri doğrultusunda incelenen kazanımların programın sarmal yapısına uygun olmayan bir özelliğe olduğu görülmüş, kazanımlar yeterli bulunmamıştır.

Türkçe Öğretim Programı sözlü iletişim becerileri, SOLO taksonomisinin düzeyleri dikkate alınmak üzere dengeli dağılım gösterecek şekilde hazırlanmalıdır. Çalışma, Türkçe Eğitimi alanında ilk defa yapılmış olup alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- AKYÜZ, Y. (2012). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2012*, Ankara: Pegem Akademi.
- ARI, A. (2013). Bilişsel Alan Sınıflamasında Yenilenmiş Bloom, SOLO, Fink, Dettmer Taksonomileri ve Uluslararası Alanda Tanınma Durumları, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 259-290.
- BAYBURTLU, Y. S. (2015). 2015 ve 2006 Türkçe Öğretim Programlarının Değerlendirilmesi /Evaluation Of 2015 And 2006 Curriculums Of Turkish Courses, *TURKISH STUDIES -International PeriodicalfortheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. H. Ömer Karpuz Armağanı), Volume 10/15 Fall 2015, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8817, p. 137-158.
- BİLEN, M. (1999). *Plandan Uygulamaya Öğretim (5. Baskı)*.Ankara: Anı Yayıncılık.
- BÜMEN, N. T. (2006). Program Geliştirmede Bir Dönüm Noktası: Yenilenmiş Bloom Taksonomisi. *Eğitim ve Bilim*, 31(142), 3-14.
- ERTÜRK, S. (1997). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: METEKSAN.
- GEZER, M. ve İLHAN, M. (2014). *8.Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Kazanımları ile Değerlendirme Sorularının Solo Taksonomisine Göre İncelenmesi*. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(32), 193-207.
- GEZER, M. ve İLHAN, M. (2015). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Kazanımları ile Ders Kitabı Değerlendirme Sorularının SOLO*

- Taksonomisine Göre İncelenmesi*. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (29), 1-25.
- GÖÇER, A. (2007). *Türkçe ve Sınıf Öğretmenleriyle Öğretmen Adayları İçin Türkçe Öğretimi*. Ankara: Öncü Kitap.
- KARADAĞ, Ö. (2012). *Anlama Becerileri Açısından Türkçe Dersi Öğretim Programı (6, 7, 8. Sınıflar) 'na Eleştirel Bir Bakış*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 36(1), 97-110.
- KARADAĞ, Ö. (2012). *Duygusal Zekâ Açısından Türkçe Dersi Öğretim Programı (6,7,8.Sınıflar)*. Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(20), 567-579.
- MEB (2015). *Türkçe Dersi (1- 8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayınları.
- ÖZÇELİK, D.A. (1992). *Eğitim Programları ve Öğretim*. Ankara: ÖSYM Yayınları.
- SEVER, S. (1997). *Türkçe Öğretimi ve Tam Öğrenme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- SÖNMEZ, V. (1991). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Adım. TTKB (2015). *Türkçe Dersi (1-8. Sınıflar) Öğretim Programı* Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (TTKB) Yay.
- SÖNMEZ, V. (2004). *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*. 11. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- VARIŞ, F. (1994). *Eğitimde Program Geliştirme. Teori ve Teknikler*. Ankara: Alkım Yayıncılık.
- YILDIRIM, A. Ve ŞİMŞEK, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- YÜKSEL, S. (2007). *Bilişsel Alanın Sınıflamasında (Taksonomi) Yeni Gelişmeler ve Sınıflamalar*. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 5(3), 479-509.

Tefsirlerde Cihada Yönelik Yorum Farklılıkları

Mehmet SALMAZZEM*

Abdulkerim BİNGÖL**

Öz

Allah yolunda yapılan savaşa İslami literatürde cihad denmektedir. Kur'an'da cihad hakkında birçok âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerin manası, bağlamı, kapsamı ve içerdiği ahkâm hakkında tefsirlerde farklı izahat yapılmıştır. İslam'ın savaşa yaklaşımını şekillendiren bu ayetlere yönelik farklı yorumlar, cihadın mahiyeti hakkında muhtelif görüşlerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu çalışmada kısaca cihadın tanımı yapıldıktan sonra cihad âyetleri hakkında tefsirlerdeki ihtilaflar irdelenmiştir. Bu çerçevede cihada ilk olarak ne zaman ve hangi koşullarda izin verildiği, cihada fiilen katılmanın kimlere farz kılındığı, İslam'a göre savaşın meşruiyet alanlarının neler olduğu konusunda tefsirlerde yapılan tartışmalar ve farklı görüşler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kur'an, Cihad, Tefsir, Hakimiyet, Savunma*

Interpretation Differences for Jihad in Tafsirs

Abstract

The war in the way of Allah is called jihad in Islamic literature. There are many verses about jihad in the Qur'an. There are different explanations in the commentaries about the meaning, context, scope and content of these verses. Different interpretations of these verses that shaped Islam's approach to warfare have influenced the formation of various views on the nature of jihad. In this study shortly after the definition of jihad, the disputes in the commentaries about jihad verses have been examined. In this context, The debates and different views on the time and conditions under which the jihad was first allowed, what the legitimate participation of the people in the jihad is, and what are the legitimacy areas of war according to Islam were assessed.

Keywords: *Qur'an, Jihad, Tafsir, Domination, Defense*

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, m.salmazzem@alparslan.edu.tr

** Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, akerimbingol@hotmail.com

1. Giriş

İnsanoğlunun tarihe kaydettiği müşterek izlerden birisi şüphesiz savaş olmuştur. İnsanların yaşam biçimi, doğa ile etkileşimi, tevarüs yoluyla edindikleri kültür, hayatta kalma ve soyunu devam ettirme içgüdüleri, genetik yapısı, yaradan tarafından yaratılış sürecinde yapılan kodlama¹ vb. etkenlerle tarih boyunca insanlar arasında kaçınılmaz olarak çelişki ve çatışmaların doğmasına neden olmuştur. İlk insan Hz. Adem'in çocukları Habil ve Kabil'den günümüze değin çeşitli gerekçelerle, değişik şekillerde cereyan eden sayısız savaş vuku bulmuştur. Öfke ve haset² gibi menfi duygular neticesinde Kabil'in Habil'i öldürmesi, insanlık ailesine kötülükte bir dönüm noktası olmuş ve bunun izleri günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Savaşların çıkış nedenleri farklı olsa da sonuçları ekseriyetle benzer olmuştur. Dehşetengiz sonuçları nedeniyle çoğu insan tarafından istenmeyen savaş, tarihin birçok sayfasında karşımıza çıkmaktadır. Bahs-i diğer ile kan, gözyaşı, ölüm ve ayrılık gibi birçok yıkıcı sonuca neden olan savaş, tarihi bir realitedir. Savaşın olmadığı bir dünyada yaşamak akli başında her insanın ortak dileğidir. Fakat maatteessüf insanlık, daha böyle bir dünya ile tanışmış değildir.

Tarihte çeşitli ideoloji ve inançlar uğruna nice savaşlar yapılmıştır. Kutsallık atfedilerek yapılan kimi savaşlarda, sergilenen insanlık dışı uygulamalara dini referanslarla türlü kılıflar bulunmaya çalışılmıştır. Yüzyıllar süren ve binlerce masum insanın ölümüne sebebiyet veren haçlı seferleri, benzer saiklerle gerçekleşmiştir.

Bu noktada bir dinin mensupları tarafından indî referanslarla savaşa delil üretilmesinden öte o dinin gerçek yaklaşımı önemlidir. Bu durum İslam adına yapıldığı ileri sürülen savaşlar için de geçerlidir. Zira İslamiyet'in hangi şart ve gerekçeyle savaşa izin verdiği ve savaş sırasında belirlediği sınırlılıkların neler olduğu bilinmeden İslam adına savaşılması ve savaş sırasında sergilenen aşırı eylemlere, İslami kaynaklardan referans üretilmesi ile bu referansların gerçek olması birbirinden farklıdır.

Bu nedenle İslamiyet'in savaşa yönelik tutumunun, hangi koşullarda savaşa cevaz verdiğinin ve savaş esnasında nasıl bir hudut belirlediğinin iyi bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede İslam'ın birincil kaynağı olan Kur'an'da savaş ile ilgili hususları içeren âyetlerin farklı boyutlardan ele alınarak asıl mesajlarının doğru şekilde anlaşılması, müfessirlerin ilgili âyetlere dönük değerlendirmelerinin etraflıca analiz edilmesi önemlidir. Çünkü müfessirlerin çeşitli mevzulardaki âyet ya da âyet grubuna ilişkin yorumları, gerek o

¹ Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir. Şems, 91/7-8-9.

² Bu mevzu ile alakalı âyetler için bkz.: Maide, 5/27-30.

müfessirlerin çağdaşı gerekse onlardan sonraki dönemlerde yaşayan birçok insanı etkilemiş ve din adına yapıldığı ileri sürülen nice uygulamaların şekillenmesinde rol oynamıştır.

Öteden beri düşmanları tarafından İslam'ın ikna ve davet ile değil savaş ve baskı yoluyla yayıldığı yönündeki karalama çabalarına ve son dönemlerde bu algının giderek güçlenmesinde İslam dünyasından birçok ismin yaptığı bazı yorum ve aşırı grupların uygulamalarıyla destek verdikleri yadsınamaz.

İslam'a yönelik söz konusu menfi eğilimin oluşmasında müfessirlerin uç yorumlarının etkisi olmuş mudur? Bu konuda nasıl bir anlayış hâkimdir? İslam, hangi gerekçelerden ötürü kılıç kullanmaya cevaz vermekte, ya da sadece pasif direnişe mi izin vermektedir? Bahsi geçen bu soruların tefsirler ekseninde cevaplanması, müfessirlerin cihad meselesine dair görüşlerinin tespit edilmesi konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1.1. Kur'ân'da Savaş Anlamını Taşıyan Kelimeler

Kur'ân'da başka manalarla beraber savaş manasını da haiz cihad kelimesi; “c-h-d” harflerinden türemiş olup sözlükte düşman savunmasında elinden geleni yapma, düşmanla savaşma,³ meşakkate katlanma, takat,⁴ söz ve eylem açısından elinden geleni yapma anlamlarına gelmektedir.⁵ Aynı kök harflerinden türeyen cühd, kıtlıkla yaşamaya çalışmak; cehd ise hastalık ve meşakkatli duruma karşı insanın gösterdiği çaba ya da vazgeçilemeyen bir işe erişme gayreti manasına gelmektedir.⁶ Bu kelime terim olarak ise genel olarak Allah yolunda ortaya konulan her türlü çaba, Allah'ın dinine çağrı yapmak anlamına geldiği gibi özel olarak Allah yolunda yapılan savaş manasında da kullanılmaktadır.⁷ Bu çalışmada cihadın ikinci manası olan Allah yolunda yapılan kital/savaş manası üzerinde durulacaktır.

Kur'ân'da cihad kelimesi dışında farklı türevleriyle kital ve harb kelimeleri de savaş anlamında kullanılmıştır.

Katl kelimesi; sözlükte vurmak, yaralamak ya da herhangi bir alet ile öldürmek anlamına gelirken “*Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan bâtila)*”

³ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Mufredat fî Garibi'l-Kur'ân*, Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, (ts.), c. I. s. 131.

⁴ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, c. I, s. 268-269; İsfahânî, *a.g.e.*, c. I, s. 131; Fîrûzabâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kamusu'l-Muhît*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 2005, c. I, s. 275.

⁵ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu İstilahâti'l-Funûn ve'l-'Uyûn*, Mektebetu Lübnan, Lübnan, 1996, c. I, s. 598.

⁶ Ferâhîdî, *a.g.e.*, c. I, s. 268-269.

⁷ Ali b. Muhammed es-Seyyi eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu'cemu't-Te'rîfât*, Dâru'l-Fezîle, Kahire, 2004, s. 72; Muhammed Said Ramazan el-Buti, *el-Cihadfi'l-İslam*, Daru'l-Fikr, Dimaşk, 1993, s. 19-20; Ahmet ÖZEL, *DİA*, “Cihad”, İstanbul, 1993, c. VII, s. 528.

döndürülüyorlar!”⁸; “Kahrolası insan! Ne inkârcıdır!”⁹âyetlerinde olduğu gibi bazen lanet etmek ve kahretmek gibi manalara da gelmektedir.¹⁰Bu kelimenin ayrıca bilmek-idrak etmek, etkilenmek, mezc etmek, kadının erkek için süslenmesi, cisim ve et gibi mecazi anlamda kullanımları bulunmaktadır. Nisa 4/157. âyetinde geçen “katl” ifadesine, gerçek anlamıyla, öldürme manasını verenlerin¹¹ yanında söz konusu kullanımın mecazi olduğunu ve ilgili âyetteki katl kelimesinin bilmek, idrak etmek anlamında olduğunu ileri süren müfessirler de vardır.¹² Öte yandan kesreli şeklindeki kullanımıyla “kitl”, savaş eyleminin adı olmaktan çok bu eylemi gerçekleştiren düşmanın ismi olarak kullanılmaktadır. Bu anlamın tam zıddı manada dost, arkadaş, amcaoğlu gibi anlamları da vardır.¹³

Barışın zıddı olarak harb, çeşitli araçlarla savaşmak, zor kullanarak bir şeyi elde etmek, anlamına gelir.¹⁴ Kur’an’da mastar kalıbıyla dört yerde geçen¹⁵ harb kelimesi, hepsinde savaş anlamını taşımaktadır. Mufaale kalıbıyla iki yerde geçen¹⁶ bu kelime, savaşma eylemini nitelemektedir.

2. Cihad Âyetleri Hakkındaki Farklı Yorumlar

Kur’an’da savaş hakkında birçok ayet bulunmaktadır. Genel itibarıyla İslam’ın savaş hukukunu, savaşın taraflarını, savaş gerekçelerini ve savaşın amacını belirleyen bu âyetlerin tefsiri hakkında birbirinden farklı yorumlar yapılmıştır. İslam’da cihad ve savaş kavramları hakkında muhtelif görüşlerin oluşmasına neden olan içtihatlar, tefsirlerde ağırlıklı yer edinmiştir.

2.1. Savaşa Ne Zaman ve Hangi Âyetlerle İzin Verildi

Kur’an’da Müslümanlara olgusal olarak savaşma izninin verildiği hususunda hem İslâm hukukçuları hem de müfessirler arasında önemli oranda görüş birliği vardır. Fakat savaşma izninin ilk olarak hangi âyet ile verildiği noktasında ihtilaf bulunmaktadır. Müfessirlerin kahir ekseriyetine göre Müslümanlara ilk olarak; savaşma gerekçesinin de yer aldığı “*Kendileriyle savaşılanlara (müminlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi.*”¹⁷âyeti ile savaşma izni verilmiştir.¹⁸ Buna karşın klasik dönem

⁸Tevbe, 9/30

⁹ Abese, 80/17.

¹⁰Ferâhidî, *a.g.e.*, c. III, s. 358-359; Seyyid Muhammed Murteza el-Hüseynî ez-Zebidî, *Tacu'l-'Arûsmîn Cevâhiri'l-Kamûs*, Müessesetu'l-Kuveyt, Kuveyt, 2001, c. XXX, s. 234,

¹¹Ebu'l-Fida' İsmail b. Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetü Kurtuba, Kahire, 2000, c. IV, s. 336.

¹²Ebû Abillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtûbî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Müessesetu'r-Risale, Beyrût, 2006, c. VII, s. 212.

¹³Zebidî, *a.g.e.*, c. XXX, s. 230-231, 236.

¹⁴İsfahânî, *a.g.e.*, s. 146; Zebidî, *a.g.e.*, c. 2, s., 249.

¹⁵ Bakara, 2/279; Maide, 5/64; Enfal, 8/57; Muhammed, 47/4

¹⁶ Maide, 5/33; Tevbe, 9/107.

¹⁷ Hac, 22/39.

müfessirlerinden Taberî (ö.310/923) ve Kurtûbî (ö.671/1273), modern dönem müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1361/1942) ve Seyyid Kutub (ö.1385/1966) gibi önemli bazı müfessirlere göre ise savaşa ilk olarak “*Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırıları sevmez*”¹⁹ âyeti ile izin verilmiştir.²⁰

Savaşma izninin verildiği söz konusu iki sûreden biri olan Hac sûresi, hâkim görüşe göre Mekkî bir sûre olarak kabul edilse de bazı müfessirler, cihad izninin ilk olarak verildiği kabul edilen ilgili sûredeki 39. âyeti delil göstererek sûrenin Medenî olduğunu ileri sürmektedirler.²¹ Bizce bu âyetin Medine’de nazil olması tek başına sûrenin Medenî olduğunu göstermez. Zira Medenî olan sûrelerde yer alan bazı âyetlerin Mekke’de Mekkî olan sûrelerdeki bazı âyetlerin ise Medine’de nazil olduğu bilinmektedir.²² Dolayısıyla Hac sûresi 39. âyetin Medine’de nazil olması zorunlu olarak Hac sûresinin Medenî olduğunu göstermez. Kaldı ki Mevdûdî gibi sayılı birkaç müfessirin eseri dışında²³ tefsirlerde yer alan rivayetlere bakıldığında söz konusu âyetin hicret sırasında nazil olduğu anlaşılmaktadır.²⁴

Diğer taraftan kital izninin hicretten önce verilmediğine dair birçok rivayet bulunmaktadır. Hicret öncesi müşrikler tarafından sosyal, psikolojik hatta fiziksel açıdan çeşitli baskı, hakaret ve işkencelere maruz kalan sahabenin ısrarlı

¹⁸Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Maturidî, *es-Semerkandî, Te’vilatu’l-Kur’an*, İstanbul, 2005, c. IX, s. 382; Carullah Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf ‘an Hakaiki Gavamizi’t-Tenzil ve Uyunui’l-Akavili fi Vucûhi’t-Te’vil*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2009. c. III. s. 156; Kurtûbî, *a.g.e.*, c. XIV, s. 406; Ebu’l-Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Medariku’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vil*, Dâru İbn Kesir, Dimaşk, 2011, c. II, s. 443; Ebu’l-Fida’ İsmail b. Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Müessesetü Kurtuba, Kahire, 2000, c. X, s., 74; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed Hatîb eş-Şirbînî, *es-Siracu’l-Munirfi’l-İlaneti ‘ala Marifeti Ba’di Maani Kelami Rebbina’l-Hekimi’l-Habir*, Beyrut, 2004, c. II, s. 613-614; Muhammed Sanaullah Mezherî, *et-Tefsîru’l-Mezherî*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2007.c. V. s. 65.s; İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, Dâru’l-Hayî’t-Turasi’l-Arabî, Beyrut, 2001.c. VI, s. 50-51; Muhammed Abduh-Muhammed Reşit Rıza, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm Tefîru’l-Menâr*, (terc.: Mehmet Erdoğan ve diğerleri), Ekin Yayınları, İstanbul, 2011, c. II. s. 297.

¹⁹ Bakara, 2/190;

²⁰Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân ‘an Tevîli’l-Kur’ân*, Dâru Hecer, Kahire, 2001, c. III, s. 289; Kurtubî, *a.g.e.*, c. III, s. 237; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979, c. II. s. 687-688; Seyyid Kutub, *Fî Zilâl’il-Kur’ân*, (Çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce) Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1991, c. I, s. 291.

²¹İbn Kesir, *a.g.e.*, c. X, s. 73

²² Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz.:Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhan fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût, 1990, c. I, s. 287-290; Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Müessesetü’r-Risale, Beyrût, 2008, s. 50-54.

²³Mevdûdî’ye göre savaş izninin yer aldığı ilk âyet olan Hac 22/39. âyeti hicretin birinci yılı Zilhicce ayında nazil olmuştur. Bkz.:Ebu’l-Al’â Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, (terc.: Muhammed Han Kayani ve diğerleri), İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, c. III, s. 371.

²⁴Ebu’l-Haccac Mücahid b. Cabr el-Muhzûmî, *Tefsîru Mücahid*, (thrc.:Ebû Muhammed el-Esyûdî), dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2005, s. 169; Ebu’l-Fida’ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. X, s. 73.

taleplerine rağmen Hz. Peygamber, kendilerine “sabredin, zira bana savaşma izni verilmedi” diye cevap vermiştir.²⁵ Ayrıca cihad kelimesinin değişik türevleriyle yer aldığı Mekke döneminde nazil olan Furkan, 25/52; Lokman, 31/15; Ankebût, 29/6, 69 gibi âyetlerde kital anlamından çok mücadele etme, baskı kurma ve zorlama, Allah ve din uğruna çaba sarf etme anlamlarında kullanılmıştır. İbn Atiyye (ö.541/1147) gibi önemli müfessirlere göre kavramsal olarak cihadı içeren Ankebut, 29/69. âyeti savaşma anlamını taşıyan örfi cihaddan önce nazil olmuştur. Âyette bahsedilen “cihad”, Allah’ın rızasını elde etme ve onun dini uğruna yapılan genel çabadır.²⁶ Müfessir Kurtûbi (ö.671/1273) de bahsi geçen âyetlerden biri olan Furkan, 25/52. âyetinin tefsirinde ilgili hususa işaret ederek âyette geçen “cihad”ın kâfirlerle savaşma anlamında olamayacağını belirtmektedir. Ona göre Mekkî olan Furkan sûresi kital izninden önce nazil olduğundan âyetteki cihad kelimesinin seyf anlamı taşıması uzak bir ihtimaldir.²⁷

Bu durum, savaşma izninin veya emrinin Müslümanların nispeten güç haline geldikleri Medine döneminde verildiğini göstermektedir. İslâmî tebliğin filizlenme aşamasında olduğu ve güç dengesinin Müslümanlar aleyhine bulunduğu Mekke döneminde ise yoğun baskılara rağmen savaşma izninin verilmediği görülmektedir.

2.2. Savaş Kimlere Farz Kılındı

Cihadın ilk önce kimlere farz kılındığı konusunda müfessirler arasında ihtilaf vardır. Bir görüşe göre savaşma izni verilenler Hz. Peygamber ve ashabıdır. Diğer bir görüşe göre ise savaşma izni yalnızca hicret etmek istediği halde müşrikler tarafından engellenen belirli bir grup sahabedir.²⁸

Savaşma izninin verildiği ilk âyetlerden biri olarak kabul edilen Bakara sûresi 190. âyetinde yer alan الَّذِينَ يُفَاتِلُونَكُمْ ifadesi hakkında bu minvalde çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bir görüşe göre ilgili ifade ve kayd, sadece saldırıya maruz kalanlara savaş izninin verildiğini göstermektedir.²⁹ Başka bir görüşe göre ise âyetteki kayd, sahabeyi savaşmaya cesaretlendirmek için kullanılmış olup karşı tarafın savaşı başlatmasına gerek olmadan savaş yapılabilir.³⁰ Fakat Râzi

²⁵ Maturidî, *a.g.e.*, c. IX. s. 382; Zemahşerî, *a.g.e.*, c. III. s. 156; Kurtûbî, *a.g.e.*, c. XIV, s. 406; Neseî, *a.g.e.*, c. II., s. 443; İbn Kesir, *a.g.e.* c. II, s. 214; Şirbinî, *a.g.e.*, c. II, s. 613-614; Mezherî, *a.g.e.*, c. V. s. 65; Bursevî, *a.g.e.*, c. VI, s. 50-51.

²⁵ Bakara, 2/190.

²⁶ Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib b. Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Aziz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, c. IV, s. 326.

²⁷ Kurtûbî, *a.g.e.*, c. XV, s., 450.

²⁸ Taberî, *a.g.e.*, c. XVI. s. 573-575.

²⁹ Alûsî, *a.g.e.*, c. III. s. 161.

³⁰ Şinkitî, *a.g.e.*, c. I, s. 99.

(ö.606/1210), savaş iznini saldırı durumuna bağlayarak bu görüşe tercih etmediğini ortaya koymaktadır.³¹

Diğer taraftan söz konusu ifadenin yer aldığı âyetin nesh edilmesi ve hangi âyet ile nesh edildiği meselesi de ihtilaflıdır. Bir görüşe göre savaşa gücü olmayan ve savaşma potansiyelini haiz olmayan kadın, çocuk gibi sınıfları istisna ettiğinden bu âyet neshedilmemiştir.³² Nitekim modern dönem müfessirlerinden Elmalılı, bu hususa vurgu yaparak âyetdeki anlamın umumiliğini gerektiren, başka bir ifadeyle savaşılacaklar arasında savaş dokunulmazları diyebileceğimiz kadın, çocuk, yaşlı, din adamı gibi bilfiil savaşmayanları kapsayan bir durumun olmadığını belirtmektedir.³³ Fakat birçok müfessire göre bahsi geçen âyet nesh edilmiştir. Bazı isimlere göre nâsih/nesheden sonraki âyet iken³⁴; başka isimlere göre ise Tevbe sûresi 5. âyetidir.³⁵

2.3. İslam'a Göre Savaş Gerekçeleri

Savaşmanın hangi gerekçe ile yapılabileceği hususunda ortaya konulan muhtelif yorumlar, tefsirlerde cihad ile alakalı farklı yaklaşımların oluşmasında etkili olmuştur. Tefsirlerde savaşmanın gerekçesi olarak sunulan hususları dört başlıkta toplamak mümkündür: saldırıya karşı cevap vermek, fitneyi ortadan kaldırmak, İslam'ı hâkim kılmak ve inanç hürriyeti ortamını oluşturmak.

2.3.1. Saldırıya Karşılık Vermek

Savaş gerekçeleri arasında zikredilen saldırılara karşılık verme hususunda müfessirler arasında ciddi görüş ayrılığı yoktur.³⁶ Fakat savaşı başlatan taraf olma noktasında Müslümanlara izin verilir verilmediği tartışmalıdır. Esasen bu ihtilaf, savaşma izninin verildiği ilk âyetlerdeki bazı kelimelere yüklenen manalarla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Hac, 22/39. âyette geçen "kital" kelimesinin manası hakkında farklı yorumlar bulunmaktadır. Bazı müfessirlere göre savaş izninin ilk olarak verildiği söz konusu âyette yer alan kital, sadece savaşa karşılık vermek ile alakalıdır. Dolayısıyla saldırı durumu dışında Müslümanlara savaşma izni verilmemiştir. Nitekim bu âyet nazil olduğunda Hz. Peygamber ve sahabenin savaşanlarla savaştığı, savaşmayanlara herhangi bir müdahalede bulunmadıkları tefsir kaynaklarında nakledilmektedir. Aynı kaynaklarda bu hükmün Tevbe sûresinde yer alan ve seyf âyeti olarak bilinen 5.

³¹Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, Beyrut, 2009, c. 3-1, s. 109

³²İbnu'l-Cevzi, *a.g.e.*, c.I, s. 153-154.

³³Yazır, *a.g.e.*, c. II, s. 694.

³⁴Kurtübî, *a.g.e.*, c. III, s. 246; Alûsî, *a.g.e.*, c. III, s. 161.

³⁵Taberî, *a.g.e.*, c. III, s., 289-290; Râzî, *a.g.e.*, c. 3-1, s. 109; İbn Atiyye, *a.g.e.*, c. I, s. 262; Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Salebî., *el-Keşşaf ve'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004. c. I, s. 280; İbn Acibe, el Hasanî, *Bahrü'l-Medîd fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, (Trc.: Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013, c. I, s. 552.

³⁶Kurtübî, *a.g.e.*, c. III, s. 561; Râzî, c. 3-2 s. 23; Alûsî, c. 3. S. 232

âyet ile neshedildiği ileri sürülmektedir.³⁷ Zulme uğramayı savaşa gerekçesi olarak ortaya koyan bahsi geçen âyetin hükmü dışında affetme, bağışlama, barış ve iyi muamele gibi hususları içeren bütün âyetlerin seyf âyetiyle neshedildiğini ileri sürenler de yok değildir.³⁸ Evvela böyle bir yaklaşımın İslamiyet'in davet anlayışına uymadığını belirtmekte yarar vardır. Spesifik olarak seyf âyetinden hareketle iyi muamele, barış, hoşgörü gibi birçok önemli hususu içeren âyetlerin mensuh olduğunu iddia etmek isabetli görünmemektedir. Diğer taraftan uygun zemin ve zamana göre her âyetin hükmen cari olduğunu belirten âlimler de yok değildir.³⁹ Başka bir ifadeyle gerekçeleriyle beraber uygun yer ve zamanda seyf âyetinin hükmü bağlayıcı olacağı gibi diğer âyetlerin hükmü de caridir denilebilir.

Yukarıda bahsi geçen ve savaş izninin ilk olarak verildiği belirtilen âyete tekrar dönersek âyette yer alan “يَقَاتِلُونَ” ifadesi; malum veya meçhul okunmasına göre değişik manada tefsir edilmiştir. İlgili ifadenin meçhul okunması durumunda âyetteki anlamın “savaşa karşılık vermeye izin verildi”; malum okunması durumunda ise “savaşı başlatmaya izin verildi” şeklinde olduğu tefsir kaynaklarında belirtilmektedir.⁴⁰ Bu durumda savaşı sadece saldırılara karşılık verme noktasında meşru görenlerin, bahsi geçen kelimenin meçhul siğasını esas aldıkları söylenebilir. Bu cihetten yapılan yoruma göre savaşın meşruiyeti ancak savunmaya dayalı savaşta mümkün olabilir.

Yine savaş ile alakalı olan Bakara sûresi 190. âyetinde yer alan “وَلَا تَعْتَدُوا/ sakın aşırıya gitmeyiniz” ifadesinin hangi konuya ilişkin olduğu noktasında tefsirlerde muhtelif yorumlar yapılmıştır. Bu ifadenin savaşı başlatmakla ilgili olduğunu iddia edenlere göre âyetteki ifade ile Müslümanlardan savaşı başlatan taraf olmamaları istenmektedir.⁴¹ Bu durumda saldırıya karşılık vermek meşru olurken saldırı başlatmak gayrimeşrudur. Bazı müfessirler ise yukarıdaki ifadeyi antlaşma ekseninde izah ederek âyeti şöyle yorumlamaktadırlar: “antlaşmayı bozarak haram mekan ve aylarda savaşmayın, savaşı başlatan taraf olmayın,⁴² ansızın ve antlaşmaya davet etmeksizin saldırmayın.⁴³

Savaş gerekçesi olarak sunulan saldırılardan bahsetmişken burada söz konusu gerekçenin mahiyet ve kapsamına değinmekte yarar var. Bize göre

³⁷ Taberî, *a.g.e.*, c. III, s., 289-290; İbn Atiyye, *a.g.e.*, c. I, s. 262; Salebî, *a.g.e.*, c. I, s. 280; İbn Acibe, *a.g.e.*, c. I, s. 552; Mezherî, *a.g.e.*, c. I, s. 214; Bursevî, *a.g.e.*, c. I, s. 380.

³⁸ Ebu'l-Leys Nasr b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkindî, *Bahru'l-'Ulûm*, (thk: Ali Muhammed Muavviz ve diğerleri), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1993, c. II, s. 34; Muhammed Tahir İbnAşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tunusiyye, Tunus, 1984, c. X, s., 115.

³⁹ Abduh-Reşit Rıza, *a.g.e.*, c. XI, s. 437-438.

⁴⁰ İbn Atiyye, *a.g.e.*, c. IV, s. 124; Alûsî, *a.g.e.*, c. VII, s. 338.

⁴¹ Ebubekir el-Haddad el-Yemenî, *Keşfu't-Tenzil fi Tahkiki'l-Mebahisive't-Te'vil*, Beyrut, 2001. c. I, s. 269.

⁴² Semerkandî, *a.g.e.*, c. I, s. 189.

⁴³ Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed, *İrşadu'l-Akli's-Selim ila Mezaya'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2010, c. I, s. 343.

saldırıları, sadece savaşıma amacıyla yapılan fiziki müdahalelerle sınırlı değildir. Aksine manevi alana yapılan olumsuz müdahaleler de saldırı kapsamında değerlendirilmelidir. Çünkü tahkir, tecrit, mahrumiyet gibi maneviyatla alakalı unsurlar, fiziki birçok saldırıdan daha çok etkilidir. Dolayısıyla savaşıma gerekçelerinden biri olarak gösterilen saldırıları hem maddî hem de manevi boyutta anlamak gerekir. Nitekim savaşıma izninin henüz verilmediği Mekke döneminde Müslümanların, Hz. Peygamberden talep ettikleri savaşıma izni, sadece müşriklerin fiziki müdahalelerine karşı değil; baskı, horlama ve inanç özgürlüklerinin engellenmesi gibi manevi saldırılara karşı savaşıma talebidir. Savaş gerekçelerine değinen modern dönem müfessirlerinden Reşit Rıza (1353/1935), bu hususa işaret etmekte ve savaşın meşru gerekçelerine ilişkin geniş bir çerçeve çizerek şunları söylemektedir: “savaşın hikmeti; din ve vicdan özgürlüğüne karşı saldırıyı önleme, horlama ve aşağılanmaya karşı başkaldırma, özgürlükleri pekiştirme, güven ortamı oluşturma, adalet ve ihsanı yerleştirme gibi şeylerdir.”⁴⁴

Bazı müfessirlere göre ise “وَلَا تَغْتَوُوا / sakın aşırıya gitmeyiniz” ifadesinin savaşı başlatmakla herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır. Buradaki yasak, savaş sırasında çocuk, kadın, yaşlı, din adamına ilişme hatta doğayı tahrip etme,⁴⁵ cesede işkence yapmak gibi dokunulmazlıklarla alakalıdır.⁴⁶ Nitekim Elmalılı Hamdi Yazır da aynı kanaati paylaşmakla beraber âyette bahsedilen “taaddi” olgusunun haber vermeksizin saldırıya geçme anlamını haiz olduğunu reddetmemektedir.⁴⁷ Müfessirlerden bazıları bahsedilen “taaddi/haddi aşma” ifadesinin genel anlamda günaha bulaşmak ile de alakalı olduğunu belirterek âyetteki emrin daha geniş bir anlam yelpazesini haiz olduğunu ileri sürmektedirler.⁴⁸

Mevzubahis âyette geçen aşırı gitmeyin ifadesi, gerek savaşın başlatma gerekse savaş sırasındaki dokunulmazlıklar ile alakalı olsun her iki durumda da bu sınırlamanın İslâmiyet’in savaşa yönelik ölçülü olma anlayışını yansıtmaya açısından önem arz etmektedir. Nitekim Müfessir Mevdûdî (ö. 1399/1979) söz konusu ifadenin, savaşın başlatma gerekçesindeki meşruiyet ve savaş sırasındaki itidale işaret ettiğini şu sözleriyle ifade etmektedir: “Müslümanlar, savaşmalarının sebebinin şahsî çıkar, maddî kazanç veya intikam olmaması gerektiği konusunda uyarılıyorlar. Bu nedenle Müslümanlar, kendilerine saldırmayan ve işlerini engellemeyenlerle savaşmamalıdır. Bu nedenle Allah, Hz. Peygamber’e (s.a) savaşın insanî boyutlarda sürdürülmesi için gerekli birçok talimat vermiştir. Savaşta barbarca metotlar kullanılmaktan sakınılmasını istemiş, kadın, çocuk,

⁴⁴ Abuh - Reşit Rıza, *a.g.e.* c. II, s. 300-301.

⁴⁵ İbn Keşîr, *a.g.e.*, c. II, s. 214; Suyûtî, *Durru'l-Mensur*, c. I, s. 457.

⁴⁶ Ebu's-Suud, *a.g.e.*, c. I, s. 343.

⁴⁷ Yazır, *a.g.e.*, c. II, s. 694-695.

⁴⁸ İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, c. 1, s. 153-154.

yaşlıların ve yaralıların öldürülmesini yasaklamıştır. Bunların yanı sıra cesetlerin hırpalanmasını, doğanın tahrip edilmesi ve hayvanların telef edilmesi gibi her tür barbarlık ve vahşiliği yasaklamıştır. Müslümanların, sadece kaçınılmaz durumda ve gerekli olduğu kadar kaba kuvvet kullanmalarına izin verilmiştir.”⁴⁹

Modern dönemin önemli diğer bir müfessiri olan Kutub, savaşta kullanılan metotların ölçülü olması gerektiğine işaret etmekle beraber sosyal bir sınıfın üstün kılınmasını hedefleyen bir savaşın meşruiyetini yitireceğini belirterek⁵⁰ savaşın sınıfsal reflekslerle yapılmasının İslâmî açıdan makbul olmadığını vurgulamaktadır.

Kısaca söylemek gerekirse “ وَلَا تَعْتَدُوا / sakın aşırıya gitmeyiniz” ifadesi hakkında yapılan yorumları üç temel kategoride değerlendirmek mümkündür. Birincisi savaşın başlatılması ve gerekçesi, ikincisi savaşın kapsamı, üçüncüsü ise savaşta dokunulmazlıklardır.

2.3.2. Fitnenin İzalesi

Savaşma gerekçesi olarak ortaya konulan ikinci önemli husus “fitne”dir. Esasen olgusal olarak “fitne”nin savaş gerekçesi olmasında neredeyse müfessirler arasında görüş birliği vardır. Fakat “fitne”nin ne olduğu hususunda bazı görüş ayrılıkları bulunuyor ki bunlar cihad konusunda müfessirler arasında görüş farklılığına neden olmuştur. Başka bir ifadeyle fitneye yüklenen anlam, cihada dönük yaklaşımların şekillenmesinde etkili olmuştur. Mesela Enfal sûresi 39. âyette savaş gerekçesi olarak zikredilen “fitne”nin ne olduğu konusunda ilgili âyette bir ifade yoktur.

Bu durumda evvela kavramsal açıdan fitne kavramına yakından bakılmasında fayda vardır. Sözlüklerde “fitne” kelimesi kısaca işkence, bela, insanlar arasında vuku bulan savaş ve saptırma anlamında kullanılmaktadır. Saptırıcı anlamında şeytan için fettan denilmektedir.⁵¹ Terim olarak ise hayır ve şer bakımından insanın durumunu ortaya koyan şey olarak tanımlanmaktadır.⁵²

Fitne kelimesi, farklı kalıplarda Kur’ân’da 59 kez geçen saptırmak,⁵³ imtihan etmek,⁵⁴ eziyetle sınamak,⁵⁵ sıkıntıya düşürmek,⁵⁶ alıkoymak-

⁴⁹Mevdûdî, *a.g.e.*, c. I, s. 153.

⁵⁰Kutub, *a.g.e.*, c. I, s. 295.

⁵¹Ferahîdî, *a.g.e.*, c. III s. 300-301; İbn Faris, *a.g.e.*, c. IV, s. 472-473.

⁵²Tehanevî, *a.g.e.*, c. II, s. 1264.

⁵³ Bakara, 2/191, 217; Al-i İmran, 3/7; Nisa, 4/91; Tevbe, 9/47, 48, 49; Ahzab, 33/14; Saffat, 37/162; Hadid, 54/4.

⁵⁴En’am, 6/53; Taha, 20/85, 90; Ankebut, 29/3; Sad, 38/34; Duhan, 44/17.

⁵⁵Nahl, 16/110.

⁵⁶Tevbe, 9/49.

döndürmek,⁵⁷ işkence etmek-ceza vermek,⁵⁸ delalet ve şirk⁵⁹ gibi manalarda kullanılmaktadır.⁶⁰

“Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın! (İnkâra) son verilerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görür”⁶¹âyetinde savaşma gerekçesi olarak sunulan fitne, bazı tefsirlerde dinden döndürme çabası olarak açıklanmıştır.⁶²Fakat bu hususa ilişkin İbn Abbas’ın görüşü esas alınarak çoğu tefsirlerde fitnenin şirk olduğu belirtilmektedir.⁶³İlk görüş esas alınırsa savaş, dinden döndürme çabasına karşılık savunma refleksiyle yapılan mücadele ile mahdut olacaktır. İkinci görüş esas alınırsa savaş, şirk yok edilinceye kadar saldırı mahiyetini haiz olacaktır.

Yukarıdaki âyette yer alan fitne kelimesine şirk manasını veren müfessirler, âyetin devamında yer alan ve savaşmanın ikinci gerekçesi olarak sunulan “din tamamen Allah’ın oluncaya kadar savaşın!” ifadesinden hareketle savaşma gerekçesini şirkin izalesi üzerinden ikame etmektedirler. Başka bir ifadeyle bu görüşü benimseyen müfessirlere göre fitne olarak kabul edilen “şirk”in yok edilmesi tek başına savaşın gerekçesini teşkil etmektedir. Her dönem ve her bölgede şirkin var olduğu gerçeği dikkate alındığında müşriklerle savaşma gerekçesinin her zaman aktüalitesini koruduğunu söylemek zor değildir.

Spesifik olarak şirkin varlığını savaş sebebi olarak gören⁶⁴ müfessirlerin görüşü tartışmaya açık olduğu yadsınamaz. Fakat şirkin savaş zoruyla egemen kılınması ve Müslümanların dinden döndürülmeye çalışılması anlamındaki fitnenin meşru savaş gerekçesi olduğu kanaatindeyiz.

2.3.3. Hâkimiyet İnşa Etmek

Müfessirlerin cihad meselesindeki görüş ayrılıklarının önemli bir argümanı olarak karşımıza çıkan “hâkimiyet kurma” meselesi hakkındaki görüşleri, üç başlıkta kategorize etmek mümkündür.

2.3.3.1. İslamiyet’in Yer Yüzüne Hâkim Olması

⁵⁷ Nisa, 4/101; Maide, 5/49; A’raf, 7/27.

⁵⁸ Yunus, 10/83; Zariyat, 51/13

⁵⁹ Enfal, 8/39.

⁶⁰ Muhammed Abdulaziz el-Kalmavî ve diğerleri, *Mu’cemu Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerim*, Şirketu İ’lânâtu’ş-Şerkiyye, 1990, Kahire, c. II, s. 838-840.

⁶¹ Enfal, 8/39.

⁶² Razi, *a.g.e.*, c. 8-1, s. 131.

⁶³ İbn Atiye, *a.g.e.*, c. II, s. 527; Zemahşerî, *a.g.e.*, c. II, s. 213; Şirbinî, *a.g.e.*, c.I, s. 653; Haddad, *a.g.e.*, c. III, s. 275; Muhammed Cemaluddin el-Kasimi, *Mehasinu’t-Te’vil*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. V, s., 292; Alûsî, c.VII, s. 112.

⁶⁴ Bazı müfessirler söz konusu görüşün cumhurun görüşü olduğunu savunmaktadır. Bkz: İbnAşûr, *a.g.e.*, c. IX, s., 347.

Kur'an'da savaş ve savaş gerekçeleri hakkında ifadeler içeren âyetlerin tefsirinde birçok görüş ayrılığı bulunmaktadır. Örneğin, "...din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın..."⁶⁵ İfadesini evrensel bir hâkimiyet olgusu olarak yorumlayanlara göre yeryüzünde batıl dinler zail olup İslâm dini, tek hâkim din olana kadar gayrimüslimlerle savaşılması gerekir.⁶⁶ Hâkimiyet meselesini nisbî bir hâkimiyet olmaktan öte sınırsız bir hâkimiyet olarak gören bu görüşe göre batıl din mensupları topyekûn imha edilene ya da öldürülme korkusuyla dinlerinden dönenene kadar onlarla savaşılması icap eder.⁶⁷

İnanç uğruna yapılan savunmayı, evrensel bir gerekçe olarak kabul etmekle beraber Seyyid Kutub da bu mevzuda benzer bir görüş ortaya koymaktadır.⁶⁸ O, ilahî sisteme davetin herkese ulaşmasını insanlığın ortak bir hakkı olarak değerlendirmekte ve bu davetin engellenmesine dönük çaba ya da bilfiil eylemlerin kuvvet kullanılarak bertaraf edilmesini meşru savunma hakkı çerçevesinde görmektedir. Ona göre Allah'ın dini yeryüzünde üstün güç olana kadar söz konusu çağrının önüne çıkan bütün güçlerle mücadele etmek gerekir.⁶⁹

2.3.3.2. İslamiyet'in Mekke ve Çevresinde Hâkim Olması

Hâkimiyet kurmayı fitne olgusundan bağımsız olarak değerlendirmek zordur. Zira aynı âyette zikredilen fitne ile din hâkimiyeti mevzusu bir biriyle ilişkilidir. Fitneye yüklenen anlam, hâkimiyetin mahiyet ve kapsamına da etki etmektedir. Mesela fitneyi dinden döndürme çabası olarak yorumlayan bir müfessir, haddi zatında hâkim olmayı bu çerçevede yorumlamak durumundadır. Aksi halde dinden döndürme probleminin olmadığı bir durumda gayrimüslimlerle savaşarak hâkim olmayı fitne temelinden gerekçelendirmesi güçtür. Nitekim fitneyi dinden döndürme çabası ve düşman tarafından gelen toplu saldırı olarak gören müfessir Razi (ö.606/1210) dinden döndürme çabası ve toplu saldırının olduğu Mekke ve çevresinde İslam dini hâkim din olana kadar düşman tarafla savaşılması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre bütün memleketlerde İslam dini hâkim oluncaya kadar gayrimüslimlerle savaşılması gerektiği yönündeki görüşler isabetli değildir.⁷⁰ Nitekim savaş ile alakalı bazı âyetlerde bizzat Mescid-i Haram'dan ve o bölgede fitnenin yok edilmesinden söz edilmiştir. "*Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine mâni olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahdır. Fitne de adam öldürmekten daha büyük bir günahdır. Onlar eğer güçleri*

⁶⁵ Enfal, 8/39.

⁶⁶ Zemaşşerî, *a.g.e.*, c. II, s. 213.

⁶⁷ Alûsî, *a.g.e.*, c. VII, s., 112.

⁶⁸ Seyyid Kutub, *Fi Zılâl'il-Kur'ân*, (Terc.: Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu) Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1991, c. VII, s. 350.

⁶⁹ Kutub, *a.g.e.*, c. I. s. 294.

⁷⁰ Râzî, *a.g.e.*, c. 8-1 s. 131.

yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşa devam ederler.⁷¹Yukarıdaki âyet, mekânsal açıdan savaşmaya sınırlılık getirmiştir. Fakat bazı müfessirlerin iddia ettiği üzere⁷² şayet bu âyetin, Tevbe, 9/5, 36. âyetleriyle mensuh olduğu kabul edilirse savaşın mekânsal açıdan sınırlılığın imkanı veren söz konusu hüküm geçerliliğini yitirir.

2.3.3.3. Din, Vicdan ve Davet Hürriyetinin Sağlanması

Dinden döndürme çabası ve toplu saldırı anlamına gelen “fitne” yi savaş gerekçesi olarak kabul etmekle birlikte hakimiyet meselesinde savaşın ana hedefini, dolayısıyla da hâkimiyetin çerçevesini din, vicdan ve davet hürriyetinin egemenliği temelinde ele alan başka bir anlayış bulunmaktadır. Bu görüşü benimseyen müfessirlere göre âyette zikredilen “dinin Allah için olması” İslam ile beraber diğer din müntesiplerinin de dinî ritüellerini yerine getirme hususunda herhangi bir baskıya maruz kalmamaları ve özgür iradeleriyle din seçme ortamının sağlanması olarak yorumlamaktadırlar.⁷³ İslâmiyet’in bütün gayrimüslimlere inanç hürriyetini verdiği ve insanların yaşama tarzlarını seçmekte hür olduklarını ifade eden⁷⁴ müfessir Mevdûdi, fitneyi; farklı fikir ve inançların baskı araçlarıyla ortadan kaldırılması olarak yorumlamakta ve bu türden bir fitnenin izalesi için savaşmanın meşruiyetine vurgu yapmaktadır. Ona göre haddizatında kan dökmek kötü bir eylemdir. Fakat insanları tercih ettikleri inancı değil de farklı inançları benimsemeye zorlamak bundan daha kötüdür. Bu nedenle tartışıp anlaşma yerine, vahşi gücü seçen bu insanlara karşı zor kullanmak helâldir ve haklı bir sebebe dayanmaktadır.”⁷⁵

Bu görüş İslamiyet’in davet metodunun kodlarını hoş görü, özgür irade ve yumuşak yollarla ikna etmek üzerinde oluşturduğu gerçekliği ile daha uyumludur. Nitekim insanın tercih hakkına vurgu yapan birçok ayet vardır. “*Ve de ki: Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.*”⁷⁶ “*De ki: Allah’a itaat edin; Peygamber’e de itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz şunu bilin ki, Peygamber’in sorumluluğu kendisine yüklenen (tebliğ görevini yapmak), sizin sorumluluğunuz da size yüklenen (görevleri yerine getirmeniz)dir. Eğer ona itaat ederseniz, doğru yolu bulmuş olursunuz. Peygamber’e düşen, sadece açık-seçik duyurmaktır.*”⁷⁷“(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve

⁷¹ Bakara, 2/217

⁷²Suyûtî, *Durru’l-Mensur*, c. I, s. 459.

⁷³Ebübekr Muhammed b. Abdillâh İbnu’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. II, s. 400; Karaman ve diğerleri, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, c. I, s. 300; c. II, s. 690,

⁷⁴Mevdudî, *a.g.e.*, c. I, s. 155.

⁷⁵Mevdudî, *a.g.e.*, c. I, s. 153.

⁷⁶Kehf, 18/29.

⁷⁷Nûr, 24/54.

*onlarla en güzel şekilde mücadele et!*⁷⁸ “...Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.”⁷⁹

Esasen yeryüzündeki herkesin zorla inanmalarını sağlamak ilahi emre muhaliftir. Kaldı ki insanların inanç ve ideolojileri gibi değişik yönleri bakımından farklılık arz edecekleri bizzat Kur’ân’da zikredilmektedir.⁸⁰ Dolayısıyla şiddet araçları kullanılarak insanların zoraki olarak İslam dinine inanmalarını sağlamak evvela Kur’ân ile örtüşmemektedir. Diğer taraftan fiziksel olsun ya da olmasın insanların iman etmesi için şiddetin meşru görülmesi en başında İslamiyet’e ve onun müntesiplerine zarar vermektedir. Çünkü böyle bir anlayış, İslam’ın kılıç zoruyla yayıldığı yönündeki iddialara geçerli bir malzeme sunmaktadır. Elmalılı Hamdi Yazır’ın değindiği üzere İslam dininin şiddetle özdeşleştirme amacını güden, özellikle batı kökenli bu tür iddialar, İslamiyet’i ilmî, ahlakî, hukukî ve sosyolojik realitelerden uzak gösterme çabalarıdır.⁸¹ İslamiyet’in zor kullanılarak yeryüzünde hâkim kılınması sosyolojik realitelere de ters düşmektedir. Zira tarihte her zaman ve mekanda farklı dinlere mensup olanlar hep var olmuştur. Nitekim İslamiyet’in şiddet kullanılarak yeryüzünde egemen din olmasını savunanlar da bunun pratikte mümkün olamayacağına inanmış olmaları gerekir ki sınırsız hâkimiyetin Mehdî’nin zuhuruyla ancak mümkün olabileceğini kaydetmişlerdir.⁸²

Mâturîdî gibi bazı müfessirler ise söz konusu hâkimiyetin nisbî ve sınırsız olmak üzere iki farklı şekilde anlaşıldığını tefsir kitaplarında zikrettikleri halde bu hususta herhangi bir tercihte bulunmadıkları dikkat çekmektedir.⁸³

Bahsi geçen hâkimiyeti, nisbî olarak yorumlayan müfessirler ise meseleyi cizye ekseninden açıklamaktadırlar. Bu minvalde görüş belirtenler, cizye almayı hâkim olmanın simgesel aracı olarak görmektedirler. Hatta müfessirlerden Mezherî, hâkimiyet meselesinin cizye açısından değerlendirilmesini zaruret olarak görmektedir. Ona göre aksi bir görüş “*Kendilerine Kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.*”⁸⁴ âyetinin manasıyla çelişme ihtimalini taşıyacağından bu görüşün kabul edilmesi doğru olmaz.⁸⁵ Fakat muhatap kitlenin ehlikitap olmadığı durumda ne yapılmalıdır? Onlardan cizye almak mümkün olamayacağına göre yalnızca

⁷⁸Nahl, 16/125.

⁷⁹Kâfirûn, 106/6.

⁸⁰İlgili âyetler için bkz.: Maide, 5/48; Hûd, 11/118.

⁸¹Yazır, *a.g.e.*, c. II, s. 689-692.

⁸²Alûsî, *a.g.e.*, c. VII, s.112

⁸³Maturidî, *a.g.e.*, c. VI, s. 215-216.

⁸⁴Tevbe, 9/29.

⁸⁵Mezherî, *a.g.e.*, c. III, s. 177.

kital seçeneğine mi başvurulmalıdır? Bu soruların cevaplarını Mezherî'nin cizye temelinde ortaya koyduğu hâkim olma görüşünde bulmak mümkün değildir.

Diğer taraftan saldırı durumunda olmayan, Müslümanları yurdundan etmeyen ve şirk inancını egemen kılmaya çalışmayanların doğrudan fitne kapsamında değerlendirmek ve bunu savaşmanın gayesi kılmak isabetli görünmemektedir.

Sonuç

İlk insandan beri savaş; insanlar arasında çelişkiler söz konusu olunca sıklıkla başvuru olan yollardan biri olmuştur. Ne var ki sorun çözmek bir tarafa büyük felaketlere sebep olan savaş, maalesef çağlar boyunca varlığını sürdürmüştür.

Dünyada vuku bulan savaşlar analiz edilirse bunun sayısız nedenlerinin olduğu anlaşılacaktır. Önemli sebeplerinden birinin din olduğu aşikardır.

Cihad, Kur'an terminolojisinde geniş anlamıyla "İslam dini için gösterilen her türlü çaba" manasında kullanıldığı gibi dar manada İslam dini uğruna yapılan savaş manasında kullanılmıştır.

Cihad meselesi hakkındaki âyetlerin, doğru yorumlanması durumunda haklı davalar için gerçek delil oluşturduğu gibi yanlış yorumlanması durumunda ise batıl dava ve uygulamalara bahane olarak kullanılabilir. Bu nedenle âyetleri etraflıca irdeleyip Kur'an'ın gerçek tutumunu öğrenmek önem arz etmektedir.

Cihad meselesine dair ayetlerin tefsirinde müfessirler arasında birçok ihtilaf bulunmaktadır. Bu ihtilaflar, cihad algısında farklı görüşlerin oluşmasında etkili olmuştur.

Cihadın ne zamanfarz kılındığı konusunda ihtilaf vardır. Hakim görüşe göre savaşa izin verilmesi, Müslümanların nispeten güç haline geldikleri, belli bir otorite sağladıkları Medine döneminde olmuştur.

Müfessirler arasında savaşın gerekçeleri hakkında ihtilaf vardır. Kahir ekseriyet; fiziki, ahlaki, psikolojik, maddi ve manevi her türlü saldırıya karşılık vermeyi savaş için yeterli sebep saymaktadır. Bu noktada saldırının karşı taraftan fiilen başlatılması nirengi noktasıdır.

Savaşın gerekçeleri arasında sayılan fitne konusunda müfessirler arasında görüş birliği yoktur. Bir görüşe göre fitne şirkin kendisidir. Bu durumda yeryüzünde şirk yok edilene kadar savaşmak lazımdır. Başka bir görüşe göre fitne, karşı tarafın müminleri dini baskı altına almasıdır. Bu durumda ise savaş, ancak karşı tarafın kötü amaçlı faaliyetlerine karşılık başvurulacak meşru bir yöntem olacaktır.

Savaşın gerekçeleri arasında sayılan “hakimiyet kurma” meselesinde tefsirciler arasında görüş birliği yoktur. Bazı tefsirciler; hakimiyet kurmak meselesini, yeryüzünde mutlak hakimiyet inşa etmek şeklinde anlamlandırmışlar. Bu yoruma göre yeryüzünde herkesin İslam’ı ya kabul edene kadar ya da İslam’a boyun eğene kadar savaş yürütülmesi vaciptir. Bazıları da “hakimiyet kurma” meselesine, Mekke ve civarı şeklinde mekânsal sınırlılık getirmişlerdir. Buna göre İslam adına harem bölgesinde otorite sağlamak yeterli olup bütün dünyada hakimiyet inşa etmek gibi bir zorunluluk yoktur. Üçüncü bir görüşe göre ise hakimiyet kurma, din ve vicdan hürriyeti sağlamak, bu konuda insanın özgür iradesiyle karar verebileceği ortamı oluşturmakla mahduttur.

Kaynaklar

- ABDUH, Muhammed-Rıza, Muhammed Reşit, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm Tefsîru'l-Menâr*, (terc.: Mehmet Erdoğan ve diğerleri), Ekin Yayınları, İstanbul, 2011.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 2001.
- BÛTÎ, Muhammed Said Ramazan, *el-Cihad fi'l-İslam*, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1993.
- CÛRCÂNÎ, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, *Mu'cemu't-Te'rîfât*, Dâru'l-Fezîle, Kahire, 2004.
- EBU'S-SUUD, Muhammed b. Muhammed, *İrşadu'l-Akli's-Selim ila Mezaya'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2010.
- FERÂHÎDÎ, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- FÎRÛZABÂDÎ, Muhammed b. Yakub, *el-Kamusu'l-Muhît*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 2005.
- HADDAD, Ebubekir el-Yemenî, *Keşfu't-Tenzil fi Tahkiki'l-Mebahisive't-Te'vil*, Dâru'l-Medâri'l-İslâm, Beyrut, 2001.
- HASANÎ, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, (Trc.: Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013.
- İBN ATİYYE, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galibel-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Aziz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- İBN AŞÛR, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tunusiyye, Tunus, 1984.
- İBN FÂRÎS, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyya, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979.

- İBN KESİR, Ebu'l-Fida' İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba, Kahire, 2000.
- İBNU'L-ARABÎ, Ebûbekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zadu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrut, 2010.
- İSFAHÂNÎ, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb, *el-Mufredat fi Garibi'l-Kur'ân*, Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, (ts.),
- KALMAVÎ Muhammed Abdulaziz ve diğeri, *Mu'cemu Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Şirketu İ'lânâti's-Şerkiyye, Kahire, 1990.
- KARAMAN ve Diğeri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.
- KASİMÎ, Muhammed Cemaluddin, *Mehasinu't-Te'vil*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- KURTÛBÎ, Ebû Abillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risale, Beyrût, 2006.
- KUTUB, Seyyid, *Fî Zulâl'il-Kur'ân*, (Çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu) Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- MAHZÛMÎ, Ebu'l-Haccac Mücahid b. Cabr *Tefsîru Mücahid*, (thrc.:Ebû Muhammed el-Esyûdî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- MATURÎDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkindî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, Mizan Yayınevi, İstanbul, 2005.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-Al'â, *Tefhimu'l-Kur'ân*, (Terc.: Muhammed Han Kayani ve Diğeri), İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- MEZHERÎ, Muhammed Sanaullah, *et-Tefsiru'l-Mezherî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.
- NESEFÎ, Ebu'l-Berekat Abdullâh b. Ahmed b. Mahmud, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, Dâru İbn Kesir, Dimaşk, 2011.
- ÖZEL, Ahmet, "Cihad", *DİA.*, VII, İstanbul, 1993, 527-531.
- RAZÎ, Ebu Abdillâh Fahrudin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *et-Tefsiru'l-Kebir*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.
- SALEBÎ, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşşaf ve'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

- SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasr b. Ahmed b. İbrahim, *Bahru'l-'Ulûm*, (Thk: Ali Muhammed Muavviz ve Diğerleri), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1993.
- SUYÛTÎ, Celâleddîn b. Ebibekr, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risale, Beyrût, 2008.
- _____, *ed-Durru'l-Mensur fî't-Tefsir bi'l-Me'sur*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Lübnan, 2001.
- ŞİRBİNÎ, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *es-Siracu'l-Munirfi'l-İnâneti ala Marifeti Ba'di Maani Kelami Rebbina'l-Hekimi'l-Habir*, Beyrut, 2004.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Câmîu'l-Beyân 'an Tevîli Âyi'l-Kur'ân, Dâru Hecer, Kahire, 2001.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali, *Keşşâfu İstilahâti'l-Funûn ve'l-'Uyûn*, Mektebetu Lübnan, Lübnan, 1996.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.
- ZEBİDÎ, Seyyid Muhammed Murteza el-Hüseynî *Tacu'l-'Arûsmin Cevâhiri'l-Kamûs*, Müessesetü'l-Kuveyt, Kuveyt, 2001.
- ZEMAŞSERÎ, Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki Ğavamidi't-Tenzil ve Uyunui'l-Akavili fî Vucuhi't-Te'vil*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.
- ZERKEŞÎ, Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1990.
- İnternet: [<http://arsiv.diyantevakfi.org.tr/meal/mealindex.htm>], Erişim Tarihi: Aralık, 2016.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / Received: 16.12.2016 • Kabul Tarihi / Accepted: 28.12.2016

İmâm Ebu Mansûr Muhammed Mâtürîdî'nin Allah Anlayışı ve Yanlış Tanrı Tasavvurlarını Eleştiri Biçimi

Abdulhamit SİNANOĞLU*

Öz

Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar bütün Türklerin inanç esaslarının oluşumunda en büyük yeri bulunan İmâm-ı Azâm Ebû Hanife (ö.150/767)'nin Kelâmî düşüncelerini daha da geliştiren Türkistan'lı âlimlerden Ebu Mansûr Muhammed Mâtürîdî (ö.333/944), kendi dönemine kadar ortaya çıkmış bütün Kelâmî düşünceleri inceleyerek, kendi özgün Kelâm sistemini oluşturmuştur. O, özellikle Allah inancı konusunda bütün bozuk ve batıl görüşlerin çıkmazlarını ve açmazlarını hiçbir şüpheye yer vermeyecek delillerle çürütmüş ve Kur'ân'ın getirdiği saf Allah inancını kendi akide sisteminde aklı-mantıkî temellere oturtmuş olan büyük bir İslâm bilgini ve düşünürüdür. Bu çalışmada biz onun Allah anlayışını çeşitli yönleriyle inceleyerek, sahih Allah inancı veya düşüncesinin nasıl olması gerektiğine dair ortaya koyduğu yöntemleri irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: *Allah, delil, akıl, nakil, bilgi, âlem, cevher*

Imam Ebu Mansur Muhammad Mârudi's Understanding of God and the Criticism of the Misconceptions of God

Abstract

Ebu Mansur Muhammad Mârûdî (d.333 /944), one of the Turkestan scholars who further developed the religious thought of Imam al-Azâm Abu Hanifa (d.150 / 767), which has the greatest place in the formation of belief principles of all Turks from Central Asia to Anatolia, by examining all the theological thought that had emerged until his time, formed his own original Kelâm system. It is a great Islamic knowledge and thought that especially disproves the dead ends, dead ends of all distorted. Superstitious views about belief in Allah and puts the pure belief in Allah in the mind-set of the Qur'anic system into the rational-logic bases of the Qur'an. In this study, we tried to examine the ways in which Allah reveals his belief or belief in how he should be.

Keywords: *Allah, evidence, reason, transfer, knowledge, world, ore*

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, ahamit@mynet.com.

Giriş

Hicrî üçüncü asrın ikinci yarısı ile dördüncü asrın ortalarına yakın (miladî 9 ve 10.asırlar) bir zaman diliminde ve o zamanlar ilim ve irfanın zirveye çıktığı bir coğrafya olan Türkistan bölgesinin yetiştirdiği İmâm Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî'nin hayatı hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Türkistan'da bulunan Semerkant yakınlarında bir yer olan "Mâtürîd" ya da "Mâtürît"te dünyaya geldiği kesin olmakla birlikte, bir takım kaynaklar doğum tarihi hakkında farklı bilgiler vermektedir. Hicri 333'e karşılık gelen miladi 944 yılında doğduğuna dair genel bir kanaat vardır. Mâtürîdî'nin en ünlü eseri olan "Kitâb et-Tevhîd" adlı eserine 1970 yılında yazdığı mukaddimede Katar'lı araştırmacı Fethullah Huleyf, onun Semerkand'da öldüğünü ve buraya gömüldüğünü bildirir. Taşköprüzâde, "Tabakâtu'l-Hanefiyye" adlı eserinde¹ Mâtürîdî'nin 336/947 yılında otuz altı yaşında öldüğünü bildirirse de Profesör Ali, M.M. şerif'in editörlüğünü yaptığı "A History of Muslim Philosophy"² adlı eserde 238/852 yılında doğduğunu kabul etmiştir. Bu tespite göre ise Mâtürîdî bir yüzyıla yakın yaşamıştır.³ Uzun ve verimli bir hayatın ardından, Semerkand'ın Cakerdize mahallesinde, alimlerin gömülü bulunduğu bir mezarlığa gömülmüştür.

Mâtürîdî, Türk ulusunun düşünce ve görüşlerine sahip çıktığı, yolunu da "Mâtürîdîlik" adı altında "itikadî mezhebi" olarak benimsediği büyük bir din bilginidir. Çünkü o, Türklerin hemen tamamının mezhep imamı olarak kabul etmiş bulunduğu İmâm Azâm Ebu Hanife (ö.150/767)'nin yetiştirdiği alimler silsilesinin en önemli halkasıdır.

Mâtürîdî, kendi bölgesindeki Hanefi mezhebine bağlı bilginlerden ders almıştır. Bizzat Ebu Hanife'nin iki büyük öğrencisi Ebu Yusuf Yakub (ö.182/798) ile Muhammed eş-Şeybânî (ö.189/804)'den ders alan Süleyman el-Cüzcânî'nin öğrencileri olan Ebu Nasr el-İyâzî ile Ebu Bekr Ahmed el-Cüzcânî, Mâtürîdî'nin hocalarıdır. O, bu alimler vasıtasıyla Ebu Hanife'nin akılcı, hürriyetçi ve hoşgörüye dayanan metodunu tevârüs etmiş bir bilginidir. Bu nedenle Ehl-i Sunnet'in diğer iki önemli şahsiyeti ve aynı zamanda çağdaşları olan Ebu'l-Hasen Ali el-Eş'ârî (ö.324/933) ile Ebu Câfer et-Tahâvî (ö.333/944)'den farklı bir yöntemle kendi inanç ve kelâm ekolünü kurmuştur.

Mâtürîdî'nin bir çok eserinden söz edilirse de en ünlüleri şunlardır:

1-Kitâb et-Tevhîd. Cambridge üniversitesinde tek yazma nüshası bulunan bu kitap, Mısır İskenderiye Üniversitesi profesörlerinden Fethullah Huleyf tarafından 1970 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.

¹ Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, el yazması, nu: 7367.

² Wiesbaden 1963, I/260.

³ Bkz. J. Meric Pesagno, "Mâtürîdî Düşüncede Kötülük Kavramının Kullanımları", çev. F.Kerim Kzanç, OMÜİFD, Samsun 1998, sayı:10, s.455-456.

2-Te'vilâtu'l-Kur'an ya da Te'vilâtu Ehli's-Sünne: Bu eserin de I.cildi 1971 yılında İbrahim ve Seyyid Avazeyn kardeşler tarafından Dr. Muhammed er-Rahmân'ın tahkiki ile Câsim Muhammed el-Cubûrî tarafından 1983'te Bağdad'da yayımlanmıştır. Bu eserin Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi 47 numarada kayıtlı 667 varak/yapraklı nesih bir yazma nüshası da bulunmaktadır.

3-Risâletün fi'l-Akâid. Prof. Dr. Yusuf Ziya Yörükân tarafından "İslâm Akaidine Dair Eski Metinler" adı altında Arapça metni ve tercümesi ile yayımlanmıştır. Ayrıca Mâtürîdî'nin kendisine ait olduğu konusunda şüphe bulunan bazı eserler daha vardır.

1.Allah'nın Varlığının Bilinme Yöntemleri

Muhammed Mâtürîdî (ö.333/944), Allah'ın varlığını, birliğini mütalaa ederken naklî delillerden ziyade aklî delillerden yararlanmıştır.

İmâm Mâtürîdî nesne ve olayların gerçekteşmelerinin (Hakaiku'l-Eşya) bilinmesine götüren yollar; "idrak", "haberler" ve "istidlâl"den ibaret olarak görmüştür.⁴ Cevherlerin (aynaların) yaratılmışlığını gösteren delil, nesne ve olaylar hakkında bilgi edinme yolları olarak söz konusu ettiğimiz yöntemlerin, buna tanıklık etmesidir.⁵

Allah'nın Varlığı "nakil/haber verme" yöntemiyle ortaya konur. Bütün insanların inandıkları bir delili birbirlerine karşı kullanması mümkün olmayacak şekilde Yüce Allah, her şeyin halıkı, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısı bulunduğunu ve bunlarda mevcut her şeyin sahibi kendisi olduğunu vahiyle elçilerine bildirmiştir. Mâtürîdî'ye göre son vahiylerinin yazılı bulunduğu Kur'an bunu insanlara haber vermiştir. İnsanlardan hiçbiri, ne kendisinin ezeli ve kadîm olduğunu iddia etmiş ne de kîdemini kanıtlayacak bir noktaya işarete bulunmuştur. şayet insan böyle bir şeyi ileri süreceksin olsa, bunun gerçeğe aykırılığını kaçınılmaz bir şekilde hem kendisi hem de onu küçüklüğünde gören ve dünyaya gelişinden haberdar edilen herkes açıkça bilmektedir.⁶

Duyularla ile elde edilen bilginin kanıtlanmasına gelince; cisimlerin ana maddesini oluşturan aynlardan (cevher) her biri çeşitli zaruretlerin çemberine alınmış ve başkasına bağımlılığını ilan etmiş durumda algılanmaktadır. Mâtürîdî'ye göre kîdem, ihtiyaçsızlığın demektir, çünkü kadim, kendi kîdemi sayesinde hiçbir şeye ihtiyaç duymaz; başkasından müstağni kalır. Zaruret ve ihtiyaç ise "ayn"ı diğerlerine muhtaç hale getirir, bu sebeple de yaratılmışlığı

⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yay., İstanbul 2004, s:9.

⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 21.

⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 21.

kesin olur. Duyularla algılanan her varlıkta farklı ve birbirine zıt özelliklerin (tabiat) bir araya gelmesi kaçınılmaz bir durumdur; yapıları gereği bunların birbirinden ayrılıp uzaklaşması tabii olduğu halde, bunların dışarıdaki bir etken sayesinde birleştikleri anlaşılmaktadır. Böyle bir yapılanmanın altında da her varlığın yaratılmışlığı yatmaktadır.

Bütün alem cüzlerden/parçalardan oluşmuştur. Onu teşkil eden parçalardan çoğunun yok iken var olduğu bilinmekte, bunların gelişmesi, hacim kazanması ve büyümesi de fark edilmektedir. Bu mekanizmanın alemin bütününe hakim olması gerekir. Çünkü sonlu ve sınırlı parçaların sonsuzluk konumunun bulunması söz konusu değildir. Tabiatın iyi ve kötü, küçük ve büyük, güzel ve çirkin tarafları bulunduğu gibi aydınlığı ve karanlığı da mevcuttur. Bütün bunlar "değişiklik" ve "yok olma" (zeval bulma) belirtileridir. Değişiklik ve zevalde de fenaya maruz kalış ve yok oluş vardır. Çünkü bilindiği üzere aynı yapıya ve niteliklere sahip olarak bir araya gelme (içtima) bir varlığı sağlamlaştırır, güçlendirir ve büyütür. Bunun ispatı da farklılaşıp ayrışmaktır; bir şey parçalandı mı varlığı ortadan kalkar. Yok oluş ihtimali taşıyan bir şeyin ise varlığının kendinden (kadım) olması imkan dahilinde değildir.⁷ O halde bütün bu alem kadim değil, hâdis olup, onu ihdas eden (varlığa çıkararı) bir muhdise (var edici) kadim/ezeli bir varlık vardır. O da Allah'tır.

Akıl yürütme yöntemi ile (istidlâl yoluyla) bilgi elde etme: Hiçbir cisim, hareket veya sükunlarından ayrı olamaz ve bu ikisinin (bir cisimde aynı anda) birleşmesi de söz konusu değildir. Yani bir cisim aynı anda hem sakin hem hareketli olamaz. Böylece cisim için düşünölebilecek zaman birimlerinin bütününden “ hareket ” ve “ sükun ” diye iki yarı birimin ayrılması söz konusu olmaktadır. Her akıl sahibi bilir ki “yarım ” kavramı ile nitelenebilecek her şey sonludur. Hareket ile sükun ezelde beraber bulunamayacaklarına göre ikisinden birinin sonradan vücut bulması gerekir. Bunun ezelde yaratılmış olması imkansız olduğu gibi, diğerinin de aynı konumda bulunduğu yani biri diğerinden sonra ortaya çıktığından dolayı herhangi birinin yaratılmış olması diğerinin de yaratılmış olmasını zorunlu kılar. Hareket ve sükunun bu konumu onların herhangi birinden ayrı bulunamayan cismin de yaratılmışlığını içerir.⁸

Alemin yaratılmışlığının diğer bir delili de şöyledir: Tabiat şu alternatiflerden uzak değildir;

a) Ya sahip olduğu birleşme-ayrışma, hareket-sükun, kirli-temiz, güzel-çirkin, fazla-eksik özellikleri ile birlikte kadım olur. Oysa söz konusu özellikler hem duyunun hem de aklın kanıtlanmasıyla yaratılmıştır. Çünkü zıtların bir araya gelmesi mümkün değildir, şu halde peş peşe gelmeleri söz konusudur, bu da yaratılmışlık sebebidir. Burada sözü edilen âraz niteliğindeki bütün hâdisler bir

⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 22.

⁸ Bkz. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 23.

zamanlar yokken bilâhare vücut bulma statüsü içindedir, kendilerinden ayrı bulunamayan ve onlara sebkat edemeyen nesnelere (aylar) aynı konumdadır.

b) Yahut da tabiat bu özelliği taşımayan bir asıldan İcad edilmiş ve özellikle bilâhare kendisinde vücut bulmak suretiyle ona intikal etmiştir. Eğer böyleyse alemin yaratılmış olduğu ortaya çıkar ve hudûsu inkar edenin iddiası temelden yıkılır. Şayet durum böyle değil de onu icad eden “ ilk ” ise işte bizim “ yaratıcı ” dediğimiz, onların da heyula diye isimlendirdikleri varlık budur. Eğer intikal söz konusu ise ilk ortadan kalkmış ve onun dışında vücut bulmuş demektir. Bu sonuncusu ilk olmadığından yaratılmıştır (muhdes), ilk de ikinciye intikal etmek suretiyle yok olduğundan yaratılmış statüsündedir. Şunu da belirtmeliyiz ki bir şeyden oluşan diğer bir şey ya onda gizli bulunur ya da zuhur eder veya onda ihdas edilir de doğum yoluyla ortaya çıkar, yahut da birinci telef olur ikinci oluşur. burada başkasından zuhur eden şeyin, örneğin çocuktur veya kaba konan nesnedir. Böyle oluşum halinde bulunan bir şeyin hacminin birkaç katının, içinde bulunduğu nesnede bulunması imkansızdır. Bu sebeple de insanın spermde (nutfe), ağacın da tane içinde bulunduğunu ileri süren görüş temelsiz sayılır. Oluşumun (bürüz) kuvvetle (mekanik güçle) meydana geldiğini söylemenin durumu da aynıdır. Böylece söz konusu telakkide “oluşan”ın yaratılmışlığı gibi bir gereklilikle mevcuttur. Çünkü kuvvet başkasının oluşum illetidir, halbuki “oluşan” bil kuvve değil bil fiil mevcut olmuştur; veya “ilk” önce sperme, sonra canlıya vb. şeylere intikal ederek eseri kalmayacak şekilde telef olur, ikinci varlık da “ilk”in hiçbir izini taşımayacak şekilde oluşur; bu sistemde ise hem ilkin hem de ikincinin yaratılmışlığı söz konusudur.⁹

Alemin yaratılmışlığı konusunda yapılacak böylesi araştırmaların nihai noktaya ulaştırılmasına kalkılırsa insan gücünü aşmış olur. Çünkü görme veya işitme duyusunun konusuna giren hiçbir tabiat parçası yoktur ki yaratılmışlık kanıtı belirgin olmasın.¹⁰

Ebu Mansur el-Mâtürîdî, teolojisini kurgularken çevresel şartların ve teneffüs ettiği entelektüel havanın tesiriyle; Tabiatçıların, Dehrîlerin, Mecusîlerin, diğer İslam dışı unsurların tezlerini çürütmek maksadıyla; tabiatın sonradanlığını, sonluluğunu, sınırlılığını ve değişkenliğini vurgulayarak “Bir Olan Allah’ın Varlığı’nı”, tabiatın yaratıcı olamazlığını müşahede, haber ve İstidlâl yoluyla ispatlamıştır.

Kainatın yaratıcısı birdir. Tevhid ehlinin bildiği ilahtan başka hiçbir varlığı ulûhiyyet iddiasında bulunduğu duyulmamış veya ulûhiyetine delâlet edecek bir fiilin eseri görülmemiştir. Hiçbir şeyde, kendisini içinde bulunduğu statüden çıkaracak (ve ulûhiyet mertebesine yükselecek) olağan üstü bir özellik tespit edilmemiş, Allah’tan başka hiçbir varlık akılları acze ve hayrete düşürecek

⁹ Bkz. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 23-24.

¹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 27-28.

mûcizelerle teyit edilmiş Peygamberler de göndermemiştir. Bu sebeple Allah'ın birden fazla olduğunu iddia etmenin bir hayal ve vesveseden ibaret olduğu ortaya çıkmaktadır. Allah'ın birliğini ispat eden bir başka delil de hak peygamberlerin çeşitli mûcizeler getirmesidir. Bu mûcizelere şahit olanlar şunu kabul etmeye mecbur kalırlar ki bunlar ortağı bulunan varlığın fiili olsaydı bu ortaklar peygamberleri mûcize göstermekten mutlaka alı kordu.¹¹ Bu deliller Mâtürîdî'nin Allah'ın birliğinin ispatı ile ilgili naklî delillere örnektir.

Aklî delillere örnek şunlardır;

Kendisine ulûhiyet nispet edenlerden birinin olumlu kılmak istediği her şeyi diğer olumsuz kılmak ister, birinin varlık alanına çıkarmak istediğini diğer yoklukta kalmasını dileyebilir. Mevcut olan bir şeyin varlığını sürdürmek veya sona erdirmekte de durum aynıdır. Bütün bu durumlarda çelişme ve birbirini yok etme mekanizması söz konusudur.¹² “Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı bunların düzeni mutlaka bozulurdu.”¹³ Allah ile birlikte başka tanrı daha bulunsaydı, bu beriki, kudreti ve hükümranlığının fark edilmesi amacıyla yerli yerinde söz ve icraatlarını ortaya koyacak ve kendi fiilini hak ma'bud olan Allah'ın fiillerinden ayıracaktı. Yapamadığına göre ulûhiyyetle birlenen ve rubûbiyyetle yegâneleşenin sadece Allah olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁴

Evrenin sahip olduğu yaratılış özelliğiyle yaratıcının birliğini delillendirmeye gelince, şayet tanrı birden fazla olsaydı mahlûkâtın yönetimi alt üst olurdu; meselâ kış ve yaz türündeki zamanların değişmesi, ekinlerin çıkış mevsimlerine ve olgunlaşmalarına, gök ile yerin biçimlendirilmesine, güneş, ay ve yıldızların yürütülmesine, yaratıkların gıdalarını ve canlıların hayâtiyetini sağlayan mekanizmaya ait düzenlerin bozulması gibi. Bu sebeple yaratıcının tekliğine hükmetmek gerekir.¹⁵

2. Allah'ın Varlığı Ve Birliğini Delillendirme Yöntemi

Mâtürîdî, Allah'ın varlığını, birliğini mütalaa ederken naklî delillerden ziyade aklî delillerden yararlanmıştır.

Kendi dönemine kadar gelen bütün Kelâmî düşünceleri inceleyerek kendi Kelâm sistemini oluşturmuş olan büyük Türk Kelâmcısı İmâm Muhammed Mâtürîdî, Kelâm'ın cedel metodunun en ince akıl yürütmelerini kullanarak, Allah konusunda bütün görüşlerin çıkmazlarını ve açmazlarını hiçbir şüpheye yer

¹¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 31-32.

¹² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 32.

¹³ Enbiya, 21/22.

¹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 33.

¹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 34.

vermeyecek şekilde çürütmüş, böylece Kur'ân'ın getirdiği saf Allah inancını aklı temellere oturtmak suretiyle akide sistemini kurmuştur.

Mâtürîdî nesne ve olayların gerçekleşmelerinin (Hakaiku'l-Eşya) bilinmesine götüren yolları; idrak, haberler ve istidlâlden ibaret olarak görmüştür.¹⁶ Cevherlerin (aynaların) yaratılmışlığını gösteren delil , nesne ve olaylar hakkında bilgi edinme yolları olarak söz konusu ettiğimiz yöntemlerin, buna tanıklık etmesidir.¹⁷

Mâtürîdî, Allah'ın varlığına ait delillerini “âlemin hudusu” tezine dayandırır. O, kendi döneminde âlemin ezeliğini ileri süren Tabiatçılar, Yıldızcılar, İki Tanrıcular'ın delillerini çürütmek zorundaydı.¹⁸ Bu anılan gruplar ise, suretin çok değişken hüviyetine veya eşyanın tabiatına, nesnelere diğer nesnelere ilişkisinde sebep-sonuç bağlantısından hareket ediyorlardı. Bu yüzden Allah, âlemin vasıtasız sebebidir. Böylece âlem, O'nun varlığından dolayı ezeli /kadîmdir.¹⁹ Mâtürîdî “herşeyin bir şeyden çıkması” gerektiğini savunan tabiatçı görüşleri reddetmektedir. Eşyanın diğer eşya içerisinde gizli (kümûn) olmayıp, varlığın sperma (meni)dan, ağacın tohumdan olması mümkün değildir. Bu sperma ve tohum içerisinde insan ve ağacın bütün özellikleri yoktur. Bir gıdadan farklı farklı sonuçlar meydana gelebilmektedir. Sözelimi aynı gıdadan biri şişmanlarken diğeri zayıf kalabilmektedir. O halde bütün varlığı düzenleyen bir müdebbirin olması gerekir.²⁰ Böylece Mâtürîdî, âlemde sebeplilik (illiyet) ilkesinden hareketle âlemin kademini savunanların görüşlerini çürütür. Tabiatta dört unsurun ezeliğine inanan Tabiatçılar, dünyadaki her olayın arkasında yıldızların ezeli hareketlerinin olduğunu kabul eden Yıldızcılar (ashâbu'n-nücûm), maddenin ezeliğine inanan Heyûlâcılar ve İki Tanrıcular (Seneviler-Mecûsîler), Mâtürîdî'nin bu konuda hedef aldığı gruplardır. Özellikle Tabiatçılar, nedensellik ilkesinden hareket ederek, Tanrı'nın ezeli olmasından dolayı âlemin de zorunlu olarak (bittab') ezeli olması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Zira onlar malûlsüz (esersiz) bir sebebin olamayacağını kabul ediyorlardı. Mâtürîdî ise âlemin zorunlu ve bir sebebe bağlı olarak değil, Tanrı'nın hür irâdesiyle ortaya çıktığını savunmuştur.²¹

Mâtürîdî, kendi dönemine kadar gelen bütün Kelâmî düşünceleri inceleyerek kendi Kelâm sistemini oluşturmuş, özellikle Tanrı konusunda bütün

¹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu., 9.

¹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu., 21

¹⁸ Bkz. Lütfi İbrahim, *Allah'ın Varlığı Hususunda Mâtürîdî'nin Delilleri*, (İngilizceden Çev. Emrullah Yüksel), Atatürk Üniv. İFD., sayı:10, yıl:1991, s.202.

¹⁹ Bkz. Lütfi İbrahim, *Allah'ın Varlığı Hususunda Mâtürîdî'nin Delilleri*, 202.

²⁰ Bkz. Lütfi İbrahim, agm., 202.

²¹ Bkz. Lütfi İbrahim, agm., 202.

görüşlerin çıkmazlarını ve açmazlarını hiçbir şüpheye yer vermeyecek şekilde çürüterek, Kur'ân'ın getirdiği saf Allah akidesini aklî temellere oturtmuştur. şimdi onun tabiatı ya da zamanı Tanrılaştırmak suretiyle, her şeyi yaratan ve her şeye hâkim olup; hükümranlığını hikmet ve adaletle gerçekteşiren Ulu Allah anlayışını geçersiz kılmaya çalışan Dehriyye ve Tabiiyyûnun düşünce sistemlerini çeşitli mantık ve akıl yürütmelerle çürüterek, doğru Allah hakkındaki görüşlerini inceleyelim.

Dehriyye, tabiatın ya da tabiatı oluşturan maddenin öncesizliğine/kıdemine kail olanlardır. Bunlara Tabiatçılar da denir. Bunlara göre tabiat dört ana maddeden oluşmuştur: Sıcaklık, soğukluk, yaşlık, kuruluk. Tabiat bu dört özelliğin karışımı oranında farklılık arzemiş, itidali oranında da mutedil bir konum almıştır. Her şeyin gidişatı buna bağlı olup, nesnelere ezelden beri böyledir. Tabiatın hareketleri, arazlardan ibarettir. Renklerin farklılıkları çokluk, azlık, hafiflik ve yoğunluk oranlarına bağlı olarak farklılık arz eder. Gerçekte renk olayı diye bir şey yoktur. İşte tabiat da ezelden beri böyle farklılaşmıştır. İmâm Mâtürîdî, tabiatçıların bu renk/boya örneğinden yola çıkarak, bu boyların kendi kendilerine karışarak, böylesine mükemmel sanat eserleri oluşturamayacaklarını, zira onları değişik tonlarda karıştıran bir sanatkar olmaksızın çok çirkin manzaraların ortaya çıkacağını, aynı bunun gibi tabiatın da, sayesinde varlık bulduğu ve sapasağlam bir yapıda oluşmasını sağlayan ilim ve hikmet sahibi, dilediğini dilediği gibi yaratmış olan bir varlığın bulunmasını gerekli kılacığını akli istidlallerle ispat eder. Ayrıca o, tabiatı oluşturan bu unsurların birbirine zıt şeyler olup, bunların birbirlerini kabul değil, reddetme özelliğinde olduklarını; bu durumda birleşme değil, ayrışmanın söz konusu olması gerektiğini, bunun da dağılma ve yok olmayı gerektireceğini, bunların kendi kendilerine var olup, bu birleşmeyi sağlamalarının mümkün olamayacağını, bu nedenle bunlar üzerinde hükümünü icra eden bir yüce hikmet sahibinin olmasının zorunlu olduğunun ortaya çıktığını çeşitli örneklemlerle delillendirir.²²

Sümeniyye'ye gelince²³ nesnelere ezelde oluşması konusunda Dehriilerin görüşlerini paylaşmakla birlikte, yer kürenin aşağıya doğru sürekli bir düşüş halinde olduğunu ileri sürdüklerini, buna karşılık Nazzâm'ın havaya atılan taş ve kuş tüyü misalleriyle onların bu görüşlerini çürüttüğünü, zira taş ve kuş tüyünden daha ağır olan dünyanın bunlardan daha ağır olmaları hasebiyle bu ikisinin yere düşememeleri gerektiğini, oysa durumun böyle olmadığının herkes tarafından görölüp bilindiğini ileri süren Mâtürîdî, bu konuda Nazzâm'ın eleştirisine yeni bir delil daha ekleyerek; bizlerin gök cisimlerini hep aynı konumda müşahede

²² Bekir Topaloğlu, *K. Tevhid Terc.*, 177-180; krş. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, Fethullah Huleyf, Beyrut 1970, s 117.

²³ Sümenî veya Sümenât'a nisbet edilen bu zümre, şeytanı bertaraf etme ilkesine bağlıdır. bkz. İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Kahire 1348 h., s.408.

ettiğimizi, zira yer yüzünde böyle bir sonsuz düşüş olsaydı, bu durumda ağırlık özellikleri farklı farklı olan gök cisimlerinin sürekli olarak değişmesi gerektiğini, halbuki durumun böyle olmadığını, buna göre bütün bu varlıkları dilediği gibi konuşlandırılan yüce bir varlığın olması gerektiğini ileri sürerek, onların görüşlerini geçersiz kılar.²⁴ Tanrı-evren ilişkisini açıklarken, kendi dönemlerindeki ilmî anlayışlar bağlamında çeşitli akımların bir birlerinin delillerini çürütürken verdikleri misallerin, bugünkü Kosmoloji ve Astronomi bilimlerin açısından eksiklik ve yanlışlıkları ortadadır.

Älemin biri “nûr”, diğeri “zulmet” olmak üzere iki asıdan oluşmuş olduğunu kabul eden Seneviyye iki ilâh kabul eden bir akımdır. Bunlar her türlü iyiliğin nûrdan, her türlü kötülüğün zulmetten meydana geldiğini kabul ederler. Seneviyyeden bir kısmı daha sonra nûrla zulmetin anlaştıklarını ileri sürmüştür.²⁵ Hayra Allah, şerre şeytan adını vermiş olan Mecûsîlere göre ise,²⁶ insan hayır ve şer cevherlerinden oluşmuştur. Halbuki Mâtürîdî'ye göre nûr ve zulmetten birinin zarara, diğerinin faydaya gücü yetmez. Zira bunların bu özellikleri, kendi doğal yapıları gereği (bi't-tab') böyledir. Ayrıca Senevilere göre nûr, sefehin ne olduğunu bilmez, zulmet de hikmeti tanımaz. Halbuki bir şeyin mâhiyetini ve hikmetini bilmemek şerdir. O halde Senevilere göre nûr cevherinde ilimle cehl, kudretle acz birleşmiş olmaktadır. O zaman Nûr, kendinden bu sefeh özelliğini gidermeye ve zulmetin de kendisine zarar vermesini önlemeye güç yetirememiş oluyor. Zulmet cevherinde ise zâten hiçbir hayır olmadığına göre, şerrin istilasına maruz kalan hayır cevherinden oluşan insan, hayır ile şerri nasıl bilebilir? Ayrıca yapısı gereği işlevsel olan varlık mağlup olmuş demektir. Çünkü böyle bir varlık tab'ının gerektirdiğine karşı çıkmaya güç yetiremiyor demektir. Bu durumda hükmü geçerli olan bir faktörün varlığına gerek vardır. Bu faktör, birini bittab' kötü, diğerini bittab' iyi konumuna getirmiştir. Mesela bir şeyi ısıtma ve soğutma örneğinde olduğu gibi, buradaki eylem kim tarafından gerçekleştirilmişse ona ait olmuş olur. O halde tek bir Tanrı'nın varlığı yine kaçınılmaz olur. Ayrıca iki yaratıcı ve kâdir kabul edilmesi durumunda iki ihtimal ortaya çıkacaktır. Tanrılardan her biri ya diğerinin işine engel olma yöntemine vakıf olup buna güç yetirebilecek, ya da bilemeyecek ve güç yetiremeyerek engel olamayacaktır. Eğer bilmiyor ve güç yetiremiyorsa nûrda cehil ve acz bir araya gelmiş demektir ki bu durum düalizmi benimsemiş sebebine aykırı düşer. Şâyet biliyor ve güç yetirebiliyor da engel olamıyorsa bu defa kendisine şer niteliği gelmiş olur. Bu durumda nûr, zulmete düşmanlık yapma veya yapmayıp, onu işlevini yerine getirmesine sempatiyle bakma alternatifleriyle karşı karşıyadır. Eğer düşmanlık yapmaz ve zulmetin işlevine sempati duyarsa bu da bir şer olur. Yok eğer

²⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 190-192.

²⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 142.

²⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu.,143.

düşmanlık yapıyorsa, bu da nûrun şerri kabul ettiği anlayışını ortaya çıkarır. Yine nûr, kendi dostlarına gelebilecek kötülükten ötürü ya tasaya kapılır ve üzüntü duyar, ya da tasalanmaz. Eğer tasalanırsa Senevilerin “Nûrun tamamı lezzet ve sevinçtir iddiası boşa çıkar. Şâyet üzülmese, bu defa da kötülük ve zarar fiili hakkındaki “ o rahmet değil, keder ve şiddettir” hükmü bâtil olur.²⁷

İşte böylece Mâtürîdî, Seneviyye'nin (dualist) hikmet tanımları konusunda bir yanlış anlamaya sürüklendiklerini, hakîm olanın âlemde kötülük işleyemez düşüncelerinin saçma olup; hakîmin anlamının “her şeyi yerli yerine koymak ve herkese müstehak olduğu hakkını ihmal etmeksizin ve kayıtsızlık göstermeksizin vermek” olarak tanımlamakta, böylece şu gördüğümüz düzeni mükemmel işleyen âlemin arkasındaki müdebbirin Allah olduğunu ispat etmektedir.²⁸

Mâtürîdi açısından O, her şeyin halıkı, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısı bulunduğunu ve bunlardan mevcut her şeyin mülkiyetinin kendisine ait olduğunu haber vermiştir. İnsanlardan hiçbirini ne kendisinin kadîm olduğunu iddia etmiş ne de kıdemini kanıtlayacak bir noktaya işarette bulunmuştur. Şâyet insan böyle bir şeyi ileri sürecek olsa, bunun gerçeğe aykırılığını kaçınılmaz bir şekilde hem kendisi hem de onu küçüklüğünde gören ve dünyaya gelişinden haberdar edilen herkes açıkça bilmektedir. Mâtürîdî, Kelâm sistemini oluştururken çevresel şartların ve içinde bulunduğu ilmî havanın tesiriyle; Tabiatçıların, Dehrîlerin, Mecusîlerin, diğer İslâm dışı unsurların tezlerini çürütmek maksadıyla; tabiatın sonradanlığını, sonluluğunu, sınırlılığını ve değişkenliğini vurgulayarak “Bir olan Allah'ın varlığı'nı”, tabiatın yaratıcı olamazlığını “müşahede”, “haber” ve “istidlâl” yoluyla ispatlamıştır. Kâinâtın yaratıcısı birdir. Tevhid ehlinin bildiği ilâhtan başka hiçbir varlığın ulûhiyyet iddiasında bulunduğu duyulmamış veya ulûhiyyetine delâlet edecek bir fiilin eseri görülmemiştir. Hiçbir şeyde, kendisini içinde bulunduğu statüden çıkaracak (ve ulûhiyyet mertebesine yükselecek) olağan üstü bir özellik tespit edilmemiş, Allah'tan başka hiçbir varlık akılları acze ve hayrete düşürecek mücizelerle teyit edilmiş Peygamberler de göndermemiştir. Bu sebeple Allah'ın birden fazla olduğunu iddia etmenin bir hayal ve vesveseden ibaret olduğu ortaya çıkmaktadır. Allah'ın birliğini ispat eden bir başka delil de hak peygamberlerin çeşitli mücizeler getirmesidir. Bu mücizelere şahit olanlar şunu kabul etmeye mecbur kalırlar ki bunlar ortağı bulunan varlığın fiili olsaydı, bu ortaklar peygamberleri mücize göstermekten mutlaka alıkordu. Bu deliller Mâtürîdî'nin Allah'ın birliğinin ispatı ile ilgili naklî delillerine örnek teşkil etmiştir.

Aklî delillere örnekler şunlardır:

²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu.,144-145.

²⁸ Bkz. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 37.

Kendisine ulûhiyet nispet edenlerden birinin olumlu kılmak istediği her şeyi diğeri olumsuz kılmak ister, birinin varlık alanına çıkarmak istediğini diğeri yoklukta kalmasını dileyebilir. Mevcut olan bir şeyin varlığını sürdürmek veya sona erdirmekte de durum aynıdır. Bütün bu durumlarda çelişme ve birbirini yok etme mekânizması söz konusudur.²⁹ “Eğer göklerde ve yerde Allah’tan başka Tanrılar bulunsaydı bunların düzeni mutlaka bozulurdu.”³⁰ Allah ile birlikte başka Tanrı daha bulunsaydı, bu beriki, kudreti ve hükümranlığının fark edilmesi amacıyla yerli yerinde söz ve icraatlarını ortaya koyacak ve kendi fiilini hak ma’bud olan Allah’ın fiillerinden ayıracaktı. Yapamadığına göre ulûhiyyetle birlenen ve rubûbiyyetle yegâneleşenin sadece Allah olduğu ortaya çıkmıştır.³¹

Evrenin sahip olduğu yaratılış özelliğiyle yaratıcının birliğini delillendirmeye gelince, şâyet Tanrı birden fazla olsaydı mahlûkâtın yönetimi alt üst olurdu. Meselâ kiş ve yaz türündeki zamanların değişmesi, ekinlerin çıkış mevsimlerine ve olgunlaşmalarına, gök ile yerin biçimlendirilmesine, güneş, ay ve yıldızların yürütülmesine, yaratıkların gıdalarını ve canlıların hayâtiyetini sağlayan mekânizmaya ait düzenlerin bozulması gibi. Bu sebeple yaratıcının tekliliğine hükmetmek gerekir.³² Bu delil İslâm Kelâmı’nda Temânu’ Delili olarak bilinmektedir.

Matürîdi görüşünün doğruluğunu isbata devam eder ve şöyle der: Madem ki Allah teala, şüphe kaldırmaz bir şekilde kendisini “hayy, âlim, kaadir...” olmakla vasıflandırmıştır ve bu kelimeler de Arap dilini kullananlarca ma’lum olan belirli manalardan türemiş isimlerdir, o halde bu isimler bir zata (yani zat-ı ilâhiyye’ye) nisbet olunduğu zaman, sadece o zatın tanıtılması değil aynı zamanda bunların köklerinin de (yani hayat, ilim... tarzındaki masterlarının) o zatta mevcut olduğu da kastedilmiş olur. şâyet hayat ve ilim Allah teala’nın zatı ile kaaim manalar olmasaydı yukarıdaki ayetlerde zikredilen hayy, alim gibi isimlerin O’na nisbeti, hakikat manasında olmayıp sadece bir lakap ve özel isim (alem)den ibaret kalırdı, bu ise caiz değildir.³³

Sıfat-ı maaniyi Allah’ın zatı üzerine zaid olarak isbat etmenin birden fazla kadimin mevcudiyetini kabul etmiş olacağını ve bunun tevhid prensibine aykırı düşeceğini söyleyenlere Matürîdi’nin cevabı şöyle olmuştur:

“Hayy, alim gibi türemiş isimlerin hakikat yoluyla bir zata nisbet edilişi, bu isimlerin köklerini teşkil eden hayat, ilim gibi manalarında aynı zatta

²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhid*, ev. Bekir Topaloğlu, 31-32.

³⁰ Enbiyâ, 21/22.

³¹ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhid*, ev. Bekir Topaloğlu., 33.

³² Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhid*, ev. Bekir Topaloğlu, 34.

³³ Nureddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, terc. Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara tsz., s. 75.

bulunmasını gerektirdiğini isbat ettiğimize göre bu nev'i maani sıfatlarını- mûştaklarıyla mevsuf olan- Allah teala'nın zatında mevcut olduğunu sylenememiz gerekir. Birden fazla kadim iddiasına gelince, böyle bir netice ancak mana sıfatlarının zat-i ilâhiyye'den ayrı olması halinde hasıl olur, halbuki biz zat ve sıfat ayırımını kabul etmiyoruz."³⁴

Ayrıca Matürîdî şöyle demiştir: "O'nun sıfatları kendisiyle beraberdir, O'na yakındır, bitişiktir veya O'ndadır." Tarzında bir ifade de kullanılmaz. Bazı alimlerimiz "ilim ile bilicidir." şeklinde bir ifadeden bile kaçınmışlardır. Bunun sebebi "ilm"ın Allah teala için bir alet (bilgi edinme vasıtası) telakki edilemeyeceğidir. Onlar buna mukabil şöyle demiştir: "O, alimdir, O'nun ilmi vardır ve bunlarla ezelde vasıflanmıştır."³⁵

3.Allah'ın Başka Varlıklara Benzerliğinin İmkansızlığını Kanıtlama Yöntemi

Hem kendisinin vahiyle bildirmesi, hem de istidlal yöntemleriyle Allah'ın bir, benzersiz, sürekli, rakıpsiz ve dengi olmayan bir varlık olduğu kesindir. Bu, "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir" (eş-şûrâ, 42/11) mealindeki ilâhî kelâmın yorumudur. Bu meselenin temeli şudur: Dengi ve benzeri bulunan her şey "çokluk" zeliğine sahip olur ve çokluk konumuna girer ve benzeyen varlık "iki" sayısı ile başlar. Zıddı bulunan her şey de yok oluş (fenâ) konumuna girer, çünkü rakîbi onun varlığını ortadan kaldıracaktır. Binâenaleyh Allah'tan başka her şeyin, zevâline sebep teşkil edecek bir zıddı ve "çift" konumuna girmesini sağlayacak bir benzeri vardır.³⁶ İşte bu açıklamalardan Allah Teâlâ'nın "vâhid" (bir-tek) olduğu sözünün anlamı ortaya çıkmaktadır.

İlahî isimleri Allah'a nispet etme ve sıfatlarına zâtında geçerlilik kazandırma olgusunda (hâlik ile mahlûk arasında) herhangi bir benzerlik unsuru yoktur, çünkü bu unsurların mahlûkta kazandığı mâhiyet Allah'tan nefyedilmektedir. Ne var ki isimler (ve sıfatlar) kendileri olmaksızın zâti ilâhiyye'yi tanıtmak ve Rubûbiyyet'ini (tabiatın yaratılış ve yönetiliş fonksiyonunu) gerektiği şekilde açıklamak mümkün olmadığından lüzumlu görülmüştür. Zîrâ duyular ötesinde olanı bilmek ancak duyular aleminin kılavuzluğu ile mümkündür, hem de Allah'ın yücelik ve azâmetle nitelendirilmesi şartıyla. Duyular âleminde bir mevcûdu tanımanın yolu ve anlatma imkânı bunlardan ibarettir. Biz insanların gücü bir şeyi sadece isimlendirmek sûretiyle tanımaya yeterli olmadığı gibi duyu ve müşâhede ile algıladığımız nesneyi göstermeye de müsâit değildir. Nitekim biz, "Allah âlimdir, fakat diğer alimler

³⁴ Sâbûnî, a.g.e., s.75.

³⁵ Sâbûnî, a.g.e., s.77.

³⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 36.

gibi değil ” türünden sözümüzle oluşabilecek her hangi bir benzerliği ortadan kaldırmak istedik.³⁷

Aslında Allah'ın isim ve sıfatlarını nefyeden filozoflar zât-ı İlâhiyye'nin bütün sıfatlardan yoksun olduğu görüşünü (ta`til) benimsemezler. Zâta bir mânâ nispet eden kimse, gerçekte ta`til anlayışını reddetmiştir. Bununla birlikte bundan bir teşbih de doğmaz. Allah'ın isimlerinde de durum aynıdır.³⁸

Mâtürîdî Allah'tan bahsederken O'na, “cisim” kavramının nispet edilemeyeceğini, fakat Allah için “şey” kavramının kullanılabileceğini söylemiştir.³⁹

Cisim kelimesinin kullanışı iki şekilde olur. Birincisi cismin duyulur âlemdeki mâhiyeti konusundadır. Buna göre cisim, yönleri olan yahut sınırları bulunma özelliği taşıyan veya üç boyutlu şeyin adıdır. Bu mânâlara gelen cisim lafzını Allah hakkında kullanmak mümkün değildir. Çünkü bunlar yaratılmışlığın göstergeleri ve sonradan oluşun alâmetleridir. Şöyle ki; söz konusu özellikler sonradanlığın belirtilerini teşkil eden cüzlere ayrılma ve sınırlara sahip bulunma niteliği taşır. Hiçbir şey, O'nun benzeri olamayacağı için, Allah'ı cismaniyetle vasıflama ise Allah'ı şeylerin çoğuna benzetme niteliği taşır.⁴⁰ Mâtürîdî cisim kavramının yukarıda zikrettiği mânâlar dışındaki kullanımıyla Allah için kullanılabileceğini belirtir. Ona göre meselenin kaynağı nassta cismin Allah için kullanılmasından doğmaktadır. Fakat cisim yukarıdaki anlamları ihtivâ edecek şekilde Allah için kullanılamaz.

Cisim kelimesinin ikinci kullanışı ise; bir şeyin varlığını ortaya koymaktan (ispat) başka bilinen bir mâhiyetin olmayışı şeklindedir. Bu durumda başkasının da kastedilebileceği ihtimâli bulunmasaydı, Allah hakkında kullanılması mümkün olurdu. Ne var ki cismî ispat isimlerinden (kavram) kabul eden hiçbir kimse yoktur. Çünkü ispat kavramı, içine girdikleri halde âraz ve sıfatlar cisim diye adlandırılmaz, bu sebeple böyle bir kullanış kabul edilmemiştir. Allah için kullanılan “fâil” veya “âlim” ve benzeri bir isimle bize itiraz edilecek olursa şöyle denilir: Bunun iki cevâbı vardır. Birincisi mânâsını anlamasak bile böyle bir isimle Allah'ı isimlendirmek yine doğru olur, çünkü nassta mevcuttur. Oysa ki cisim hakkında nass yoktur, bu sebeple ayrı konumda kullanılmaktadır. İkincisi ise fâil ve âlim kelimelerinin mânâları duyulur âlemde bilinmekte olup bunda yaratılmışlığa delâlet edecek bir kanıt yoktur, evet “fâil” ile “âlim” in mânâları içinde yaratılmışlığın kanıtı bulunmamaktır. Bu sebeple Allah'ın bunların her biriyle nitelenmesi imkân dâhiline girmiştir. Binâenaleyh

³⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 38.

³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 39.

³⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 52.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 52.

benzemeyi yani yaratılmışlara benzememek şartıyla bu kelimeleri Allah'a nispet etmek (nasslarda bulunduğuna göre) gerekli olmuştur.⁴¹ Mâtürîdî, cisim kelimesinin Allah için kullanılıp kullanılmayacağı hususunda kriter olarak, bu kavramın Kur'an'da Allah'a vafedilip vafedilmemesine ve cisim kavramının ontolojik yönünü dikkate alarak bu kavramın bir fâile muhtaç (zorunlu) olması hasebiyle, yani fâilsiz cismin olmasının imkânsızlığına vurgu yaparak, bu lafzın Allah için kullanılmayacağını belirtmiştir.

Allah hakkında "şey" kavramının kullanılıp kullanılmayacağı hususunda İmâm Mâtürîdî şu açıklamaları yapmaktadır:

Mâtürîdî: Bizim "diğer şeylere benzemeyen şey" tarzındaki sözümüzün manası, şeylere ait mâhiyeti Allah'tan nefyetmekten ibarettir. Eşyânın mâhiyeti ise iki nevidir: Cisimden ibaret olan ayn ve ârazdan ibaret olan sıfat. Bizim bu sözümüzle aynların cisimden ibaret olan ve sıfatların ârazilardan ibâret bulunan mâhiyetlerini Zât-ı İlâhiyye'den nefyetmek artık gerekli hale gelir. Aynların (mâhiyetlerini oluşturan) cismiyet mânâsını onlardan uzaklaştırdığımız takdirde bu mânâya konulmuş olan ismi ortadan kaldırmış oluruz. Aynen bunun gibi Allah'a sıfat izâfe edip ta'tîli (sıfatlardan soyutlanmış olmayı) nefyetişimizden teşbihi uzaklaştırınca da benzerliği ortadan kaldırmış oluruz.⁴²

İsimlerdeki benzerlik teşbih gerektirmez. Çünkü bazen söz konusu beraberlik mânâ ve muhteva açısından beraberliğin olmadığını ifade edecek yerde kullanılır, meselâ "filan, devrinin biri ve milletin biridir" (yani yegânesi) denilir ve devrinde yaşayanlarla milletini oluşturanların her biri "biri" (vâhid) diye anılmakta ortak ise de bu ifade içinde yer alan vâhid kelimesiyle o kişinin amaçlanan belli bir açıdan aralarında dengi ve benzeri olmadığı kastedilir.⁴³ Cenâb-ı Hakk'ın "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir"⁴⁴ mealindeki beyânından oluşan naklî "şey" kelimesinin Allah için kullanılabilceğinin en önemli delilidir. şâyet O, şey olmasaydı diğer şeylerin şey'iyyet niteliği yine şey'iyyet statüsü içinde ondan nefyedilmezdi. Zîrâ nihâî tahlilde "şey" kendisi için şey denilemeyecek bir varlığa yönelik olarak kullanılmaz.⁴⁵ Yine Allah'ın şu sözü "De ki, hangi şey şâhitlik etme açısından en büyüktür? De ki o şâhit Allah'tır."⁴⁶ "şey" ismi Allah için kullanılan bir kelime olmasaydı ilâhî ifadenin bunu içermesi ve O'na nispet edilmesi ihtimal dâhiline girmezdi.⁴⁷

41 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 52-53.

42 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 54-55.

43 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 55.

44 şûrâ , 42/11.

45 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 55.

46 el-En'âm, 6/19.

47 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 55.

Mâtürîdî, Allah'a “şey” lafzının kullanılmasına nasstan deliller getirdiği gibi aklî delillerde getirmiştir. Örf açasından şey'iyyet, başka değil sadece varlık ifade eden (ispat) bir isimdir. Çünkü “ şey değil ” demek –küçültme kastedilmediği takdirde-“ mevcut değil ” demektir. Sabit olmuştur ki şey bir ispat ismidir, boşluğu ve yokluğu nefyetme kavramıdır.⁴⁸

Mâtürîdî'nin anlayışına göre şey, 'mevcud olan' demektir. Bu anlamda Yüce Allah için de şey denilebileceğini ileri sürmüştür. Peki Yüce Allah'ı da âyette geçen “her şey”in kapsamına nasıl dâhil edebiliriz? diye bir soru akla gelebilir! Şüphesiz Mâtürîdî böyle bir çelişkiyi düşünmemiş olsa gerektir. Onun 'şey' kavramı, 'varlık' anlamındadır.⁴⁹

Allah'ı birlemenin (Tevhidin) ifade edilmesinde öncelikle teşbihsel bir anlatımla başlanır, ama sonunda tevhide ulaşılır. Çünkü, aklın anlamaktan âciz kaldığı hususlarda duyularımızla algılanan ve anlaşılabilen(ler) yoluyla O'nun varlık ve birliğine istidlâlde bulunabilmekteyiz. Bu durum aynı zamanda dilse anlatımın da zorunlu sonucudur. Dil ise sınırlı ve sonlu varlıkları adlandırma ve anlamlandırma ile ortaya çıkan bir olgudur. Âhîret mükâfâtı ve azâbının, karşılıkları bulunan dünya lezzetleri ve eziyetleriyle idrak edilmesi de bunun gibidir. Bunun yanında Allah Teâlâ, kılavuzlukta bulunmak ve anlatım oluşturabilmek için, yaratıklarından algılanabilenler yoluyla nitelendirilmiş ve “ âlim”, “ kâdir ” vb. ifadeler *isim-sıfatlar* kullanılmıştır. Çünkü bunu yapmakta Zât-ı İlâhiyye'yi sıfatlardan soyutlama (ta'til), yaratıklarda bulunan mânâyı izâfe etmekte ise benzetme (teşbih) vardır. Bu sebeple böyle ifadelere “(Allah bilicidir ama) diğer bilenler gibi değil ” vb. anlatımlar hemen eklenmiştir ki ispat sırasında teşbihin nefyi de gerçekteştirilmiş olsun. Bu ameliye hem aklî zaruretin hem de naklîn gerekli kıldığı yerlerde söz konusu olmuştur.⁵⁰

İmâm Mâtürîdî, İslâm düşüncesinde ortaya çıkmış olan insanbiçimci Tanrı tasavvurlarını aklî ve naklî delillerle çürütürken, evrendeki varlıkların işleyişinden bolca örnekler verir. Onun bu metodu görünenden hareketle görünmeyen O Yüce Varlığı açıklamaktır. Allah'ın bir, benzersiz, sürekli olup, rakîbi ve denginin olmadığı hususu, “ Hiçbir şey O'nun benzeri değildir “⁵¹ meâlindeki ilâhî kelâmının yorumudur. Ona göre dengi ve benzeri bulunan her şey “çokluk” statüsüne girer ve çoklu “iki” sayısı ile başlar. Zıddı bulunan her şey de yok oluş (fenâ) statüsüne girer, çünkü rakîbi onun varlığını ortadan kaldırabilir. Bundan dolayı Allah'tan başka her şeyin, zevâline sebep teşkil edecek bir zıddı ve “çift” statüsüne girmesini sağlayacak bir benzeri vardır. Bu açıklamalardan Tanrı'nın

⁴⁸Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 55.

⁴⁹Abdulhamit Sinanoğlu, *Mu'tezile Düşüncesinde İnsan Hürriyeti* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000, s:46 .

⁵⁰Bkz. Mâtürîdî , *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 57.

⁵¹ Şûrâ 42/11.

“vâhid”ve “âhad” (bir, tek) sözünün anlamı ortaya çıkmaktadır. İlahî isimleri Allah'a nispet etme ve sıfatlarına zâtında geçerlilik kazandırma olgusunda (hâlik ile mahlûk arasında) herhangi bir benzerlik unsuru yoktur, çünkü bu unsurların mahlûkta kazandığı mâhiyet Allah'tan nefyedilmektedir. Ne var ki isimler (ve sıfatlar) kendileri olmaksızın zâtî ilâhiyye'yi tanıtmak ve Rubûbiyyet'ini (tabiatın yaratılış ve yönetiliş fonksiyonunu) gerektiği şekilde açıklamak mümkün olmadığından lüzumlu görülmüştür. Zîrâ duyular ötesinde olanı bilmek ancak duyular âleminin kılavuzluğu ile mümkündür, hem de Allah'ın yücelik ve azâmetle nitelendirilmesi şartıyla. Duyular âleminde bir mevcûdu tanımanın yolu ve anlatma imkânı bunlardan ibarettir. Biz insanların gücü bir şeyi sadece isimlendirmek sûretiyle tanımaya yeterli olmadığı gibi duyu ve müşâhede ile algıladığımız nesneyi göstermeye de müsâit değildir. Nitekim biz, “Allah âlimdir, fakat diğer âlimler gibi değil “ türünden sözümüzle oluşabilecek her hangi bir benzerliği ortadan kaldırmak istedik. Aslında Allah'ın isim ve sıfatlarını nefyeden filozoflar, zât-ı ilâhiyye'nin bütün sıfatlardan yoksun olduğu görüşünü (ta'til) benimsemezler. Zâta bir mânâ nispet eden kimse, gerçekte ta'til anlayışını reddetmiştir. Bununla birlikte bundan bir teşbih de doğmaz. Allah'ın isimlerinde de durum aynıdır.⁵² Böylece maddenin kıdemi ve iki Tanrı anlayışları hükümsüz kalmaktadır.

4.Allah'ı İnkâr Edenleri Ve Yanlış Tanrı Tasavvurlarını Eleştiri Biçimi

Kelâm tarihinde İslâm Kelâmcılarını en çok meşgul eden bâtil dinler ya da akımlar Dehriler, Sümeniler, Seneviler ve Mecûsiler olmuştur. İslâm Mütetekellimleri bunlara karşı Allah'ın varlığı ve birliğini "cedel metodu"nun bütün inceliklerini kullanarak bir bir cevaplandırmışlardır. İşte bu mütetekellimlerin en önemlilerinden biri de Türkistanlı İmâm Muhammed Mâtürîdî (ö.333/944)'dir.

şimdi, onun tabiatı ya da zamanı Tanrılaştırmak suretiyle, her şeyi yaratan ve her şeye hâkim olup; hükümranlığını hikmet ve adaletle gerçekteştiren Ulu Tanrı anlayışını geçersiz kılmaya çalışan Dehriler ve Tabiatçıların düşünce sistemlerini çeşitli mantıksal deliller ve akıl yürütmelerle nasıl çürüttüğünü ve böylece doğru Allah akidesini açıklayan görüşlerini özetleyerek inceleyelim.

Dehriyye, tabiatın ya da tabiatı oluşturan maddenin öncesizliğine (kıdem) kail olanlardır. Bunlara Tabiatçılar da denir. Bunlara göre tabiat dört ana maddeden oluşmuştur: Sıcaklık, soğukluk, yaşlık, kuruluk. Tabiat bu dört özelliğin karışımı oranında farklılık arzetmiş, itidali oranında da mutedil bir konum almıştır. Her şeyin gidişatı buna bağlı olup, nesnelere ezelden beri böyledir. Tabiatın hareketleri, arazlardan ibarettir. Renklerin farklılıkları çokluk, azlık,

⁵² Bekir Topaloğlu, *Kitâbu't-Tevhid Terc.*, 36-39.

hafiflik ve yoğunluk oranlarına bağlı olarak farklılık arz eder. Gerçekte renk olayı diye bir şey yoktur. İşte tabiat da ezelden beri böyle farklılaşmıştır. İmâm Mâtürîdî, tabiatçıların bu renk/boya örneğinden yola çıkarak, bu boyaların kendi kendilerine karışarak, böylesine mükemmel sanat eserleri oluşturamayacaklarını, zira onları değişik tonlarda karıştıran bir sanatkar olmaksızın çok çirkin manzaraların ortaya çıkacağını, aynı bunun gibi tabiatın da, sayesinde varlık bulduğu ve sapasağlam bir yapıda oluşmasını sağlayan ilim ve hikmet sahibi, dilediğini dilediği gibi yaratmış olan bir varlığın bulunmasını gerekli kılacağını akli istidlallerle ispat eder. Ayrıca o, tabiatı oluşturan bu unsurların birbirine zıt şeyler olup, bunların birbirlerini kabul değil, reddetme özelliğinde olduklarını; bu durumda birleşme değil, ayrışmanın söz konusu olması gerektiğini, bunun da dağılma ve yok olmayı gerektireceğini, bunların kendi kendilerine var olup, bu birleşmeyi sağlamalarının mümkün olamayacağını, bu nedenle bunlar üzerinde hükmünü icra eden bir yüce hikmet sahibinin olmasının zorunlu olduğunun ortaya çıktığını çeşitli örneklerle delillendirir.⁵³

Sümeniyye'ye gelince⁵⁴ nesnelere ezelde oluşması konusunda Dehrielerin görüşlerini paylaşmakla birlikte yer kürenin aşağıya doğru sürekli bir düşüş halinde olduğunu ileri sürdüklerini, buna karşılık Nazzâm'ın havaya atılan taş ve kuş tüyü misalleriyle onların bu görüşlerini çürüttüğünü, zira taş ve kuş tüyünden daha ağır olan dünyanın bunlardan daha ağır olmaları hasebiyle bu ikisinin yere düşmemeleri gerektiğini, oysa durumun böyle olmadığını herkes tarafından görülüp bilindiğini ileri süren Mâtürîdî, bu konuda Nazzâm'ın eleştirisine yeni bir delil daha ekleyerek; bizlerin gök cisimlerini hep aynı konumda müşahade ettiğimizi, zira yer yüzünde böyle bir sonsuz düşüş olsaydı, bu durumda ağırlık özellikleri farklı farklı olan gök cisimlerinin sürekli olarak değişmesi gerektiğini, halbuki durumun böyle olmadığını, buna göre bütün bu varlıkları dilediği gibi konuşlandıran yüce bir varlığın olması gerektiğini ileri sürerek, onların görüşlerini geçersiz kılar.⁵⁵

Seneviyye, iki Tanrı kabul edenlerdir. Bunlar âlemin, biri “nûr”, diğeri “zulmet” olmak üzere iki temel varlıktan oluşmuş olduğunu, her türlü iyiliğin nûrdan, her türlü kötülüğün zulmetten meydana geldiğini kabul ederler. Bu iki Tanrılarından bir kısmı daha sonra nûrla zulmetin anlaştıklarını ileri sürmüştür.⁵⁶ Mecûsiler ise hayra Allah, şerre şeytan adını vermişlerdir.⁵⁷ Bunlara göre insan da

⁵³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 177-180; krş. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 117.

⁵⁴ Sümenî veya Sümenât'a nisbet edilen bu zümre, şeytani bertaraf etme ilkesine bağlıdır. Bkz. İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Kahire 1348 h., s.408.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu.,190-192.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu.,142.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu.,143.

hayır ve şer cevherlerinden oluşmuştur. İmâm Mâtürîdî onların bu nûr ve zulmet anlayışlarını çok rasyonel ifâdelerle çürütmüştür. Mâtürîdî'ye göre bu ikisinden birinin zarara, diğerinin faydaya gücü yetmez. Bunların bu özellikleri kendi yapıları gereği (bi't-tab') böyledir. İki Tanrıçılara göre nûr, sefehin ne olduğunu bilmez, zulmet de hikmeti tanımaz. Bir şeyin mâhiyetini ve hikmetini bilmemek şer olduğuna göre, Senevî inancında nûr cevherinde ilimle cehl, kudretle acz birleşmiş oluyor. Zira nûr, kendinden bu sefeh özelliğini gidermeye ve zulmetin kendisine zarar vermesini önlemeye güç yetirememiş oluyor. Zulmet cevherinde ise zâten hiçbir hayır olmadığına göre, şerrin istilasına maruz kalan hayır cevherinden oluşan insan, hayır ile şerri nasıl bilebilir? Ayrıca yapısı gereği işlevsel olan varlık mağlup olmuş demektir. Çünkü böyle bir varlık tab'ının gerektirdiğine karşı çıkmaya güç yetiremiyor demektir. Bu durumda hükmü geçerli olan bir faktörün varlığına gerek vardır. Bu faktör, birini bittab' kötü, diğerini bittab' iyi konumuna getirmiştir. Mesela bir şeyi ısıtma ve soğutma örneğinde olduğu gibi, buradaki eylem kim tarafından gerçekleştirilmişse ona ait olmuş olur. O halde tek bir Tanrı'nın varlığı yine kaçınılmaz olur. Ayrıca iki yaratıcı ve kâdir kabul edilmesi durumunda iki ihtimal ortaya çıkacaktır. Tanrılardan her biri ya diğerinin işine engel olma yöntemine vakıf olup buna güç yetirebilecek, ya da bilemeyecek ve güç yetiremeyerek engel olamayacaktır. Eğer bilmiyor ve güç yetiremiyorsa nûrda cehil ve acz bir araya gelmiş demektir ki bu durum düalizmi benimsemiye sebebine aykırı düşer. şâyet biliyor ve güç yetirebiliyor da engel olamıyorsa bu defa kendisine şer niteliği gelmiş olur. Bu durumda nûr, zulmete düşmanlık yapma veya yapmayıp, onu işlevini yerine getirmesine sempatiyle bakma alternatifleriyle karşı karşıyadır. Eğer düşmanlık yapmaz ve zulmetin işlevine sempati duyarsa bu da bir şer olur. Yok eğer düşmanlık yapıyorsa bu da nûrun şerri kabul ettiği anlayışını ortaya çıkarır. Yine nûr, kendi dostlarına gelebilecek kötülükten ötürü ya tasaya kapılır ve üzüntü duyar, ya da tasalanmaz. Eğer tasalanırsa Senevilerin "Nurun tamamı lezzet ve sevinçtir iddiası boşa çıkar. şâyet üzülmese, bu defa da kötülük ve zarar fiili hakkındaki " o rahmnet değil, keder ve şiddettir" hükmü bâtil olur.⁵⁸ Mâtürîdî, Seneviyye'nin (dualist) hikmet tanımları konusunda bir yanlış anlamaya sürüklendiklerini, hakîm olanın âlemde kötülük işleyemez düşüncelerinin saçma olup; hakîmin anlamının "her şeyi yerli yerine koymak ve herkese müstehak olduğu hakkını ihmal etmeksizin ve kayıtsızlık göstermeksizin vermek" olarak tanımlamakta, böylece şu gördüğümüz düzeni mükemmel işleyen âlemin arkasındaki müdebbirin Allah olduğunu ispat etmektedir.⁵⁹

Böylece maddenin kıdemi ve iki Tanrı anlayışları aklen hükümsüz kalmaktadır.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, 144-145.

⁵⁹ Bkz. Mâtürîdî, 37.

Sonuç

Mâtürîdî, Allah'ın isimleri ve sıfatları konusunda düşüncelerini açıklarken aklî ve naklî deliller arasında mantıksal bir anlam bütünlüğü ortaya koyma hususunda çok özen göstermektedir. O, naslarda bulunmayan ve akılca da meşruiyeti kanıtlanamayan hiçbir niteleme ve isimlendirmeyi Allah için uygun görmemektedir.

Matûrîdî, felsefî ve mantıkî delillerle kendi görüşlerinin doğruluğunu savunan kimseleri veya grupları kendi kelimâ bakış açısı ile Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın kendisi için kullandığı sıfat ve isimleri, aynı zamanda akıl yetisi ile bilinebilecek ya da bulunabilecek isim ve sıfatları kullanmıştır. Bunları ileri sürerken de aciz insan duyularının sonsuzluk ve mükemmeliyet sahibi Allah'ı anlamakta ve onu bilmekte sıkıntı çektiği gerçeğine de dikkat çekmiştir.

İmâm Matûrîdî, İslam dininin doğasına ve yapısına uygunluk arz eden bir yapıda yani Kur'an'a ve Sünnete aykırı olmayacak şekilde; Allah'ın zâtı, ismi, sıfatları gibi konular hakkındaki görüşlerini oluştururken ve açıklarken nakle, aklî verîlere ve mantıkî yöntemlere başvurmuştur. Allah'ın varlığını ispat ederken kendi dönemi içerisinde ve yaşadığı muhitteki entelektüeller – Müslüman ve gayri Müslim- arasındaki tabiatçı felsefenin, Dehrî felsefenin, Düalistik inanışların etkilerini göz önüne almıştır. Tabiatın ve özellikle insanın yaratılmışlığını vurgulayarak, Allah'ın varlığını, birliğini, hiçbir şeye benzemeyişini, yaratılan her şeyden bütün yönleriyle farklı ve üstün olduğunu naklî ve aklî delillerle ispatlamıştır.

Kaynakça

Lütfi İbrahim, *Allah'ın Varlığı Hususunda Mâtürîdî'nin Delilleri*, (İngilizceden Çev. Emrullah Yüksel, Atatürk Üniv. İFD., sayı:10, yıl:1991.

Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yay., İstanbul 2004.

_____, *Kitâbu't-Tevhîd*, Fethullah Huleyf, Beyrut 1970.

Nureddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, terc. Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara tsz.,

Sinanoğlu, Abdulhamit, *Mu'tezile Düşüncesinde İnsan Hürriyeti* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000.

Pesagno, J. Meric, “*Mâtürîdî Düşüncede Kötülük Kavramının Kullanımları*”, çev. F.Kerim Kazanç, OMÜİFD, Samsun 1998, sayı:10.

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / Received: 08.12.2016 • Kabul Tarihi / Accepted: 28.12.2016

Kur'an Konularını Görsel Dille Anlatmanın İmkânı Üzerine*

Fatma Asiye ŞENAT**

Öz

Yaşanan son teknolojik gelişmeler sinema ve televizyonu başlı başına bir endüstri haline gelmiştir. Dini mesaj içeren yapımlar da bu endüstrinin ilgilendiği alanlardan biridir. Türkiye özelinde sinemada dini konuların işlenmesi çoğu kez mesajın doğrudan iletilmesi şeklinde olmaktadır. Oysa sözlerle anlatılması zor Kur'an bahislerinin iyi kurgulanmış sinema diliyle etkin bir şekilde ifadesi mümkündür. "Filmî tefsir" olarak da adlandırılabilir bu anlatım tarzında mesajı açıkça vermek yerine seyirciye üzerinde düşünebileceği temalar sunmak söz konusudur. Bu çalışmada alanda şimdiye kadar yapılmış çalışmalar kısaca değerlendirilmiş, ardından da dini mesaj içeren yapımlarda nelerin olmaması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca hangi Kur'an konularının sinema diliyle düşünme alanına davet edilebileceğine dair bir kaç örneğe de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Filmî tefsir, Dini film, Görsellik, İletişim*

On the Possibility of Tafsir Via Visual Language

Abstract

Recent developments in technology have led cinema and television sector to become an industry. Religious productions have become one of the interesting areas of this industry. Especially in Turkish cinema, the religious messages are directly conveyed. With the help of cinema it has become possible to present the complicated matters of Quran to the viewers in an understandable manner. Instead of sending an open message to the viewers, the interpretation of films is giving them something to think about. In this article previous works in this area have been evaluated. Furthermore, it also discussed what should not be included in religious production.

Keywords: *Tafsir, Tafsir via movies, Religious movie, Visuality, Communication*

* Bu makale, 2015 yılında İstanbul'da düzenlenen "Uluslararası Sinema ve Din Sempozyumu'nda sunulan "Filmî Tefsir Ekolünün İmkânı Üzerine" başlıklı tebliğin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, fasiye@yahoo.com*

Giriş

Elektroniğe dayalı teknolojik buluş ve ilerlemeler neticesinde görsel iletişim yöntemleri, eğitim, iletişim ve hizmet sektörlerinin neredeyse bütün bileşenlerini derinden etkileyen bir ivme kazanmıştır. Kültürün üretim, koruma, dönüşüm ve aktarımı da böylece bir anlamda kulaktan göze doğru ilerleyen bir organ değişimine tanık olmuştur. Zira sözlü kültürün geleneksel formu, üretim ve aktarım aşamasında başat rolü kulağa vermiş, kulaktan kulağa yayılan “muan’an” form, sözün merkezi ağza bile ikincil bir önem vermişti. Oysa görsel kültür, bu kadim düzeneği göz lehine bozmuş oldu. Sonuç olarak günlük yaşamı çepeçevre saran afişler, resimler, panolar, vitrinler, heykeller, objeler; televizyon, cep telefonu vb. kaynaklardan üzerimize boca edilen görüntülerle “gösterilen” bir evrenin içinde yaşıyoruz.¹ Aslında bugünün koşulları açısından yeni olan sadece “görüleşi” şeylerin çokluğu ve çeşitliliği neticesinde görme eylemindeki oran farklılığı değildir. Çünkü algı işlevsel olana estetik katma üzerine kurulu idi. Bugün ise değerini kendisinden, reel faydasından ziyade, kendisine yüklenen anlamdan alan nesnelere oluşturulmuş yeni bir algı hâkimdir. Mesela dün eşya taşımada kullanılan bir çanta aynı zamanda şıkça bu o çantadan beklenen verimin tamam olduğu anlamına gelirdi. Oysa bugün bir çantanın kullanışlılığı ve şıklığı, x marka olmasının çanta sahibine ve çantası kolundayken onu görenlere hissettirdikleri ve düşündürdüklerinin çok gerisinde kalıyor, hatta yeterince etkili bir markaya sahipse, şık ve kullanışlı olması gerekmeyebiliyor bile, zira artık bir nesneyi sadece bir nesne olarak göremiyoruz. Bu süreçte özellikle televizyonun büyük bir etkisi olduğu bilinmektedir. İmajlar dünyası...

Kitle iletişimiminin anlamı, içeriği, öncelikleri, televizyon kullanımının yaygınlaşması ile neredeyse tamamen değişmiştir. Bir anlamda televizyon, iletişim tarihinde bir milada denk gelmektedir. Televizyon, ulaşım kolaylığı sayesinde evrensele erişim imkânını evrenselleştirmektedir.² “Dünya ölçeğinde ayın” olarak tanımlanan Lady Di’nin cenaze törenini 2.5 milyar insanın seyrettiği yolundaki bilgi,³ evrensellik iddiasını somut hale getirmektedir. Bu yönüyle 30’lu yıllardaki ilk deneysel çalışmaların sadece 20 yıl sonrasında Ernie Kovacs’ın şu mükemmel öngörüsü bir daha hatırlanmalıdır: “Eğer kapınızdan içeriye bir televizyon cihazının girmesine izin verirseniz, yaşam bir daha asla aynı olmayacaktır.”⁴ Yoksulların en son ve en pahalı lüksü olarak tanımlanan⁵ televizyonda mesajların müzik, ışık, dekor, efekt gibi unsurlarla hazır halde sunulması herhangi bir ön hazırlık ve seviyeye sahip olmadan etkileşim imkanını sağlamaktadır. Haber verme, gündem belirleme, eğitim, eğlence, kamuoyu

¹ Semra Çevik, *Görsel Kültür Ders Notları* (Ankara: GÜİF Yay., 2010), 4.

² Pier Bourdieu, *Televizyon Üzerine*, Çev. Turhan Ilgaz, YKY Yay İstanbul 2000, s.72.

³ I. Ramonet, *Medyanın Zorbalığı*, Çev. Aykut Derman, Om Yay., İstanbul 2000, s.10.

⁴ A. Briggs.& P. Burke, *Medyanın Toplumsal Tarihi*, çev. İbrahim Şener, İzdüşüm Yay., İstanbul 2005, s.263.

⁵ A. Briggs.& P. Burke, *Medyanın Toplumsal Tarihi*, 253.

oluşturma gibi medyanın temel işlevlerini neredeyse tekeline alacak güce erişen televizyonun bunları yerine getirirken yanıltıcı olabildiği ısrarla dile getirilmektedir: “Televizyonun tuhaf bir şekilde, göstererek, yapılması gereken şeyin yani bilgilendirme işinin gösterilmesi gerekenden daha başka şeyler göstererek; ya da yine, gösterilmesi gerekeni gösterirken, bunu göstermeyecek ya da anlamsızlaştıracak bir tarzda yaparak ya da onu gerçeğe hiçbir şekilde uyuşmayan bir anlam kazanacak tarzda kurarak nasıl gizleyebildiğini”⁶ fark etmek biraz zaman alabilmektedir ancak bir kez fark ettikten sonra olay kendiliğinden çözülmektedir. Televizyonda nelerin görünür kılınp nelerin gizlendiği muammadır ama bu işlemin çoğunlukla örtük ya da açık “çıkart” ilişkileri üzerinden yönlendirildiği nettir.

Çıkart ilişkileri söz konusu olduğunda toplumların büyük bir bölümünün düşünüş tarzlarının, algılarının oluşturulmasında bir tür fiili tekele sahip⁷ olan televizyonun bu gücünün kullanılmasında ne kadar ahlaki davranıldığı ayrıca tartışmaya ihtiyaç vardır. Küreselleşen dünya düzeninde özellikle de ekonomi alanında medya, hem dönüştürücü bir rol oynamakta hem de dönüşümün devamlılığını garanti etmektedir. Yenilen-içilen, giyilen, kullanılan her bir eşya, seyredilen “nesnelere”, televizyonda görülmek suretiyle şöhret kazanmaktadır. “Kültür emperyalizmi” aşamasını çoktan geride bırakmış olan, artık kültürel bir savaşa tanık olunan küresel vasatta, medyanın gücü etkin bir saldırı silahı olarak kullanılmaktadır. Küresel planda gücü elinde tutanın onu kendi bireysel ya da toplumsal çıkarları uğruna ve diğerlerinin zararı pahasına kullandığına tanık olunmaktadır. Bilinç kadar hatta ondan daha fazla bilinçaltına hitap eden mesaj taşıyıcısı görüntülerle ekonomik, kültürel, siyasi, dini alanlarda bilinçli bir savaş devam etmektedir. Türkiye’de dini çağrışımli isimlerin itici ya da sevimli ama alay konusu tiplere verilmesi, günlük hayatta “sorun” olarak tanımlanan halleri taşıyan karakterlerin ise sevimli ve normal olarak gösterilmesi suretiyle sadece diziler özelinde toplumsal bilinçaltında oluşturulan hasar düşünüldüğünde, durumun neden savaş olarak tanımlandığı daha rahat anlaşılacaktır.

Görselliğin burada kısaca ifade edilen olağanüstü gücünü en yaygın ve etkin şekilde kullanan televizyonun ve tekrar erişim imkânı çok kolaylaşan sinemanın gücünü, insanlığa hayır üretecek şekilde kullanmak söz konusu olduğunda Müslümanların özel bir sorumluluğu vardır. Zira Müslüman elindeki Kitap üzerinden insanlığa söylenecek kıymetli bir sözü olan kişidir. Ancak bu sözü etkin şekilde, “hikmetle” söylemenin kadim yolları kadar yeni yöntemlerini de aramaya ihtiyaç vardır. Yazıya geçirilene kadar tamamen sözel bir metin olan Kur’an’ın kelimelerle kurduğu zengin anlam dünyasının, görselliğin imkânlarıyla anlatıma da son derece uygun olduğunu fark etmek bu arayışın ilk adımlarından biridir. İlmi tefsir ekolüne nazire olarak kısaca “filmi tefsir ekolu” de

⁶ Bourdieu, *Televizyon Üzerine*, 23.

⁷ Bourdieu, *Televizyon Üzerine*, 22.

denilebilecek bu yaklaşım, görselliğin imkânlarını kullanarak Kur'an mesajları üzerinde düşündürmeyi hedeflemektedir.

Dini konuların medyada temsili söz konusu olduğunda televizyonun etkisini ayrıca ele almak gerekir. Zira televizyon artık her evde bulunan bir iletişim kanalıdır ve bu yönüyle sinemaya nazaran çok geniş kitlelere ulaşma imkânına sahiptir. Sinema filmlerinin, ayrıca tv filmlerinin televizyonda tekrar tekrar gösterildiği de burada hatırlanmalıdır. Bu sebeple çalışmada sinema filmleriyle birlikte televizyon dizileri ve onların Kur'an mesajlarının görsel olarak anlatımında alabileceği rolle ilgili değerlendirmelere de yer verilmiştir. Burada Türkiye özelindeki çalışmalar merceğe alındığından *Çağrı* ve *Çöl Aslanı* gibi kült filmler değerlendirme dışı bırakılmıştır. *Müslümanın 365 Günü*, *Müslümanın 24 Saati* gibi didaktik dil kullanan eğitim amaçlı filmler ya da belgesellere de bu çalışmada ancak tarihi süreci ifade etme noktasında yer verilmiştir. Tarihi süreç ise gelinen noktanın aşamalarını hatırlatma sadedinde sadece ana hatları itibariyle zikredilmiş, Türk sinema tarihi boyunca dini konuların ele alınması ile örneklerin, referans vermek suretiyle ifade edilmesi yeterli görülmüştür. Ancak bu özete geçmeden önce, çalışmaya esas teşkil eden hususa, yani Kur'an ayetlerindeki görsel zenginliğe işaret etmek gerekmektedir.

1. Kur'an Dilinin Görsel Arka Planı

Kur'an'ın görsel olarak çok canlı tasvirler içerdiği, adeta kelimelerle tablolar çizdiği yaşanan son asırda dile getirilmiş önemli tespitlerden biridir.⁸ İster fotoğraf, ister sinema, ister televizyon aracılığıyla olsun üretilen herhangi bir görsel anlatımın oluşturduğu etkiye tanık olmadan böyle bir hükme ulaşmanın zorluğu açıktır. Nitekim yaşanan görsel devrime kadar Kur'an'ın bu yönüyle tanımlandığına dair elimizde berrak bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla "kelimeleriyle canlı tablolar çizen Kuran" tanımlamasının önceki yüzyıllarda üretilmemiş olması bu yönüyle tesadüf değildir. Gerçekten de Kur'an özellikle kullandığı kelimeler, fiil kalıpları, vb. öğeler aracılığıyla muhatabı bulunduğu an ve yerden olayın geçtiği an ve yere götürme ya da orayı, o anı muhatabın yanına taşıma konusunda son derece etkileyici bir özelliğe sahiptir. Kur'an'ın şahıs, yer isimlerini mümkün olduğunca hafzeden tutumu düşünüldüğünde her zaman, her zeminde tekrarlanacak mesajların bu üslupla okuyucunun dikkatine havale edildiği akla gelmektedir. "Koşup gelen *bir* adamın⁹, kadının ailesinden *bir* şahidin,¹⁰ hükümdarlık yapan *bir* kadının,¹¹ imanını saklayan *bir* adamın¹² ve benzeri, Mübhematu'l-Kur'an'a dâhil bilgi çeşidinin konusunu teşkil eden zevatin adlarının değil, sözlerinin, yaptıklarının, yani düşünce ve davranış kalıplarının

⁸ Seyyid Kutub, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, Çev. Ö.Aydın, E. Özbay, İşaret Yay., İstanbul 2011, s.174- 175.

⁹ Kasas, 28/20; Yasin, 36/20.

¹⁰ Yusuf, 12/26.

¹¹ Neml, 27/22-23.

¹² Mümin, 40/28.

ifade edilmesi, geçmişte olmuş bitmişin ya da gelecekte olacak olanın an'a süratle taşınması açısından son derece önemlidir. Benzer durum Ahiret tabloları için de geçerlidir. Kıyamet koptuğu esnada insanların yaşayacağı dehşeti anlatan ya da Cennet-Cehennem ahvalini betimleyen ayetlerde gözümüzle görmüşçesine bir etki yaratan üslup, yarını okuma anına davet etmektedir. Müsellem bir gerçektir ki; Kur'an'da sadece ibadet ve muamelat gibi bugünü ifade eden, günlük hayatı düzenleyen kurallara yer verilmemesinin, dün ve yarına dair verilerin de aktarılmasının arkasındaki temel amaç, bilgilendirmek değildir. Bütün bunların ifade edilmesi elbette Kur'an okuyucusunun kendi hayatına bu açıdan bakarak olumlu değerleri daha da geliştirmesi, sorunlu hususlara da şimdi, burada müdahale edebilmesi içindir.

Kur'an'da kelimelerle tablolar çizilmesinde önemli etkenlerden biri, muzari fiil ve ism-i fail kalıplarıyla yapılan canlı anlatımlardır. Elbette mazi fiil kalıbıyla yapılan anlatımlarda da etkileycilik unsuru eksik değildir ama şimdiki zaman kalıplarının okuyucuyu olayın geçtiği an'a sürüklemeye bambaşka bir tesir gücü vardır. Yenilenerek devamlılık anlamı taşıyan muzari fiil kalıpları¹³ ile benzer şekilde sonradan olmaya ve değişikliğe,¹⁴ devamlılığa işaret eden¹⁵ ism-i fail siygasının Kur'an'daki kullanımı ile bir yandan anlatılanların okuyucunun zihninde sahnelenmesi sağlanırken, öte yandan da benzer durumlardaki olumlu ve olumsuz tepkilere dair farkındalık geliştirilmektedir. Mesela Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa etme sürecini anlatan Bakara suresi ayetlerinin bulunduğu pasaj, "*Hani, İbrahim ile İsmail, Ev'in temellerini yükseltiyordu..*" diyerek başlamaktadır.¹⁶ "Ev'in temellerini yükseltti, dua etti" şeklinde nesnel bir anlatımdan ötesini imleyen bu anlatımla okuyucu Kâbe'nin inşa anına tanık olduğu gibi, herhangi bir konuda üretim faaliyeti içine girdiğinde takınması uygun olan tavır hakkında da bilgi sahibi olmaktadır. Firavun'un toplumuna önder olarak onları suya götürür gibi ateşe sürükleyeceğini anlatan ayetlerdeki¹⁷ muzari kalıp sayesinde okuyan birinin gözünün önüne gelen manzara, onu aynı zamanda neye önder ya da kime tabi olduğu konusunda düşünmeye sevk etmektedir. Örnekler çoğaltılabilir, burada aslolan şu imkânın farkına varmaktır: Kur'an'ın görsel yolla anlatıma uygun mesajlarını bugünün imkânlarını kullanarak yeniden canlı ve hayatın ta içine seslenen davetler halinde sunmak mümkündür, hatta bu bir gerekliliktir. Kur'an'ın kelimeler aracılığıyla kurduğu bu zengin "sanal görsel" anlatım son yüzyılda bambaşka bir boyut kazanan teknikler sayesinde reel boyuta taşınabilir karakterdedir. Amerikan yönetmen Cecil B. DeMille'in meşhur "Bana İncil'den rasgele iki sayfa verin, size görkemli bir tarihsel film çekeyim"

¹³ Fadıl Salih es-Samirai, Meani'n-Nahv, I-III, Şeriketu'l-Atik, 2. Baskı, Kahire 2003, s.287.

¹⁴ Fadıl Salih es-Samirai, Meani'l-Ebniye fi'l-Arabiyye, Daru Ammar, Bağdad, Amman 2007, s.41.

¹⁵ Fadıl Salih, Meani'n-Nahv, s.45.

¹⁶ Bakara, 2/127.

¹⁷ Hud, 11/98.

sözü, Kur'an için "tarihi film" kısıtlaması olmaksızın fazlasıyla doğrudur.¹⁸

Bu meyanda Kur'an'da tekrar edilen bazı konuların zihnimize çağrıştırdığı haller de *kadim konu-yenilenebilir formun* imkânına dair kıymetli açılımlara sahiptir. Mesela Nuh Peygamber'in davetine mazhar olan toplum, sosyal tabakalaşmanın güç faktörü etrafında gerçekleşmesi sebebiyle ekâbir takım, alt tabakadan kişilerle aynı ilkeyi, aynı ortamı paylaşmayı istememektedir. Bunun için peygamberlerine söyle derler: "*(Toplumun) en aşağı tabakasından insanların senin ardına düştüğünü göre göre tutup sana mı inanacağız?*"¹⁹ Hz. Nuh'un onlara verdiği cevapta geçen şu cümle, toplumun alt tabakalarından olan inananları yanından uzaklaştırmasının ondan istendiğini ifade etmektedir: "*.. ben, inananları kovacak değilim.*"²⁰ Nuh Peygamber ayrıca böyle bir tutum içinde olsa kimsenin onu Allah'ın azabından kurtaramayacağını da belirtir.²¹ Bu cümle, sırf toplumun zayıf kesimlerinden geliyorlar diye insanları ayırıştırıp aşağılamanın büyük bir cürüm olduğunu açıkça ifade etmektedir.

Nuh Peygamber'in kıssasında bu detaya yer verilmiş olmasının Kur'an'ın ilk muhatapları açısından özel bir anlamı vardır. Benzer bir toplumsal süreç yaşayan Mekke'li müşrikler de Hz. Peygamber'e benzer teklifle gelmişler ve O'ndan yanındaki kölelerden utandıklarını, onlar olmazsa kendisine tabi olabileceklerini farklı zamanlarda dile getirmişlerdi.²² Bunun üzerine Allah şu ayeti indirmiştir:

*"Sabah akşam Rablerinin rızasını isteyerek, O'na yalvaranları kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok ki, onları kovup da zâlimlerden olasın!"*²³

Dikkat edilirse Nuh Peygamber ile Hz. Peygamber döneminde yaşanan sorun, iletilen talep ve verilen cevap özü itibarıyla aynıdır: İnanmaya niyeti olmayan, maddi gücü olmayan inananları hakir görür. Oysa vahiy insanların varlık değerlerine göre değerlendirilmelerini ister, statü üzerinden bir tabakalaşma ve kamplaşmayı zulüm olarak tanımlar. Film yoluyla Kur'an mesajını anlamaya, anlatmaya çalışan biri, Nuh Peygamber zamanında olup Hz. Peygamber döneminde devam eden ve bugün de hala bütün şiddetiyle süregelen algıyı üçüncü bir zaman diliminde yeniden ele alıyor demektir. Görsel yolla bu mesajı anlatan ve insanları varlık değeri üzerinden değil, özellikle somut güç enstrümanları üzerinden algılayan cahili algının yanlışlığını gizil konu olarak işleyen bir senaryo, bugünün imkânıyla bir Kur'an mesajını gündeme taşımış olacaktır.

¹⁸ Kerim Balcı ve Esra Demirkıran, storytechfuture.wordpress.com/2014/03/01/bana-kurandan-rasgele-2-sayfa-verin-size-gorkemli-bir-film-cekeyim. Erişim 9.10.2016.

¹⁹ Şuara, 26/111. Ayrıca bkz.:Hud, 11/27.

²⁰ Şuara, 26/114.

²¹ Hud, 11/30.

²² Celaleddin es-Suyuti, Lübabü'n-Nukul fi Esbabü'n-Nuzul, Alemu'l-Kütüb, Beyrut 2002, s.113-115.

²³ En'am, 6/52.

Aradaki fark, şu an satırlarda yazılı bir mesajın satırlarda karşılık bulması umuduyla yine satırlarda sözel olarak anlatılması (yani bilinen tefsir çalışmaları) yerine ekrana yansıtılarak ifade edilmesinden başka bir şey değildir.

Bunu gerçekleştirebilmek için ise, işi kaba bir propagandaya dökmeden Kur'an'ın satırlarında ve satır aralarında anlattıklarını görsel dille işleyecek imkânlar üzerinde kafa ve gönül yormaya ihtiyaç vardır. Özellikle sinema ve televizyon dili, bazı Kur'an konularının derinlemesine sorgulanması ve anlamlandırılması uğrunda değerli katkılar sağlayabilecek bir potansiyele sahiptir. Ancak öte yandan aynı dil özenli kullanılmadığı takdirde, soyut ve ucu açık konuların belirli kalıplara mahkûm kılınması başta olmak üzere bir takım dezavantajları da beraberinde getirebilir. Görsel dilin hangi Kur'an konularının anlatımında işlevsel olarak kullanılabilmesi konusuna geçmeden önce, dini alana ait bazı konuların ülkemizin ekranlarında görsellik yoluyla anlatımına dair var olan duruma ana hatlar itibarıyla bir göz atmak, yeni çalışmalara küçük de olsa bir katkı sağlayacaktır.

2. Dini Konuların Görsel Medyada İfadesi

Batı sinemasında olduğu gibi²⁴ Türkiye'de de sinema ile dinin ilişkisi doğrusal bir düzlem oluşturmamıştır. Vaki, ülkede yaşanan sosyo-politik ve kültürel süreçlerin uzantılarının dini içerikli konuların sinema ve televizyona yansımaları şeklinde cereyan etmiştir. Dini, hayat örüntüsünün tamamen dışına çıkarma, bu mümkün olamıyorsa hiç değilse sadece bireysel alana hapsetme politikasının sıkı bir şekilde uygulandığı yıllarda, beyazperde ya da ekranın dini olanı olumlama diliyle anlatması zaten beklenemezdi. Dindar olanın itici, düzenbaz, yalancı, dar kafalı olarak betimlendiği filmlerde din ile hurafe, aynı anlam dünyasının ortak bileşenleridir. Muhafazakâr kesimlerin özellikle görsel medyaya bir hayli mesafeli durmasının temel sebeplerinden biri bu tarz filmlerdir. *Ateşten Gömlek* (1923), *Bir Millet Uyanıyor* (1932), *Aynaroz Kadısı* (1938), *Vurun Kahpeye* (1949) gibi filmlerde dini ritüelleri yerine getiren, ağız dualı karakterlerin sahtekârlık ve bağnazlıkları özenle işlenir. Bu dönem filmlerinde hem dine bağlı hem güzel ahlaka sahip karakterlere yer verilmediği gözlemlenir. Benzer yaklaşım 1970-80 yapımı filmlerde de devam eder.²⁵ Dikkatle incelendiğinde pek çok film ve televizyon dizisinde senaryo gereği yer verilen dini bir motifin de son derece özensiz bir dille anlatıldığı fark edilir. Mesela namaz kılan bir oyuncunun kıyâmı, rükûu, selâmı kendi içinde intizam içinde yapabildiğini görmek son derece zordur. Yanlış bilgilere istinat eden görüntüler de bu filmlerde bolca yer alır. Mesela güneş doğarken sabah ezanının okunması, doğduktan sonra da sabah namazının kılınması gibi “Bu sene de Kurban Bayramı

²⁴ Balcı ve Demirkıran, a.y.

²⁵ Konuyla ilgili örneklem için bkz.: Bilal Yorulmaz, *Sinema ve Din Eğitimi*, DEM Yay., İstanbul 2015, s.171-185; 199-206.

hac mevsimine denk geldi”²⁶ kıvamında yanlışlıklara filmlerde de rastlanmaktadır.²⁷ Bilinçaltı tekniklerin gayr-ı ahlaki hedefler ve yöntemlerle kullanılması, dini kavramların bazen örtük, bazen de aleni olarak tahkir edilmesi, olumsuz davranış kalıplarının doğal ve yaygın tutum olarak gösterilerek sıradanlaştırılması da sinema ve televizyonun din eğitime ket vuran yönleri arasında zikredilmelidir.²⁸ Dini değerlerle alakası uzaktan olan bireylerin bile Müslüman bir toplumda yaşamak sebebiyle dini alanla istemsiz ve tabii karşılaşmaları bile hala filmlerde özenle gizlenmektedir.²⁹

Bazı toplumsal dinamiklerin yer ve yön değiştirmesiyle birlikte din ile alakalı olanın ekranda temsili yavaş yavaş değişmeye başlar. 1956 yılı yapımı *Âşıklar Kâbesi* Mevlana, Türk sinemasında dini öğelerin kullanıldığı ilk filmidir. 1969 yılından itibaren Yücel Çakmaklı'nın kuramcısı olduğu Milli Sinema Akımına bağlı olarak³⁰ çekilen filmler dini konuların beyazperdede ele alınmasına ciddi bir ivme kazandırmıştır. Şule Yüksel Şenler'in *Huzur Sokağı* adlı romanından beyazperdeye uyarlanan (eserin 2012'de aynı adla 67 bölüm olarak dizisi de çekilmiştir) *Birleşen Yollar* (1970) Milli Sinema Akımının ilk filmidir. Devam eden süreçte uzun süre etkili olacak Hazretli filmler serisi, *Hz. Ömer'in Adaleti* (1973) isimli filmle başlamış,³¹ *Hz. Rabia* (1973) ve *Hz. Yusuf* (1973) gibi Yeşilçam filmleriyle devam etmiştir. Bu çalışmalar bir anlamda sonradan gelecek “hazretli” televizyon film ve dizilerinin de öncülüğünü yapmıştır. Muhafazakâr kesimlerin hassasiyetlerini gözeten medya kuruluşlarının faaliyete geçtiği bu dönemde bazı peygamberlerin ve evliyanın hayat hikâyeleri filme alınmaya başlamıştır. Özellikle televizyon için çekilen ve defalarca tekrarı da yayınlanan bu yapımları birbirinden bağımsız çekilmelerine rağmen dizi olarak kabul etmek daha uygun olacaktır. Zira her bir bölümde ayrı bir velinin hayatının ele alınsa da, zaman dilimi, replikler, görsel tasarım birbirine neredeyse tıpatıp benzemektedir. Günlük hayatla herhangi bir bağı olmayan bu senaryolarda hayatı anlatılan kişinin

²⁶ <http://www.meydan.com.tr/haber/gundem/2013-kurban-bayrami---hac-bu-sene-kurbana-denkgeldi-2013-haci-adaylari/45672.html>. Erişim 7.10. 2016.

²⁷ Yorulmaz, *Sinema ve Din Eğitimi*, s.195-198.

²⁸ Bilal Yorulmaz, *Sinema ve Din Eğitimi*, s.185 vd.

²⁹ Yılmaz Erdoğan'ın şu sözleri Türk sinemasında uzun yıllar boyunca takip edilen izleği açıkça gözler önüne sermektedir: “Türkiye'deki bir sette günde beş kez ezan için duyarsın, 'aziz Allah' dersin, beklersin, çay içersin ama filmde duyulmaz o ezan. Bir yabancı buraya geldiğinde mutlaka bir İstanbul sabahı uyanıyor, ezanı bir çeker. Sen de Batıcı kafalı biri isen 'bunlar da bizi böyle gösteriyor' dersin. Yerelliğin bir numaralı şeyi din. Gelişim olarak materyalist bir kampın ağırlığı söz konusu. Buradaki materyalizmin bizdeki karşılığı laiklik. Bu iş din eşittir yobazlık denkleminde kadar gitti. Hepimize yansıyan din deyince gözümüzün önüne Cumhuriyet dönemi filmlerindeki deli, kötü kişiler geldi.” <http://www.haber7.com/sinema/haber/877778-yilmaz-erdogan-ezan-sette-var-filmde-yok>. Erişim 10.10.2016.

³⁰ Atilla Dorsay, *Sinemamızın Umut Yılları*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1989, s.110 vd.

³¹ İbrahim Coşkun, “Türk Sinemasında Dini İçerikli Yapıtların Genel Yapısı ve Bu Yapıyı Varoluşçu Çizgiye Yükseltmenin Gereği Üzerine”, *Sinema ve Din*, DEM Yay., İstanbul 2015, s.789.

rol model vasfına herhangi bir gönderme yapılmadığı söylenebilir. Bu yönüyle seyirciyi geçmiş zamana doğru bir yolculuğa davet eden bu filmlerden seyircinin kendine bir hisse çıkarması çok zor görünmektedir. *Batmayan Güneş-Abdulkadir Geylanî Hazretleri, Can Perdesi- Ahmed Bedevî Hazretleri, Behlül-i Dâna Hazretleri, Uyanış-Davud-u Tâî Hazretleri, İftira-Hazan Sezaî Hazretleri İbrahim Gülşenî Hazretleri*³² gibi isimler taşıyan bu filmlerle ancak o zatla ilgili kırık dökük de olsa bir farkındalık sağlanacağını ve duygusal anlar yaşanacağını öngörmek mümkündür.³³ Milli sinema akımı beyazperde filmleriyle başlamış, televizyon kullanımının yaygınlaşmasıyla *Denizin Kanı, Bir Adam Yaratmak, IV Murat, Hacı Arif Bey, Kuruluş* gibi dönem şartları açısından düşünüldüğünde başarılı dizilerle devam etmiştir.³⁴ Minyeli Abdullah (1989) *Yalnız Değilsiniz* (1990) dini hassasiyeti yüksek kesimlerin teveccüh gösterdiği, gişe hasılatı yüksek filmler olarak kayda geçmiştir.

Tarihi içerikli yayınların doyum noktasına ulaşarak hız kesmesiyle birlikte bugünde geçen ibretlik hikâyeler üzerine kurgulanmış çalışmalar revaç bulmuş, böylece dini içerikli filmlerde ikinci ana akım olarak değerlendirilebilecek “sır” film ve dizileri çekilmeye başlamıştır. ‘Dini hassasiyeti yüksek kesimlerin’ görsel dilin ve medyanın gücünü keşfederek bu alana yönelmeleriyle birlikte daha fazla sayıda çalışmanın seyircisiyle buluşmaya başladığını söylemek mümkündür. Çoklukla televizyon dizilerinden oluşan bu gruptaki çalışmaların en belirgin özelliği “mesaj kaygısının” ön planda olmasıdır. “Kör gözüme” denebilecek bir yaklaşımın denendiği bu filmlerde dini değerler bugüne davet edilmiş olmaktadır. Ancak mesaja o kadar odaklanılmıştır ki; oyunculuk, senaryo, çekim teknikleri, kurgu gibi kaliteyi belirleyen detaylar neredeyse görünmez hale gelmiştir. Sır dizileri olarak tanımlanan yapımlar, bu kategorinin en çok seyredilen türleridir. Ancak bu filmlerde akide ve realiteye aykırı bazı hususlar bulunduğu gibi,³⁵

³² <http://www.islamiyettv.com/etiket-tgrt-dini-filmler-etiket-11646.html>. Erişim 01 Ekim 2016.

³³ Türkiye’de çekilmemekle beraber bu türün örneklerini hatırlamak sadedinde Hz. Yusuf, Hz. Meryem isimli diziler de burada hatırlanabilir. Çıkış noktalarını Kuran kıssaları ve Kitab-ı Mukaddes kaynaklı bilgilerden alan bu eserlerde tarihi malzemenin eksikliği sebebiyle senaryoda meydana gelen boşluklar hayal gücü ile doldurulmuştur. Benzer şekilde batı sineması da Nuh, Musa ve İsa Peygamberlerin hayatını beyazperdeye yansıtmıştır. Bu dönem ve tarzın başarılı çalışmalarından biri herhalde tartışmasız olarak Hz. Peygamber’in peygamberlik sürecinin anlatıldığı “Çağrı” isimli filmidir. Çağrı’nın esas başarısı oyunculuk, senaryo, kurgudaki orijinallikinden çok Hz. Peygamber’in hayatının böyle de anlatılabileceğini o dönemde akla düşürmüş olmasıdır.

³⁴ Coşkun, “ Türk Sinemasında Dini İçerikli Yapıtların Genel Yapısı”, *Sinema ve Din*, s.787, 790.

³⁵ Temel esprisi iyiliğe teşvik, kötülükten uzak tutma olan bu çalışmaların bütüncül bir dini algıdan uzak olmaları sebebiyle kaş yapayım derken göz çıkarttıkları kanaatindeyim. İyiliklerin mükâfatının, kötülüklerin cezasının hemen burada hızlıca alındığı bu düzeneğin, bunları büyük bir dikkatle seyreden çocuk ve ergenlerin ahirete iman algıları üzerindeki olumsuz etkilerini henüz bilmiyoruz. İyiliğin ya da kötülüğün sonucunu hemen görmeyi istemek son derece insani bir taleptir ama bu talebi ertelemeyi öğreten, dünyayı sadece buradan ibaret saymamayı teklif eden ve hüküm verme yetkisinin Allah’a ait olduğunu ısrarla hatırlatan Kur’an’ın öğretisiyle (Bakara,

psikolojik riskli gruplar üzerinde paranoid etkiler yapabilecek bir potansiyel de mevcuttur.³⁶

The İmam(2005) Takva (2005) birbirlerine zıt alt metinlere sahip olmakla birlikte terminolojisi itibariyle birbirlerine yakın filmlerdir. Öte yandan dini içerikli filmlerin çekildiği tür olan dramanın dışına çıkan ve son olarak altıncısı çekilen *Dâbbe* ile üçüncüsü gösterime giren *Semûm*, isimlerini Kur'an'dan alan korku filmi örnekleridir.

Dini öğretilerin ekranda yer almasıyla ilgili yeni moda, hikmetli sözler söyleyen; ya tarihi menkıbeler üzerinden ya da Mevlana'dan, Yunus'tan, benzeri tasavvuf erbabından cümleler naklederek dizinin karakterine nasihat eden yardımcı rol oyuncularının konuşturulmalarıdır. Son dönemde pek çok dizide böyle karakterlere rastlanmaktadır. *Ekmek Teknesi*'nin "Herodot Cevdet"i, *Deli Yürek*'in Kuşçu'su, *Böyle Bitmesin*'in Büyükannesi en kritik anlarda dini içerikli etkileyici sözlerle esas kahramana yol göstermektedir. Hatta *Kertenkele* isimli dizide yardımcı rollerden birinde olan Hicabi'nin ortalama 5-6 dakika süreyle vaaz verdiği sahneler bulunmakta ve kaynak gösterilmeksizin Kur'an ayetleri üzerinden özellikle peygamber kıssaları anlatılmaktadır. Ancak yapımın tamamına bakıldığında verilmek istenen mesajın ne olduğu son derece karmaşıktır.³⁷

Bütün bu açıklamalar, uluslararası film sektörüne paralel olarak ülkemizde de sinema ve televizyon filmleri açısından seküler olmayan bir dilin gelişmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum dinin bütün engellemelere rağmen tekrar yükselen değer haline gelmesinin sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir. Genel görüntü düne nazaran daha olumludur ama baştan sona bütün bileşenleriyle zengin bir anlatım geleneği oluşturulabildiğini söylemek de mümkün değildir. Dini mesaj taşıyan filmlerin nasıl bir anlatım diline sahip olduğunda daha etkili olabileceğini, örtük ya da açık mesaj iletiminin muhtemel artı ve eksi yönlerini tartışmak, bugün gelinen noktada atılması zorunlu bir adımdır.

Buraya kadar ana başlıklarla özetlenen dini/milli karakterli filmlerin çoğu, din eğitiminde sinemanın imkânlarının kullanımıyla ilgili doktora tezi düzeyinde bir çalışma hazırlayan Bilal Yorulmaz tarafından "irşad filmleri" olarak adlandırılmıştır.³⁸ İrşad filmlerinin ayırt edici vasfı, mesaja odaklı bir filmografiye

2/113; Yunus, 10/93; Nahl, 16/124 vb. ayetler) çelişen bu din algısının sonuçlarını ancak ileride görebileceğiz.

³⁶ Ahmet Onay, *Dini İçerikli Film, Dizi ve Dramalarda Senaryo ve Görsellik Sorunu (Sosyo-Ekonomik Bir Analiz), II. Uluslararası Dinî Yayınlar Kongresi*, Ankara, 2005, s.116.

³⁷ Bilal Toprak, "Kertenkele'nin Serencamı: Bir Film Üç Algı", *Sinema ve Din*, DEM Yay., İstanbul 2015, s.542-544.

³⁸ Yorulmaz, mesajı açıkça işleyen filmleri irşad filmleri, örtük dini mesaj içeren filmleri ise tebliğ filmleri olarak tanımlamaktadır. Tek kelimelik isimler kullanım açısından işlevsel olmakla birlikte filmlerin içeriğini ifade etmede net bir ayırım sağlayamamaktadır. Burada temel mevzu filmin irşad ya da tebliğ ettiği husus değil, bunu gerçekleştirme şekli olduğuna göre bu tarz filmleri açık ya da

sahip olmalarıdır. Bu özellik aynı zamanda mesaj kaygısının her türlü sanatsal kaygının önüne geçmesiyle irşad filmlerinin en önemli zaaf noktasını oluşturur. Bu tarz filmler seyredildiğinde senaryo, ışık, seslendirme, kurgu gibi sanat kalitesini belirlemedeki temel hususların asıl değil teferruat olarak görüldüğünü rahatlıkla fark etmek mümkündür. Mesajın son derece açık olarak verildiği bu filmlerde iletişimin esas unsurlarından “mesajın kodlanması” aşamasının neredeyse tamamen gözden çıkarıldığını düşünmek mümkündür. Bununla birlikte açıkça ifade etmek gerekir ki bu filmler çekilmeden daha iyilerini ortaya koymanın da imkânı yoktur. Özellikle televizyon dizisi olarak çekilen yapımlarda doğrudan mesaj sorununu son derece net olarak görmek mümkün iken, sinema filmlerinde durum bir nebze olarak daha iyi denebilir. Oysa ister sinema salonlarında, ister televizyonda gösterim için yapılmış olsun bir film, ancak sanatsal hassasiyetle varlık amacını ortaya koyabilir. Bir film sadece senaryosunda yer alan olay dizisi, repliklerle değil, alt metin olarak yarattığı mitlerle de seyirciyle konuşmakta ve onu yönlendirmektedir. Bir başka deyişle gösterilenler kadar gösterilmeyenler, konuşulanlar kadar konuşulmayanlar da filme dâhildir. Bir film hayatı bir değerler bütünü içinde resmeder ve bu yönüyle bir anlamlandırma düzlemi içinde yer alır. Benzer temalar işlendikçe konu iyice derine işler.³⁹ Sinemanın 7. sanat olarak tanımlanmasını sağlayan da onun işte bu özelliğidir.

3. Filmî Tefsir Yöntemiyle Bazı Kur'an Konularının anlatımı

Görsel kitle iletişim ürünlerinin üretim ve paylaşım sürecinde keskin değişiklikler yaptığı alanlardan biri de eğitim-öğretim faaliyetleri olmuştur. Fotoğraf, video, grafik, slayt vb. görsel anlatım (malzemelerle) desteklenmemiş bilginin hedef kitesine ulaşması ve istenen etkiyi oluşturması her geçen gün zorlaşmaktadır. Formal dini öğretim faaliyetlerinde sınırlı da olsa kullanılan görsel malzemeyi informal öğretimde devreye sokmak daha kolay görünmektedir. Bu yöntem Kur'an söz konusu olduğunda büyük bir titizlikle uygulanmalıdır. Her şeyden önce senaryoya esas teşkil edecek Kur'an konusuna doğru karar vermek son derece önemlidir. Kader, mucize, kıyamet alametleri, insan tabiatının olumlu ve olumsuz yönleri gibi konular görsel dille çok daha rahat ve ucu açık bir anlatımla izleyicilerin zihin ve gönül dünyasına havale edilebilir, orada yeni değerlendirmelere medar olabilir. Mesela *Derin Darbe, 2012* gibi filmlerin bazı sahneleri Karia suresindeki kıyamet tablolarının görsel tefsiri sayılabilir. *Aşkın Gücü* ölümden sonraki hayatın bazı detaylarını düşündürmede son derece etkili bir dile sahiptir. *Truman Show bir yandan* dünya hayatının bir oyun olduğunu, öte yandan da insanın söylediği, yaptığı her şeyin kayıt altına alındığını bildiren Kur'an ayetleriyle örtüşen bazı mesajlar içermektedir. *Karpuz Kabuğundan*

örtük mesajlı filmler olarak tanımlamak daha uygun görünmektedir. Karş.: Yorulmaz, *Sinema ve Din Eğitimi*, 145, 156.

³⁹ Mustafa Sarmış, “Snowpiercer Filmi Örneğinde Sinemada Alt Metin Olarak Sunulan Dini Mesajlar”, *Sinema ve Din*, 75.

Gemiler Yapmak, The Day After Tomorrow, Cennetin Çocukları da bakış açısı değiştirilerek seyredildiğinde eğitici niteliği fark edilebilecek filmlerdendir.

Sözel olarak anlatımı son derece çetrefilli olan kader de, filmî tefsirin imkânlarıyla anlatılabilecek konulardan birisidir.⁴⁰ *Kelebek Etkisi, Geleceğe Dönüş, Frekans, Zaman Ötesi, Son Durak* gibi filmler, Hristiyan teolojisi dolayımında Holywood sineması tarafından çekilmiş ve kaderin değişmezliği mesajını veren filmlerdendir. Ancak bu filmler genelde insanın çabasını, emeğini görmezden gelen edilgen bir teslimiyeti resmeder, bu nedenle bir miktar karamsar bir dile sahip oldukları bile söylenebilir. Oysa İslam kültürü açısından teslimiyet, girift farkındalıklar gerektiren ileri seviyede etken bir tutumdur. Kelam ilmi açısından hiçbir şekilde değiştirilemez, önceden hükmü verilmiş bir yazgının var olup olmadığı bir takım tartışmalara konu edilmişse de, toplumsal bilinçaltında kader konusunda yazılı olan hükmün sorunlu kısımlarını görsel yolla son derece ufuk açıcı bir dille tartışmaya açmak mümkündür. Bu bağlamda Allah'ın kulunun maslahatını dilediği, kulla bağını son hüküm anına kadar koparmadığı, hayra, hakka ulaşması için ona özel davetlerde bulunduğu gibi konular; insanın hayır ve şerrin doğru bilgisine sahip olamadığı ve bu alanlarda algı yanılsamasına maruz kalabileceği, özellikle sorunlu durumlarda ama her halükarda Allah'ın iradesine ve yönlendirmesine güvenmenin önemi gibi hayatı anlamlandırma açısından hayati öneme sahip Kur'anî bilgiler, filmi tefsir metoduyla, sözle olabildiğinden çok daha başarılı bir şekilde işlenebilir.

Çalışmada son olarak film yoluyla Kur'an konuları üzerinde düşünmeye davet etme esnasında dikkat edilmesi önem arz eden birkaç hususa dikkat çekilmiştir.

4. Kur'an Mesajının Görsel Dille Anlatımında Göz Önünde Bulundurulması Gereken Temel İlkeler

Görsel iletişim tekniklerinin Kur'anî konuların anlatımında kullanılması suretiyle filmi tefsir diyebileceğimiz yeni bir akımın doğuşuna tanıklık ettiğimiz bir sürecin içinde olduğumuzu belirtmiştik. Bu noktada senarist ve yönetmenlik rolünü üstlenecek birey, her şeyden önce Kur'an'ın kelimeleriyle çizdiği tabloları seyredip gördüklerini görüntülerle anlatmanın imkânını arayacak demektir. Satırlar kadar satır aralarında yazılı olanları da sanatçı hassasiyetiyle okuyabilme becerisi, görsele de ciddi bir anlatım zenginliği katacağı açıktır.

Kur'an üzerinden hayatı sorgulamaya davet eden film çalışmaları hayal gücü, estetik kaygı, teknik açıdan profesyonel yaklaşım, Kur'an'ın satırları kadar satır aralarını da bütüncül bir algıyla okuyabilme beceri ve hassasiyeti gerektirmektedir. Oysa bu alanların tamamında tek bir kişinin sadra şifa verecek

⁴⁰ Coşkun, "Türk Sinemasında Dini İçerikli Yapıtların Genel Yapısı", *Sinema ve Din*, s.798; Fatma Bayraktar Karahan, "Bir Kelam Konusu Olarak Kaderin Sinema Filmlerinde Ele Alınışı", *Sinema ve Din*, s.815-816.

düzyeyde yeterlilik kesbetmesi son derece meşakkatlidir. Bu nedenle her şeyden önce birbiriyle iyi çalışan uyumlu bir ekip kurmanın şart olduğunu fark etmek gerekir. Öte yandan “her yiğidin ayrı bir yoğurt yeme şekli” olduğu gibi, bu konularda kafa yoran kişi sayısınca birbirinden nüanslarla ayrılan anlatım tarzı olması da mukadderdir. O nedenle bütün bu alanları kuşatacak şekilde genel-geçer ilkeler belirlemek neredeyse imkânsızdır. Bu çalışmada söz konusu yapımlarda ne olması gerektiği hakkında fikir yürütmek yerine, şimdiye kadar edinilen birikim üzerinden ne olmaması gerektiği üzerinde durmak daha anlamlı bulunmuştur. Bu hususta da detaylarla uğraşmak yerine, çalışmalara yön verdiği takdirde şu ana kadar olandan daha başarılı sonuçlar üretecek hususlara ana hatlar itibariyle değinilmesi uygun görülmüştür.

4.1. Mesajı Doğrudan Verme

Sanatsal söylem; sözün, iddianın açıkça dile getirilmesiyle, kanıtların ard arda dizilmesiyle yol almanın işlevsel olduğu bir alan değildir. Bunun yerine dolaylı ve düşündürmeye, keşfetmeye çağırın bir dil, muhatabın emeğini ve birikimini de karşılıklı iletişime davet ettiği için çok daha derin iz bırakma potansiyelini içinde barındırır. Mesajı doğrudan doğruya vermek yerine dolaylı ve örtük bir dil kullanmak, etkiyi artıran bir unsurdur. İletişimin temel örüntüsünde var olan mesajın kodlanması, seçilen bir yol ile (radyo, televizyon, yazılı basın, karikatür vb.) muhatap kitleye iletilmesi ve kitle tarafından kodun çözülüp yeniden üretilmesi döngüsünde bu örtük mesajın kitle tarafından serbest şekilde çözümlenmesine imkân tanımak gerekir. Bu, Kur'an tertibinin de ilham ettiği bir öğretim yöntemi olarak düşünülebilir: Aslında aralarında derin bağlantılar olmasına rağmen konudan konuya geçiyormuş, dolayısıyla konu bütünlüğüne sahip değilmiş gibi gözükün Kur'an bu suretle, hem sıkça değişen konu akışını takip etmek hem de konuların birbiriyle muhtemel bağlantılarını kurmak amacıyla yükselen dikkat düzeyine hitap etmiş olur. Bu suretle okuyucu sadece o an üzerinde düşündüğü husus hakkında bir kazanım sağlamış olmaz, henüz farkında olmadığı bambaşka konular hakkında da birikim edinmiş olur. Böylelikle alışılmış giriş-gelişme-sonuç bölümleri bulunmadığı için o an çoğu kez zihne yerleşmemiş gibi gözükün bu detaylar, ihtiyaç anında bir anda devreye giriverirler. Kur'an okuyucularının deneyimleyegeldiği bu husus, bir anlamda “farkında olmadan farkındalık oluşturma” süreci olarak tanımlanabilir. Satırlarda olduğu kadar satır aralarında da konuşan Kitabın bu yöntemi filmi tefsir için de son derece işlevsel katkılar sağlayabilir. Bu ilkeye kıssalardan üretilecek filmlerde de özen göstermek gerekir. Temel izlek belli olduğu için bu tarz çalışmaları esas itibariyle kolay saymak mümkün değildir.⁴¹ Aksine, sadece mesaja değil, aynı zamanda onu incelikli bir dil kullanarak sunmaya odaklanıldığında sonucun baştan belli olması kolaylaştırıcı değil, zorlaştırıcı bir özellik haline bile gelebilir. Bu çalışmalarda sonuç zaten baştan belli olduğu için bilinenleri olduğu gibi tekrar eden ve

⁴¹ Erdoğan Baş, “Kur'an Kıssaları ve Sinema”, *Sinema ve Din*, s.668.

izleyicileri edilgen bir durumda sadece oturup seyretmeye davet eden bir çalışma yerine, kıssaların ikincil, üçüncül mesajlarını alt metin olarak işleyen ve seyircinin anlamlandırma sürecine kendi hayatından unsurlar katabileceği yapımlar daha etkili olabilir.

4.2. Tek Ana Mesaja Odaklanmak

Sinema yapımlarında aynı anda birden çok ana mesaj, etkiyi azaltan bir husus olmaktadır. Mesela hem namazın kötülüklerden alıkoyma gücünü, hem de paylaşmanın birey ve toplum refahına katkısını aynı anda ana konu olacak şekilde işlemeye kalkmak, her iki hususun da düşünmeye sevk edecek bir başarıyla sunumunu engellemek anlamına gelir. Seçilen bir ana konunun sadece bir-iki boyutuyla gündeme çekilmesi ve bundan sonra bir film çekmek için harcanacak emeğin sanatsal kaygıyı yansıtan bütün bileşenlere uygun bir oranda paylaşılması kaliteyi ve etkiyi artıracaktır. Filmin olay örgüsünü tamamlayan detay unsurlara en üst düzeyde özen göstermek gerekir.⁴² Abartılı olmamak kaydıyla zaman zaman vur-kaç tekniği konunun farklı boyutlarına dikkat çekmede kullanılabilir. Ya da alt metinde gizil birkaç küçük mesaja yer verilebilir. Bu yaklaşım, başka bir konudan söz ederken arada tek cümle ile o konuyla ilgili başka bir boyuta dikkat çekip hemen kaldığı yerden konuya devam eden Kur'an⁴³ yöntemiyle de uyumlu olacaktır.

4.3. Sonuç Çıkarma İşini Seyirciye Havale Etmek

Bir film yoluyla başkalarıyla düşünce ve duygu paylaşımında bulunmak ve bir iletişim kurma yolunu denemek isteyen kişi kodlanmış mesajın çözümlenmesi ve yeniden kodlanması aşamasında nerede duracağına karar vermek zorundadır. Bu noktada seyirciyi özgür bırakmak, kendi içine doğru bir yolculuğa çıkmasına izin vermek, her şeyi anlatmaya çalışmamak⁴⁴ ve seyircinin zekâsına, sezgisine ve sağduyusuna güvenmek gerekir. “Senaryo slogan kürsüsü olmamalı”⁴⁵ kuralına sadakat, sloganlarla sağlanamayacak kadar derin bir farkındalığı garanti edebilir.

4.4. Tebliğ Ahlakına Aykırı Refleksler Geliştirmemek

Dinlenen bir müzik içinde kulakla işitilemeyen, seyredilen bir görüntüde gözle görülemeyen ama beyinle işitilen ve görülen mesajlar, ticari ürünlere ait logo, afiş vb. ürünlere saklanan figürler ya da cümleler aracılığıyla yapılan teşvikin genel adı olan subliminal telkinler, Kur'an'ın öngördüğü hayat tarzına ikna etme amaçlı bile olsa dini hassasiyet sahibi medya profesyonelleri tarafından kullanılamaz. Çünkü ahlaki açıdan iyi bir sonuca gitmek üzere ahlaki olmayan bir yola sapmak kabul edilemez. Bu noktada Allah'ın hidayet ya da dalaleti seçme konusunda insanı özgür bıraktığı gerçeği göz önünde bulundurulmadan yol almak

⁴² Turgut Özakman. *Oyun ve Senaryo Yazma Tekniği*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2007, s. 240.

⁴³ Nahl 16/9; Kehf 18/22-23; Neml 27/43.

⁴⁴ F Akyürek, *Senaryo Yazarı Olmak, Senaryo Yazmak*, Media Cat Yay., İstanbul 2004, s. 253.

⁴⁵ F Akyürek, *Senaryo Yazarı Olmak, Senaryo Yazmak*, 257.

mümkün değildir. Demokrasi gelişmediği halde medyası çok gelişmiş bir ülkede manipüleyle son derece açık bir alanda bulunduğu açıktır. Bu şartlar altında da ahlaki davranmanın⁴⁶ gerekliliğini tartışmaya gerek yoktur.

4.5. Lağve Dalmamak

Bir Kur'an kelimesi olan lağv,⁴⁷ bir düşünceye istinad etmeyen faydasız, boş ya da kötü sözler, insanın kendisini ilgilendirmeyen şeylerle ilgilenmesi olarak tanımlanmaktadır.⁴⁸ Lağv, inananların kaçınmaları gereken bir hususlardan biridir. Bu kelimenin önemli özelliklerinden biri, standart bir içeriğe sahip olmamasıdır. Birisi için önemli olan bir detay bir başkası için boş ve anlamsız bir teferruat sayılabilir: Bir kimyacı için olmazsa olmaz bilgi olan elementlerin mol değerleri, bir sporcu için "lağv" sayılabilir. Bir anaokulu öğretmeni için gerekli olan oyuncak tasarımı, bir avukat için boş işle iştigal etmek olabilir. Meslek yanında cinsiyet, yaş, kişilik, yetenek vb. etkenler de elbette lağvin tanımlanmasında önemlidir. Bu nedenle birisi için hangi detayların anlamlı, hangilerinin zaman ve emek kaybı olacağına dışarıdan karar vermek mümkün değildir. Film yoluyla Kur'anî bazı konulara dikkat çekme gayreti içine girenin de hangi adımın boş ve işlevsiz olacağına karar vermede hassas davranması gerekir.

4.6. Farklı Film Türlerini Denemek

Dini içerikli sinema ve televizyon filmlerinde ana hatlar itibariyle drama ya da tarihi film tarzının tercih edildiği göze çarpmaktadır. Konunun ciddiyeti göz önünde bulundurulduğunda dramanın tek seçenek olduğu bile akla gelebilir. Aslında bu bir zorunluluk olarak değerlendirilmemelidir. Özellikle kıssaları olduğu gibi tarihi film formunda çekme hevesi, mizansen, kostüm gibi unsurlar üzerinden dini ortaçağa mahkûm eden bir algıyı da farkında olmadan perçinlemektedir.⁴⁹ Kur'an üzerinde düşünmeye davet ederken komedi, macera-aksiyon, animasyon vb. başka film türleri de denenebilir. Özellikle doğal sonuçları anlatmada abartıya kaçmak, gülerken öğrenme fırsatı yaratabilir. Yerleşik ama faydasız ya da fayda süresi sona ermiş adetlere ya da amaçlarına ulaştırmayan araçsallaştırılmış ritüellere dikkat çekmek de görsel yolla rahat ele alınabilecek hususlardandır.

⁴⁶ Bourdieu, *Televizyon Üzerine*, 8.

⁴⁷ Müminun 23/3; Furkan 25/72; Kasas 28/55.

⁴⁸ Ragıb el-İsfahani, *Müfradatu Elfazı'l-Kur'an*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 2009, s.742.

⁴⁹ Ahmet Onay, "Dini İçerikli Film, Dizi ve Dramalarda Senaryo ve GörSELLİK Sorunu (Sosyo-Ekonomik Bir Analiz)", s. 117.

Sonuç

Kur'an mesajını bütün insanlığa ulaştırma görevini yüklenmiş olan Müslümanların, öncelikle kendi gönül ve fikir dünyalarını bu metne doğrudan açmaları gerekmektedir. Başka metinler üzerinden Kur'an'dan dolaylı olarak beslenme döneminin artık bir an önce kapatılması elzemdir. Bu faaliyet Kur'an'ın zengin anlam dünyasının keşfine de zemin hazırlayacaktır. Burada elde edilen birikimin şimdiye kadar kullanılanlardan daha farklı yöntemlerle ifadesi sadedinde görsel dilin imkânlarını kullanmak düşünülmelidir. Bu çalışmada önceden çekilmiş filmlerin bazı Kur'an konularının anlatılmasında istihdamı örneklendirilmişse de, bundan sonra müstakillen ortaya konacak ve hedef kitlesi, gösterime gireceği her yerdeki seyirci olacak eserlerin ortaya konmasına ihtiyaç vardır. Bu bir anlamda evrensel bir mesaj taşıyan Kur'an'a erişim koşullarının evrenselleştirilmesi anlamına gelecektir. Bu suretle "Hak şerleri hayreyler, zannetme ki gayreyler" diyen Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın yolundan giderek arifin seyrettiğini arif adaylarına seyrettirmek mümkün olabilir. Bunun için elbette arifane bir bakış açısına ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Akyürek, F. *Senaryo Yazarı Olmak, Senaryo Yazmak*. MediaCat Yayınları, İstanbul 2004.
- Balcı Kerim, Demirkıran Esra, "bana-kurandan-rasgele-2-sayfa-verin-size-gorkemli-bir-film-cekeyim". Erişim 9 Ekim 2016.
storytechfuture.wordpress.com/2014/03/01/
- Baş, Erdoğan. "Kur'an Kıssaları ve Sinema" *Sinema ve Din*. DEM Yayınları İstanbul 2015. 661-672.
- Bayraktar Karahan, Fatma. "Bir Kelam Konusu Olarak Kaderin Sinema Filmlerinde Ele Alınışı" 801-818. DEM Yayınları, İstanbul 2015.
- Bourdieu, Pier, *Televizyon Üzerine*. Çev.: Turhan Ilgaz. YKY Yayınları, İstanbul 2000.
- Briggs, A.&Burke, P. *Medyanın Toplumsal Tarihi*. Çev. İbrahim Şener. İzdüşüm Yayınları,,İstanbul 2005.
- Coşkun, İbrahim. "Türk Sinemasında Dini İçerikli Yapıtların Genel Yapısı ve Bu Yapıyı Varoluşçu Çizgiye Yükseltmenin Gereği Üzerine." *Sinema ve Din*. 785-799. DEM Yayınları, İstanbul 2015.
- Çevik, Semra. *Görsel Kültür Ders Notları*. : GÜİF Yayınları, Ankara 2010.
- Dorsay, Atilla. *Sinemamızın Umut Yılları*. İnkılap Yayınevi. İstanbul 1989.
- Kutub, Seyyit. *Kur'an'da Edebi Tasvir*. Çev:Ö.Aydın, E. Özbay. İşaret Yayınları, İstanbul 2011.

- Erdoğan, Yılmaz. “*Ezan Sette Var Filmde Yok.*” Erişim 10 Ekim 2016. (<http://www.haber7.com/sinema/haber/877778>)
- el-İsfahani, Ragıb, Müfradatu Elfazı'l-Kur'an, Daru'l-Kalem, Dımeşk, 2009.
- Onay, Ahmet, “Dinî İçerikli Film, Dizi ve Dramalarda Senaryo ve Görsellik Sorunu (Sosyo-Ekonomik Bir Analiz)”, *II. Uluslararası Dinî Yayınlar Kongresi*, s. 113-120. *Sesli - Görüntülü Dinî Yayıncılık, 05-07 Kasım 2004 - Ankara*, 2005,
- Özakman, Turgut. *Oyun ve Senaryo Yazma Tekniği*. Bilgi Yayınevi, İstanbul 2007.
- Ramonet, I. *Medyanın Zorbalığı*. Çev.:Aykut Derman. Om Yayınları, İstanbul 2000.
- es-Samirai, Fadıl Salih, *Meani'n-Nahv, I-III, Şeriketu'l-Atik*, 2. Baskı, Kahire, 2003.
- ,Meani'l-Ebniye fi'l-Arabiyye, Daru Ammar, Bağdad, Amman, 2007.
- Sarmış, Mustafa, “Snowpiercer Filmi Örneğinde Sinemada Alt Metin Olarak Sunulan Dini Mesajlar.” *Sinema ve Din*. 749-784. DEM Yayınları, İstanbul 2015.
- Suyuti, Abdurrahman Celaleddin, *Lübabü'n-Nukul fi Esbabı'n-Nuzul*, Alemu'l-Kütüb, Beyrut 2002.
- Toprak, Bilal, “Kertenkele'nin Serencamı: Bir Film Üç Algı” *Sinema ve Din*, s.521-545. DEM Yay., İstanbul 2015.
- Yorulmaz, Bilal. *Sinema ve Din Eğitimi*. DEM Yayınları İstanbul 2015.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergimizde, Sosyal, İktisadi-İdari, İlahiyat ve Güzel Sanatlar alanına giren özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, deneme, kitap tanıtma-eleştirisini, kongre - sempozyum haberleri, yayımlanır. Yazıların bilimsel araştırma ölçütlerine uyması, alana bir yenilik getirmesi ve başka bir yerde yayımlanmamış olması gerekir. Bilimsel toplantılarda sunulmuş bildiriler, yayımlanmamış olmak kaydıyla kabul edilebilir. Yayın kararı çıksa dahi başka bir yerde yayımlandığı tespit edilen yazılar yayım listesinden çıkarılır.

Derginin yayın dili Türkçedir. Ancak İngilizce, Almanca, Fransızca ve Doğu Dillerinde yazılmış makalelerde yayımlanabilir. Türkçe makalelerin yazımında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınır.

Yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmış yazılar, Makale Online Takip Sistemimiz yoluyla Enstitümüze gönderilebilir. Hazırlanan makaleler; sadece makaleden sorumlu yazar tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi web sayfasındaki Online Makale gönderme ve Değerlendirme Sistemi kullanılarak elektronik ortama yüklenmelidir.

GÖNDERİLEN MAKALELERİN DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Dış değerlendirme:

Dergiye ulaşan makale öncelikle Editör ve Yayın Kurulunca incelenir. Makalenin ilan edilen yayın koşullarını taşıyıp taşımadığına bakılır. Hakemlerden dönen makalelerin değerlendirme raporları doğrultusunda aynen mi yoksa düzeltildikten sonra mı yayınlanacağına karar verilir.

İç Değerlendirme:

Makale alanındaki en az iki (2) hakeme gönderilir. (Değerlendirme süresi en fazla 15 gündür Bu süre zarfında neticesi alınamayan makaleler tekrar “farklı hakeme” gönderilir.) İki hakemden “**Kabul Raporu**” alınması durumunda ilk sayıda yayınlanır. İki hakemden “**Red Raporu**” alınması durumunda makale hiçbir surette yayınlanmaz ve yazar/yazarlara bilgi verilir. Hakemlerin “**Düzeltilme Raporu**” alınması durumunda yazar/yazarlara istenilen düzeltmeler bildirilir. Yazar/yazarların istenilen düzeltmeleri 15 gün içerisinde tamamlayarak göndermesi istenir. Makalenin “**Düzeltilmiş Hali**” hakemlere tekrar gönderilir. “**Kabul Raporu**” alınması durumunda ilk sayıda yayınlanır. İstenilen düzeltmelerin yapılmaması durumunun tespitinin de ise makale “**Red**” edilir.

Biçimsel Özellikler

❖ Dergiye yayımlanması istenen makaleler MS Word programında yazılarak derginin e-posta adresine Word Dosyası formatında gönderilmelidir.

- ❖ Gönderilen makaleler “Times New Roman” yazı karakteriyle tek satır aralıklı ve iki yana yaslanmış 12 punto ile yazılmalıdır.
- ❖ Makalenin ilk sayfası kapak sayfasıdır. Bu sayfada çalışmanın başlığı 14 Punto koyu küçük harflerle yazılmalı, hizalaması ortadan yapılmalı ve yazının başlığı 12 sözcüğü geçmemelidir.
- ❖ Başlık verildikten sonra yazarın sadece adı (küçük harfle) ve soyadı (büyük harfle) makale metninin sağ üst köşesine 10 punto koyu olarak yazılmalıdır. Soyadından sonra * işareti konularak dipnotta yazar veya yazarlar hakkındaki bilgiler (unvan-kurum ve e-posta) 10 punto italik olarak verilmelidir.
- ❖ Türkçe makalede İngilizce özet yazılmalı, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Doğu dilleri makalelerde Türkçe özet yazılmalıdır. Özetler 10 punto ile yazılmalı ve 200 kelimeyi geçmemelidir.
- ❖ Makalelerde konuyu tanımlayan Türkçe ve yabancı dilde 3 ila 7 adet uygun anahtar kelime belirlenmelidir. Anahtar sözcüklerin her biri büyük harfle başlamalıdır ve italik olmalıdır.
- ❖ Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özet, ana metin, ekler ve kaynakça dâhil yaklaşık 30 sayfadan fazla olmamalıdır.

Ana Metin

- ❖ Yeni bir sayfadan başlatılacak olan Ana metnin ilk sayfasında makalenin başlığı yer almalıdır. Ana metnin ilk sayfasında dergi ismi, sayısı, çalışma türü, makalenin gelişi ve kabul ediliş tarihleri 10 punto karakterinde üst bilgi olarak eklenmelidir. Diğer sayfalarda ise yazar(lar) isminin ilk harfi, küçük harflerle soyadı ve çalışmanın başlığı 10 punto karakterinde üst bilgi olarak verilmelidir. İlk sayfa hariç ana metnin her sayfasında derginin kısa künyesi ve makalenin sayfa sayısı alt bilgi olarak verilmelidir.
- ❖ Kaynaktan aynen alınan bilgiler, çift tırnak içinde(".....") gösterilirler. Bu tür alıntılar için, makale metninde kullanılan puntodan daha küçük punto kullanılır. Makaleyi hazırlayanın, kaynaktaki bilginin özünü değil, biçimini değiştirerek yaptığı alıntılar ise, çift tırnak arasına alınmadan gösterilirler. Her iki alıntı türünde de, ilgili kaynağa mutlaka atıf yapılır ve atıfların her birine, bir birini izleyen numaralar verilir.
- ❖ Makalede, kaynaktan aynen aktarılan bilgilerin tamamı verilebileceği gibi, örneğin cümle, paragraf veya sayfalar halindeki bilgilerin sadece belli kısımları da verilebilir. Bu durumda, cümlelerde belli kelimelerin, çeşitli cümlelerin, paragraf ve sayfaların atlanarak verildiğini göstermek üzere, atlanan yerler üç nokta ile belirtilir.
- ❖ Kısaltmalarda, ilk geçtiği yerde tanımlanmalıdır ve ondan sonra tutarlı olarak kullanılmalıdır.

Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

- ❖ Paragraf yazısı, ilk satır 1. 25, paragraflar arası önceki 6 nk, sonra 6 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 4cm, alttan 4.5 cm, sol 3.5 cm, sağ 3.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 3,5 cm olmalıdır. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıktan 3 karakter içeride olmalıdır.
- ❖ Yazılarda sayfa numarası eklenmemelidir.
- ❖ Tablo ve şekil başlıkları, tablo ve şekillerin üzerinde numaralandırılarak “Times New Roman 10 Punto” olarak yazılmalıdır. Tablo içi yazım karakteri “Times New Roman 9 Punto” olmalıdır. Tablo ve şekiller “resim formatı” olarak hazırlanmalıdır.
- ❖ Metindeki tüm başlıklar büyük harfle başlamalı ve koyu olarak yazılmalıdır.

Referans ve Göndermelere İlişkin Esaslar

- ❖ Kaynaklara yapılan atıflar, dipnotlar yerine eğer metnin içinde parantez arasında yapılacaksa, Parantez içinde sırasıyla yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı: sayfa numarası yer almalıdır. (Şahin, 2010: 200). Birden çok kaynak noktalı virgül ile ayrılmalı, 3 veya daha çok yazar isimli bildirimlerde "vd" kısaltması kullanılmalıdır. Eğer, yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, yıllar harfler ile farklılaştırılmalıdır. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belli değil ise, parantez içerisindeki ifadeler şu şekilde sıralanmalıdır; internet sitesinin kurumu, erişim yılı. Yabancı dilde yazılan makalelerdeki atıflarda kullanılan bağlaçlar, metin dili ile uyumlu olmalıdır. Kaynağa yapılan atıf dışında, yapılacak açıklamalar, "Notlar" başlığı altında yazının sonunda ayrı bir sayfada verilmelidir.
- ❖ Kaynaklara yapılacak atıflarda dipnot usulü uygulanacak ise, atıfta bulunan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez. Dipnotlarda yayın adları (Kitaplarda kitap adı, makalelerde dergi adı) italik yazılacak, atıflarda alıntı yapılan sayfa numarası mutlaka belirtilecektir. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., aynı sayfa için Aynı yer kısaltmaları italik olarak kullanılmalıdır.

Dipnot Yazım Teknikleri:

a. Kitaplar için

aa. Tek yazarlı eserler için:

Yazar adı ve soyadı, eser adı (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer ve tarih, sayfa numarası.

Samuel Sullivan Cox; *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları (1885-1887)*, Çev: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul-2010, s.26.

Cemal Kafadar; *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995, p. 93.

ab. İki yazarlı eserler için:

Birinci yazarın adı ve soyadı ve ikinci yazarın adı ve soyadı, eser adı (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer ve tarih, sayfa numarası.

Kurt B. Mayer - Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969, p.123.

ac. Yazarı veya editörü olmayan kitap

Macmillan contemporary dictionary (1988). İstanbul: ABC Yayınevi.

b. Arşiv belgeleri için:

Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası yada klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası yada fihrist numarası.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3. ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

c. Kurum adına hazırlanmış eser:

Kurumun açık adı, eserin adı (italik), basıldığı yer, basım yılı, atıfta bulunulan sayfalar.

T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı; *1980-1990 Döneminde Türkiye'de Ekonomik Politika ve Uygulamalar*, Ankara 1991, s.1-7.

d. Makaleler için

Yazar adı ve soyadı, "makale adı" (varsa çeviren), yayımlandığı süreli yayının adı, cilt no (Romen)/sayı, yayımlandığı tarih, sayfa numarası.

Martha B. Olcott; "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, Temmuz 1981, s.353.

e. Akademik Tezler

Kaynak bir tez ise; Tez yazarının adı ve soyadı, tezin adı (italik), () içerisinde tezin yapıldığı Enstitü / Üniversite, yeri ve yılı ve sayfası.

Gülay Akgül Yılmaz; *Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996, s.115,

f.Seminer veya Konferans Notları:

Konuşmacının adı ve soyadı, tebliğ konusu (tırnak içerisinde), toplantının adı, toplantı yeri, toplantı tarihi.

Arslan Sonat, “KKFA ve Dış Denge”, *X. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Kemer, Antalya, 14-18 Mayıs 1994.

g. Periyodik Bültenler:

Bülteni yayınlayan kurumun adı, yayının adı , yayın tarihi (ay ve yıl olarak), alıntının yapıldığı sayfa numarası.

Devlet Planlama Teşkilatı, *Temel Ekonomik Göstergeler*, Haziran 1994, s. 17.

Sermaye Piyasası Kurulu, *Aylık Bülten*, Haziran 1994, s. 5-7.

h. Meslekî ve Bilimsel Raporlar:

Raporu çıkartan kurumun adı, raporun adı, yayın numarası, alıntı yapılan sayfa numarası.

TÜSİAD, “İstanbul Menkul Kıymetler Borsası / Genel Durum ve Öneriler”, Yayın No: TÜSİAD-T/93, ss. 11-164.

ı. Mevzuat:

Kanun, Kanun Hükmünde Kararname, Bakanlar Kurulu Kararı, Bakanlar Kurulu Kararına Ek Karar, tebliğ, sirkü gibi mevzuata ilişkin bilgiler; resmi gazete tarihi ve sayısı ile ilgili mevzuatın kendi numaraları ve T.C. Resmi Gazete belirtilerek dipnotta yer alacaktır.

6224 Nolu Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu (23.01.1954 tarih, 8615 sayılı *T.C. Resmi Gazete*).

i. Görüşme:

Görüşme yapılan kişinin adı ve soyadı, mülakat tarihi.

Hüseyin Çakır, 17 Eylül 1994 tarihli görüşme.

k. İnternet Kaynağı:

Yazar adı ve soyadı, kaynağın adı, web adresi, erişim tarihi verilmelidir.

John N.Berry , "Educate Library Leaders," **Library Journal**, February 15, 1998 , (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2000. veya

Bill Crowley-Bill Brace, "A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?," (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2000.

l. Gazeteden Alıntı – Gazete Haberleri:

Gazetenin adı, tarihi ve sayfası

Radikal, 30 Eylül 2004, s.11

m. Poster

Ergin, T., Ergin, H. & Madi, B. (2001, Haziran). *Binicilik sporunun gelişim geriliği olan çocukların gelişimi ve eğitimi üzerindeki etkileri*. Etkileşim ve İşbirliği konulu Uluslar arası Özel Eğitim Konferansı'ndaki poster sunumu, Antalya, Türkiye.

Ergin, T., Ergin, H. & Madi, B. (2001, June). *Effects of horseback riding on the development and education of developmentally delayed children*. Poster session presented at International Conference on Special Education, Antalya, Turkey.

Ekler:

Makalenin ek kısmında, metinle ilgili tablolar, formlar, anket sorularının listeleri, kolay bulunamayacak belgelerin kopyaları, fotoğraf, harita vb. gibi malzemeler bulunur. Bu tür tek bir malzeme için sadece bir ek, birden çok malzeme için de, gerekli görülürse, birden çok ek yer alır. Ekler, birbirinden ayırt edilmesi gerekecek sayıda ise ya büyük Romen veya Arap rakamlarıyla, birbirini izleyecek biçimde numaralanır. Her numaranın karşısına, Ek'in içeriğini belirten bir başlığın konulması önerilir.

Ek'te yer alan bilgiler, başka kaynaklardan aktarıldığı takdirde, bu kaynaklara ilişkin referanslar mutlaka belirtilmelidir.

Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak Esaslar

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer alacaktır.

2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; Ek Tablo: 1, Ek Grafik: 3 ve Ek Şekil: 7 gibi yazılmalı, ekler, KAYNAKLAR'dan sonra verilmelidir.

Bu eklere metin içerisinde yapılan atıfların mutlaka Ek Tablo:1, Ek Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için şayet alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

Yeni bir sayfadan başlayan kaynaklar metin içinde geçen tüm kaynakları içermelidir.

1. Kaynakçada yazar soyadı başta; sonra adı, küçük harflerle yazılacak.
2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.
3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Makalenin yazımıyla atıflarla ilgili belirtilmeyen diğer konularda bilimsel makale yazım kuralları esas alınmalıdır.

B.E.U.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Telif Hakkı Devir Formu / Copyright Form

[Makale Adı / Article title]

.....
.....
.....

Başlıklı makalenin telif hakkından feragat etmeyi/ettiğimizi, makalenin telif hakkının Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü'ne devredildiğini ve Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Editörlüğü makalenin yayınlanabilmesi konusunda yetkili kıldığını kabul eder ve imza ederiz.

Ayrıca, adı geçen makalenin tüm içeriği konusunda tüm sorumluluk yazar/yazarlara ait olup, makalenin içeriği konusunda doğabilecek sorunlardan Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Editörlüğü sorumlu değildir.

Bütün yazarlar tarafından imzalanması gerekiyor: (Sorumlu yazar/Corresponding author*)

Yazarın Adı ve Soyadı / Author Names İmzası / Signature Tarih / Date

1.....
2.....
3.....
4.....
5.....

NOT: Eksik imza durumunda sorumluluk imzalayan yazarlara aittir. Form doldurulup imzalandıktan sonra online veya e-posta yoluyla gönderilmelidir:

Web : <http://sb.beu.edu.tr/>

E-mail : sbe@beu.edu.tr